

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Veronika
GIRININKAITĖ

Kalbų ir kultūrų sąveika keliakalbio idiolekte.
Atvejo analizė: Vytauto Civinskio *Dienoraštis*
(1904–1910)

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filologija H 004

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2018 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė: prof. dr. Ala Lichačiova (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Mokslinis konsultantas: prof. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

TURINYS

Iliustracijų ir lentelių sąrašas.....	6
Sutrumpinimai.....	7
Santrumpos.....	7
Pagrindinės tyrimo sąvokos.....	8
ĮVADAS.....	9
Pratarmė.....	9
Tyrimo problematika ir ginamieji teiginiai.....	10
Tyrimo aktualumas.....	11
Tyrimo metodologija.....	12
Tyrimo sandara.....	13
1. APŽVALGA: KELIAKALBIO IDIOLEKTO ANALIZĖS LINK.....	16
1.1. IDIOLEKTO SAMPRATA IR TYRIMAI.....	16
Istorinė sociolingvistika ir egodokumentai.....	18
Keliakalbystės tyrimai.....	21
Kalba, kultūra ir asmens tapatybė.....	24
1.2. APIE DIENORAŠTĮ IR DIENORAŠTININKĄ.....	28
Apie VCD.....	28
VC kilmė, šeima, įtakos.....	31
VC skaitymo ir meniniai interesai.....	37
2. VCD VERBALINĖ RAIŠKA.....	46
VCD kalbos: apžvalga.....	46
Vokiečių kalba.....	47
Prancūzų kalba.....	50
Latvių kalba.....	51
Lotynų kalbos elementai.....	52
Anglų kalbos elementai.....	53
Jidiš kalbos leksemos.....	53
2.1. LENKŲ KALBA.....	55
Lietuvos bajorų lenkų kalbos variantas.....	55
Civinskių-Okuličių šeimos lenkų kalba.....	57
VC lenkų kalbos variantas.....	59
Grafika.....	60
Morfologija ir sintaksė: regiolekto bruožai.....	62
Leksika: regionalizmai ir individuali kalbėsena.....	64
Kolokvializmai ir [studentų] sociolekto elementai.....	67
2.2. RUSŲ KALBA.....	68
XIX–XX a. sandūros rusų bk rašyba.....	68
VC rusų kalbos vartojimas.....	69
Grafika.....	69
Leksika.....	70

2.3. LIETUVIŲ KALBA	73
Lietuvių bk įsigalėjimas XX a. pr.	73
VC lietuvių kalba: mokymasis.....	74
Aukštaičių anykštėnų ir kupiškėnų patarmių bruožai VCD.....	81
Tarimas.....	82
Grafika	84
Morfologija.....	85
Leksika, kolokvializmai	86
2.4. VCD KODŲ KAITA IR KALBŲ MONTAŽAI.....	86
Apie kodų kaitos tipus.....	86
Įterpiniai ir citavimas	88
Kodų kaita ir skatinimo efektas	92
Neatitikimai tarp grafikos ir kalbos, kodų kaita žodžio viduje	93
Darnioji raiška ir kiti atvejai	95
2.5. INTERFERENCIJA IR/AR KŪRYBIŠKA KALBŲ ŽAISMĖ.....	97
Kalbų interferencija.....	97
Emfazė	98
Žodžių žaismė.....	99
Kelios kalbos patikslina prasmę. Emocijos ir kalba	100
Emocijų įvardijimas VCD.....	101
P pinigų įvardijimo strategijos.....	104
2.6. Skyriaus išvados.....	107
3. PR, CITATOS, KALBOS ŠABLONAI	110
3.1. PR: termino pasirinkimo pagrindimas	110
PR požymiai ir funkcijos	112
Lenkų kultūros laukas	113
Rusų kultūros laukas	116
Lietuvių kultūros laukas	118
Kitų kultūrų, sociolektų, asmeniniai ir kiti PR.....	119
Citatų perdirbiniai ir montažai.	121
3.2. Realybė, suvokta per PR ir citatas.....	124
3.3. VCD kalbos šablonai ir artumas šnekamajam stiliui	127
3.4. Skyriaus išvados.....	131
4. RAIŠKOS BŪDAI ŠALIA KALBOS.....	133
Polimodali analizė ir kreolizuoto teksto samprata.....	133
4.1. PARAGRAFEMIKA	135
VCD topografemikos bruožai.....	136
VCD supragrafemika: grafinis išskyrimas, pabraukimai, šriftai	136
VCD singrafemika: nauji skyrybos ženklai	139
VCD slaptas raštas	140
4.2. VIZUALUMAS IR FOTOGRAFIJA	141
Atvirlaiškieiai	142
Nuotraukos	144
Kitų modalumų pajungimo siekis ir ritmizuota proza	149
4.3. Skyriaus išvados.....	150

5. KELIAKALBIO PATIRTYS	151
5.1. METALINGVISTINIS JAUTRUMAS	151
Autokorekcija	154
5.2. TAPATYBĖS PAIEŠKOS	156
Fokusuotos ir difuzinės kalbinės visuomenės	157
VC kalbinė ir lokalinė tapatybė	159
Saviplaka, savo pranašumo pajutimas, bajoriškumas.....	163
Profesinė, politinė tapatybės	165
5.3. Konceptai.....	167
<i>Пошлость</i>	168
<i>Подделка</i>	170
Fatalizmas.....	171
Prasmingumas.....	173
5.4. METADISKURSAS, DIENORAŠČIO IR GYVENIMO RETORIKA	174
VCD komentarai	176
5.5. Skyriaus išvados.....	177
6. IŠVADOS: KALBŲ IR KULTŪRŲ ATSPINDŽIAI IDIOLEKTE	179
6.1. Stebėjimų apibendrinimas	179
6.2. Daugiakalbio idiolektas.....	180
6.3. Ginamųjų teiginių validumas.....	181
6.4. Tyrimo reikšmė ir perspektyvos.....	183
Šaltiniai.....	184
Žodynai ir žinytai.....	184
Literatūros sąrašas	186
Elektroniniai ištekliai	206
PRIEDAI.....	208
Priedas 1. Publikuotų Vytauto Civinskio straipsnių sąrašas	208
Priedas 2. Epochos tekstai	209
Priedas 3. VCD fragmentai lenkų kalba	212
Priedas 4. VCD fragmentai lietuvių kalba.....	216
Priedas 5. VCD fragmentai rusų kalba.....	218
Priedas 6. VCD turinį apibūdinančios lentelės	220
PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA	223
KONFERENCIJŲ PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA.....	224
PADĖKA	225

ILIUSTRACIJŲ IR LENTELIŲ SĄRAŠAS

Pav. 1. VCD dienoraštininko ir archyvaro paginacijos pavyzdys	29
Pav. 2. Lotynų k. leksemų vertimai į vokiečių ir rusų kalbas	52
Pav. 3. VCD fragmentas apie lietuvių teises	75
Pav. 4. Studento Kazimiero Jokanto liet. kalbos patarimų įrašas VCD.....	79
Pav. 5. VC rašyto lietuviško diktanto fragmentas.....	80
Pav. 6. Vienas įvairiakalbių emocijų grafikų VCD, Leipcigas	103
Pav. 7. <i>Ech</i> [ištiktukas, „ak“].....	136
Pav. 8. <i>Nastrój</i> [lenk., „nuotaika“].....	137
Pav. 9. Šriftai	137
Pav. 10. Išretintas šriftas „ <i>Saharet</i> “	137
Pav. 11. <i>Dziś 50^{mia}-rocznica Smierci Adama</i>	137
Pav. 12. Supragrafemikos pavyzdys.	138
Pav. 12a. Supragrafemikos (pabraukimas) ir topografemikos pavyzdys.....	138
Pav. 13. Supragrafemika: pabraukimas.....	138
Pav. 14. Skirtingi braižai rašant lenkų ir lietuvių kalbomis	139
Pav. 15. VCD slaptjojo rašto pavyzdys	140
Pav. 16. VC skaito savo nuomotame kambaryje Tartu, Ruskaja g. 1 bute	143
Pav. 17. VC Tartu, Ruskaja g. 1	143
Pav. 18. Jordanė. Stačiatikių apeigos prie Emajegės upės Tartu [1908]	145
Pav. 19. Šalia 1908 nuotraukų įrašyti techniniai duomenys	146
Pav. 20. 1908 nuotraukų sąrašas su techninėmis charakteristikomis	146
Pav. 21. 1910 Užgavėnės DLSD bute.	146
Pav. 22. DLSD nariai su liet. periodika draugijos bute [Tartu, 1907].....	147
Pav. 23. Tartu studentų anatomijos praktika [1910].....	148
Pav. 24. Studentas [K. Jokantas?] prie darbo stalo	149
Lent. 1. VCD tomų apytikslė apimtis lapais ir rašymo chronologija.	222
Lent. 2. Apytikslis kalbų pasiskirstymas VCD (VUB RS saugoma dalis)	223
Lent. 3. Nuotraukų kiekis ir pasiskirstymas VCD tomuose (lentelė).....	224

SUTRUMPINIMAI

bk	bendrinė kalba
ISL	Istorinė sociolingvistika
PR	Precedentinis reiškinys
PV	Precedentinis vardas

SANTRUMPOS

LMAVB RS	Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retųjų spaudinių skyrius
DLSD	Dorpato lietuvių studentų draugija
VC	Vytautas Civinskis
VCD	Vytauto Civinskio <i>Dienoraštis</i>
VUB RS	Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

PAGRINDINĖS TYRIMO SĄVOKOS

Atvejo analizės metodas. Nuodugnesnėje apribotų duomenų analizėje gali būti derinami įvairūs tyrimo metodai (pagal Gerring 2007). Atvejų analizės rezultatai taikytini analogiškų atvejų aibeį apibūdinti.

Daugiakalbystė. Dviejų ar daugiau kalbų vartojimas kasdienėje veikloje. Nenumato tobulo abiejų/visų kalbų išmanymo. Galimas funkcionalus ar kitoks kalbų vartojimo pasiskirstymas (pagal Karaliūnas 2008).

Egodokumentai. Terminas taikomas privačiam, viešinti neskirtai raštijai. Joje asmuo atskleidžia informaciją apie save. Tai autobiografijos, dienoraščiai, laišakai ir kita (pagal Berenis 2013).

Fonetinė rašyba. Nenormatyvi rašyba, vartojama rašyti neįgudusių asmenų, garsus užrašanti iš klausos. Joje dažnai stinga ir skyrybos ženklų, žodžių ribų suvokimo (pagal Tamošiūnaitė 2013a).

Idiolektas. Individualių profesinių, socialinių, teritorinių, psichofizinių kalbos ypatybių visuma, būdinga kuriam nors individui (KTŽ 81).

Istorinė sociolingvistika. Variantinės sociolingvistikos atšaka, istoriškai nutolusiems tekstams taikanti sociolingvistinius tyrimo metodus. Susijusi su kalbos studijomis „iš apačios“ (pagal Elspass 2005).

Kodų kaita. Perėjimas iš vienos kalbos, kodo į kitą. Komunikacijos metu taikomas, siekiant bendravimo efektyvumo. Paprastai nulemtas pašnekovo ar kalbos objekto pasikeitimo. Gali būti motyvuotas ar neįsisąmonintas (CCT 2006, 163–164).

Kultūra. Kultūra yra sociumui bendrų prasmų, požiūrių ir vertybių ir jų simbolinių išraiškų (poelgių ir artefaktų) sistema (pagal Burke 2009).

Polimodalumas. Skirtingų raiškos terpių dermė, praturtinanti verbalinį tekstą papildomomis prasmėmis, pvz., verbalinio ir vizualaus kodo dermė (pagal Machin 2009).

Precedentiniai reiškiniai. Sociume gerai žinomi ir dažnai atkartojami (tautoje ar platesniame kontekste) kultūros informacijos vienetai, kuriems būdinga supaprastinta nekintama reikšmė (pagal Krasnych 2003). Precedentiniai gali būti tekstai, situacijos, vaizdai ir kita.

Asmens tapatybė. Asmens dalinių tapatybių sąveika. Šiame tyrime laikomasi konstruojamos tapatybės koncepcijos (pagal Goffman 2000).

ĮVADAS

PRATARMĖ

Disertacijoje daugiakalbystė, kalbų ir kultūrų kontaktai nagrinėjami pasirėmus XX a. pr. rankraščiu, studento Vytauto Civinskio (lenk. Witold Cywiński) *Dienoraščiu* (toliau – VCD). Šis egodokumentas tiksliau apibūdintinas, kaip kasdienių įrašų, atsiminimų, korespondencijos ir epochos vizualiųjų artefaktų –atvirlaiškių, nuotraukų, bilietų ar kitų dokumentų įklijų – archyvas. Medžiaga išsaugota Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau LMAVB RS)¹ ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau VUB RS)². Daugiau nei šešerių metų dokumento rašymo laikotarpis (apie 1904–1910) leidžia sekti dienoraštininko kalbų repertuaro plėtotę.

Cituoiant VUB RS saugomą VCD dalį, nurodoma archyvinė paginacija (2016), nes dienoraštininko paginacija nebėra tiksli. Kitakalbes VCD ir mokslinių tyrimų citatas į lietuvių kalbą išvertė disertacijos autorė.

Tiriant dvikalbystę ir kodų kaitą, teko versti lietuvių kalbotyroje, regis, aprobuotų analogų dar neturinčius anglakalbiuose moksliniuose straipsniuose dažnus terminus. Tai sąlygiški darbiniai vertiniai *darnioji raiška* (*congruent lexicalisation*) ir *okazionalūs skoliniai* (*nonce borrowings*). Analizuojant rašytinį daugiakalbį tekstą sukurtas naujadaras *kalbų montažas*.

Cituojamose VCD frazės ir fragmentai bei mokslinės literatūros citatos užrašomos kursyvu [pvz., *wiadome, tokį tyrimo metodą*], originalo naująją eilutę žymi pasvirasis brūkšnys [/]. Tyrime aptariant tam tikrą, pvz., leksemos dalį, citatoje ji išskiriama paryškintu šriftu [*Poniewierz*]. Prireikus paaiškinti originalo rašybos ypatumus, laužtiniuose skliaustuose pateikiama ir taisyklinga šiuolaikinė užrašymo forma [=žycie]. Didžiosiomis raidėmis žymimos grafemos [R, Θ], mažosiomis raidėmis laužtiniuose skliaustuose žymimi garsai [n].

¹ LMAVB RS, f. 194, b. 3 ir b. 10.

² VUB RS, f. 1, bylos nuo F1-D1024 iki F1-D1052.

TYRIMO PROBLEMATIKA IR GINAMIEJI TEIGINIAI

Tyrimo objektas apima daugiakalbio asmens Vytauto Civinskio idiolekto raišką, jo vartotų kalbų sąveiką ir autoriaus refleksijas jo *Dienoraštyje* XX a. pr. kultūrinių realių kontekste.

Idiolektų tyrėjų pabrėžta, kad tokius reiškinius dera nagrinėti visaapimančiai, žvelgiant ne tik į kalbą, bet ir į paralingvistinius informacijos perteikimo būdus (Haymov 2013, 15; Oksaar 2000, 38). Todėl į tyrimą įtraukta ir VCD paragrafemika bei dienoraštyje minimi svarbūs dienoraštininko aplinkos regimieji ir garsiniai objektai.

Idiolektą suvokiant plačiau, prie rašyboje atspindėtų individualios tarties, leksikos ir frazeologijos šliejasi ir stambesni diskurso vienetai. Pasirinkta nagrinėti VCD diskurse esančius precedentinius reiškinius (toliau PR), dažnesnes citatas, kalbėsenos šablonus, žyminčius tiek asmens kultūros žinias, tiek ir jo tapatinimąsi su tam tikrais sociumais, etninėmis kultūromis ar visuomenės grupių subkultūromis.

Tyrimo tikslas – remiantis unikaliu ir itin išsamiu egodokumentu išnagrinėti daugiakalbio asmens idiolektą, identifikuoti asmeniui žinomus kalbų variantus ir nustatyti jų tipologiją atsižvelgiant į sociokultūrinę rašymo sąlygas ir dienoraštininko savivokos (tapatumo) raišką. Be to, siekta aptikti fragmentų, kurie liudytų, kaip suaugęs keliakalbis suvokia ir vertina savo keliakalbystę ir priklausymą kelioms kultūroms. VCD kurtas XX a. pr., ir tikslas nebūtų pasiekiamas be būtinų nuorodų į sociokultūrinę jo rašymo sąlygas. Todėl nagrinėjant tekstą remtasi ir kitais epochos ypatybes ir VC gyvenimo aplinkybes atspindinčiais dokumentais – amžininkų prisiminimais, istorinėmis studijomis ir kita.

Tikslo siekiama išsikeliant **uždavinius**:

- a) atskleisti VCD kalbų sąveikų atvejus įvairiuose kalbos lygmenyse;
- b) aiškintis kitakalbių elementų tarpinių tikslingumą;
- c) nustatyti kalbos ir tapatybės ryšio refleksijos epizodų VCD tekste;
- d) parinkti šiam idiolektui svarbius PR, citatas, kalbėsenos šablonus, mėginti apibūdinti jų kilmę ir funkcijas VCD;
- e) apčiuopti atskirų kalbų pasaulėvaizdžių konceptų apraiškas individo kalboje.

TYRIMO AKTUALUMAS

Tyrimo aktualumą nulemia keletas esminių veiksnių. Pirma, Lietuvoje sociolingvistiniu aspektu keliakalbio idiolektas beveik netirtas³. Pasaulyje idiolekto tyrimai taip pat negausūs (Oksaar 2000, 38), nors pripažįstama, kad asmens kalbos ypatybių pažinimas yra svarbus dialektologijai, variantinei lingvistikai, kalbos pokyčių tyrimams. Antra, pasirinktas diskursas yra daugiakalbis, o daugiakalbio pasakojimo tyrimai dar retoki (Pavlenko 2008, 311). Trečia, šiame tyrime žvelgiama į keliakalbystės reiškinių platesniame – sociologiniame, tapatybės, kultūros kontekste. Dėmesys kreiptas ne tik į teksto (pasakojimo) ir metateksto (kaip pasakojimas autoriaus pateiktas, struktūruotas, komentuotas, vertintas) lygmenis, bet ir į dienoraštininko refleksijos fragmentus, įrodančius ypatingą šio asmens kalbinį sąmoningumą, veiksmų ryžtą ir kryptingumą. Todėl pačios tyrimo medžiagos įvedimas į mokslo regradą reikšmingas keliakalbystės tyrimų plėtrai.

Ketvirta, tyrimas turi istorinį matmenį – skirtingai nuo sociolingvistams įprasto betarpiško bendravimo su informantais, čia remtasi daugiau nei šimto metų senumo dokumentu. Tai riboja kai kurias tyrimo galimybes: apie tarties ypatumus sužinoma tik netiesiogiai, per grafiką ir panašiai. Kita vertus, darbas su rankraščiu leido kompleksiskai tirti tiek idiolekto verbalinę, tiek ir ją papildančią grafinę informaciją – paragrafemiką ir kitų medijų panaudojimą. Kadangi atvejis nagrinėjamas XX a. pr. sociolingvistiniame fone tyrimą, ar bent kai kurias jo dalis galima būtų priskirti besikuriančios disciplinos *istorinės sociolingvistikos* laukui.

Atliktas tyrimas leidžia naujaip ir giliau pažvelgti į keletą probleminių sričių. Pagrindiniai tyrimo siekiai – parodyti įvairių etninių kalbų ar jų variantų sąveikas daugiakalbio asmens diskurse⁴, kultūros precedentinių reiškinių svarbą asmens idiolekte, to laikmečio Lietuvos kultūrinio fono daugiasluoksniškumą, įvairialypumą, taip pat ir tipinį XX a. pr. jauno Lietuvos bajoraičio atlietuvėjimą. Tokiu būdu tyrimas siejasi tiek su sociolingvistikos, tiek su istorijos ir kultūros aktualijomis.

³ Apie tarmybių ir bendrinės kalbos santykį Žemaitės laiškuose rašė Petras Jonikas, Povilo Januševičiaus *Dienoraštyje* – Jurgita Venckienė, tačiau skirtingų kalbų keliakalbystės fenomenas plačiau neaptartas (Jonikas 1973; Venckienė 2007).

⁴ Diskursą šiame tyrime suvokiame, kaip asmens kalbinių išraiškų visumą, apimančią sąlygas kuriomis ir kurioms kalba vartojama, kalbančiojo ir adresato asmenybių, epochos ir aplinkos ideologijų atspindžius, aliuzijas į ankstesnius tekstus ir t.t.; remiamasi Boriso Gasparovo gyvenimo kalboje samprata (Гаспаров 1996, 10), kurią Vladimiras Karasikas išplėtojo, apibūdindamas diskursą (Карасик 2002, 231).

TYRIMO METODOLOGIJA

Pasirinktas **atvejo analizės metodas** leido derinti įvairias prieigas, siekiant vieno tikslo – pažinti ir apibūdinti keliakalbio asmens idiolektą ir kelių etninių kalbų ir kultūrinių pradų sąveiką jame. Anot tyrimų metodologijų teoretiko Johno Gerringo, šis metodas taikomas, siekiant pasirinktąjį atvejį išnagrinėti nuodugniau (Gerring 2007, 49). Gerringo nuomone, atvejo analizės metodą prasmingiausia apibūdinti, kaip intensyvų vieno atvejo arba apriboto vienetų kiekio tyrimą, siekiant perprasti gausesnę panašių atvejų klasę (ibid, 37). Individualizuota istorija neleidžia daryti plačių apibendrinimų. Tačiau atvejo analizė vertinga sinekdochos savybe – atsispyrus nuo unikalios arba keletu tokių atvejų, galima pagrįstai spręsti apie šio tipo reiškinių bendresnius dėsnius, funkcionavimą ir raidą (ibid, 83).

Atvejo analizė nenumato apibendrinimo ar išnagrinėto atvejo įjungimo į platesnį reiškinių kontekstą (Stake 2000, 7). Prireikus, toks gali būti vėlesnių tyrimų tikslas. Atvejo analizės tyrimas paprastai būna indukcinis: metodologiją nulemia tiriamasis objektas, o ne išankstinės tyrėjo hipotezės ar jo požiūris (ibid, 23). Šiuo atveju taip pat medžiaga nulėmė metodikas. Dirbant su rankraštiniu tekstu beveik atsisakyta kiekybinės analizės. Jos taikymas būtų įmanomas, analizuojant transkribuotą, suskaitmenintą tekstą ar sudarius VCD tekstyną. Kiekybinė analizė pasitelkta tik fragmentiškai, pvz., pristatant kalbų pasiskirstymą rankraštyje (žr. lent. 2, p. 243).

Tiriant kalbų paribio, kontakto situacijas pastebėta, kad kryžminis kelių metodikų taikymas leidžia geriau suvokti situaciją (Веренич, pagal Karaš 2001, 29). Todėl ir šiame tyrime įvairūs metodai derinti, siekiant padaryti teksto analizę kuo išsamesne. Tikėtasi, kad vieni kitus papildę, jie leis perprasti keliakalbio individo sąmonės atspindį jo užrašytame diskurse. Derintos kokybinė, diskurso ir multimodali analizės.

VCD glūdinčių kultūrų sluoksnius nagrinėti tinkamiausia pasirinkta precedentinių reiškinių (PR) koncepcija. 1987 m. suformuluota kalbininko Jurijaus Karaulovo (Караулов, 1987), ji tobulinta jo pasekėjų tyrimuose. PR koncepcija leidžia išskirti ir klasifikuoti šiuos koncentruotos semantikos diskurso elementus. Atkreiptas dėmesys ir į kitus VCD pasikartojančius kalbos elementus – citatas, kalbėsenos šablonus ir t. t.

Tyrime laikytasi britų istoriko Peterio Burke suformuluoto kultūros apibrėžimo: *kultūra yra bendrų prasmų, požiūrių ir vertybių ir jų simbolinių išraiškų (poelgių ir artefaktų) sistema* (Burke 2009, xiii). Prasmės aktualizuojamos diskurse pirmiausiai kalbos, bet taip pat ir kitokių kodų pagalba. Šis suvokimas leidžia išplėsti daugiakalbystės analizę į gretutines reikšmių kūrimo sistemas – muziką, vizualiuosius menus.

Darbo **ginamieji teiginiai** susiję su kai kurių keliakalbio asmens diskurso dėsningumų patvirtinimu:

- 1) keliakalbiui būdinga kalbų sąveikų ir kalbinio gyvenimo refleksija;
- 2) keliakalbio asmens diskurse galima aptikti visų jo kalbų PR ir kitus kultūrų elementus; jie gali būti funkcionaliai pasiskirstę;
- 3) PR vartojami dvejopai: atliepiant mąstymo inerciją ar kaip mąstymo inovatyvumo įrankiai;
- 4) keliakalbis gali tikslingai „montuoti“ skirtingų kalbų ir kultūrų elementus įtaigumo dėlei;
- 5) rašančiojo *ad se ipsum* kodų kaitą gali lemti kitokie veiksniai, nei jam tiesiogiai bendraujant su aplinkiniais;
- 6) net ir rašančio *ad se ipsum* keliakalbio idiolektas traktuotinas kaip sąmoningai kuriamo įvaizdžio dalis.

TYRIMO SANDARA

Tyrimo kilo iššūkiai, susiję su dienoraštininko vartotų kalbų ir kalbų variantų gausa, chronologine (per šešerius metus žymiai kito rašančiojo kalbų repertuaras) bei fizine VCD apimtimi (didelės apimties anksčiau lingvistiškai netirtas rankraštis). Šias problemas nutarta spręsti, tyrimo arpašymą skaidant. Atskirai aptarti kalbų ir kultūrų lygmenys, dienoraštininko kalbos refleksijos. Disertacijos skyriai suskaidyti į poskyrius. Kiekviename jų gvildenta apibrėžta tema – atskiri dienoraštininko vartoti kalbų variantai, jų sąveikos būdai, skirtingų etninių kultūrų elementai VCD diskurse (PR) ir jų derinimo būdai ir kita. Aptarti ir neverbalinių raiškos priemonių panaudojimo atvejai, dienoraštininko palikti biografiniai, tapatybės ir keliakalbystės apmąstymai.

Kadangi tyrimas apima daug temų, kiekvieno skyriaus pradžioje pateiktas būtinas teorinis įvadas. Po to nagrinėti aktualūs teksto pavyzdžiai. Kiekvieno poskyrio pvz. stengtasi grupuoti nuo paprastesnių link sudėtingesnių elementų ir nuo lengviau klasifikuotų link tokių, kurių prigimtis nėra visiškai aiški. Siekiant tyrimo struktūros akivaizdumo, kiekvieno skyriaus pabaigoje pateiktos glaustos išvados.

Pirmajame skyriuje apžvelgti pasaulio ir Lietuvos mokslininkų tyrimai šiam darbui aktualiomis idiolekto, keliakalbystės, istorinės sociolingvistikos temomis, paryškinant šio tyrimo koncepciją ir tikslus. Apibūdinta rankraščio sandara ir turinys, o remiantis VCD ir kitais šaltiniais rekonstruotas dienoraštininko sociolingvistinis portretas. Apžvelgti išlikę gausūs duomenys apie dienoraštininko skaitymo patirtis, jo meninius ir kultūros interesus,

intelektą. Šios biografinės žinios būtinos, siekiant suvokti asmens kalbos savitumų formavimosi paskatas ir sėkmes.

Antrojo skyriaus atskiruose poskyriuose apžvelgus VC kiekvienos kalbos gebėjimus, pereita prie kalbų derinimo būdų ir atvejų. Vengiant pasikartojimų jie grupuoti, vadovaujantis ne kalbų deriniais, o formaliaisiais kodų kaitos kriterijais (Muysken 2005; Romaine 1995 ir kt.). Pabandyta rasti VCD būdingesnius kodų kaitos atvejus. Pavyzdžiai įrodo ypatingą dienoraštininko jautrumą skambančiai šnekai, kūrybiškumą kuriant kalbos (kalbų) žaismės atvejus. Bandant paaiškinti atvejus, kai kodų kaita, regis, vartota tikslingai, nuodugniau nagrinėtos galimos emocijų įvardijimo keliomis kalbomis priežastys. Pastebėjus VC būdingas išradingas pinigų įvardijimo keliomis kalbomis strategijas, atsirado ir poskyris *pinigai*.

Trečiajame skyriuje, pristačius PR (precedentinių reiškinių) sąvoką, išvardinti dienoraštininko pamėgti PR. Parodyta, koku būdu keliakalbio individo diskurse gali būti jungiami skirtingų kilmių PR. Tai novatoriška tyrimo kryptis, nes PR įprasta tirti vienos kurios etninės kultūros rėmuose. Atkreiptas dėmesys ir į VC būdingą polinkį gausiai cituoti ir kūrybiškai perdirbti PR. Paminėti taip pat būdingesni VCD kalbos bruožai, jo kalbos šablonai ir artumas šnekamajam stiliui.

Kalbos tyrimą papildančiame **ketvirtajame skyriuje** nagrinėjama VCD būdinga grafinė raiška, paragrafemika – pabraukimai, šriftų kaita, skyrybos inovacijos, kita. Atkreiptas dėmesys į dar vieną VC kūrybiškumo apraišką – slaptojo rašto sukūrimą ir jo vartosenos atvejus. Aptarta VCD ikonografija, atvirlaiškiai ir fotografija, nuotraukose vizualiai užfiksuoti ir pabrėžti PR. Pateiktos ir VCD citatos, liudijančios dienoraštininko siekį išnaudoti papildomus (neverbalinius) reikšmių kūrimo būdus, kurie leistų sustiprinti teksto poveikumą ir plėsti idiolekto raiškos priemonių rezervą, bandymai tekste „koduoti“ populiarių įvairiausių dainų, romansų melodijų ritmą.

Penktajame skyriuje apžvelgti socialiniai ir psichologiniai VC keliakalbystės aspektai. Parinkti kalbos refleksijos ir autokorekcijos atvejai, keliakalbio liudijimai apie komunikuojant patirtus sunkumus, savitą tapatybės suvokimą. Remiantis sociologo Ervingo Goffmano koncepcija, VCD užfiksuotas keliakalbis idiolektas apibūdintas, kaip aktyviai konstruotos asmens tapatybės dalis.

Kartais etnines kultūras bandoma suvokti ir per kalboje išreikštus joms svarbius konceptus (Зализняк, Левонтина, Шмелев 2005). Aptarus kai kurių konceptų apraiškas VCD tekste, ilgiau nagrinėti rusų kultūrai reikšmingi konceptai *fatalizmas* ir *пошлость* (paniek., „banalumas“, „lėkštumas“), su

pastaruoju susijęs, galbūt individualus konceptas *подделка* („dirbtinumas“), lietuvių kultūros konceptas *prasingumas*. Šie keli konceptai pasirinkti, nes jų liudijimų VCD tekste aptikta daugiau.

Šeštajame skyriuje apibendrinti tyrimo stebėjimai, jų sąsajos ir tirtų reiškinių poveikis dienoraštininko idiolekto formavimuisi. Padarytos išvados dėl išsikeltų ginamųjų teiginių pagrįstumo, nubrėžtos gairės galimiems tolimesniems VCD tyrimams, parodyta tyrimo svarba keliakalbystės tyrimams Lietuvoje.

Disertaciją papildė priedai, kuriuose pateikiami įvairiakalbiai VCD fragmentai ir šiandien mažiau žinomi VCD minimi tekstai.

1. TYRIMŲ APŽVALGA: KELIAKALBIO IDIOLEKTO ANALIZĖS LINK

1.1. Idiolekto samprata ir tyrimai

Idiolektas (nuo gr. ἰδιος „savitas, savas“ ir (δια-)λεκτος „kalba“) suprantamas kaip asmens kalba, konkretaus kalbėtojo kalbos realizacija su jam būdingais savitais gramatiniais, leksiniais pasirinkimais, tartimi ir frazeologija (Campbell 2007, 81). Anot dvikalbystės tyrėjos Els Oksaar, idiolektas yra individo kalbos žinios ir kalbos elgesys, arba individuali kalbos raiška (pagal Oksaar 2000, 37).

Kalbos išmokstama bendraujant, tad bendravimo, socialinė kalba yra pirminė, o idiolektas antrinis reiškinys. Ši teiginį įrodo idiolekto pokyčiai asmeniui ilgiau pagyvenus svetur ar pakeitus bendravimo ratą (Głuszkowski 2013, 39, remdamasis Weinreich 1963, 53–56). Britų filosofo Alexandero George'o nuomone, socialinės kalbos pirmumą įrodo ir individo gebėjimas jausti padarius kalbos klaidas. Jei pirminis būtų idiolektas, taisykles nustatytų pats asmuo ir klaidų pojūčio nebūtų (George 1990, 288).

Idiolektas nėra stabilus, jis kinta, asmens nuolat derinamas, reguliuojamas. Pokyčius skatina komunikacijos situacijos: bendraudami pasitiksliname žodžių reikšmes, ištiriame iki tol nežinotas kalbos galimybes, prisiimame patikusius kalbėsenos variantus. Tačiau yra ir nekintama idiolekto dalis. Prielaida, kad asmuo neįstengų sąmoningai pakeisti savo idiolekto visumos, remiasi teisminė kalbos ekspertizė. George'o nuomone, to išties neįmanoma padaryti greitai, tačiau per ilgą laiką ir dėdamas daug pastangų, asmuo teoriškai galėtų tą pasiekti, pvz., išmokdamas kitą kalbą (ibid, 287)⁵. Suvokdami idiolekto kaitumą, kalbininkai dažniau telkdavo dėmesį į idiolekto konstantas (ibid, 283). Leonardas Bloomfieldas aiškino, kad kalbininkai, taikydami mokslinį abstrahavimo metodą, tiesiog priversti ignoruoti asmenų kalboje objektyviai egzistuojančius pokyčius tyrimo rezultatų aiškumo sumetimais (pagal ibid, 283).

Individo kalba domėjosi kalbininkai Hermannas Paulis (1888 ir 1909), Leonardas Bloomfieldas (1961). Patį terminą pasiūlė pastarojo mokinys Bernardas Blochas. Skyriaus pradžioje pateiktasis šiuolaikinis idiolekto apibrėžimas platesnis, nei Blocho suformuluotasis, būtent: kalbos variantas, kurį vienas kalbėtojas vartoja tuo pačiu stiliumi kalbėdamas tik vienam asmeniui (Bloch 1948, 7; ir pagal Romaine 2009, 116). Panašiai šį reiškinį

⁵ Tiriant VC idiolektą įsitikinta, kad kai kurie kalbos skiriamieji bruožai ir kalbėsenos šablonai išlieka netgi asmeniui įvaldžius kitą kalbą.

suvokęs Williamas Labowas skeptiškai vertino idiolekto tyrimų prasmingumą: *visų 'idiolektų', netgi jei tai būtų paties [tyrėjo] kalba, išsamių gramatikų rekonstravimas būtų bergždzias ir nedėkingas užsiėmimas; dabar žinome apie kalbos funkcionavimą socialiniame kontekste tiek, kad suvokiame, jog kalbos bendruomenės gramatika kur kas dėsningesnė ir sistematiškesnė nei bet kurio individo elgesys. Kalbos kaitas tiriant kitaip nei tiktai kalbos bendruomenės lygmeniu, tematyvume nepaaiškinamų ir sporadiškų pokyčių mozaiką* (pagal Romaine 2009, 243).

Tačiau mokslininkų požiūris dažnai priklauso nuo užduočių, kurias jie sprendžia. Kreolinių kalbų tyrėjai dažniau nagrinėja būtent idiolektus, nes jiems sunkiau ar net neįmanoma aptikti gausesnę homogenišką kalbinę bendruomenę (Romaine 2009, 235). Tai, kas akivaizdu kreolinių kalbų atveju, mažesniu mastu būdinga bet kuriai kalbai. Empiriškai egzistuoja tik idiolektai, o kalbinė bendruomenė (kaip ir kalba, dialektas, sociolektas) yra teorinis darinys, abstrakcija, gauta apibendrinus daugybę idiolektų (Romaine 2009, 37, 240; Weber, Horner 2009, 34). Todėl kreolinių kalbų tyrėjo Roberto Le Page fokusuotų ir difuzinių kalbinių bendruomenių hipotezė⁶ taikytina ir universaliai (Le Page 2011, 200).

Kartais būtent idiolektai tiriami, per juos aiškinantis sociumo kalbos kokybę. Hanna Popowska-Taborska smulkiai išnagrinėto idiolekto pagrindu nustatė kašubų kalbos ir kultūros pokyčius Kanadoje (pagal Głuszkowski 2013, 209). Idiolektais remtasi, siekiant pažinti Belfasto kalbinę ir socialinę situaciją (Milroy 1980); Nijolė Birgiel aprašė idiolektus, tirdama Punsko lietuvių lenkų kalbos ypatumus (Birgiel 2002), Michałas Głuszkowski tyrė Lenkijos rusų sentikių idiolektus (Głuszkowski 2013a) ir t. t.

Taikomaisiais tikslais, siekiant nustatyti asmens tapatybę, "*paprastų*" žmonių idiolektai dažniau tirti teismo lingvistų (Hayмов 2006; Coulthard 2008). Lietuvoje jau tirti interneto autorių idiolektai (Žalkauskaitė 2012). Su kriminalistika nesusijęs dėmesys „*paprastų*“ žmonių kalbai yra nesenas reiškinys. Sociolingvistų Vladimiro Belikovo ir Leonido Krysino pastebėjimu, *šiuolaikinėje sociolingvistikoje vis dar mažai ištirta vidutinio „statistinio“ kalbos vartotojo (ne rašytojo, ne politiko, ne visuomenės veikėjo ir pan.) privataus susirašinėjimo, dienoraščių kalba. Tuo tarpu kaip tik ji gali būti ypatingai įdomi, tiek stebint tam tikros žmonių grupės kalbėsenos socialinį savitumą, tiek aptinkant naujas tendencijas, „augimo taškus“, kurie anksčiau pasireiškia normatyvinių rekomendacijų ir draudimų nesuvaržytoje kalbėsenoje* (Беликов, Крысин 2003, 315).

⁶ Apie šią koncepciją dar rašoma posk. 1.1 ir 5.2.

Anglijos karalienės Elžbietos I idiolektui skirtoje Mel Evans studijoje įvairiais gyvenimo tarpais rašytų karalienės raštų kalbos ypatybės gretintos su ekstralingvistiniais jos gyvenimo pokyčiais (Evans 2013). Evans teigimu, idiolekto tyrimai – vertinga, nepakankamai įvertinta niša, jie atskleidžia vartosenos niansus, kurie lieka nepastebėti, tiriant sociumų kalbą.

Kalbos ir jų variantai koegzistuoja individo sąmonėje. Kiekvieno individo pozicija ir pirmiausiai idiolektai nulemia, kiek ir kaip greitai konkreti kalba keisis, išliks, ar nyks (Oksaar 2000, 38). Tad pažinti idiolekto reiškinius ir jų dėsningumus ypač svarbu. Nors individualios, t. y. asmens kalbos tyrimo svarbą dialektologijai Hermannas Paulis pabrėžė dar 1909, tačiau net ir 2000 publikuotame Els Oksaar straipsnyje pripažįstama, jog apie idiolektą žinome dar labai mažai (Oksaar 2000, 37).

Lietuvoje tradiciškai įžymių rašytojų ar kitų autorių idiolektai tirti literatūrologijos, stilistikos rėmuose. Tirti ir viešosios sferos asmenų diskursai, idiolektai, retorika (Koženiauskiene 2013; Bielinis 1996). Lingvistiškai aprašytos įvairių istorijos šaltinių autorių kalbos ypatybės (Subačius 2018; 1998; 1996; Rutkovska ir Vasiliauskienė 2015; Karaciejus 2008, kt.). Pasirodė nemažai egodokumentų publikacijų ir jų istorijos bei kalbos tyrimų (Griškaitė 2012; Orzel, Pacevičius, Roszak 2013, Venckienė 2004, Mastianica-Stankevič 2013 ir kt.). Vilniaus universitete apginta semiotinio pobūdžio disertacija apie Sigito Gedos poetinį idiolektą (Jevsejevas 2017). Tačiau Lietuvoje lingvistiniu aspektu dar netirtas keliakalbio idiolektas. Šiame tyrime pasirinktas keliakalbio asmens idiolektas tiriamas holistiškai, atskleidžiant jo funkcionavimą įvairiuose kontekstuose, tam atrandant naujus egodokumentinio šaltinio aprašymo būdus.

Istorinė sociolingvistika ir egodokumentai

Lingvistiką domina kalbos struktūra, sociolingvistiką – kalbos vartoseną (Romaine 2009, 7). Istorinei sociolingvistikai (toliau ISL) rūpi išsiaiškinti kalbos vartosenos istoriją ir jos diachroninius pokyčius. Tai apynaujė tyrimų sritis, sėkmingai vystoma pamatus jai padėjusios britės Suzanne Romaine (*Socio-Historical Linguistics*. Cambridge University Press, 1982) ir jos sekėjų darbuose. Nepaisant tyrėjų tykančių nesėkmių (Labovo paradoksas: duomenys negausūs, nesistemiški, neaiškūs praeities ir dabarties kalbos normų skirtumai; anachronizmų ir pernelyg subjektyvios interpretacijos grėsmė (Nevalainen, Raumolin-Brunberg 2012, 25), ISL turi neginčijamų privalumų. Tai galimybė prisiliesti prie kuo tikresnės praeities kalbos, išvadas apie kalbos raidą daryti remiantis ne vadovėlių ir literatūros kanono tekstų, o

paprastų, mažai redaguotų raštų kalbos analize. ISL tyrėjų dėmesys paprastai nukreiptas į apibrėžtų sociumų kalbos atmainas, sociolektus ar miestų tarmes, diasporos, kilmingųjų ar prastuomenės kalbos variantus. Šiuos tyrimus vienija raštų panaudojimas sociolingvistiniams tyrimams bei kalbos istorijos, dialektologijos ir sociolingvistikos kūrybiškas derinimas.

Pagal vartojimo sritis galima skirti viešąją, privačiąją ir individualiąją kalbą (kai skaičiuojama, meldžiamasi, rašomi dienoraščiai) (Karaliūnas 2008, 316). Kai asmuo rašo sau, nevaržomas stiliaus reikalavimų, o kartais net neišmanydamas ortografijos bei punktuacijos kanonų, tuomet toks jo rašinys tiksliau išreiškia jo socialinę, kultūrinę ir kalbinę tapatybes (Čuto 2016, 128). Nuo šnekamosios, spontaniškos kalbėsenos mažiausiai nutolusią kalbą fiksuoja privačioji raštija – laiškai, dienoraščiai, kelionių aprašymai, kiti viešinti neskirti užrašai. Siekdami prisiliesti praeities gyvosios kalbos ISL tyrėjai pirmiausiai kliaunasi tokiais raštais (Elspass 2014, 158). Produktyvus gali būti ne itin raštingų, menką rašymo patirtį turėjusių asmenų grafolektų nagrinėjimas: juk jų idiolektų, jų tarties beveik nemaskuoja išmoktos standartizuotos rašybos taisyklės (Yokoyama 2008, 5; 369; 372; Tamošiūnaitė 2008, 113). VCD atveju įdomūs yra rašyboje užfiksuoti Lietuvos lenkų bajorų sociolekto bruožai bei aukštaitiška tartis, akivaizdesnė dienoraštininkui tik pradėjus rašyti lietuviškai.

Einaras Haugenas skyrė idiolektą (individualią kalbėseną) ir grafolektą: *kiekvieno individo kalbą įmanoma gana tiksliai užrašyti* – tai kalbėtojo grafolektas. Bet grafolekto kalba būna jau: a) suredaguota, b) suskaidyta, c) užrašyta, d) supastovinta (stabilizuota) (Haugenas 1994, 16). Atrodytų, kad sklaidant raštus, tegalima tirti grafolektą. Šią menamą kliūtį įveikti padėjo Peterio Kocho ir Wulfo Oesterreicherio pasiūlytas kalbos artimumo ir tolimumo modelis (*Sprache der Nähe – Sprache der Distanz*). Pagal šią koncepciją, kalba skirstoma ne mechaniškai į užfiksuotąją grafiškai ir skambančiąją (ištartą), bet konceptualiai į artimumo (spontanišką, neredaguotą, nuoširdžią) ir tolimumo (redaguotą, oficialią, dalykinę) rūšis (Koch, Oesterreicher, 1980). Tokią perskyrą paremia nuostata, kad kalbą koduojant kitomis priemonėmis, jos prigimtis nepakinta, nes pati priemonė nėra kalba (*a medium itself is not a language*, Romaine 2009, 14).

Asmeninės raštijos tyrimai domina įvairių valstybių mokslininkus. Rusijoje Barnaulo-Kemerovo lingvistinės mokyklos atstovai 1999 m. suformulavo Natūralios rašytinės kalbėsenos teoriją (*теория естественной письменной речи – теория ЕИПР*). ЕИПР skiriamieji bruožai: tai yra rašytinė kalba, tačiau ji spontaniška, neparuošta, neprofesionali, neredaguota, tarp adresato ir adresanto tvyro pasitikėjimas ir nėra „filtrų“, kurie koreguotų

išraiškos priemonės (Ćuto 2016, 128). Kitais žodžiais, tai reiškiny, kurį Kochas ir Oesterreicheris apibūdino kaip artimumo kalbą.

Kai kurie tyrėjai asmeninę raštiją vadina egodokumentais. Šį apibendrinantį terminą pasiūlė istorikas Jacques‘as Presseris, tyręs Holokausto Nyderlanduose liudijimus. Kito olandų istoriko Rudolfo Dekerio aiškinimu, egodokumentais laikytini raštai, *kuriuose autorius atvirai pasakoja apie savo reikalus ir jausmus* (Dekker 1999, 2). Egodokumentais laikomi memuarai, autobiografijos, dienoraščiai, šeimos knygos, travelogai (kelionių užrašai) ir gretutiniai žanrai, dėl kurių priklausymo egodokumentams nėra sutarta. Daugiau egodokumentų rašė asmenys, kurių profesija buvo susijusi su rašymu: dvasininkai, profesoriai, teisininkai (ibid, 10). Istorikų susidomėjimą šia dokumentų rūšimi rodo, pvz., pastaruoju metu dažnesni tyrimai, skirti egodokumentų inventorizavimui archyvuose ir jų analizei (Caban 2017, 24; Pacevičius 2015).

Dvikalbių ir keliakalbių egodokumentų atsiradimas gali būti paaiškintas konspiracijos arba edukacijos sumetimais: dienoraštininkai galėjo rašyti kita kalba norėdami nuslėpti prasmę nuo nepageidaujamų skaitytojų arba mokydamiesi kalbos, lavindami rašymo įgūdžius (ibid, 9). Kartais privati raštija užrašyta antrąja kalba siekiant tą naująją kalbą įsisavinti; kitais atvejais gyvenant antros kalbos apsuptyje, rašyta savo pirmąją kalbą, siekiant jos neprarasti (Pavlenko 2014, 218–219). Kartais rašymas kita kalba priklauso nuo orientacijos į skaitytoją; pvz., rašytoja Ona Pleirytė-Puidienė, kai gyvendama Rusijoje ir “galvodama apie savo trijų vaikų likimą, ji pradėjo dienoraštį rašyti rusiškai, kad koks geras žmogus, jį perskaitęs, pasigailėtų jos mažų vaikelių” (Glinskis 2006, 60). Dienoraščio rašymo kalbos pasirinkimas gali būti taip pat simbolinis geidaujamos luomo tapatybės ženklas. Istorikė Vilma Žaltauskaitė nagrinėjo, kaip rašymo kalbos pasirinkimai priklausė nuo XIX a. dvasininkų tapatybės suvokimo pokyčių (Žaltauskaitė 2013, 420). VCD atveju, pavartotos kalbos priklausė tiek nuo dienoraštininko gyvenimo istorijos ir aplinkos – lenkų, kaip šeimos kalba, rusų – mokyklos kalba, vokiečių kalbos įtaka, gyvenant Leipcige ir Berlyne, tiek ir nuo valingo dienoraštininko sprendimo mokytis lietuvių kalbos.

Iš visų egodokumentų rūšių sociolingvistams informatyviausi yra neredaguoti ar bent mažai redaguoti dienoraščiai ir asmeniniai laišškai. Kultūrologas Philippe Lejeune jų skirtumą nuo solidesnės (ir paprastai viešinti skirtos) autobiografijos prilygino skirtumui tarp akvarelės ir tapybos: pirmoji liejama momentiška, tai vienkartinė, betarpiška išraiška, o tapytojas, siekdamas norimo efekto, savo kūrinį gali dar ilgai taisyti ir glaistyti. Aišku, kad antruoju atveju artumas gyvajai kalbėsenai priblésta. Žinoma, korespondencija ir privačiais raštiais tiriant kalbos istoriją neapsiribojama.

Sociolingvistus ir leksikos istorikus domina liudijimai teismų protokoluose, muitinių deklaracijose ir t. t. (Skaffari, Mäkilähde 2014, 270).

Sociolingvistai paprastai nagrinėja gausesnių ar mažesnių sociumų kalbas. Tik neseniai, kai naujų technologijų taikymas leido apdoroti milžiniškus tekstų masyvus, pasaulyje pradėti kurti „paprastų“ žmonių raštų tekstynai, kurie gali būti tiriami ir kalbininkų (Tamošiūnaitė 2012). Dažniausiai tokios studijos grindžiamos kompiuterio programų pagalba atliekama kiekybine skaitmenintų tekstų analize. Šioje srityje pirmavo Terttu Nevalainen ir kiti Suomijos mokslininkai, pradėję sudaryti *CEEC (Corpora of Early English Correspondence)*⁷ ir įvairiopa studijuoti jo turinį. Austro tyrėjo Stepheno Elspasso disertacija ir tolimesni tyrimai susiję su XIX a. emigravusių vokiečių laišku tyrimais, vykdomais sudaryto tekstyno pagrindu (Elspass 2005). Nyderlandų projekto *Letters as the Loot* metu aprašyta netikėtai atrasta XVII a. olandų jūreivių korespondencija⁸. Lietuvoje panašius darbus vykdo AkDB⁹ sudarytojų komanda: neįžymių žmonių laišakai transkribuojami, aprašomos jų kalbos ypatybės.

Keliakalbystės tyrimai

Dvikalbystės ir kalbų kontaktų tyrimai bendrajai kalbotyrai labai svarbūs, tačiau ilgą laiką pažangą šioje srityje apsunkino neigiamas dvikalbystės vertinimas, dažnai susijęs su vienos gimtosios kalbos kaip asmens tapatybės šerdies suvokimu. Vyraujant *vienos valstybės – vienos kalbos* ideologijai, atrodė, kad gimtoji kalba tegali būti viena, o dvikalbiai asmenys regėti kaip įtartini, marginalūs. Politiškai nepageidaujamos dvikalbystės pavojingumas buvo grindžiamas tariamai moksliniais tyrimais (Karaliūnas 2008, 430). Anot Peterio Auerio, nuoseklus ir kritiškas keliakalbio individo kalbos tyrimas išlieka neparankus, nes tokio tyrimo rezultatai verstų suabejoti daugeliu patogių mąstymo stereotipų (Auer 2006, 2). Dvikalbystės tyrimų objektyvumą apsunkinašio reiškinio ypatingas artumas žmonių vertybinėms nuostatoms. Kaip pastebėjo Monika Heller, *dvikalbystė yra ypatingo jautrumo klausimas, jo suvokimą veikia įvairiausių ideologijos ir vertybių sistemos, aktyvuojamos kiekvienoje komunikacijos situacijoje, nesvarbu, ar jų ryšys su tyrimu išreikštas tiesiogiai, ar ne* (Heller 2008, 257). Aprašantis dvikalbystę tyrėjas neišvengiamai užims kurią nors poziciją, neutralumas čia veik neįmanomas (ibid, 259). Heller žodžiais, „dvikalbystės reiškinys tiesiogiai susijęs su ribų nustatymu: tenka nustatyti, kas laikytina skirtumu tarp kalbų ir kaip kalbų ir

⁷ <http://www.helsinki.fi/variang/CoRD/corpora/CEEC/> (2017-10-26).

⁸ <http://brievensbuit.inl.nl/zeebrieven/page/search> (2018-08-24).

⁹ Asmeninės kalbos duomenų bazė, <http://www.musulaiskai.lt/> (2017-10-26).

kalbėjimo strategijų klasifikavimas susijęs su žmonių grupių skirstymu“ (ibid, 252).

Tačiau asmens priklausimas konkrečiai kalbinei grupei gali nebūti vienareikšmis. Kalbų kontaktų tyrėjai lenkai išskiria specifinę paribio ar paribio žmonių (*pogranicze, człowiek pogranicza*) sąvoką. Šis paribys gali būti tiek išorinis, geografinis, tiek vidinis – psichologinis. Antruoju atveju, tyrėjos Justynos Starczuk žodžiais, kalbų ribos eina ne tarp visuomenės narių, bet individo sąmonėje (Engelking et al. 2008, 17). Toks formulavimas primena Urielio Weinreicho užrašytą kalbų kontakto apibrėžimą: *Dvi ar kelios kalbos laikomos kontaktuojančiomis, jei jas pakaitomis vartoja tie patys individai. Kalbas vartojantys individai yra kontaktų vieta [locus]* (pagal Karaliūnas 2008, 319). Šiuolaikiniam, platesniam apibrėžimui Simas Karaliūnas svarbiais laiko: *a) kalbų sąlyti, daromą viena kitai poveikį ir b) skirtingomis kalbomis kalbančių dviejų asmenų, jų grupių arba ištisu kolektyvų bendravimą*. Plačiau pažvelgti skatina ir suvokimas, kad kalbų kontaktas – universalus reiškinys, jam vykti nėra būtinas kontaktas tarp „idealių“ skirtingų gimtųjų kalbos nešiotojų (*native speakers*) (Skaffari, Mäkilähde 2014, 274).

Rašydamas apie kalbų kontaktus, Weinreichas vartodavo ir *interferencijos* terminą. Einaras Haugenas pastebėjo, kad interferencija yra dviejų kalbų „persidengimas“, buvimas kartu, todėl nei tikrosios kodų kaitos (kai abu kodai išlieka originalūs, nepakitę), nei visiškai integruotų svetimų elementų atvejais interferencijos nėra (Хайген 1972, 70). Istorinės, anksčiau vykusios interferencijos rezultatą nustatyti nėra paprasta, nes norint tai padaryti užtikrintai, reikėtų žinoti praeityje egzistavusias kalbėsenos normas, o tai nevisuomet įmanoma (ibid, 68). Tačiau nauji sociolingvistikos metodai gali padėti nuodugniau ištirtiir nuo seno žinotas daugiakalbes teritorijas (Zybatow 1997).

Viena svarbesnių temų dvikalbystės tyrimuose yra kodų kaita (Gardner-Chloros 2009, 9). Iš tikslųjų mokslų perimtas terminas *code-switching* jau įsigalėjo, nors jis nėra tobulas (Gardner-Chloros 2009, 11). Elektros jungiklio metafora sudaro išpūdį, kadir kalbų kaita (*switch*) vyksta diskretiškai, o tarp dviejų kodų (kalbų ar kalbų variantų) įmanoma nubrėžti aiškią ribą. Dažnu atveju taip nėra, be to, situaciją komplikuoja tai, kad šia sąvoka įvardijami skirtingi dviejų ar kelių kalbų sąveikos būdai. Siekdamas sutvarkyti šį terminologinį neaiškumą, olandų kalbininkas Pieter Muysken išskyrė tris pagrindinius kodų kaitos tipus: įterpimą (*insertion*), kaitą (*alternation*) ir darniąją raišką (*congruent lexicalization*). Muyskeno sistema remtasi klasifikuojant kodų kaitos atvejus VCD, todėl daugiau apie šiuos tris kodų kaitos tipus rašoma poskyryje 2.4.

Kodų kaita pirmiausiai atsiranda akistatoje, pokalbyje (Auer 2006, 3). Ji pasitaiko ir vienakalbių diskurse. Juk besirengiantis šnekėti monolingvas privalo pasirinkti iš daugelio galimų stilistinių (aukštojo, dalykinio ar šnekamojo stiliaus variantai), tarminių, sociolektų variantų (Gardner-Chloros, Charles, Cheshire 2000, 1307; Gumperz 1971, 343). Keliakalbių kodų kaita gali pasireikšti ir kalbančiajam nepastebint; jos tikimybė didesnė, kai kalbėtojas yra pavargęs, aptingęs, susijaudinęs, supykęs, menkai įsisavinęs antrąją kalbą (Grosjean 1982, 147). Tuo tarpu sąmoninga kalbų kaita galima siekiant tiksliau išreikšti savo mintį. Els Oksaar pastebėjimu, svarbus yra ir socialinis veiksnys: su draugais estai linkę vartoti į estų kalbos sistemą morfologiškai integruotą transferą *reläksima*, o formalesnėje aplinkoje kodų kaitos vengia, ir leksikos lakūnas užpildo neintegruota forma *reläks* (nuo *relax*, transferas iš anglų k.) (Oksaar 2000, 40). Kalbos kaita gali turėti ir ekspresinę, metaforinę funkcijas: dvikalbis perėjimą tarp kalbų stengiasi akcentuoti, tą pačią informaciją pabrėžiamai pakartoja A ir B kalbomis (Auer 2006, 6). Egzistuoja ir eufemistinis dvikalbystės faktorius: apie kai kuriuos dalykus lengviau bendraujama nutolusia, ne gimtąja kalba; žinomi atvejai, kai kitos kalbos vartojamos psichoterapijos seansuose (Pavlenko 2005, 28–29). Svetimžodžio pavartojimas kartais leidžia aštriau pajuokauti ar nusikeikti, išlaikant lengvą bendravimo stilių. Kartais skoliniai traukia savo forma, išvaizda (Bańko 2012, 22). VCD pavyko užčiuopti atvejus, kai kalbų kaitą nulėmė eufemizavimas (pvz. pinigus jis įvardindavo skoliniais; keiksmoždžius dažnai užrašydavo kita grafika), kai jie vartoti siekiant emfazės ar tikslumo (emocijų įvardijimas).

Manoma, kad kodų kaitos metu dažniausiai viena kalba yra pamatinė (matricos), kita – pagalbinė (Auer 2006, 14). Auerio nuomone, svarbu nepamiršti, kad dvikalbio ir matricos kalba nėra tolygi monolingvo kalbai. Panašiai mano Romaine, pastebėjusi, kad dvikalbis neturėtų būti vertinamas, kaip dvigubas vienakalbis, nes jo kalbinė patirtis bet kurioje kalboje negali visa apimtimi prilygti vienakalbio patirčiai (Romaine 1995, 201).

Mąstydamas apie dvikalbio dominuojančios kalbos nustatymo kriterijus, kalbų kontaktų tyrėjas pradininkas Urielis Weinreichas minėjo kalbos išmokimo lygį, jos vartojimo funkciją, kalbų mokymosi tvarką ir amžių, kuomet kalbos išmokta, panaudojimo komunikacijoje galimybes (kalbos naudingumą), emocinį kalbos vertinimą, socialinį kalbos statusą, literatūrinę ir kultūrinę kalbos vertę (pagal Weinreich 1968, 80). Nustatant asmens dominuojančią kalbą paskirame sakinyje gramatika yra svarbesnė už leksiką (Auer 2006, 9), nes paprastai įterpiami yra antros kalbos reikšminiai žodžiai, o tarnybiniai žodžiai išlieka. Muyskeno nuomone, dominuojančios kalbos nustatymas nėra visuomet būtinas: įterpimo atveju ji yra aiški, jo išskirto

antrojo kodų kaitos tipo, tikrosios kodų kaitos atveju, kiekviena kalba vartojama nepriklausomai nuo kitos, o darniosios raiškos (*congruent lexicalisation*) atveju, netgi ne visuomet įmanoma nustatyti leksemų priklausymą konkrečiai kalbai.

Sociolingvistai Jean-Jacques Weber ir Kristine Horner rekomenduoja daugiakalbystės prigimtes tyrimui derinti kalbotyros ir etnografijos metodus, telktis į diskurso analizę ir gvildinti *įkrautus elementus* (*rich points*), t.y. fragmentus, kurie tyrėjui neatrodo savaime suprantami, kelia nuostabą (Weber, Horner 2012, 14).

Palyginus su sinchroniniais, istorinės kodų kaitos tyrimų yra dar mažai (Skaffari, Mäkilähde 2014, 259). Istorinę kodų kaitą anglų laiškuose tyrė suomės tyrėjos Päivi Pahta ir Arja Nurmi (*ibid*, 267). Dera pažymėti, kad rašytinėje kalboje kodų kaitos apraiškų yra ne ką mažiau, nei spontaniškame dialoge. Kaip pastebi Skaffari ir Mäkilähde, rašytinė kalba nebūtinai yra vien monologas; greta orientacijos į esamus ar numanomus ateities skaitytojus, autorius neretai kuria dialogą su savo teksto šaltiniais, praeities tekstais (Skaffari, Mäkilähde 2014, 262). VCD atveju dažnai būtent įvairių tekstų citavimas sudarė prielaidas perėjimui tarp rašymo kalbų.

Jau atsiranda ir tyrimų, kuriuose keliakalbystė nėra vien objektas, tačiau dėmesys kreipiamas ir į pačių keliakalbių požiūrį, savo kalbinio gyvenimo savitumo pajautimą. Agnieszka Ewa Tytus atliko išsamią 118 Manheimo universiteto vokiečių-anglų dvikalbių studentų apklausą interneto anketų pagalba. Paaiškėjo, kad dvikalbiai paprastai vertina savo sugebėjimą, kaip privalumą, tačiau dalis jų susiduria su socialiniais iššūkiais (nesijaučia pritampantys tarp aplinkinių), kalbėjimo sunkumais (gali painioti kalbų elementus, nežino tinkamo žodžio kalba *x* ir *t.*). Nedidelė dalis respondentų kodų kaitą vertino neigiamai, manydami, kad ji apsunkin bendravimą, atitraukia dėmesį nuo kalbos objekto, rodo kalbos neišmanymą (Tytus 2018). VC savo dvikalbio statuso apmąstymui skyrė nemažai dėmesio. Betiriant VCD nuspręsta, kad šios refleksijos yra ne mažiau vertingos, nei faktinės, tyrėjui pastebimos kalbų elementų sąveikos jo diskurse (skyrė 2), todėl į jas atsižvelgta skyriuje 5.

Kalba, kultūra ir asmens tapatybė

Pastaruoju metu asmens tapatybė interpretuojama ne kaip įgimta ir nekintama duotybė, tačiau kaip nuolatinis vyksmas, nepaliaujama steigtis (Prior 2006, 104). Asmens tapatybė suvoktina kaip sudėtinis konstruktas, sudarytas iš asmens lojalumo daugeliui socialinių ir simbolinių grupių. Kai asmuo vienu metu priklauso socialinėms grupėms, tarp kurių vyksta konfliktas, jo tapatybės

pojūtis gali tapti problematiškas (Oppenrieder, Thurmair 2003, 41), o tai gali sukelti anomijos¹⁰ pojūtį. Spręsdamas tokį konfliktą, asmuo gali atsisakyti kurios nors tapatybės dalies, pvz., stengtis vartoti kalbos variantą, aplinkos laikomą prestižiniu.

Tapatybes galima klasifikuoti ir pagal jų kilmės šaltinį: yra tapatybė, kurią išgyvena, jaučia pats asmuo, ir yra aplinkinių priskirtoji. Žinoma, kad tapatybės gali būti išorinės, kitų priskirtos, numanomos, prisiimtos, pasiektos (*identities: ascribed, imposed, assumed, achieved*, Weber, Horner 2012, 82). Asmeniui paprastai pavyksta sutaikyti pirmosios tapatybės prieštaringas dalis, vengti jų konflikto. Sudėtingiau tvarkytis su aplinkos priskirtąja tapatybe. Aplinkiniai gali griežtai apibrėžti asmeniui „privalomas“ savybes. Vyraujant monolingvizmo ideologijai, kitakalbiai, dvikalbiai gali būti vertinami neigiamai, su įtarimu, o aplinkinių požiūris gali veikti ir vidinį asmens tapatybės pojūtį. Pastebėta, kad kodų kaitos atvejus itin neigiamai vertina ne tik vienakalbiai (Grosjean 1982, 147), bet ir keliakalbiai (Gardner-Chloros 2009, 15). Penelope Gardner-Chloros rašo, kad dvikalbių apklausos metu išsiaiškinta, kad kodų kaita kalboje jų vertinta, kaip tingumas (neva žmogus tingi prisiminti tinkamą žodį), jai nepritariama, ji dažniau neįsisąmonta (dvikalbiai jos vengia, tačiau nepastebi kai kurių kodų kaitos atvejų savo šnekoje).

Kreolines kalbas tyrę Robertas Le Page'as ir Andrée Tabouret-Kelleris pasiūlė hipotezę, pagal kurią egzistuoja dviejų rūšių kalbinės visuomenės. Fokusuotose (*focused*) kalbinė tapatybė yra nusistovejusi, gramatika reguliari ir apibrėžta, kalbinės tapatybės priskirtos sociumams ir atrodo savaime suprantamos, „įgimtos“ (Le Page, Tabouret-Keller 2011, 116). Difuzinėse (*diffused*) visuomenėse susiduria dvi ar daugiau kalbų ir kultūrinių tradicijų, o kalbinės ir kultūrinės identifikacijos klausimas sprendžiamas individo; pasirinkimas, koku būdu, kuria kalba jis kalbės tampa individo *apsisprendimo aktu*¹¹. Fokusuotose visuomenėse ilgainiui nusistovi monolingvizmo ideologija, o difuzinėse visuomenėse pakantumas įvairioms kalboms ir kodų kaitai pokalbio metu yra kur kas didesnis. Panaši keliakalbiškumui pakanti aplinka supo VC Tartu: juk visi studentai kalbėjo bent dviem–trim kalbomis.

Norint prašnekti nauja kalba, vien apsisprendimo nepakanka. Asmens sugebėjimą pereiti į kitą kalbą lemia keturi pagrindiniai veiksniai: a) ar asmuo geba išskirti, identifikuoti geidžiamąją prestižinę grupę ir jos kalbos variantą,

¹⁰ Emilio Durkheimio terminas, pagal (Głuszkowski 2013, 120). Pasireiškia vertybine dezorientacija, menkavertiškumo pojūčiu, apatija.

¹¹ *Acts of identity*, šių mokslininkų knygos antraštė.

b) ar turi galimybių ilgiau stebėti tą grupę ir perimti jos narių kalbinius įpročius, c) ar jo motyvacija mokytis naujos kalbos pakankamai stipri, d) ar jis geba mokytis kalbos (Le Page, Tabouret-Keller 2011, 182). Kalbos pasirinkimo ir mokymosi problematika minima poskyryje 2.3, kalbant apie VC lietuvių kalbą.

Asmens „kalbos tapatybė priklauso nuo jį tuo metu supančios kalbinės bendruomenės“ (George 1990, 293), formuluojant detaliau, „asmens idiolektą tam tikru metu nulemia šiam asmeniui tuo metu būdingas netobulas socialinės, bendravimo kalbos esmės suvokimas“ (ibid, 287). Šiame apdairiame apibrėžime akcentuotas reiškinių laikinumas primena, kad kiekvienas idiolektas keičiasi, nėra fiksuotas. Svarbi yra ir asmens nuostata, o kartais – neįsisąmonintas siekis sutapti su tame sociume prestižą turinčiu kalbos variantu, su aplinka, arba išsiskirti iš jos. Pvz., jaunimo sociolektai vykdo abi funkcijas: skatina bendrumo jausmą grupės viduje ir atskirtį nuo aplinkinių. Panašiai – suburiančiai ir atskiriančiai – veikia ir didesnės tarmės bei etninės kalbos.

Kalba yra specifiškiausias sociumo skiriamasis bruožas, vienijantis sociumo narius bei atskiriantis nuo „kitų“ pasaulio (Марковина, Сорокин 2010, 10). Etnines kultūras nereikėtų suvokti vien per jų išskirtinumus, nes toks vaizdavimasis primintų karikatūrą; kiekviena kultūra yra trilypė, nes turi bendražmogiškų bruožų, to regiono kultūroms bendrų bruožų bei diferencinių savų bruožų (ibid, 9). Kultūrų požymiai nepastebimi „iš vidaus“, o ryškėja tik sugretinus bent dvi kultūras, tarpkultūrinio bendravimo, vertimo metu.

Šiame tyrime svarbiausia išliks kalbinė tapatybė. Be abejo, kalba yra vienas svarbiausių asmens tapatybę formuojančių faktorių, bei esminis tapatybės raiškos kanalas. Tačiau įžvalgesni tyrėjai pastebi, kad tiek „kultūra“, tiek „gimtoji kalba“ yra sudėtingos (konstruotos) sąvokos, kurių nereikėtų priimti nekritiškai. Sąvoka kultūra yra itin daugiareikšmė, dėl savo platumo praradusi aiškumą (Лихачев 1994; Wierzbicka 2005; Burke 2009, *xiii*, 13). Sociolingvistės Anetos Pavlenko žodžiais, „dažnai su tautine kilme supainiojama *kultūra* išlieka prastai apibrėžtas ir nevienareikšmis konstruktas, kurio vartojimas padeda nusišlepti faktą, kad tarpkultūrinių tyrimų analizės objektas dažniausiai yra kalba“ (Pavlenko 2014, 226). Tačiau įmanomas ir aplinkinis kelias, kai etninę kultūrą stengiamasi apibūdinti, rekonstruoti, tiriant kai kurias kalbos ypatybes: vartoseną, leksikos sudėtį, svarbesnius konceptus ir t.t. (Вежбицка 2001; Зализняк, Левонтина, Шмелев 2005).

Kalbant apie „tikrąją“ asmens tapatybę įprasta minėti jo gimtąją kalbą. Tačiau ne visuomet tokios kalbos nustatymo procedūra yra paprasta. Asmuo gali būti užaugęs daugiakalbėje šeimoje ar aplinkoje, seniai emigravęs ir nutolęs nuo vaikystės kalbos, gali nenorėti tapatintis su tėvų kalba ir t. t.

Sąvokos „gimtoji kalba“ neapibrėžtumas gali kelti nesusipratimų: iš pirmo žvilgsnio nelogiška atrodo Rusijos vokiečio frazė: „vokiečių kalba yra mano gimtoji, todėl nusprendžiau, kad pradėsiu jos mokytis“ (Oppenrieder, Thurmair 2003, 42). Anot keliakalbystės tyrėjų, sąvoka „gimtoji kalba“ būtų tiksliau suvokta, ši reiškinį išskaidžius į tris komponentus: kalbos gebėjimus (kurią kalbą individas geriausiai įvaldęs), paveldėtą kalbą (kurioje asmuo užaugo) ir kalbinę afiliaciją (su kuria kalba asmuo tapatinasi, kurią linkęs laikyti sava)¹². Ne visuomet šie požymiai atitinka tą pačią kalbą. Toks požiūris padėtų lanksčiau vertinti asmens tapatybės ir kalbos santykį. Šią trinarę gimtosios kalbos sąvoką pritaikius VCD atvejui, galima pastebėti, kad dienoraštininkas geriausiai įvaldęs buvo (bent rašytinę) rusų kalbą, jo paveldėtoji kalba buvo lenkų kalbos variantas, jo pasirinktą tapatybės kalba tapo lietuvių kalba.

Afiliacijos kalbai artima Europos Sąjungos pasiūlytai sąvokai *priimtine kalba*; siekiama, kad integracijos labai kiekvienas europietis išmoktų bent vieną ES kalbą lygiu, artimu gimtajai kalbai; tokia kalba taptų asmens priimtine (Vilkienė 2010, 43).

¹² Keliakalbystės tyrėjai Weber ir Horner cituoja Leung, Harris, Rampton (1997, 555), kurių manymu racionali būtų: „replacing the terms native speaker and mother tongue with the notions of language expertise, language inheritance and language affiliation“ (pagal Weber, Horner 2012, 19).

1.2 APIE DIENORAŠTĮ IR DIENORAŠTININKĄ

Apie VCD

Iš Rusijoje gyvenusios lenkakalbės šeimos kilęs Vytautas Civinskis gimė Maskvoje, Tambove baigė mokyklą, Leipcige studijavo ekonomiką, agronomiją, o Berlyne, vėliau Tartu¹³ – veterinariją. Atostogas leisdavo giminių valdose Lietuvoje. Aplankė Vieną, Kaukazą, Krymą, viešėdavo pas gimines Maskvoje, Sankt-Peterburge, Vilniuje, Panevėžyje. Nusprendė mokytis lietuvių kalbos, aktyviai dalyvavo Lietuvos kultūrinėje veikloje. Keletas jo jau lietuviškai parašytų straipsnių publikuoti, išliko ir redaktoriaus Kazio Griniaus pasirašytas jo „Lietuvos ūkininko“ ir „Lietuvos žinių“ korespondento liudijimas (LMAVB RS f. 12, b. 1304). VC apibūdintas ir kaip giminės archyvo sudarytojas¹⁴. Dienoraštį rašė apie šešerius metus, nuo 1904 iki 1910 m. Storus (apie 100–200 lap.) nedidelio, apie 21x17 cm formato sąsiuvinius nenustatytas dienoraštininko giminaitis Okuličius¹⁵ perdavė į Juozo Tumo Vaižganto įsteigtą Literatūros muziejų: priešlapiuose matyti šio muziejaus žymos¹⁶. XX a. vid., po Kauno Vytauto Didžiojo universiteto uždarymo, kartu su kitais bibliotekos rankraščiais VCD atvežtas į Vilnių. Šiuo metu jo dalys, kaip minėta, saugomos LMAVB RS ir VUB RS.

LMAVB RS suformuotas VC fondas (f. 194). Dienoraščio du sąsiuviniai sudaro tik jo dalį. Tai fondo 194 byla 3 (1894–1907 m. skaitytų knygų sąrašas, apimtis 88 lap.) ir 10 (1904 m. perrašyti prisiminimai apie 1902 m. užsienio kelionę ir kiti užrašai, apimtis 124 lap.). Fonde yra ir paskirų VC laiškų ir rankraščių, o jo didesnę dalį sudaro dokumentai, susiję su Latavėnų ir Mituvos¹⁷ dvarų istorija.

VUB RS, 1904–1910 m. rašytų 27 sąsiuviniių apimtis viršija 3500 lapų¹⁸.

¹³ XX a. pr. miestas vadintas Jurjevu arba Dorpatu.

¹⁴ Įrašas asmenų archyvų buvusios Tarybų Sąjungos teritorijoje sąrašė, kur minimas LMAVB RS fondas 194. Prieiga internete (2018 02 21): http://portal.rusarchives.ru/guide/lf_ussr/c.shtml

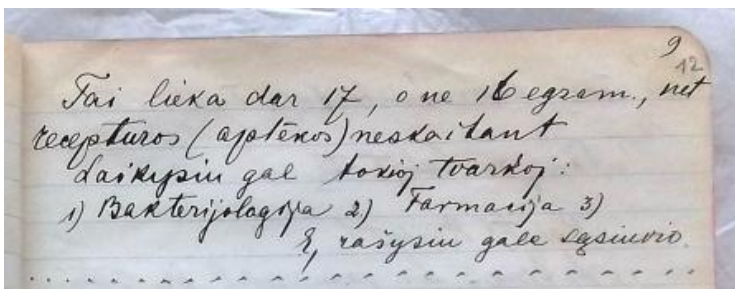
¹⁵ Galbūt Juras (Jerzy, Jurek) Okuličius (1895–1958), kurio dienoraščio vienas sąsiuvinys taip pat pakliuvo į VUB RS pirmąjį fondą (VUB RS F1-D1088).

¹⁶ Juozo Tumo-Vaižganto įkurtas Literatūros muziejus, vadintas Rašliavos muziejumi (žyma RŠ), veikė nuo 1923 iki 1930 m. (Ruseckaitė 2001, 296). VCD yra įrašų, liudijančių, kad Civinskis svarstė galimybę palikti VCD Lietuvos Mokslo Draugijai (VUB RS F1-D1044, 16, F1-D1048, 65v), tuomet nurodė, kad neleidžia VCD skaityti lygi 1978 01 01.

¹⁷ Buvęs dvaras šalia Skapiškio (Markevičiūtė 1999, 38).

¹⁸ Kaip lapai vertinti ir skaičiuoti taip pat įdėti laiškai, atvirlaiškiai, spaudiniai, todėl skaičius 3695 l. neatspindi paties teksto apimties.

VCD tyrėją maloniai nuteikia dienoraštininko kruopštumas. Lapai sunumeruoti, gauti laisškai įklijuoti ar įdėti tarp puslapių chronologine tvarka, kiekvieno sąsiuvinio pabaigoje yra trumpi turiniai su gautų laiškų adresantų bei daugumos įklijuotose nuotraukose įamžintų asmenų vardais. Kalbos tyrimui mažiau palankūs yra apie 1908 m. dienoraštininko vykdytas autocenzūravimas (nepageidautinus fragmentus ir net puslapius atsargiai išpjovė skustuvu)¹⁹ bei slapto rašto praktika (kai kuriuos dienoraščio fragmentus šifravo)²⁰. Dėl cenzūravimo ir kitų veiksnių²¹ autoriaus paginacija nebėra tiksli. Todėl šiame tyrime cituojant VCD nurodomi 2016 m. VUB RS atliktos pakartotinos paginacijos lapų numeriai (tuomet sąsiuvinų lapai numeruoti pieštuku, dešiniajame viršutiniame kampe, žemiau VC paliktos žymos, žr. pav. 1). Dažnai VC rašydavo tik lapų *recto* pusėse, palikdamas erdvės vėlesniems savo komentarams, iliustracijoms, todėl cituodama įprastai žymėjau tik lapų numerius. Tais atvejais, kai rašyta lapo *verso* pusėje, tai nurodoma, prie šifro dedant raidę *v*.

Pav. 1. VCD dienoraštininko ir archyvaro paginacijos pavyzdys.

Savo turiniu VCD galėtų sudominti ne tik kalbininkus, bet ir istorikus, psichologus, kultūros istorikus: minimi istoriniai įvykiai, jų vertinimai, kasdienybės detalės. Greta dienoraštinių įrašų ir prisiminimų buvo įklijuojama gauta korespondencija, įrašomi kai kurių išsiunčiamų laiškų tekstai. Raštą papildė ir neužrašyti (taigi matyt pirkti VCD iliustravimui) atvirlaiškiai su kraštovaizdžiais, portretais, meno kūrinių reprodukcijomis (įklijuoti, įtvirtinti, jų kamučius įnėrus į specialias prapjovas popieriuje arba tiesiog įdėti), lankytų renginių bilietai, programėlės, dienoraštininkui įvaldžius fotografijos techniką – ir nuotraukos. Tyrime dėmesys dažniau kreiptas į dienoraštinius įrašus, bet pasitelkti ir vertingesni pavyzdžiai iš korespondencijos.

¹⁹ tai paaiškina užuominos tekste: *Bet reik baigt cenzūruot lyg galo* (VUB RS F1-D1044, 27).

²⁰ Daugiau apie slaptąjį raštą poskyryje 4.1.

²¹ dienoraštininkas nenumeravo į sąsiuvinis įdėtų laiškų ir spaudinių.

Lietuvių dienoraščius tyręs Rimantas Glinskis mini, kad skirstyti dienoraščius į intymiuosius ir eksternalius (orientuotus į išorės įvykius) pasiūlė prancūzas filosofas George Gusdorfas (Glinskis 2006, 40–41). Hocke nuomone, būtent intymieji dienoraščiai nusipelno dienoraščių vardo (Hocke 1991, 34, 18, 19). Anot kultūros istorikės Redos Griškaitės, „intymusis dienoraštis (angl. *intimate diary*, pranc. *journal intime*, vok. *Tagebuch*, rus. *интимный дневник*) – viena populiariausių ir vertingiausių šių egodokumentinių tekstų rūšių, išskirtinis XIX a. ženklas“; jame „akcentuojamas ne išorinis pasaulis, bet vidinis diaristo pasaulis“ (Griškaitė 2012, 262). Tyrėjos teigimu, tokį dienoraščio pobūdį įtakoja įvairūs veiksniai: „vyrauja nuomonė, kad prioritetas vidaus jausmų pasauliui – specifinis moterų diaristikos bruožas. Tačiau rasime į išorę labai orientuotų moterų dienoraščių ir į savo vidų labai sutelktų vyrų dienoraščių. Todėl ne lytis, bet asmenybės bruožai lemia dienoraščio žanrą“ (Griškaitė 2012, 263). VCD yra daug ir aplinkos įvykių, ir savo jausenų stebėjimo. Tačiau net ir išorės įvykių aprašymas perleidžiamas per subjektyvų, kartais itin emocionalią vertinimą, tad teisinga būtų šį dienoraštį priskirti intymiojo dienoraščio tipui.

Rengiant tyrimą, buvo sudaryta VUB esančios VCD dalies rašymo chronologiją rodanti lentelė; joje žymėti ir sąsiuvinų apimtis, teksto kiekis juose ir autoriaus numeravimo žymės (priedas 6). Surinkus duomenis pastebėta, kad galbūt išliko ne visi sąsiuviniai. VUB RS saugykloje trūksta numanomo saugojimo vieneto F1-D1027. Tikriausiai trūksta tomų, kuriuos autorius žymėjo 17 ir 18 (1907 m.), 25 (1908 m.)²², tačiau ištisinė VUB RS saugojimo vienetų numeracija leidžia spėti, kad VU biblioteką pasiekė tik lentelėje nurodyti sąsiuviniai.

VUB RS F1-D1025 autoriaus pažymėtas trečiuoju tomu. Pirmuoju tikriausiai laikytinas LMAVB RS vienetas, f. 194, b. 3²³. Kitame LMAVB RS esančiame sąsiuvinyje yra 1898 ir 1902 m. datuotų laišku, tačiau šalia jų esantys prieraišai V. Civinskio ranka žymi, kad atsiminimai perrašyti 1904 m., gyvenant Leipcige, ir 1907 m., būnant Berlyne (LMAVB RS f. 194, b. 10, p. CLVIII). Rašyta netolygiai dažnai. Turbūt dėsninga tyrėjų išvada, kad „įrašų intensyvumas rodo diaristo jausmų intensyvumą“ (Griškaitė 2012, 261). Įrašų dažnumas, be abejo, priklausė ir nuo to laiko autoriaus aplinkos, gyvenimo aplinkybių. Atrodo, kad VCD intensyviau rašydavo, jausdamasis ne itin gerai. Pvz., minėjo, kad apie mėnesį leidęs su draugais Palangoje nustojo rašyti (VUB RS F1-D1043, 10), arba kad Rusijoje beveik nerašydavo. Tai nėra

²² Šios spragos paaiškintų regimą, bet kitu atveju stebinančiai greitą lietuvių kalbos įsisavinimą, kardinalius rašybos pokyčius nurodyto meto VCD sąsiuvinuose.

²³ Šio tomo viršelyje išpjaustyti skaičius *I* bei inicialai, didžiosios *B* ir *II*.

unikalus atvejis: Europos dienoraščių antologijos sudarytojas Gustav René Hocke, apmąstydamas tipiško dienoraštininko psichologiją, pastebėjo, kad dienoraštis dažniau kuriamas dėl dienoraštininko vienišumo, kaip savas pasaulis, atsvara dažnai priešiškam realybės pasauliui (Hocke 1991, 24–27).

Kitoje sudarytoje lentelėje (lent. 2, p. 208) vertintas apytikslis kalbų pasiskirstymas VCD; dienoraščio turinys peržiūrėtas *de visu*, verčiant lapus ir žymint kiekviename puslapyje gausiausiai vartotą kalbą. Apskaičiavimai turi paklaidą: netikslumai susiję su fragmentais, kuriuose derinti kelių kalbų elementai. Skaičiuotas tik VC rašytas tekstas, nepaisyta gautos korespondencijos. Rezultatai pateikti lent. 2; „p.“ – *de facto* VC ranka surašyti puslapiai, „lap.“ – sąsiuvinio fizinė apimtis lapais.

Trečioji lentelė (lent. 3, p. 209) rodo fotografijų ir kitokių iliustracijų kiekį VCD.

VC kilmė, šeima, įtakos

Keli iki šiol publikuoti straipsniai apie VC yra biografinio pobūdžio (Jankauskas 2006; 2010), (Girininkaitė 2015; 2014). Tai pateisinama, įvertinus menkas žinias apie šį asmenį. Jam skirti straipsniai yra *Lietuviškojoje* (1937, t. 5, p. 642) ir Bostono *lietuvių* (1954, t. 4, p. 51), *Kupiškėnų* (2006, t. 1, p. 259) enciklopedijose; *Visuotinė Lietuvių enciklopedija* jo nemini. Gimimo metai nėra visiškai aiškūs: enciklopedijų duomenys neatitinka dienoraštyje ne kartą užrašytųjų (atitinkamai 1883 ir 1887 m.)²⁴. Be to, keli straipsniai VCD turinio ir kalbos tyrimų pagrindu publikuoti disertacijos rengimo metu (Girininkaitė 2018; 2017; 2016).

Vytauto tėvas Jeronimas Ipolitas Civinskis (1852–1914), aukšto rango geležinkelio inžinierius, kartu su šeima keldavosi gyventi į paskirtas darbo vietas Rusijos miestuose (Maskvoje, Vladimire, Tambove, kitur)²⁵. Vytautas buvo trečiasis sūnus šeimoje, vos dviejų būdamas, neteko motinos Antaninos Okuličiūtės (1859–1889)²⁶. Tėvui vedus jos seserį Karoliną (1871–1943), gimė daugiau vaikų²⁷.

²⁴ Be kelių užuominų kitur VCD, pvz. (VUB RS F1-D1025, 19), savo gimimo dieną ir vietą aiškiai nurodė LMAVB f. 194, b. 10, p. 107–106; ši ištrauka cituojama priede 3.

²⁵ rašė gimęs Maskvos Nižegorodsko stotyje (LMAVB RS f.194, b.10, p. 106).

²⁶ Datuota remiantis www.geni.com ir užuominomis VCD.

²⁷ Čia ir kitur, kalbant apie Civinskių giminę, remtasi www.geni.com pateiktais šeimos narių gyvenimo metais. Anot šio šaltinio, šeimoje gimė 8 vaikai. Hieronimo ir Antoninos: Kazimierz Antoni (1880 m.), Bohdan (1885 m.), Witold, arba Vytautas (1887 m.); Hieronimo ir Karolinos – Leon (1895 m.), Waclaw (1897 m.), Antonina (1903 m.), Tadeusz (1904 m.) ir Helena (1907 m.). Tarp Vytauto korespondentų yra ir broliu pasirašydavęs Justinas. Jo tėvo vardas *Львовичъ* (VUB RS F1-D1035, 108)

Šeimoje buvo palaikomos kilmingo išsilavinimo tradicijos: bent jau nuo 1898 m. šeimoje dirbo auklė prancūzė ir ateinanti mokytoja vokiečių, tėvas vaikams liepdavo prie stalo bendrauti vokiškai (LMAVB RS f. 194, b. 10, p. CLXI). Patį dienoraščio rašymo faktą taip pat galima suvokti, kaip kilmingo jaunuolio lavinimo dalį. Žinoma, kad „visą XIX a. dienoraščio rašymas išliko lavinimo sistemos svarbia dalimi intelektualiose kilmingųjų šeimose. Kasdienė raštiška ataskaita sau, iš pradžių priverstinė, kontroliuota auklėtojo ar tėvų, vėliau tapdavo įpročiu visam gyvenimui“ (Мухеев 2006, 31). Tą patį edukacinį vaikų dienoraščių rašymo reikalavimą, remdamasi Aneta Bołdyrew (2008, 213–214), mini Griškaitė. Šios tyrėjos aprašyta Emilija Beniovskytė-Vrublevskienė „savo dienoraštį saugojo – išskyrus pirmąjį sąsiuvinį, rašytą dar mokantis pensionuose, galbūt ne visai privatų, galbūt net rašytą mokytojams ar motinai liepiant – tokius suaugusiųjų kontroliuojamus dienoraščius rašyti būdavo net skatinama“ (Griškaitė 2012, 254). Dienoraščio rašymą kaip aukštesnio luomo tapatybės dalį vertino ir istorikė Vilma Žaltauskaitė (Žaltauskaitė 2013, 417).

Šeimos tėvui Civinskiui priklausęs Mityvos dvaras (dab. Kupiškio raj.) buvo išnuomotas, todėl Civinskių vaikai atostogauti Lietuvoje vykdavo į motinos giminių Okuličių Latavėnų dvarą (dab. Anykščių raj.). XIX–XX a. sandūroje šis dvaras buvo laisvos minties ir švietimo židinys. Čia buvo knygnešių slėptuvė, gretimo ežero saloje jaunimas rinkdavosi į lietuviškus vakarus. Giminės palikuonė Ana Trzebińska (1907–?) rašė, kad XX a. pr. „vieni Okuličiai save laikė lietuviais, kiti lenkais. Tačiau namuose šnekėta tik lenkiškai, biblioteką ir tradiciją išlaikė lenkiškas“ (Trzebińska-Wróblewska 2002, 22), o antroji Kazimiero Okuličiaus žmona, Juzefa Povickaitė-Okuličienė, įrengusi dvare bibliotekėlę, skolinusi valstiečiams knygas, tarnus mokiusi rašyti ir skaityti, pagal jų pasirinkimą, lenkų arba lietuvių kalba (ibid, 17).

Užfiksuota, kad panašiai geranoriškai su valstiečiais ir tarnais elgdavosi daugiau to meto dvarininkų, pvz., Mykolo Römerio motina (Sawicki 1999, 17). Valstiečių teisių klausimu buvo diskutuojama nuo XVIII a. fiziokratų laikų, būta ir mąstyti verčiančių publikacijų. Honorijaus Kirkoro žurnale „*Vilniaus aplankalas (Teką Wileńska)* [...] pradėjus spausdinti amerikiečių rašytojos Henrietos Stowe-Beecher romaną *Dėdės Tomo trobelė*²⁸ [...], vertėjas pabrėžė, kad negalima mylėti artimo, nepripažinus jam žmogaus teisių“ (Berenis 2002, 197). Okuličių demokratizmas turėjo savo istoriją. Broliai Eliziejus (1825–1863) ir Hilaras (Juzefos Povickaitės-Okuličienės

paaikšina giminystės ryšį: tai pusbrolis, Hieronimo Ipolito brolio Leono sūnus (1893–1967), vaikystėje, matyt, gyvenęs su dėdės šeima Tambove.

²⁸ publikuota 1858 m.

senelis) Liutkevičiai, reikalaujami suteikti valstiečiams daugiau teisių ir žemę, prisidėjo prie 1863 sukilimo (Butkevičius 2018), o jųjų tėvas kovojo 1831 sukilime.

Juzefos Okuličienės sesuo buvo aktyvi visuomenininkė, publicistė, politikė Felicija Povickaitė-Bortkevičienė (Subačius 2010). Tikriausiai ir jai padedant, 1906 m. gruodžio mėnesį Latavėnuose surengtas Lietuvoje pirmasis moterų sodiečių suvažiavimas (Jurėnienė 2006, 52). Kurį laiką Latavėnuose gyveno ir Juzefos Okuličienės motina²⁹. Dvare lankydavosi giminės iš Panevėžio, Akmenės, pažįstami iš Anykščių, kaiminystėje gyveno Didžiuliai ir Janulaičiai, tad dvare skambėjo tiek lenkų, tiek lietuvių kalbos. Nuolatine Civinskio korespondente tapo ir Juzefos Okuličienės bendramintė, Vytauto vienmetė valstietė Kotryna Jonelytė³⁰. Kotryna, Juzefa Okuličienė ir jų kaimynas Pranas Mažylis už nelegalią politinę ir visuomeninę veiklą XX a. pr. ne kartą kalinti, tai minima ir VCD. Aišku, kad Rusijos imperijos valdžiai šeima nebuvo lojali. Tą parodo kad ir pusbrolio Justino Vytautui Civinskiui atsiųstas atvirlaiškis su rusų-japonų kare pasižymėjusio japonų admirolo Togo atvaizdu (VUB RS F1-D1051, 45).

Tarp vyresniųjų giminės atstovų Civinskis matė ne tik pilietinio aktyvumo, bet ir ekonominės bei kūrybinės veiklos pavyzdžių. Panevėžio krašto istorijos tyrėjas Arūnas Astramskas pažymi, kad dvarininkai žemvaldžiai XIX a. pab. ėmėsi verslų, naujų iniciatyvų. 1876 m. Metardas Švoinickis įkūrė Ramygalos taupomąją-skolinamąją bendrovę³¹, kurios būstinė buvo Barklainių dvare; 1881 m. įkurtos „Panevėžio tarpusavio kredito draugijos“ valdyboje buvo ir Vladislovas Meištavičius, Vladislovas Eidrigevičius, Zigmantas Švoinickis iš Barklainių ir kiti (Astramskas 2016, 87). VCD minimi vizitai Barklainiuose ar Meištavičiaus namuose tikriausiai buvo susiję su šiomis įmonėmis.

Dvarininkai taip pat rašydavo spaudai. Publikuoti lenkiški R. Švoinickio, Stepono Okuličiaus straipsniai, inicialais pažymėti tikėtina ir Z. Švoinickio rašiniai (pagal Astramskas 2016, 96). Žinoma, kad „Barklainių dvaro savininkas Z. Švoinickis buvo Panevėžio dramos, muzikos ir dainavimo draugijų narys, pats vaidino, režisavo lenkų ir lietuvių spektaklius“ (Astramskas 2016, 92). Svarbu, kad ruošė ir lenkų, ir lietuvių spektaklius. To paties vėliau, 1910 m. vasarą, ėmėsi ir Vytautas Civinskis, tuo pat metu ruošęs

²⁹ [1907 m.] „reikėjo likviduoti butą. F. Bartkevičienės motina išvažiavo iš Vilniaus pas kitą dukterį – J. Okuličienę į dvarą, vyro tėvai išsinuomojo atskirą namelį. F. Bartkevičienė persikraustė į Antakalnį“ (Būtėnas 1993, 40).

³⁰ Žinoma, kad rašto ją pradėjo mokinti motina ir kunigas Pranciškus Janulaitis (1874–1952) (Tyla 1995, 34).

³¹ Švoinickiai giminiavosi su Okuličiais.

spektaklį lietuviškam vakarui³² Mituvos dvare, kur tuo metu gyveno, ir lenkišką vaidinimą kaimynų Tūrų³³ dvare (VUB RS F1-D1051, 111 ir kitur).

VC aplinkoje būta ir mokslininkų. Itin artima jam teta, motinos jaunesnė sesuo Ona, šeimoje vadinta *Anusia* (1872–1907) pasirinko to meto bajoraitei ne visai įprastą kelią, išvykdama į Lenkiją studijuoti akušeriją. Varšuvoje susipažino su būsimu vyru, gamtos mokslų ir matematikos fakulteto studentu Józefu Trzebińskiu (1873–1939). Po kelių metų, Trzebińskii įsidarbinus žemės ūkio bandymų stotyje Smiloje (dab. Ukrainoje), sutuoktiniai ten vykdė fitopatologijos tyrimus, drauge 1906 m. tapo Lietuvių Mokslų Draugijos nariais (Valaitis 1930, 59)³⁴. Trzebińskiai buvo dažni Vytauto Civinskio korespondentai. Tetos Onos ir Józefo (šeimoje vadinto malonine pravarde *Przyroda*³⁵) įtaka Vytautui, rodos, buvo stipri. Turbūt ne be Trzebińskio įtakos, Latavėnuose bandyta sudėti lietuvišką botanikos žodyną: [užsiėmė] *składaniem litewskiego botanicznego słownika*³⁶. Jaunuolis nusprendė studijuoti agronomiją Leipcige, ko gero, sekdamas tetėno pėdomis³⁷. VCD minima, kad inžinierius tėvas rekomendavo jam studijuoti tiksluosius mokslus (VUB RS F1-D1026, 25). Vytautui vykstant studijuoti, tėvas linkėjo nepasigailėti savo pasirinkimo (VUB RS F1-D1024, 4).

VC akimircai pasirodo Trzebińskių dukros Onos Trzebińskytės prisiminimuose. Aprašytas jaunuolio atvykimas į Krokuvą 1902 m., tiksliau, Józefo Trzebińskio pasakojimas apie tą įvykį:

Tas Vytautas, šeimoje švelniai vadintas Viciuku, bičiuliausi su mano motina ir iškart pajuto simpatiją jos vyrui. Tėvams gyvenant Krokuvoje, atvyko jų aplankyti. Atidardėjo iš savo tolimosios Lietuvos diržu sujuostu nudrengtu paltu, žodžiu, anot tėvo, atrodė tikras „bradiaga“ (tuo metu tam tikrose rusų studentų

³² Vytautas Civinskis. „Per Lauryno kermošių ... Skapiškyj įvyko [suvažiavusių į atlaidus kunigų ignoruotas] lietuvių vakaras“, *Vilniaus žinios*. 1908, rugpj. 30 (rugs. 12) (Nr. 194), p. 2; *Vilniaus žinios*. 1908, rugs. 2 (15) (Nr. 196), p. 1.

³³ Mituvos kaimynystėje buvusio Topolio dvaro savininkai (Markevičiūtė 1999, 39).

³⁴ Dar vėliau Józefas Trzebińskis nuo 1924 m. dirbo Vilniuje, vadovavo Stepono Batoro universiteto Augalų sistematikos katedrai ir Botanikos sodui (dab. Vingio skyrius) (Žilinskaitė, Rasimavičius, Girininkaitė 2017). Profesoriaus rinktas herbariumas (apie 7000 lapų) yra vienas gausiausių ir tvarkingiausių rinkinių, saugomų VU (AMV 2018, 555).

³⁵ Lenk. „gamta“.

³⁶ Lenk. [užsiėmė] *lietuviško botaninio žodynelio sudarymu* (VUB RS F1-D1030, 192).

³⁷ Ruošdamas daktaro disertaciją, Trzebińskis studijavo Leipcigo universitete pas botaniką Wilhelmą Kirchnerį (1848–1921); šio profesoriaus paskaitas lankė ir VC. Trzebińskis siuntė sūnėnui rekomendacijas, kuomet vykti į Leipcigą, kur apsisotiti (pvz., VUB RS F1-D1024, 63).

grupėse buvo madinga nesirūpinti apranga). Nenuostabu tad, kad pasienyje austras žandaras jį sulaukė, pareikalavo paso ir parlydėjo iki jo kelionės tikslo, taigi, iki mano tėvų buto (Trzebińska-Wróblewska 2002, 37)

Įdomu, kad VC taip pat aprašė šią viešnąę bei jos tęsinį – lankymąsi Vienoje kartu su tetėnu (LMAVB RS f. 194, b. 10). Tikriausiai, būtent minėtą apdarą vadino uniforma, minėdamas atsitikimą pasivaikščiojimo po Krokuvą metu:

*Spotkalismy grupę żołnierzy, którzy poznali we mnie rossyanina (poddanego) i kpili; ale wogule, pomimo to że nosilem foremne ubranie, nigdy nie mialem przykrosci*³⁸.

Jeigu jo apsirengimo stilius nekito, nenuostabu, kad ir po poros metų, vykdamas studijuoti į Leipcigą, traukė aplinkinių dėmesį: *Na ulicy jakość wszyscy oglądają się na moją figurę. Jak później dowiedziałem się przyczyną tego moje włosy; na mnie ciągle jeszcze oglądają się i wskazują palcami (bachury)*³⁹. Panašu, kad tai užrašęs dienoraštininkas nesiejo aplinkinių reakcijos su savo garderobu. Vienok vėliau VC pamažu keitė drabužius – vietoje skrybelės nusipirko kepurę su snapeliu: *Przekucilem 50 [...] i kupilem mycę, sympatyczną. Co teraz zrobię z kapeluszem?; Dobrze że kupilem mycę: na wsi musi być wygodną. Kapelusz zawinęm i na szafę*⁴⁰, vietoje krakmolintų standžių apykaklių rinkosi patogesnius marškinius atverstine apykakle: *Nupirkau vakar gulincią, kalnieriuką, baisi patinka! Tokia rimta išvaizda!* (VUB RS F1-D1050, 31v). Porą kartų užsirašė savo ūgį ir svorį: 7 p 9 1/23 (buvo 160 svarų) 168 centimetrų (VUB RS F1-D1048, 38v). Daugelis citatų liudija, kad išvaizdai visuomet skyrė daug dėmesio: *sliczne palto i czapka [...] Jutro ubiorę się w nowę; chique!* [...] *Jestem chique*⁴¹; *wogule, slicznio wyglądam wieczorami*⁴²; *gentelman-like, jako gentelman*⁴³; *robię się coraz bardziej gentelman like – Tak zawiązałem krawat, że i Kazio pochwalil by!*⁴⁴

³⁸ Lenk. *Sutikome kareivių grupę, kurie įniršo, atpažinę, kad esu Rusijos pilietis; vis dėlto, nors ir vilkėdamas uniformą, neturėjau jokių nemalonumų* (f. 194, b. 10, 111v).

³⁹ Lenk. *Gatvėje visi kažko atsigręžia į mano figurą. Kaip vėliau sužinojau, tai dėl mano plaukų* (VUB RS F1-D1024, 123) vėliau rašė, kad Prūsuoje buvo įprastas trumpesnis kirpimas; *vis dar atsigręžia į mane ir rodo pirštais (vaikiniai)* (ibid, 128v).

⁴⁰ Lenk. *išleidau 50 ir nusipirkau simpatišką kepurę. Ką gi dabar daryti su skrybėle?* (VUB RS F1-D1030, 10); *gerai, kad nusipirkau kepurę, kaime bus patogų. O skrybėlę suvyniojau ir ant spintos* (ibid, 11).

⁴¹ Lenk., pranc. *Gražūs paltas ir kepurė. Ryt apsilvilksiu naujais rūbais, stilingai. Aš stilingas* (VUB RS F1-D1035, 33).

⁴² Lenk. *bendrai, vakarais atrodau puikiai* (VUB RS F1-D1035, 34).

⁴³ Angl., lenk. *kaip džentlmenas* (VUB RS F1-D1036, 45).

⁴⁴ Lenk. *darausį panašesnis į džentlmeną – taip parišau kaklaraištį, kad net ir Kazys pagirtų* (VUB RS F1-D1035, 61).

Išliko dar vienas, daug vėlesnis, liudijimas apie susitikimą su VC. Tai 1910 m. „Rygos naujienose“ *in memoriam* publikuotas Petro Klimkos prisiminimas (Klimka 1910; rašyba netaisyta):

Praeitais metais, grįžtant man iš tėvyškės, Kupiškio stotyje įsėdo į vagoną nepažįstamas jaunas inteligentiškas vaikynas, sargybinio lydimas. Sėdėdamas priešais mane, nepažįstamasai gryojo lietuviškoje kalboje pradėjo mane klausyti: „A! Tai mes esame kaimynai, nes aš esmu iš Mituvos, V. Civinskas“. Aš labai nustebau, nes atsiminiau, kad tai jis bus vietinio p. Civinsko brolio Jeromino sunus, kurio tėvas gyvena Rusijoje ir užima augštesnę vietą geležinkelio valdininko. Todėl neiškenčiau nepaklausęs sakydamas: „Man labai stebėtina, kad ponaitis, budamas dvarininko sunumi, o dar svetimoje šalyje gimęs ir augęs, o taip gražiai lietuviškai kalbate?“ [...] Ant to velionis man taip pasakė [...] iš mažens nemokėjau nei žodžio lietuviškai, bet jausdamas save paeinančiu iš Lietuvos, išsimokinau ir net pamylėjau ją. Aš, sakė velionis, moku vokiškai, prancūziškai ir kitas kalbas, vienok man užvis geriau tinka lietuviška, nes lietuviškoje kalboje yra labai puikių eilių prirašyta, kurios taip puikiai skamba, kad kitose – jokiose kalboje nerasi. [...] Nors velionis buvo tokiam padėjime⁴⁵, nuvargęs, vienok buvo linksmas, juokaudamas sakėsi esą šią naktį „šaltojoje“ išsimiegojau, jaunam esą reikia viskas iširti.

Liudininkas rašė iš atminties, todėl aprašyme gali būti netikslumų. Tačiau jis perteikia svarbią informaciją: jaunuolis gebėjo lengvai bendrauti ir su pirmąkart sutiktu asmeniu, bent išoriškai atrodė optimistiškas ir žvalus. Tokį įspūdį kartoja neįvardinto kraštiečio prisiminimas:

„Jis čia pas mūsų gyveno. Geras buvo ponaitis – su žmonėmis mėgdavo pasikalbėti, toks visuomet buvo malonus. Būdavo, sveikas, linksmas, skambina, dainuoja, net čia girdėtis“ (VET 1910, 376)

Klimkos minėtas įkvepiantis poezijos poveikis nėra retas. Literatūrologas Marijus Jonaitis rašo: „Grinius prisimena, jog tikru patriotu tapo 1884 m., kai „įsiskaitė į „Aušrą“, Armino, Gimžausko, Vištelio eilėraščius“, o Kraševskio „Vitolio rauda“ paveikė Jurgį Mikšą – iš vokiečio pavertė lietuviu (Jonaitis 1992, 58–59). VC būta itin apsiskaičiusio: VCD gausu citatų ir aliuzijų į literatūros ir kitokius tekstus. Apie VC skaitymo patirtis daugiau rašyta (Girininkaitė 2018). Buvo emocionalus – rašydamas nevensgė šauktukų, daugtaškių, brūkšnių⁴⁶. Noriai užrašydavo savo – skaitytojo, keliautojo, spektaklių ir koncertų lankytojo – įspūdžius⁴⁷, mąstė apie gyvenimą, jo prasmę

⁴⁵ Tuo metu suimtas, konvojaus lydimas į kitą areštinę.

⁴⁶ Savo stiliaus sentimentalumą matė ir pašiepė, linkėdamas sau dienoraštį rašyti *gal be tų Ach! O! Oi!* (VUB RS F1-D1050, 80).

⁴⁷ 1909 m. kovo 21 d. įrašė, omenyje turėdamas savo psichologinę konstituciją, apibrėžė save kaip impresionistą: *Bo jestem radykal, bo impresijonistą jestem* (VUB RS F1-D1047, 64).

ir pateisinimą, VCD puslapiuose polemizuodamas net su tokiais autoritetais, kaip Levas Tolstojus, besąlygiškai žavėdamasis tik pamėgta poezija ir muzika.

VC skaitymo ir meniniai interesai

Priespaudos sąlygomis prie aukštosios kultūros Lenkijos ir Lietuvos bajorija siejosi pirmiausiai per skaitymą; dažniausiai Lietuvos lenkų bajorų skaityti Sienkiewicz, Orzeszkowa, I. Kraszewski, M. Rodzewiczowna, M. Wańkiewicz (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 188). XIX a. – XX a. pr. skaitymas dažnai būdavo ne tik individualus, bet dažnai ir socialus veiksmas: dažnai skaityta balsu (apie šį reiškinį XIX a. Rusijoje rašo Рейтблат 2001, 30–35). VCD skaitymas balsu taip pat minimas: *Czytam Wujence Arcybaševą*⁴⁸, ir kt. Latavėnų, matyt ir Tambovo aplinkoje buvo daug knygų (jau minėta Juzefos Okuličienės labdaringa biblioteka, kurią VC prisimena padėjęs tvarkyti). Pats ragino jaunesnius brolius ir draugus skaityti (Justino prašė, kad nepamirštų lietuviškai skaityti *Robinzoną* (VUB RS F1-D1046, 103), vaikystės draugui Petruui Pietkūnui patarė, kurias knygas skaityti rusų kalba). Šeimos aplinkoje dienoraštininkas įgijo poreikį pats pirkti knygas; VCD ne vienoje vietoje greta buitinių išlaidų paskaičiavimų yra ir skaitytinių rašytojų, įsigytinų kūrinių sąrašų⁴⁹.

*Толстой. Zamiast gitary et.c. wypiszę „Полное собрание“ i romatu przewiozę. Jucha! Czort! Jak piszy!*⁵⁰; *Tak, kupię Nitzschego, Heinego (pierwszego po rekomendacyi Lily, drugiego – Горькаго) I będę czytał!*⁵¹; *Perskaičiuo j „Tierarztliche Rundschau“ kad „Sumpf“ Sinkler’o – romanas apie nelaimingą miłość Jurgio ir Onos, lietuvių. Reiks nusipirkt!*⁵²; *Kupię po otrzymaniu geldów Baūma*⁵³; *Kupię sobie Heinego – 4 tomy... Nizsche, Ibsen*⁵⁴; *Kupilem Bebla, massę gazet, wogule razkutilsia*⁵⁵; *Nusipirkau Vydūną* (VUB RS F1-D1045, 57).

Perskaitytų knygų autorius ir pavadinimus (viso 4427 knygų ir straipsnių), kalbas, kuriomis skaitė, VC žymėdavosi 1896–1907 m. skaitymo užrašuose (LMAVB RS f. 194, b. 3). Kai kurie pavadinimai pabraukti spalvotais, raudonu ar mėlynu pieštukais. Kurį laiką, matyt pritrūkęs įprasto rašalo, rašė

⁴⁸ Lenk. *Skaitau tetai Arcybaševą* (VUB RS F1-D1034, 8). Arcybaševas, Michailas (1878–1927) rašytojas, natūralizmo atstovas.

⁴⁹ (VUB RS F1-D1032, 187-188, F1-D1033, 173-174, F1-D1042, 138).

⁵⁰ Lenk., rus. *Tolstojus. Vietoj gitaros išsirašysiu „Raštus“ ir pamažu pervešiu* [į Lietuvą]. *Prakeikimas! velnias! Tai rašo* (VUB RS F1-D1030, 88).

⁵¹ Lenk. *Taigi, nupirksiu Nyčę, Heinę (pirmąjį Lili rekomenduotą, kitą – Gorkio) Ir skaitysiu* (VUB RS F1-D1035, 177).

⁵² Vok. *Veterinarų apžvalga, „Pelkės“, meilę* (VUB RS F1-D1036, 108).

⁵³ Lenk. *gavęs pinigų pirksiu Veitą* (VUB RS F1-D1036, 48).

⁵⁴ Lenk. *pirksiu Heinės keturis tomus, Nyčę, Ibseną* (VUB RS F1-D1035, 175).

⁵⁵ Lenk., rus. *nusipirkau Bebelį, gausybę laikraščių, bendrai, išleidau pinigų* (VUB RS F1-D1034, 72).

raudonu. Anksčiausiai skaityti lenkiški žurnalai jaunimui (*Przyjacieł dzieci* ir kt.). Lietuviškų knygų, straipsnių pavadinimai atsiranda nuo 1906 m. Tuo metu pradėjo užrašuose pilnais ir jau lietuviškais žodžiais rašyti ir mėnesių pavadinimus (*gruodžius, rugiapūtis, rugsieis*). Pakitusi lektūra ir VC pastangos dažniau rašyti lietuviškai įrodo, kad tuo metu pasiryžo įvaldyti kalbą.

1907 m. skaitytą literatūrą nuolat žymėtis nustojo, jau ir anksčiau įrašė tingintis ją skaičiuoti (VUB RS F1-D1035, 3). Tačiau VCD ir toliau pasirodydavo reakcijos į skaitytus kūrinius ar autorius:

*Pruss pyszny portretysta*⁵⁶; *O Толстой wie tief bist du gesunken!*⁵⁷; *Pyszny Gorkiū*⁵⁸; *Za jedne slowo postawilbym pomnik Gogol'owi – „существователь“*⁵⁹; *A „Преступление и наказание“ Достоевскаго я отказался читать. Это – что то въродъ продолжительной колики – въхолерное время помилуй Бог!*⁶⁰; *Zanadto już „symbolistycznie“ Saltykova pisze! Nic nie kapuję, co to za kłopy i żerebiata*⁶¹; *by tik novelę parašyt [apie Leonido Andrejevo, Рассказ о сему повеиенных]* (VUB RS F1-D1048, 69); *Жизнь человека III акт więcej wart niż wszystko, co napisał ten szwanz*⁶²; *Ar Strindbergas недалекіи facet, ar aš – viena iš dviejų*⁶³; *Šiaip Volterio filozofija [...] regis netaip jau įduomi. Įduomesnis jis, kur griauina* (VUB RS F1-D1049, 28v); *idyotycznie basanavičiusa Iš gyvenimo*⁶⁴; *I swintus Maironis! Te jego „Roma“*⁶⁵ [...] *Maironi, Maironi, ir tai tu Garibaldį išgama vadini? Tu, „Pirmosios Meilės“ autorius?; Iškartu norėjau siųst Vidūnui Perskaites Probočių šešeliu sveikinu Tamstą, bet... Bet ne siųsiu. Reiks dar kartą paskaityt* (VUB RS F1-D1044, 47–8).

Tarp dažniau skaitytų Rusijos rašytojų Michailas Lermontovas, Antonas Čechovas (ypač intensyviai skaitytas 1905 m. pavasarį), Levas Tolstojus, Aleksandras Kuprinas, Aleksandras Amfiteatrovas, Maksimas Gorkis, Ivanas Turgenevas, Leonidas Andrejevas, Aleksandras Puškinas, Fiodoras Sologubas ir t.t. Vienus minėjo skaitęs, kitus ir citavo, tad aišku, kad skaitydavo įdėmiai. VCD minima daugybė lenkų autorių, daug lietuvių

⁵⁶ Lenk. *Prusas nuostabus portretų meistras* (VUB RS F1-D1033, 168).

⁵⁷ Vok. *Tolstojau, kaip žemai tu nupuolei* (VUB RS F1-D1037, 22).

⁵⁸ Lenk. *Puikus Gorkis* (VUB RS F1-D1035, 173).

⁵⁹ Lenk., rus. *Už vieną tą žodį Gogoliui statyčiau paminklą – „egzistuojotas“* (VUB RS F1-D1048, 108v).

⁶⁰ Rus. *O Nusikaltimų ir bausmę atsiskaičiau skaityti, visa tai lyg užsitęsęs vidurių skausmas – šiltinės metu Dieve saugok* (VUB RS F1-D1050, 20).

⁶¹ Lenk. *Saltykovas rašo pernelyg simboliškai. Vis nesusigaudau, kas tos blakės ir kumeliukai* (VUB RS F1-D1035, 33).

⁶² Lenk. *Trečiasis Žmogaus gyvenimo aktas daugiau vertas, nei viskas, ką tas perėjūnas parašė* (VUB RS F1-D1046, 22) [Apie Leonidą Andrejevą].

⁶³ Rus., lenk. *ne itin protingas tipas* (VUB RS F1-D1046, 42).

⁶⁴ Turima omenyje J. Basanavičiaus *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (1903 m.) (VUB RS F1-D1043, 18v).

⁶⁵ Lenk. *paršelis tas Maironis. Ta jo „Roma“* (VUB RS F1-D1046, 100).

pavardžių. Šalia rimtos prozos ir poezijos – pramoginiai Aleksandro Diuma, Žiulio Verno ir Artūro Konan-Doilio kūriniai.

Atsidūręs Vokietijoje VC iškart puolė skaityti Levo Tolstojaus nekupiūruotus (tokie jie publikuoti Rusijos imperijos teritorijoje) tekstus. *Крейцерова соната* skaitė jau 1903 kovą (LMAVB RS f. 193). Kiti įspūdžiai:

skończyłem dzis „Woskreszenie“, prawie że dwa razy grubsze od rossyjskiego wydania⁶⁶; jednakże Tolstoj bestya robi wrażenie⁶⁷; list Tolstoja o wojnie⁶⁸

Kritiškumas neapleido skaitant net Tolstojų:

Aha, zlapat się!⁶⁹ [apie naivoką dievoiešką]; O vis-gi, kaip silpni širdžia jie, Tolstojai et tutti quanti, kaip silpnas širdim ir Jisai Kristus, kad jie žmogaus, Dievui nepaliepus, ir mylėt nemokėjo. Ar bent nesitikėjo, kad kiti mylėtų (VUB RS F1-D1049, 18).

VC dėmesys Levo Tolstojaus asmeniui ir kūrybai nebuvo išskirtinis reiškiny to meto Lietuvoje. Birutė Masionienė rašo, kad Tolstojaus kūrinių lietuviškų (Krikščiuikaučio-Aišbės) vertimų pasirodė nuo 1887 m. (Masionienė 1978, 35), XX a. pr. iškiliausi lietuviai literatai skaitė Tolstojų (ibid, 31), o 1909–1911 m. lietuviškuose vakaruosejo kūriniai jau ir vaidinti. Skaitytojai ir vertėjai (Edmundas Steponaitis, 1892–1908) susirašinėjo su mąstytoju, tolstojininkas Andrius Kalendra (1885–1952) laiškuose klausė, ar vertėtų jam važiuoti dėtis prie duchoborų (ibid, 232 ir 236)⁷⁰. Masionienės pastebėta, kad tolstojininkystė kaip gyvenimo būdas Lietuvoje plito po Pirmojo pasaulinio karo (ibid, 240). Tolstojaus idėjoms veikiant, 1920 m. nesėkmingai kurta komuna Dūbliškių kaime, Kupiškio valsčiuje⁷¹. Šis atvejis labai primena VCD surašytą ūkio bendrovės „Vaičaitis“ projektą: ją VC ketino vieną dieną įkurti tėvo valdose (VUB RS F1-D1043, 42).

VCD yra ir periodikos vertinimų. Laikraščiai šeimoje prenumeruoti ir pirkti gausiai (Girininkaitė 2018, 117). Kartą paskaičiavęs savo išlaidas

⁶⁶ Lenk. *šandien baigiau „Prisikėlimą“, ko gero dukart storesnį už Rusijoje išleistąjį* (VUB RS F1-D1026, 23).

⁶⁷ Lenk. *betgi tas bestija Tolstojus daro įspūdį* (VUB RS F1-D1026, 50).

⁶⁸ Lenk. *Tolstojaus laiškas apie karą* (VUB RS F1-D1024, 110).

⁶⁹ Lenk. *aha, įkliuvo* (VUB RS F1-D1026, 6).

⁷⁰ VCD dukart įrašo mintį pačiam išvažiuoti pas duchoborus. Ši Rusijoje persekiota stačiatikių sekta grafo Levo Tolstojaus pagalba persikėlė į Kanados teritoriją, kur duchoborų kaimų išliko iki šiol.

⁷¹ Ruoštąsi pirkti Dabužių dvarą netoli Kavarsko (Troškūnų valsčiuje); žinomi dalyviai Kazimieras Jėčius, Marytė Jėčiutė, Balys Dūda, jo broliai Jonas ir Juozas, Elzė, Leonora ir Domicėlė Garbaskaitės, Mika Glemžaitė, Kazys Augulis, Juozas Gabrėnas, Teofilis Kavoliūnas.

prenumeratams, VC padarė išvadą, kad jam lieka nedaug pinigų, bet tą pateisino: [liko] *pasiutinai maža / Bet be laikraščių negi galima* (VUB RS F1-D1044, 99). Kitos citatos:

Atėjo Visuomenė ir Labai įdėmi / Tik kalba tai lyg Aušrinės (VUB RS F1-D1051, 61); *Nu Ūkininkas i draństwo że*⁷²; *czytam Былое за marzec*⁷³; *Co za nędzny blat z tych N. Nachr.*⁷⁴; *W „Litwie“ głupia, idealnie-słaba powielka. Nabor жалкихъ словъ*⁷⁵; *Sombart [...] Taki Humbug, taka bezdarnosc jak jego Morgen*⁷⁶; *Ar pastebėjai, Kymantaitė paminėjo Lazdynų Pelėdą kairo „pirmą mūsų realistiškąjį talentą“! Was soll das bedeuten? Ir tai tame pačiame Viltyje, kur nelaimingoji Pelėdos „Klaida“ laukia-nesulaukia galo! Kritikė, atsiprašanti*⁷⁷; *Co za nudne rossyjskie gazety*⁷⁸; *Уровень прессы понижается с распространением грамотности (Мój aforyzm)*⁷⁹ [=грамотности]

Skaitytojo keliomis kalbomis patirtis leido daryti išvadas apie literatūros vertimų kokybę:

*Jednakże najlepszy przekład Sinclair'a będzie chyba litewski, teraz – niemiecki*⁸⁰; *Ne, Minskio Ilijados vertimas netikęs, visai netikęs*⁸¹.

Dėsninga, kad daug skaitęs ir sugebėjimą rašyti miklines dieneraštininkas publikavo bent kelis straipsnius. Savo lenkų k. rašyba nepasitikėjo ir dėdės Kazimiero Okuličiaus pasiūlymo rašyti spaudai atsisakė (VUB RS F1-D1045, 74, 75 ir F1-D1048, 30–31), užtat rašyti pradėjo pramokęs lietuvių kalbos. Keli *Vilniaus Žiniose* ir *Lietuvos Ūkininke* publikuoti straipsniai sulaukė teigiamo įvertinimo. Pripažinto autoriaus triumfą žymi šauktukų gausa šio sakinio pabaigoje:

*Buselis*⁸² *sakė, kartu su Būga skaitęs mano korespondencija. Tasai ją pagyrė, patarė tiktai tobulinties kalboj!!!!* (VUB RS F1-D1044, 93).

⁷² Lenk. *Nagi ir šlamštas tas Ūkininkas* (VUB RS F1-D1046, 8).

⁷³ Lenk., rus. Skaitau kovo mėnesio leidinį „Былое“ (VUB RS F1-D1034, 60). 1906–7 ir 1917–26 ėjęs žurnalas apie revoliucinio judėjimo Rusijoje istoriją.

⁷⁴ Lenk. *menkas laikraštis tie N[eue] Nachr[fichten]* (VUB RS F1-D1031, 26).

⁷⁵ Rus. *apgailėtinų žodžių plakiny*s (VUB RS F1-D1046, 44).

⁷⁶ Lenk., vok. *Sombartas toks apsimetėlis, tokia vidutinybė tas jo Morgen* (VUB RS F1-D1040, 45). Werner Sombart (1863–1941) ekonomikos ir socialinės istorijos teoretikas, vienas kultūros savaitraščio „Morgen“ (1907–1909) leidėjų.

⁷⁷ Vok. *ką tai turėtų reikšti?* (VUB RS F1-D1047, 8v).

⁷⁸ Lenk. *Kokie nuobodūs rusų laikraščiai* (VUB RS F1-D1039, 97).

⁷⁹ Rus., lenk. *Spaudos lygis krinta sulyg raštingumo plitimu (mano aforizmas)* (VUB RS F1-D1032, 34).

⁸⁰ Lenk. *tačiau geriausias Sinclairo vertimas bus turbūt į lietuvių kalbą, iš dabar esančių – vokiškasis* (VUB RS F1-D1039, 24), apie Uptono Sinclairo romaną „Raistas“, kurį skaitė vok. ir rusų k.

⁸¹ (VUB RS F1-D1051, 165v). Nikolajus Maksimovičius Minskis, tikra pavardė Vilenkin (1855–1937), poetas, mistikas, vertėjas.

⁸² Juozas Buzelis (1888–1967), Dorpato universiteto medicinos studentas.

Lietuvos spaudoje p ublikuoti VC straipsniai apie latvių (Jelgavos miesto) kultūrinį gyvenimą, apie išvykų po Lietuvą organizavimą, apie 1908 m. žygį pėsčiomis, kuriame dalyvavo, apie organizacijas, kurių nariu buvo: DLSD ir Skapiškio ūkininkų ratelį (identifikuotų publikacijų sąrašas, priedas 1). Beje, iš straipsnių ir iš užuominų VCD aišku, kad padėjo įrengti abiejų organizacijų bibliotekas.

Publikacijomis VC nebuvo patenkintas: *pagadino straipsnį* (VUB RS F1-D1046, 43). Ar tokia reakcija nebuvo perdėta, leistų išsiaiškinti išlikusių publikuotų straipsnių juodraščių sulyginimas su publikuotais straipsniais⁸³. Minėjo, kad latvių žurnalui ketino rašyti straipsnį rusų kaba apie lietuvių literatūros istoriją⁸⁴. Kartais pasvajodavo ir apie rašytojo karjerą: *Beđę drugim Korczakiem*⁸⁵; *окуличь-цивинские... буду писать роман а ля Ругон Маккары*⁸⁶.

VC rimavo rusiškai (...*зачъм я все узнал на свете? Зачъм мнъ девятнадцат лът?* (VUB RS F1-D1033, 157), VCD įrašė eilėrašį apie revoliucionierę Konopljanikovą (VUB RS F1-D1034, 86), bandė rimuoti, šlovindamas myriop nuteistą Mariją Spiridonovą ir kitus Tambovo revoliucionierius (VUB RS F1-D1033, 158). Įrašė rimuotą tekstą: *Отпустили крестьян на свободу [...] to wszystko tuchny*⁸⁷. Šalia lietuvių vakaro Maskvoje aprašymo matyti Michailo Lermontovo eilių vertimas. Gal vertė pats, gal išgirdo šį variantą iš kurio svečių:

Po dangų vidurnaktį angels lakiojo / Ir giesmę nežemišką tyliai giedojo, / O debesys, menuo, ir žvaigždžių daugybės / Stebejos tai giesmei didžios šventėybės (VUB RS F1-D1037, 72)⁸⁸.

VCD yra ir interpretacinės ekfrazės bandymai, kai VC mėgino aprašyti muzikos, šokio sukeltas nuotaikas: *Dory taniec – to plusk fal o brzegi barki, po przejsciu statku, Saharet – to burza, wulkan!*⁸⁹.

⁸³ Įmanoma palyginti, pvz., straipsnį apie žygį pėsčiomis (Mano pirmoji kelionė. *Vilniaus žinios*. 1908, birž. 20 (liep. 3) (Nr. 134), p. 1–2.) ir jo juodrašį (VUB RS F1-D1043 pradžia). Pastebima pakeista nosinių, tikrinių vardų rašyba.

⁸⁴ (VUB RS F1-D1051, 55), nenustatyta, ar straipsnis buvo publikuotas.

⁸⁵ Lenk. *būsiu antras Korčakas* (VUB RS F1-D1046, 27).

⁸⁶ Rus. *Okuličiai ir Civinskiiai, rašysiu romaną, kaip Rugon Makarai* (VUB RS F1-D1051, 92).

⁸⁷ Rus., lenk. *Kai paleido valstiečius į laisvę [...] visą tai išspausdinsiu* (VUB RS F1-D1034, 6–7).

⁸⁸ Šio Michailo Lermontovo ketureilio nepaprastą populiarumą liudija tai, kad XX a. pr. frazeologijos žodyne jam skirtas atskiras straipsnis: *По небу полуночи Ангелъ летѣлъ* (Михельсон 1904, 84).

⁸⁹ Lenk. *Doros šokis tai bangų teškenimas į valtės kraštus, o Saharet – tai audra, vulkanas* (VUB RS F1-D1040, 128). Apie šokėjų Isadoros Duncan ir Saharet pasirodymus.

Vis dėlto VCD dienoraštininkas laikė pagrindiniu savo kūrinium. Kartais pamąstydavo apie milžiniško teksto ateitį: *czytelniku, kim ty jesteś* (VUB RS F1-D1046, 33); ilgėdamasis lygiaverčio skaitytojo, pasitelkė Adomo Mickevičiaus citatą: *Gdzie człowiek, co z mej piesni całą / całą mysl wysłucha? / Czy nie przyjdzie się i o mej tworczości tego samego powiedzieć / Gdzie człowiek co z dziennika / całą mysl wysłucha?! / wyczyta?!!*⁹⁰.

VCD liudija dienoraštininko ne tik gyvą domėjimąsi to laiko moderniausiomis meno kryptimis, bet ir neblogą jų pažinimą. Su dėde apsilankęs Vienoje (1902) penkiolikmetis apgailestavo, kad neteko pamatyti tuo metu uždaryto Secesijos paviljono⁹¹ parodos. Kur nuvykęs, užeidavo ir į muziejus, dailės parodas⁹², kuomet galėdamas lankydavosi koncertuose, vaidinimuose, viešose paskaitose⁹³. 1904 m. lankydavosi koncertuose ir vaidinimuose Leipcige:

*Dostałiśmy na wtorek bilety na przedstawienie truppy z Tokio. Będzie harakiri, Kuroki i t. d.*⁹⁴; [Hendelio] *Izrael w Egipcie* [repeticija] (VUB RS F1-D1025, 21).

Jau aptartam dienoraštininko apsiskaitymui prilygo muzikos kūrinų ir operos arijų pažinimas. Tai įspūdinga, nes muzikos įrašų era buvo dar tik beprasidedanti (matyt turėjo progų lankyti koncertus). Beje, VCD minimi ir kinematografas ir gramfonų klausymas. Karo šauktinių vertinimo komisijos iškvietas į Kauną apžiūrai ir jos pripažintas karo tarnybai netinkamu, laiške močiutei rašė:

⁹⁰ Lenk. *kur žmogus, kuris mano giesmės visą, visą mintį išgirs? Ar neteks ir apie mano kūrybą to paties pasakyti. Kur žmogus, kuris dienoraščio visą mintį išgirs* [išgirs] *įskaitys* (VUB RS F1-D1047, 107). [=cziowiek, co z mej piesni całą mysl wysłucha], *Vėlinių* III dalies fragmentas.

⁹¹ 1898 m. išskirtinės architektūros Josepha Maria Olbricho projektuota pastatas Vienoje, secesijos kūrėjų pastoge.

⁹² Bent keli VCD minėti muziejai: Ermitažas Sankt Peterburge (VUB RS F1-D1037, 58), Berlyno Nacionalinė galerija (VUB RS F1-D1048, 9) ir secesijos dailininkų paroda (VUB RS F1-D1040, 136), Krokuvos Čartoriskių muziejus (LMAVB, f. 194, b. 10, 116v), galerija Batumyje (VUB RS F1-D1031, 27), Lietuvių meno Parodos Rygoje, Tado Daugirdo muziejus Kaune, kuriame net savanoriavo (VUB RS F1045, 60) ir t. t.

⁹³ Minėtos japonų krikščionių, mokslininko Nikolajaus Morozovo (1854–1946), rašytojo Leonido Andrėjevo (VUB RS F1-D1035, 170), feministės rašytojos Lili Braun (1865–1916), kurios knygą apie moterų judėjimo istoriją VC skaitė 1905 m. pavasarį (LMAVB RS f 194, b. 3, 40), publicistės Aleksandros Kolontaj (1872–1952), politikų Levo Trockio (1879–1940), Paulio Singerio (1844–1911) paskaitos, žymiausių Rusijos poetų modernistų kūrybos vakaras (VUB RS F1-D1042, 28) ir (VUB RS F1-D1042, 105), kita.

⁹⁴ Lenk. *gavome bilietus antradienio trupės iš Tokijo pasirodymui. Bus harakiri, Kuroki ir t. t.* (VUB RS D1026, 79).

iš džiaugsmo pradejau „puszczać się“. Buvau dviejuose kinematographe, nusipirkau piragiukų ir porą cigarų už 20! (reikėjo pinigų išmainyti.). Graži daiktai, galima mūsų amžį kinematografo vadinti. (VUB RS F1-D1045, 60); mačiau Tolstojų Leoną kinematografe (VUB RS F1-D1050, 74v).

Kine lankėsi dažnai⁹⁵. Ir čia būdavo kritiškas:

Velnis manę vėl zkinematografan nunešė. / Vis labiau pornografijos prideda (VUB RS F1-D1046, 17).

Aplinkoje skambančią muziką VC pastebėdavo dažnai:

Ladna gra za dziedzincem na fortepianie⁹⁶; Spiew dość znośny⁹⁷; muzyka tam rozbija się na slizgawce „Любовь свободна“⁹⁸; Był też jeden z harmoniką, jak wracaliśmy jeszcze z mandoliną⁹⁹; Spiewali Lorelei, Santa Lucya¹⁰⁰ [su vok. lietuviais]; Spiewa hoziaka zaraz poniesie mleko¹⁰¹; spiewają chór z Mignony (na barkach), dość ładnie, tylko wysokie nuty kiepsko¹⁰²; grali walc, co Waszkiewicz na cytrze¹⁰³; Gra. / Muzyka! Sliczna! Jeszcze tego zdaje mi się ani razu nie grała. [...] Ale w Rosyji to słyszałem¹⁰⁴; Skambino D[irvianskai]tė esperantistų hymną, – gana gražus (VUB RS F1-D1046, 50); Muzyka... Głupia, denerwująca p^{na} Grellet’a¹⁰⁵; Co za głupi termin muzyka dla muzyki¹⁰⁶.

VC kartą įrašė, kad orkestrui užgrojus *Jeszcze Polska nie zginęła...* perpildytas įspūdžių visiškai pamiršo besąs lietuvis¹⁰⁷. Tokia formulotė leidžia suprasti, kad kasdieniame gyvenime jaunuoliui įprasta buvo lietuviškumo savivoka. Įdomu sugretinti šį pastebėjimą su daugeliu to meto Lietuvos atgimimo kultūros veikėjų būdinga formule „staiga pasijutau esąs lietuvis“ (Subačius 1999, 89).

⁹⁵ Be kitų spaudinių VCD įdėtos ir Tartu kinoteatrų programėlės (pvz. VUB RS F1-D1047, 21v).

⁹⁶ Lenk. *kitoje kiemo pusėje gražiai groja fortepionu* (VUB RS F1-D1035, 15).

⁹⁷ Lenk. *dainuoja pakenčiamai* (VUB RS F1-D1031, 33).

⁹⁸ Lenk., rus. *Muzika ten, čiuožkyloje sudūžta „Meilė laisva“* (VUB RS F1-D1046, 46).

⁹⁹ Lenk. *buvo dar vienas su armonika, grįžtant – ir su mandolina* (VUB RS F1-D1040, 39) [iškyloje].

¹⁰⁰ Lenk. *dainavo Lorelei, Santą Liučiją* (VUB RS F1-D1040, 35).

¹⁰¹ Lenk. *šeimininkė dainuoja, tuoj atneš pieno* (VUB RS F1-D1044, 47).

¹⁰² Lenk. *dainuoja choro partiją iš Mignon, neblogai, tik aukštosios natos nevykusiai* (VUB RS F1-D1028, 24).

¹⁰³ Lenk. *grojo tą valsą, kurį citra Vaškevičius* (VUB RS F1-D1030, 22).

¹⁰⁴ Lenk. *Skambina. Muzika, graži. Dar regis ji to negrojo [...] tačiau Rusijoje tai girdėjau* (VUB RS F1-D1039, 42).

¹⁰⁵ Lenk. *muzika, kvaila, erzinti poną Grellet* (VUB RS F1-D1030, 68).

¹⁰⁶ Lenk. *koks kvailas pasakymas, muzika dėl muzikos* (VUB RS F1-D1031, 85).

¹⁰⁷ Lenk. *zupelnie zapomnialem žem Litwin* (MAVB RS f. F194-10, 117r).

Muzikos vertinimas VCD dažnai artimas dienoraštininko bendram fatalistiniam nusiteikimui: priklausomas jautėsi ne tik nuo lemties, nuo užklumpančių nuotaikų, bet ir nuo tokių išorės veiksnių, kaip muzika:

*Ach muzyka! Doprawdy, może i dobrze że niegram, możeby i to spowszedniało, jak spowszedniał wielkie, piękne myśli, możeby i to nie robiło wrażenia*¹⁰⁸; Иногда мне кажется, что это хорошо, что я не играю ни на какомъ инструментъ, такъ какъ, кажется мне, тогда музыка была бы „моя“, была бы слугой, а не властительницей моих настроений. Быть может это невярно, впрочемъ. Вчера привезли изъ Москвы рояль, и тетя что-то разыгрывает. И мне кажется, во мне музыка вызывает болъе сильное настроеніе, когда она не на заказъ, когда кто нибудь играет непрошеннымъ. Потому я не пою, когда просятъ. И ничего не выходитъ тогда. Потому не куплю никогда грамофона¹⁰⁹.

Nenuostabu tad, kad ir savo, kaip manė, nenusisekusiam gyvenimui taikė muzikalią metaforą:

*Falszywy akord*¹¹⁰; *Nie było by tego szarpania nerwów / ... / Na wyciągniętych duszy strunach*¹¹¹.

Panašu, kad vėliau tokias prislėgtas nuotaikas VC nugalėjo: įrašė gramofoną tarp planuojamų įsigyti daiktų, pradėjo mokytis muzikos atlikimo. Jau Leipcige svajojęs apie gitarą, tikrai grojo balalaika¹¹², 1910 m. mokėsi skambinti fortepijonu. Netiesiogiai pažymėjo dainuodavęs:

*Aha, co to znaczy „ojczystego nieznac słońca” (a, kstatu tej piesni teraz zupełnie niespiewam, jeno same rewolucyjne, ogromna różnica) und **nähmlich** już więcej tygodnia, jak **fuerst** Trubetzkij бълнены объелся, а ja nic prawie o tem nie słyszałem*¹¹³

¹⁰⁸ Lenk. *ak, muzika. Išties, gal ir gerai, kad negroju, gal ir tai sumenktų, kaip sumenko didžios, gražios mintys, gal ir tai neturėtų to poveikio* (VUB RS F1-D1039, 9).

¹⁰⁹ Rus. *kartais man atrodo, kad tai gerai, kad aš negroju nė vienu instrumentu, nes, man atrodo, kad tuomet muzika taptų „mano“, taptų mano nuotaikų tarnaitė, o ne valdovė. Beje, galbūt tai netiesa. Vakar iš Maskvos atvežė rojalį ir teta kažką skambina. Ir man rodosi, kad muzika manyje sukelia smarkesnius jausmus, kuomet ji nėra užsakyta, kuomet kažkas skambina neprašytas. Todėl aš ir nedainuoju, kai kas prašo. Ir nieko nepavyksta tuomet. Todėl nepirksiu niekuomet gramofono* (VUB RS F1-D1051, 58).

¹¹⁰ Lenk. *nederantis akordas* (VUB RS F1-D1032, 117).

¹¹¹ Lenk. *Kad taip nebūtų to nervų tąsymo / ... / įtemptų sielos stygų* (VUB RS F1-D1046, 126).

¹¹² Romanso tabulatūra trims stygomis (VUB RS F1-D1044, 123v).

¹¹³ Lenk., rus., vok. *Aha, štai ką reiškia „nebematyt Tėvynės saulės” (beje, tos dainos dabar visai nebedainuoju, o tiktai revoliucines, didžiulis skirtumas) ir būtent jau daugiau savaitės, kai kunigaikštis Trubeckojus išėjo iš krašto, o aš visai nieko apie tai negirdėjau* (VUB RS F1-D1035, 77).

Drąsus ir priekabus skaitytojas, dailės ar muzikos vertinimų VC vengdavo, savo skoniu nepasitikėjo: *Ładna, monotonna melodya Nieladna, ale szarmanoczna, a to dla mego ucha ważniejsze*¹¹⁴.

VCD tekstas liudija ypatingą VC dėmesį aplinkos muzikiniams ir nemuzikiniams garsams. Daug kur kitur dažniausiai pažymimi būtent garsiniai įspūdžiai, pvz., įvažiavimo traukinių Kauną aprašyme:

*Jeżeli byłaby droga do piekła, prowadziłaby zapewno tunelem – ciemno, huczy, smierdzi, trzęsi. Ale jakie ładne okolice Kowienskiego tunelu. Sympatyczne miasto Kowno: słyhać litewski język nakażdym kroku, jakieś tylko panie gadają po-polsku, wychwalając pięknosc „моржецтва“ i Michala Romanowa*¹¹⁵

Galbūt toks audialinis pasaulio suvokimas siejasi su ypatingu dienoraštininko dėmesiu skambančiai aplinkoje kalbai: VC apskritai daug cituodavo, o cituodamas dažniausiai nekeisdavo kalbos skambesio.

¹¹⁴ Lenk. *Graży, monotoniška melodija Ne, negraży, tik katarinkos melodija; mano ausiai tas svarbiau* (VUB RS F1-D1046, 73).

¹¹⁵ Lenk. *jei būtų kelias į pragarą, tai turbūt tuneliu – tamsu, gaudžia, smirdi, krato. Bet Kauno tunelio apylinkės tai puikios. Kaunas simpatiškas miestas: kiekviename žingsnyje girdėti ietuvių kalba, tik kažkokios ponios šnekasi lenkiškai, girdamos renginio grožį ir Michailą Romanovą* (VUB RS F1-D1024, 103) Michailas Aleksandrovičius Romanovas, Nikolajaus II brolis 1904 m. lankėsi Lietuvoje, dalyvavo atidengiant paminklą Jekaterinai Vilniuje.

2. VERBALINĖ RAIŠKA VCD

Aprašant daugiakalbystės atvejus dera pirmiau apibūdinti jos komponentus (tą rekomenduoja, pvz., Birgiel 2002, 26). Todėl poskyriuose 2.1–2.3 bus įvertintos dienoraštininko atskirų kalbų (lenkų, rusų, lietuvių ir kt.) ir jų variantų kompetencijos ir numanoma mokymosi chronologija. Pirmiausiai bus aptartos kalbos, VCD vartotos palyginti retai, vėlesniuose poskyriuose bus detaliau analizuojamos kalbos, sudarančios didžiąją dienoraščio dalį.

Šiam idiolektui būdingi kodų kaitos atvejai ir kalbų sąveikų pvz. aptarti poskyryje 2.4. Paskutinėse skyriaus dalyse aptarti atvejai, kai teksto keliakalbiškumas rodo sąmoningas ir funkcionalus: tai kalbų žaismė, emfazė, reikšmės tikslinimas (emocijų įvardinimo atvejais), eufemizacija (pinigai).

VCD kalbos: apžvalga

VCD yra kelių kalbų elementų, kurie, pagal vartojimo dažnumą pasiskirsto taip:

- 1) lenkų kalba,
- 2) lietuvių kalba,
- 3) rusų kalba,
- 4) kitos kalbos, vokiečių, prancūzų, latvių, ir atskiri kalbų elementai, lotynų, jidiš.

Šeimoje bendrauta lenkiškai, todėl nenuostabu, kad VC pradėjo rašyti šia kalba. VCD leksika rodo, kad šeimoje vartotas archaizmų turtingas Lietuvos lenkų bajorų sociolektas, o kai kurie rašybos netolygumai – kad bendrinės lenkų kalbos dienoraštininkas nesimokė.

Rusų kalba, kuria baigė realinės mokyklos kursą ir kurią išstobulino itin daug skaitydamas, VCD šmėsteli gana retai, dažniausiai laiškuose. XIX–XX a. sandūros rusų kalbos rašyba dar rėmėsi Jakovo Groto nustatytomis gairėmis¹¹⁶, bet sekimas jomis nebuvo itin griežtai reglamentuotas. Jau nuo XIX a. pr. mažiau konservatyvūs autoriai rinkdavosi oficialiai dar nerekomenduotą supaprastintą rašybos variantą. Rašydamas rusiškai VC taip pat rinkdavosi tai tradicinę, tai modernesnę rašybą.

¹¹⁶ Nuo 1885 iki 1917 daugkart leista Jakovo Groto *Rusų ortografija* (pvz., Грот, Яков Карлович, 1908. *Русское правописание: руководство*. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук).

VC Tambovo realinės mokyklos mokinio atestato pažymiai geri¹¹⁷. Išsilavinimas (vokietė auklė, užsienio kalbos mokykloje) ir keli studijų metai Vokietijoje¹¹⁸ lėmė, kad VCD atsirado ir fragmentų vokiečių ir prancūzų kalbomis. Vokiečių kalba VC gebėjo skaityti, klausėsi paskaitų, sėkmingai bendraudavo. Prancūzų kalbos išmoko mokykloje ir iš auklės namuose, ja skaitė, galėjo bendrauti, rašė laiškus. VCD ši kalba reta, dažniausiai tai įterpiamos idiomos, citatos.

Lietuvių kalba atsirado VCD nuo 1905 m. Pradinis žodyno menkumas vėliau sparčiai pildytas; iš to, kad pradėjo rašyti aukštaičiuodamas, galima suprasti, jog taip kalbant girdėdavo dar prieš pradėdamas kalbos mokytis aktyviai¹¹⁹. Dienoraštininkui stropiai besimokant, skaitant, bendraujant su kitų regionų lietuviais, aukštaičių tarmės bruožus nustelbė įvairesnė leksika ir formos, rašyta darėsi artimesnė periodikoje besiklosčiusiai bendrinei. Lietuvių kalba VC buvo emociškai labai artima, svarbi [kaip motinos kalba?]¹²⁰, patinkančių literatūros kūrinių kalba, o studijų Tartu metais (nuo 1907 m.) itin svarbi buvo ir jos komunikacinė ir identifikavimosi su sociumu funkcija.

Lotynų kalbos nebuvo mokytas (baigė realinę mokyklą, be klasikinių kalbų; VCD pasitaiko akivaizdžių lotyniškų žodžių rašybos klaidų), tačiau dėl pasirinktos specialybės ilgainiui privalėjo išmokti būtinus terminus. Anglų kalbos, kaip ir lotynų, vis ketino mokytis. Aplinkoje matyt girdėdavo šnekant jidiš, kelios jidiš leksemos pavartotos ir VCD. Latvių kalbos mokėsi nuo 1908 m.

Vokiečių kalba. VC vokiečių kalbos žinios turėjo būti neblogos, nes gebėjo susikalbėti su kambarį nuomojusia šeimininke, kitais studentais, lankyti paskaitas, skaityti laikraščius. Kalbos barjero nejuo: nekart pastebėjo paskaitoje viską ar beveik viską supratęs. Tiesa, taip pat rašė, kad kai kurie iš

¹¹⁷ Tambovo realinės mokyklos 1903 m. atestate surašyti pažymiai. Penketais baigė vokiečių, prancūzų, algebrą, trigonometriją, istoriją, fiziką; ketvertais – rusų, aritmetiką, geometriją, geografiją; trejetais – piešimą, braižybą (LMAVB f. 194, b. 1). Įrašė, kad brolis Bohdanas sveikino jį su [mokyklos baigimo?] pirmuoju lygiu (VUB RS F1-D1030, 111).

¹¹⁸ nuo 1904 m. Civinskis studijavo agronomiją Leipcigo universitete, pakeitęs studijų kryptį, nuo 1906 m. pradėjo mokytis veterinarijos Berlyno karališkajame veterinarijos institute, nuo 1907 m. mokslus tęsė Tartu (tuo metu Dorpat) veterinarijos institute.

¹¹⁹ Latavėnuose ūkio darbus dirbo greta valstiečių, vėliau pabendraudavo su daugeliu lietuvių inteligentų. 1902 m. spalį iš Tambovo rašė močiutei, kiek lietuviškų žodžių jau išmokęs, ir kad surašo visas skaitytas knygas, kad vasarą jai galėtų parodyti (LMAVB, f. 194, b. 10, 54v).

¹²⁰ Vienur mįslingai įrašė buvęs trečdaliu lietuvis (VUB RS F1-D1050, 88).

Rusijos imperijos atvykę studentai nė nesivargino pramokti kalbos. Apie Leipcigo universitetą pašaipiai atsiliepė, neva jis garsėjo tuo, kad nuo jo įkūrimo dar niekas iš studentų nebuvo išmestas.

Ryškesni VCD vokiškos rašybos bruožai – daiktavardžių dažniausiai nerašė iš didžiosios raidės, kaip to reikalautų vokiečių bk ortografija, grafema U beveik nuolat rašė su lankeliu (Ū):

*Dürch; im Aūslande bleiben; ūnd*¹²¹; *pakol kas neko aūsserordentlichio nė mačiou*¹²²; *Befoelkerūng*¹²³; *Weltanschauūng*¹²⁴.

Atrodo, rašant vokiečių kalba kiek pasikeisdavo braižas (VUB RS F1-D1032, 130). Rašyba ne visuomet būdavo taisyklinga:

nochamal *неудача*¹²⁵; *Donnerwetter nochamal*¹²⁶ [=noch einmal]; *Ja. Dass ist sehr möglich*¹²⁷ [=möglich].

Dalis VCD vokiškų elementų yra Lietuvos lenkų bajorų sociolektui būdingi, tradiciniai skoliniai:

*Na banhofie stoi lux-zug*¹²⁸; *Dla frajdy zrobieę program na te parę miesiący*¹²⁹.

Germanizmų VCD padaugėja mokymosi Vokietijoje metu¹³⁰. Juos dažniausiai vartojo naujoms realijoms (prekės, kulinarija) įvardinti, cituodamas pašnekovus, gyvenimo Vokietijoje egzotikai perteikti:

*Polożę zapiskę z kartką na geschirr*¹³¹ [=Geschirr]; *Čala frajda ma kosztować pro kopf – 20 rs.*¹³² [=pro Kopf]; *Ile procentów prawdopodobieństwa blutungu*¹³³ [=die Blutung]; *Siedzę z umszlagiem*¹³⁴ [=der Umschlag]; *Czuję się też niezle, fieberu niema*¹³⁵ [=das Fieber]; *Wypil biru troche*¹³⁶ [=das Bier]; *Kupilem dwie*

¹²¹ Vok. *pro, likti užsienyje, ir* (VUB RS F1-D1032, 120, 121).

¹²² Vok., „ypatingo“, [=auserordentlich].(VUB RS F1-D1036, 87).

¹²³ Vok. *gyventojai* (VUB RS F1-D1032, 20).

¹²⁴ Vok. *pasaulėžiūra* (VUB RS F1-D1032, 23).

¹²⁵ Vok., rus. *ir vėl nesėkmė* (VUB RS F1-D1038, 30).

¹²⁶ Vok. *po perkūnais, dar kartą!* (VUB RS F1-D1039, 43).

¹²⁷ Vok. *Taip. Tai yra labai įmanoma* (VUB RS F1-D1039, 31).

¹²⁸ Lenk., vok. *Prie stoties stovi liuksusinis traukinys* (f. 194, b. 10, 110r).

¹²⁹ Lenk. *Savo malonumui sudarysiu programą porai mėnesių* (VUB RS F1-D1030, 79).

¹³⁰ Žr. duomenis p. 207 ir 208.

¹³¹ Lenk., vok. *įdėsiu raštelį su kortele į lėkštę* (VUB RS F1-D1039, 16).

¹³² Lenk., vok. *visas malonumas kainuoja 20 rublių asmeniui* (VUB RS F1-D1035, 169).

¹³³ Lenk., vok. *kokia yra kraujavimo tikimybė* (VUB RS F1-D1039, 62).

¹³⁴ Lenk., vok. *sėdžiu su kompresu* (VUB RS F1-D1039, 13).

¹³⁵ Lenk., vok. *jaučiuosi neblogai, nekarščiuoju* (VUB RS F1-D1039, 17).

¹³⁶ Lenk., vok. *išgėrė kiek alaus* (VUB RS F1-D1030, 129).

*Bulionkapseln i 4 jaja*¹³⁷ [=Bulionkapseln]; *Mystałem odrazu że to gelbrief z Łotowian*¹³⁸ [=der Geldbrief].

VCD tekste įterpti germanizmai kartais išskirti kabutėmis (1); jų kilmė gali būti pažymėta apostrofu (2); jie gali būti nesuderinti kaip skoliniai (3), arba pritaipyti ir būti suderinti lenkų ar lietuvių sakiniuose (4):

*Labei „trefflich“*¹³⁹; *Po obiedzie wziąłem „bad“*¹⁴⁰ [=das Bad]; *Zaraz p. Grellet ma dać mnie lekcję kulinarij; jak zrobić z jaj, mąki, masła, soli i cukru coś podobnego do oladków, co tu nazywa się „eierkuchen“*¹⁴¹ [=der Eierkuchen].

*Trzeba iść do Centraltheatr‘u*¹⁴² [=Zentraltheater]; *Wanderlehrer ‘ów*¹⁴³; *U Wertheim‘a kupilem wieszadło do hosenów, toczydło, swiece...*¹⁴⁴ [=die Hosen]; *Globetraterem* [być], *globetreterem*¹⁴⁵.

*Zaczęliśmy od socialfradze*¹⁴⁶ [=die Sozialfrage]; *W Lesezimmerze*¹⁴⁷ [=das Lesezimmer]; *Wczoraj do drugiej bummelowałem z S. i O.*¹⁴⁸

Keli germanizmai liko dienoraštininko pastoviamė žodyne (*Stimmung, Katzenjammer*¹⁴⁹, *So ir kt.*) ir būdavo įterpiami į kitų kalbos sakinius:

apsirgau / nuo vakarykščių buṁmelių gerklej kažī kas drasko (VUB RS F1-D1046, 51); *blogas stimmung* (VUB RS F1-D1034, 4) [=nuotaika]; *apskritai stimmungas nuo danties išrovimo menkai tepasitaisė* (VUB RS F1-D1042, 79); *darbo stimmung daugiaus, kad duot Stepukui pavyzdį* (VUB RS F1-D1044, 70); *byłem w*

¹³⁷ Lenk., vok. *nusipirkau dvi sultinio kapsules ir 4 kiaušinius* (VUB RS F1-D1039, 14).

¹³⁸ Lenk., vok. *iš pradžių pamaniau, kad tai laiškas su pinigais iš Latavėnų* (VUB RS F1-D1039, 17).

¹³⁹ Vok. *labai taikliai* (VUB RS F1-D1036, 111).

¹⁴⁰ Lenk., vok. *po pietų maudžiausi* (VUB RS F1-D1025, 39v).

¹⁴¹ Lenk. *Netrukus ponas Grellet mane mokys kulinarijos; kaip iš kiaušinių, miltų, sviesto, druskos ir cukraus pagaminti kažką panašaus į blynelius, kas čia vadinama „eierkuchen“* (VUB RS F1-D1025, 59v).

¹⁴² Lenk. *reikia eiti į centrinį teatrą* (VUB RS F1-D1025, 16v).

¹⁴³ Lenk., vok. *keliaujančių mokytojų* (VUB RS F1-D1025, 11v).

¹⁴⁴ Lenk. *Wertheimo parduotuvėje nusipirkau pakabą kelnėms, galąstuvą, žvakes...* (VUB RS F1-D1035, 78); žodis „wieszadło“ apibūdinamas, kaip retas, archaiškas, o kelnės vadinamos gramatiškai kaitomu germanizmu.

¹⁴⁵ Lenk., vok. *pasaulio keliautoju* [būti] (VUB RS F1-D1025, 48).

¹⁴⁶ Lenk., vok. *pradėjomę nuo socialinio klausimo* (VUB RS F1-D1025, 10v).

¹⁴⁷ Lenk., vok. *skaitykloje* (VUB RS F1-D1035, 86).

¹⁴⁸ Lenk., vok. *Vakar iki antros laiką leidau su S. ir O.* (VUB RS F1-D1036, 27), [vok. *bummeln* „šlaistytis, išgėrinėti, nieko neveikti“].

¹⁴⁹ Vok. Pirma reikšmė „pagirios“. Žodyne Duden pažymėta, o VCD aišku iš konteksto, kad galėjo būti vartojamas reikšmė „depresija“, kaip sinonimas žodžiams Niedergeschlagensein, Melancholie, Schmerz, Traurigkeit ir t.t.

bibliotece, w Lesehalli, spotkałem Bandra¹⁵⁰; idę do l.-halli.¹⁵¹; pójdę zaraz do l.-h.¹⁵²; per daug visgi *katzenjemmerišką* išvaizda šio 33 Numerio (VUB RS F1-D1050, 79); napalilem się – i *katzenjammer*, ale nie hadki¹⁵³.

Ištisais sakiniais vokiškai VC rašė retai, tik konspektuodamas.

Prancūzų kalba. Prancūziški posakiai gyvavo dvarininkų šeimos buityje. Leipcige susipažinęs su prancūzakalbiu draugu¹⁵⁴, VC su juo vėliau susirašinėdavo: laiškų juodraščiai pilni pataisymų ir braukymų, taigi rašė ne itin užtikrintai. Ši korespondencija – vienintelis atvejis, kai prancūzų kalba rašė ištisą tekstą. Kitur prancūzų leksemos vartojamos tekstui pagražinti arba cituojant girdėtus posakius:

jestem w stanie, jak mówić wujenka, „ceure grôś“¹⁵⁵; jestem ciągle jeszcze „coere grôś“¹⁵⁶, Slowem, j'en suis enchanté¹⁵⁷; wezme musi być pince nêz¹⁵⁸; Teraz zostaje do naprawy: serce, zęby i xxxx. Mais avec tout ça – будем подождать¹⁵⁹; Moje wąsy na odległości 3-4 metrów – mais je vous dit – ils son (czy est) magnifiques¹⁶⁰; Ale trop fort¹⁶¹; C'est le faekt¹⁶².

Prancūzų k. rašybą VC visuomet išlaikė originalią, akivaizdžių rašybos klaidų nepastebėta. Panašu, kad prancūziškai dienoraštininkas skaitė. Perskaitytų knygų ir straipsnių sąrašė pažymėjo nuo 1898 m. skatęs po vieną knygą prancūzų kalba per metus, 1900 jau 2, o 1904 net 30 pavadinimų (LMAVB RS f. 194, b. 3, 3–37). Mini, kad draugas iš jo skolinosi knygą prancūzišku pavadinimu (*P. G[rellet]. Wziął Argeant Zola*¹⁶³).

¹⁵⁰ Lenk., vok. *Buvau bibliotekoje, skaitykloje, sutikau Bandrą* [Bandrevičių]. (VUB RS, F1-D1030, 11).

¹⁵¹ Lenk. *Einu į skaityklą* (VUB RS F1-D1025, 13).

¹⁵² Lenk., vok. *tuoj eisiu į skaityklą* (VUB RS F1-D1025, 46).

¹⁵³ Lenk. *daug rūkiau, jaučiu pagirias, bet nėra bjauru* (VUB RS F1-D1034, 8).

¹⁵⁴ Šveicaras publicistas ir spaustuvininkas Morkus Grelletas (Marc Vashon Grellet, 1883–1926), prieiga internete (2018 12 12): <https://gw.geneanet.org>

¹⁵⁵ Lenk., pranc. *mano būklė, anot tetulės, prislėgtos širdies* (VUB RS F1-D1024, 108–109).

¹⁵⁶ Lenk., pranc. *Vis dar esu prislėgtos nuotaikos* (VUB RS F1-D1024, 115).

¹⁵⁷ Lenk., pranc. *žodžiu, aš nesužavėtas* (VUB RS F1-D1035, 78).

¹⁵⁸ Lenk., pranc. *su pensnė atrodau puikiai* (VUB RS F1-D1040, 61b) ir (VUB RS F1-D1035, 211).

¹⁵⁹ Rus., pranc., lenk. *Dabar lieka sutvarkyti – širdį, dantis ir xxxx. Bet su visu tuo – teks palaukti* (VUB RS F1-D1035, 79).

¹⁶⁰ Lenk., pranc. *mano ūsai [žvelgiant] iš 3–4 metrų nuotolio – betgi sakau jums – yra nuostabūs* (VUB RS F1-D1035, 80).

¹⁶¹ Lenk., pranc. *bet tai puiku* (VUB RS F1-D1034, 33).

¹⁶² Pranc. *tai faktas* (VUB RS F1-D1034, 71) [diagnozuota VC širdies yda].

¹⁶³ Lenk. *Ponas Grellet pasiėmė Zola Pinigus* (VUB RS F1-D1031, 59).

Latvių kalba. 1905 m. Leipcige sutikęs studentus latvius ir su vienu jų, Bandrevičiumi, susibičiuliavęs, VC pažymėjo su juo bendravęs rusiškai ir vokiškai¹⁶⁴. 1908 m. straipsnio apie apsilankymą Mintaujoje (dab. Jelgava) juodraštyje užrašė:

Prizadėjau padaryt ką galesiu, bet visupirm išsimokint latvių kalbos, kad ne reiktų kaip šiandien latviui su lietuviu vokiškai ar maskoliškai šneket (VUB RS F1-D1045, 42).

Studijuodamas Tartu šį sumanymą įgyvendino. Laiške Janio Endzelino pasiteiravęs, kuris vadovėlis parankesnis vokiškai skaitančiam studentui ir išklauses gauto patarimo¹⁶⁵, parsisiuntė austrės Marijos Rafaelos Brentano rašytą gramatiką¹⁶⁶. Šį vadovėlį pavartęs savikritiškai užrašė:

*O jau dievini puslapai gatavi Graītai geriau pažinsiu latvių nėgu lietuvių kalbą. Nelaimė! Tas da nereikš – gerai **Straşdf Straşds Medneckam Robertām bija strafds** So, so. Glupia Brentano litwinów do wymierających nacyj zalicza¹⁶⁷.*

Pavyzdyje paryškintos latvių kalbos leksemos bei VC būdingi tarminiai aukštaičių anykštėnų lietuvių kalbos bruožai: kirčiuoto balsio dvibalsinimas (*dievini* [=devyni]), galūnė su atviru skiemeniu *da* [=dar], dvibalsio atviresnis tarimas (*graītai* [=greitai]). Nuosekliau VCD lietuvių kalba aptarta poskiryje 2.3.

Latvių kalbos pėdsakų VCD nedaug (*Ko acis neredz, to sirds aizmirst*¹⁶⁸); matyt VC skaitė latvių kalba laikraščius. Mokytis jos VC buvo nusiteikęs (*Pradėsiu nuo šios dienos kas dieną / po valandą užsiiminėt latvių kalba*, VUB RS F1-D1049, 55). Apie mokimąsi žinojo artimieji:

Klausė p. Felicija, kaip latvių kalba (VUB RS F1-D1048, 24v).

Gal pritrūkęs laiko, kiek vėliau VC nutarė grįžti prie latvių kalbos ir prenumeruoti latvių periodiką jau pabaigęs studijas (VUB RS F1-D1050, 133).

¹⁶⁴ *Gadamy po rosyjsku z Bandr.* (lenk. *kalbamės su Bandr. rusiškai*, VUB RS F1-D1026, 77); *On lotysz, ale ojciec ma majątek w Szawelskim, więc umi* tyle ile ja po litewsku. *Gadamy po rossyjsku, albo niemiecku, bo po polsku on ani „в зыб молкнуть“* (lenk. *jis latvis, o jo tėvo valdos prie Šiaulių, todėl lietuviškai moka tiek, kiek ir aš. Susikalbame rusų ar vokiečių kalba, nes lenkų jis neišmano*, VUB RS F1-D1026, 77). [=umie]. Vieną VC atsiųstą atvirlaiškį latvis Bandrevičius užrašė angliškai (VUB RS F1-D1028, 68).

¹⁶⁵ VC laiško su užklausa nuorašas (VUB RS F1-D1044, 106); J. Endzelyno atsakymas (ibid, 114).

¹⁶⁶ Maria Rafaela Brentano. *Lehrbuch der lettischen Sprache für den Selbstunterricht.* Wien, Leipzig: A. Hartleben, 1907.

¹⁶⁷ Vok., lenk. *Taigi, taigi. Kvaiša Brentano lietuvius priskiria nykstančioms tautoms* (VUB RS F1-D1046, 105v).

¹⁶⁸ Latv. *ko akys neregī, tā širdis užmiršta* (VUB RS F1-D1049, 105v).

Lotynų kalbos elementai VCD tai tikriausiai šeimoje girdėti posakiai, sentencijos, žodžių elementai (priešdėlis *ultra* ir kt.), o vėliau ir studijų metu išmokti terminai:

*humor ultrapodily*¹⁶⁹; *non plus ultra*¹⁷⁰; *Allea jacta est*¹⁷¹; *Dixi*¹⁷²; *Sine qua non / n'est ce pas?*¹⁷³; *Прошлое нашей Almae* 'бы тоже не из темных [...] между *kommilotion* 'amu...¹⁷⁴ [„commilito“, ginklo draugas, bendrai kariaujantis].

Besimokant kalbos įsisavintos lotyniškos leksemos perėjo ir į VC šnekamąją kalbą, atspindėdamos studentų veterinarų ir medikų sociolektą:

*Aluje veritas*¹⁷⁵; *zle z pulmonami*¹⁷⁶; [linksniuoją] *tonsilla palatini* (VUB RS F1-D1039, 37); *Jako Studios'a...*¹⁷⁷; *pažįstamas facies*¹⁷⁸; *Tyrinėjau ką tik kumelę, ar kumelinga. Gana puikus casus buvo*¹⁷⁹; *Masę rossyan (vel parchow) slowem...*¹⁸⁰; *Tym czasem Vale (ja teraz силен по латыни)*¹⁸¹.

Ne visuomet žinojo lot. k. žodžių, tarptautinių žodžių taisyklingą rašybą:

O egzestencyi (f. 194, b. 10, 112v); *Momento mori* (VUB RS F1-D1029, 74); *egzamin* (VUB RS F1-D1030, 67); *ekzamina* (VUB RS F1-D1030, 40).

Lotynų kalbos mokėsi tikriausiai su lotynų-vokiečių kalbų žodynu, nes naujų žodžių vertimai pateikti vok. ir rusų kalbomis (pav. 2).

turis	turm
silis	maner
viz	evia
jupis	blinterdod
valla	weisseger
lis (litis)	enop
nix (nins)	elbr
mas (mars)	chulz
fauces	mschuna
edler	schnell
vipe	wachsam
supplex	schubflehend

Pav. 2. Lotynų k. leksemų vertimai į vokiečių ir rusų kalbas (VUB RS F1-D1039, 18v).

¹⁶⁹ Lenk., lot. *nuotaika itin prasta* (VUB RS F1-D1026, 44).

¹⁷⁰ Lot. *nėra kur toliau* [„tobula“] (VUB RS F1-D1025, 19, F1-D1034, 9).

¹⁷¹ Lot. *burtas mestas* (VUB RS F1-D1033, 158).

¹⁷² Lot. *pasakiau* (VUB RS F1-D1051, 154).

¹⁷³ Lot., pranc. *be kurio neįmanoma ar ne taip?* (VUB RS F1-D1051, 155).

¹⁷⁴ Rus. *mūsų Almos [almae mater] praeitis taip pat nebuvo tamsi [...] tarp kolegų* (VUB RS F1-1030, 139).

¹⁷⁵ Liet., lot. *Aluje tiesa* (VUB RS F1-D1047, 89v), aliuzija į [in vino veritas].

¹⁷⁶ Lenk., lot. *prastai su plaučiais* (VUB RS F1-D1040, 64).

¹⁷⁷ Lenk., lot. *kaip studijuojantį* („studijoje“) (VUB RS F1-D1035, 77).

¹⁷⁸ Lot. *veidas* (VUB RS F1-D1035, 58).

¹⁷⁹ Lot. *atvejis* (VUB RS F1-D1047, 42v).

¹⁸⁰ Lenk., lot. *daug rusų (tiksliau žydėlių), žodžiu* (VUB RS F1-D1035, 157).

¹⁸¹ Lenk., lot., rus. *tu tarpu sudie (aš dabar stiprus lotynistas)* (VUB RS F1-D1035, 170).

Anglų kalba. Anglų kalbos mokymasis XX a. pr. nebuvo visuotinai priimtas dalykas. Mokykloje mokintas prancūzų ir vokiečių kalbų, anglų VC mokinosi pats, ketindamas ateityje keliauti po pasaulį ir svarstydamas galimybę vykti studijuoti agronomijos Itakoje Niujorko valstijoje¹⁸². 1905 m. išskėlė sau tikslą *wyuczyć się po litewsku i angielsku*¹⁸³. Įrašai VCD liudija anglų k. mokymąsi:

*th – mówię trochę już lepiej*¹⁸⁴; *uczylem się po-angielsku. będzie nieprzyjemnie, jeżeli za rok nie potrafię spikować*¹⁸⁵; *czytałem po angielsku o Tolstoj'u ze słownikiem*¹⁸⁶; *mam od jutra zacząć mówić z p. G. po angielsku, ale to jeszcze widłami po wodzie*¹⁸⁷.

VCD vienur pažymėjo Šekspyro neskaitęs, bet keliskart, žaismingai kaitaliodamas, įrašė žinomą Hamleto monologo citatą. Kai kurių angliškų įterpinių rašyba rodo, kad mokymosi pažanga nebuvo sparti:

To be or not to be / [5 eilutėmis žemiau] *But ar ne but* (VUB RS F1-D1034, 74); *These is the quastion*¹⁸⁸ [=this, question]; *Буты, чи нэ буты. Заковычка*¹⁸⁹.

Pastarajame pavyzdyje ironiškumas, kalbos žaismė triguba: neatitinkanti abėcėlė (kirilica), kolokvializmas *заковычка* (vietoje laukiamo „вопрос“), fonetinės lenkų perrašos derinimas su stilizuotu lituanizmu („буть“) ¹⁹⁰.

Perskaitytų knygų sąrašė pažymėjo anglų kalba: 1904 m. tris, o 1905 m. vieną pavadinimą (LMAVB RS f. 194, b. 3, 27, 37).

Jidiš kalbos lekšemos. VC minėjo, kad jidiš variantus atskyrė iš klausos (VUB RS F1-D1030, 73). Nenuostabu, kad VCD atsirado ir jidiš kilmės lekšėmų. Ši šneka skambėjo tiek Rusijos imperijos, tiek Vokietijos aplinkose, kur gyveno dienoraštininkas: „1897 m. jidiš vis dar tebebuvo gimtoji kalba 90 procentų žydų, gyvenančių sėsłumo riboje ir Galicijoje“ (Davies 2002, 282).

¹⁸² Sužinojęs studijų kainą, šios minties atsisakė (VUB RS F1-D1032, 12).

¹⁸³ Lenk. *išsimokinti lietuvių ir anglų* [kalbų] (VUB RS F1-D1033, 13).

¹⁸⁴ Lenk. *th – ištariu jau truputį geriau* (VUB RS F1-D1030, 40).

¹⁸⁵ Lenk. *mokiausi anglų. Bus nemalonu, jei už metų dar ne „spykinsiu“* (VUB RS F1-D1030, 78).

¹⁸⁶ Lenk. *su žodynu skaičiau angliškai apie Tolstojų* (VUB RS F1-D1030, 80).

¹⁸⁷ Lenk. *Turėčiau nuo rytojaus kalbėtis su p[onu] G[rellet] anglų kalba, bet tai dar šakėmis ant vandens* [„nežinia, ar tai įvyks“; nuo lenk. „widłami po wodzie pisane“, arba rus. „вилами по воде“] (VUB RS F1-D1030, 18).

¹⁸⁸ Angl. *tai klausimas* (VUB RS F1-D1031, 61).

¹⁸⁹ Lenk., rus., liet. *Būti ar nebūti. Galvosūkis* (VUB RS F1-D1031, 61)

¹⁹⁰ Daugiau apie citatų perdėrbinius posk. 3.1.

Dienoraštininkas minėjo turėjęs pažįstamų žydų¹⁹¹, lankęsis žydų spektakliuose ir kt.:

Był znowu ładny wieczor, piątek, więc #zydzi w swych malowniczych kostjumach¹⁹²; Kauno ūkio draugijoj. Buvau žydų vaidinime Liaudies namuose. Turėjo but operetė bet buvo kažį kokia komedija Henele – Karolina Gražus kupletas gale ~ : bestakusekun Viena graži žydė buvo (VUB RS F1-D1045, 62).

Žodis, kuriuo dienoraštininkas įvardino žydų šneką – *žargonas*, buvo tiek ATR, tiek ir XX a. pr. Rusijos imperijoje įprastas neutralus terminas: „Jidiš, vokiečių aukštaičių tarmės atšaka, į Lenkijos ir Lietuvos valstybę atnešta viduramžiais ir vadinta žargonu (*žargon*)“ (Davies 2002, 282); kalbininko Leo Wienerio šis terminas paaiškintas, kaip Rusijos žydų vartota leksema: „über den jüdisch-deutschen Dialekt (*Жаргонъ* nennen ihn die russischen Juden)“¹⁹³. Keli žodžio pavartojimai VCD:

piesni w žargonie¹⁹⁴; Būnd walczy znowu z syonistami, którzy dziś stawia tu sztukę w żargonie, dochud ma pojsć na ofiary pogromów. Tymczasem wczoraj okazało się, że prawo własności co do tej sztuki należy do Bundu. Bundowcy postavili dziś zrana ultimatum: albo 300 marek Bundowi, albo policja zabroni przedstawienie¹⁹⁵; dabar kaip išsimokšiu latvių kalbos, imsiu lenku, o paskui žargoną (VUB RS F1-D1049, 37v).

Matyt, Latavėnų dvaro demokratizmas išugdė jaunuolio toleranciją. Minėjo bendramokslio kreivus žvilgsnius, jam pasakius, kad bendravo su studentėmis žydaitėmis: *parchučki... viškai reputacija pagadinau¹⁹⁶*. Tačiau šalia neutralių įvardijimų *žydas, izraelita* VCD pasitaiko ir menkinantys *parch, parchóczka*:

¹⁹¹ [Traukinyje važiavo su kompanija žydų, pažįstamas žydas atidavė *Kurjer laikrašį*] (VUB F1-D1024, 53v).

¹⁹² Lenk. *vėl buvo gražus vakaras, penktadienis, todėl žydai apsilvėję savo dailius rūbus* (LMAVB RS, f. 194, b. 10, 110r).

¹⁹³ Vok. [kalbama] „apie žydų-vokiečių dialektą (Rusijos žydai jį vadina žargonu)“ (Wiener 1898, 621).

¹⁹⁴ Lenk. *dainos žargonu* (VUB RS F1-D1035, 96).

¹⁹⁵ Lenk. *Bundas vėl kovoja su sionistais, kurie šiandien vaidins pjesę žargone, gautos pajamos bus skirtos pogromų aukoms. Tačiau vakar išaiškėjo, kad teisės į tą pjesę priklauso Bundui. Bundiečiai nusprendė šįryt daryti ultimatumą: arba Bundas gaus 300 markių, arba iškviesta policija uždraus vaidinimą* (VUB RS F1-D1033, 49).

¹⁹⁶ Lenk. *žydelkos, visiškai* (VUB RS F1-D1037, 6).

*Podeszedł do mnie pewien izraelita*¹⁹⁷; *jakiś Izraelita*¹⁹⁸; z *parchućką*¹⁹⁹; *parszywa krew (od parch)*²⁰⁰; *czego parchy nie wymyślą!*²⁰¹; *pietnićioj! Ar gal ne, kad be żydų važiuot, važiuosiu dieną veliau* (VUB RS F1-D1044, 123).

VCD pastebimi kai kurie skoliniai iš jidiš: *wogule ogromny rejwach*²⁰² [=w ogóle]; z *bachorami, bachury*²⁰³, *wyłożyć kabalę*²⁰⁴; *miszugen*²⁰⁵. Leo Wienerio teigimu, lenkų kalboje įsivirtino tik keli skoliniai iš jidiš dialektų. Tokiais laikytini žodžiai, kurių forma, tarimas ar reikšmė skiriasi nuo germanizmų (Wiener 1898, 622; 1895, 58). Prieinamų žodynų ir studijų apie jidiš skolinius rusų ir lenkų kalbose liudijimais, VCD esančių leksemų dalis kaip skoliniai prigijo tik lenkų kalboje (*rejwach*, [hebraizmas?] *frajda*), dalis – tiktai rusų kalboje – *kabala* kaip kortų lošimo, pasjanso pavadinimas (Wiener 1895, 62). Kai kurios VCD esančios leksemos kaip kalbose prigiję skoliniai nėra fiksuotos, matyt, vartotos šeimoje. Pinigus *geldy* pavadindavo ir tėvas H. Civinskis²⁰⁶, žodį *miszugen* VC galėjo sužinoti iš literatūros ar bendraudamas.

Ypatingai dažnai VCD vartotas jidiš kilmės žodis *geldele* (žr. p. 99). Trečios kalbos skoliniai, įsisavinti iš dviejų vartojamų kalbų – dar viena daugiakalbio asmens idiolekto unikalumo briauna. Tolesniuose poskyriuose bus apžvelgtas VCD gausiau vartotų kalbų funkcionavimas.

2.1. Lenkų kalba

Lietuvos bajorų lenkų kalbos variantas. Lietuvos teritorijoje gyvavę lenkų kalbos variantai pradėti tirti gana anksti: Jano Karlovičiaus tyrimai publikuoti jau XIX a. pab. Svarbūs išlieka Halinos Turskos tarpukario laikų stebėjimai (Turska 1995). Regiono tarmių studijoms skirta nemažai šiuolaikinių straipsnių ir monografijų (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007; Węgorowska 2004; kt.). Įprastai išskiriamos dvi šios kalbos varianto atmainos

¹⁹⁷ Lenk. *prie manęs priėjo vienas izraelitas* (LMAVB, f. 194, b. 10, 109v).

¹⁹⁸ Lenk. *kažkoks izraelitas* (VUB RS F1-D1024, 109); toks įvardžio *jakiś* tarimas laikomas Lietuvos lenkų tarmių skiriamuoju bruožu (SPGL 206).

¹⁹⁹ Lenk. *su żydaite* (VUB RS F1-D1035, 86).

²⁰⁰ Lenk. *pagadintas kraujas (nuo žodžio parch)* (VUB RS F1-D1036, 43); techniškai vykęs, bet neetiškas žodžių žaismas; etimologiškai žodžiai susiję.

²⁰¹ Lenk. *ir ko tik tie żydai neprasimano* (VUB RS F1-D1035, 84).

²⁰² Lenk. *iš viso baisus pakrikimas* (VUB RS F1-D1024, 35).

²⁰³ Lenk. su vaikiniais, vaikinai (VUB RS F1-D1024, 22 ir 123).

²⁰⁴ Lenk. *išdélioti pasjansą* [pavadinimu kabala] (VUB RS F1-D1024, 124v).

²⁰⁵ Hebr. *Ak, kvailėlis, kvailėlis* (VUB RS F-D1052, 101), [apie save].

²⁰⁶ Lenk. *będziesz potrzebował geldów* (VUB RS F1-D1030, 104v), „tau reikės pinigų“.

– bajorų (aukštoji) kalba ir prastuomenės (žemoji) tarmė. Vietoje šios dichotomijos (tarmės *vs* kultūros, arba bendrinė kalba), Lietuvos bajorų kultūros istorijos tyrėja Zofia Sawaniewska-Mochowa pasiūlė trichotomiją, trinarę Lietuvos lenkų sociolekto struktūrą. Ją sudaro bendrinė kalba, prisodrinta regionalizmą, bajorų kalba ir sulenkėjusių lietuvių valstiečių kalba (Sawaniewska-Mochowa 2002, 17). Žinoma, kad buv. LDK iki XX a. išlikusios tankiau lenkų bajorų apgyvendintos teritorijos buvo dvi: nuo Kauno iki Panevėžio nutįsusi Kauno–Žemaitijos sritis, ir Gardino sritis (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 17). VCD kalba turėtų priklausyti pirmajam regionui, tačiau dėl asmens ypatingo mobilumo idiolektas galėjo klostytis ne visai įprastai.

Visai Lietuvos lenkų kalbai būdingi žymiai minkštesnė tartis, dažnesni deminutyvai (Karaś 2001, 264), [ń] sukietėjimas prieš kietuosius priebalsius (Karaś 2002, 62). Irenos Adomavičiūtės-Čekmonienės teigimu, XIX a. ir XX a. pr. kilmingiesiems lenkų kalba tapo tapatumo dalimi, tai buvo socialinis, nebe arealo fenomenas (Adomavičiūtė-Čekmonienė 1999b, 38). Svarbi kilmingo žmogaus tapatybės dalis, ši kalba turėjo simbolinę vertę. Panašios išvados priėjo ir kitos tyrėjos: „šiuolaikinės buvusių šiaurės kresų lenkų kalbos bajoriškasis variantas yra ne tik kalbinis, bet, pirmiausiai, kultūrinis reiškinys“ (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 216).

Tirdamos dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusių lenkų dvarininkų kultūrą ir kalbą, Zofia Sawaniewska-Mochowa ir Anna Zielińska pasitelkė interviu su dvarininkų šeimų palikuonimis ir senųjų jų giminių laiškų bei užrašų tyrimą. Autorės pastebėjo, kad akivaizdžiausias visų tirtų raštų požymis – kalbėsenos šnekamoji atmaina (ibid, 29). Gindamos savo sprendimą dėl medžiagos pasirinkimo ir teigdamos, kad ji yra vienaarūšė, autorės rėmėsi Jerzjo Bartmińskio ir Władysława Lubaśio išvada, kad šnekamajai kalbai priskirtina ne tik skambanti šneka, bet ir kai kurie dokumentai (ibid, 30) (plg. Kocho ir Oesterreicherio teoriją, minėtą p. 20).

Nepalankios politinės aplinkybės po valstybingumo žlugimo vertė sutelkti visą lenkiškumą į kalbos ir literatūros puoselėjimą, skatino kalbos konservatizmą (Bartmiński 1996, 49). Ypatingas dėmesys branginamai kalbai vis dėlto nereiškė, kad visi šlėktos atstovai puikiai išmokdavo lenkų bk (Sawaniewska-Mochowa 2002, 15). Senesniuose šio krašto raštuose žymi nenuosekli rašyba, susijusi su politinių aplinkybių nulemta formalus kalbos mokymosi stoka (Karaś 2010, 37). Tyrimai rodo, kad nenuosekli rašyba, grafemų Z / Ż / Ź painiojimai buvo būdingi ir Simonui Daukantui (1793–1864), Antanui Juškai (1819–1880). Juškos žodyno lenkų kalbą tyrusi Zofia Sawaniewska-Mochowa pastebėjo, kad šiame šaltinyje grafemos Ź ir Z vartotos pramaišiu (Sawaniewska-Mochowa 2002, 79). Tai galėjo būti susiję

su tartimi (ibid, 35), tačiau, kaip pastebėjo ši tyrėja, interpetuojant nenuoseklios rašybos atvejus, dažnai būna sunku suprasti, ar tai buvo fonetinio reiškinių pasekmė, ar tik savitas grafikos panaudojimas (ibid, 79); asmuo galėjo nebūti tikras dėl kartais dar nenusistovėjusių (ibid, 73) ortografijos taisyklių. Halina Karaś Kauno gubernijos tarmių studijoje taip pat mini, kad garsas žymėtas diakritikų griežtai neskiriant.

Lietuvos teritorijoje gyvenusių lenkų bajorų tarmėje šią tendenciją stiprino visoms periferinėms tarmėms būdingas polinkis į archajiškumą²⁰⁷. Dėl to buvusios LDK bajorų tarmėje išsilaikė daugelis archaiškų, metropolijoje jau nunykusių, bruožų. Izoliacijos sąlygomis vyko ir savotiškos kalbos inovacijos bei kontaktų su aplinkos kalbomis sąlygoti pakitimai. Kartais pažymimas ir šios tarmės artumas Mazovijos dialektams (Karaś 2001, 26).

Civinskių-Okuličių šeimos lenkų kalba. Dienoraštininko šeimos narių rašybos ypatumus atskleidžia į VCD įdėti jų laišakai. Tėvas Jeronimas Civinskis rašė taisyklingai, jo kalboje nedaug nukrypimų nuo bendrinės kalbos; nevartojo grafemos Ž (VUB RS F1-D1024, 67r). Vytauto močiučių iš Okuličių giminės pusės laiškuose pasitaiko ortografijos nepaisymo atvejų. Fonetinė rašyba matoma Tambove gyvenusio jaunesnio pusbrolio Justino (tiesa, dar vaiko) laiške, diakritikus jis vartojo chaotiškai: „*czszeba iśc piś cherbatę bo już wołali*“²⁰⁸ [=trzeba iśc pić herbatę, bo już wołali], jis rašydavo grafemą Ż (LMAVB RS f. 194, b. 8). Ši grafema keliskart vartota ir jaunesnio brolio Leono laiške; bent kartą jis rašė *rzadnej* [=žadnej] (LMAVB RS f. 194, b. 9). Kažkokių lenkų kalbos pamokų šeimoje būta: 1905 m. sausio 16 d. laiške brolis Justinas rašė Vytautui iš Tambovo: *U Stryjaszku w mieszkaniu bywa co niedziele polskie lekcje*²⁰⁹.

Įdomu, kad jaunesnių Vytauto brolių laiškuose rusiškos pavardės išskiriamos dvigubai: užrašomi kirilica ir išskiriami kabutėmis (LMAVB RS f. 194, b. 3). Tendencija kartais išsaugoti tikrinių daiktavardžių originalią rašybą matoma ir VC giminaičio Juro Okuličiaus dienoraštyje:

²⁰⁷ „[Periferinės tarmės] daugiau negu kitos yra išlaikiuosios senoviškų ir kitokių retesnių kalbos ypatybių“ (LKE 2008, 406).

²⁰⁸ Lenk. *turiu eiti arbatos gerti, nes jau kvietė* (LMAVB f. 194, b. 8, 1905.01).

²⁰⁹ Lenk. *dėdės bute kas sekmadienį būna lenkų kalbos pamokos* (LMAVB RS, f. 194, b. 8, 2).

Zacznetu „po vsъmъ pravilamъ iskusstva“ przygotowywać się²¹⁰; Janek flirtował z Татьяной Васильевной (córka gospodarza) a ja czytałem krytykę Bielińskiego²¹¹; o poematach Puszkina²¹²

Polinkis neversti rusų autorių pavardžių, kūrinių pavadinimų dažnas ir VCD:

*Dziś naczelnik poczty nie czytał **Рыцу**, tak że pszyszła w porę²¹³. [=przyszła]*

Tai, kad Okuličiams įprastas tarimas buvo minkštesnis, nei Lenkijoje, rodo jaunesnės giminaitės Anos Trzebińskos pastebėjimas:

Lietuvos litvinų ir Karūnos lenkų būdas, mąstysena ir gyvenimo būdas labai skyrėsi. Pirmieji solidūs, mažakalbiai, santūrūs, rimti ir preciziški, tačiau apsunkę, antrieji – jų pačių nuomone – inteligentiški, smarkūs, tačiau šaipūnai, pernelyg plepūs ir nepatikimi [...] Apdovanotam tipiškomis Karūnos gyventojų savybėmis bei nuosavu išskirtinumu Juozapui Tšebinskiui pasirodžius Latavėnuose, būsimeji giminaičiai stebėjosi juo, kaip kokia retenybe. Glumino jo linksmumas, polinkis pokštauti, jo juokai, kartais net nevisai padorūs. Jo **tartis buvo stebėtinai kieta, nemiela ausiai**, o kaklaraištis ryškiai raudonas²¹⁴.

Minėtojo dėdės, Varšuvoje studijavusio, Juozapo Tšebinskio laiškų ortografija taip pat nebuvo ideali. Jis įterpdavo skolinius iš rusų kalbos, vartodavo VCD dažnai sutinkamą kolokvializmą „frajda“: *frajdę* (Tšebinskio laiške, VUB RS F1-D1032, 90), bei leksemą *wogole* [=w ogóle]: *będę gadać o grzybkach wogole w tutejszym domu ludowym*²¹⁵. Panašus užrašymas matomas ir pas VC: *wogule ładne, przyjemne wspomnienie*²¹⁶; *wogule gadanie w wagonach teraz ciekawsze, ale jeszcze ogromne rabolenue*²¹⁷; *czytałem Жизнь человека, robiłem pierniki, składałem słomę – wogule nic porzytecznego*²¹⁸ [=pożytecznego]; *Żarcie, wogule*²¹⁹

²¹⁰ Lenk. *pradésime pagal visas meno taisykles ruoštis* [egzaminui] (VUB RS F1-D1088, 11).

²¹¹ Lenk. *Janekas flirtavo su Tatjana Vasiljevna (šeimininko dukterimi) o aš skaičiau Belinskio kritiką* (ibid, 16).

²¹² Lenk. *Apie Puškino poematas* (ibid, 16v).

²¹³ Lenk. *Šiandien pašto viršininkas neskaitė* [laikraščio] „Rusios“, *dėl to ji pasiekė mus laiku* (VUB RS F1-D1033, 144).

²¹⁴ „Wymowę miał dziwnie twardą, niemiłą dla ucha“ (Trzebińska 2002, 23); riebūs šriftas mano – V. G.

²¹⁵ Lenk. *vietos Liaudies namuose kalbėsiu bendrai apie grybelius* (VUB RS F1-D1032, 85v).

²¹⁶ Lenk. *apskritai, mielas, malonus prisiminimas* (LMAVB, f. 194, b. 10, 110r).

²¹⁷ Lenk. *bendrai, kalbos vagonuose dabar įdomesnės, bet dar stiprus nusižeminimas* (VUB RS F1-D1029, 11).

²¹⁸ Lenk. *skaičiau „Žmogaus gyvenimas“, lipdžiau meduolius, kroviau sieną – bendrai nieko naudingo* [neveikiau] (VUB RS F1-D1037, 88).

²¹⁹ Lenk. *valgis, bendrai, šnek.* (VUB RS F1-D1042, 9) [skaičiavo išlaidas].

Identiškas užrašymas sutinkamas ir kituose šaltiniuose. Vienu žodžiu parašyta *wogóle* (beje ir *przyjeżdżali* su grafema *Ż*) matoma ir bajoraitės Stefánijos Römer net 1988 m. rankraštyje (pagal Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 145).

VC lenkų kalbos variantas. Rašybos nenuoseklumai VCD turbūt susiję su tuo, kad jos nebuvo mokintas. Rusijoje gimęs ir baigęs realinę mokyklą, Kauno gubernijoje atostogaudavęs, jaunuolis kalbos išmoko šeimoje, skaitydamas, bet, ko gero, neturėjo galimybės mokytis gramatikos. Iš 1908 m. laiško tetai aišku, kad savo rašyba nebuvo patenkintas:

*Kochana Stefciu Zrob mi łaskę, poradź z jakiego podręcznika mógł bym przynajmniej zetracie czasu uregulować mą polską ortografiję. Czy niema czego podobnego do rossyjskiego Грома. Dobrze też było by mieć razem trochę gramatyki...*²²⁰

Šioje ištraukoje matomi kai kurie VC būdingi rašymo ypatumai. Matyt, nežinojo *Ż* diakritiko reikšmės [=*poradź*], tarptautinių žodžių rašybos²²¹ (abejojo rašydamas *ortografiję*). Nevisuomet žymėdavo diakritikus virš balsių [=*zrób*]. Šioje neilgoje ištraukoje, išskyrus tinkamai pavartotą RZ, VC garsą [ž] žymėjo dar grafemomis *Ż* ir *Ž*. Geminatą žodyje *rossyjskiego* galima interpretuoti kaip archaizmą, arba aiškinti rusų kalbos įtaka („российский“, „Россия“). Dar vienas VCD lenkų k. ankstyvas pavyzdys (apie vizitą Vienoje):

*Wotiwkirche nic osobliwego; teatry też. Uniwersytet plumpig. Byliśmy we srodku; kilka ładnych biustów. W Rathauskelerz'e zjedliśmy obiad z mocną dorzą piepszu (czy papryki) tak że musieliśmy wziąć pul butelki wina, którą zreszcie wytrąbił W.[ujek] sam jeden*²²².

Šioje ištraukoje daug grafiškai neiškirtų germanizmų (*Wotiwkirche*, *plumpig*, *Rathauskeler*). Klystama žymint balsį [u] [=*pól*; *którá*], vartojant diakritikus [=*we srodku*; *zjedliśmy*], abejojama, kaip užrašyti pučiamuosius priebalsius [=*z mocną dozą pieprzu*]. Čia ir daug kur kitur VC nebuvo tikras ir dėl *pl. gen.* galūnės rašybos [=*biustów*]. Vartojo šnekamojo registro leksiką

²²⁰ Lenk. *Mieloji Stefutė, būk tokia maloni, patark, su kuriuo vadovėliu galėčiau, mažiausiai laiko sugaišęs, sutvarkyti savo lenkiškąją ortografiją. Ar nėra ko panašaus į rusų Grotą. Gerai būtų, kad kartu būtų kiek gramatikos* (VUB RS F1-D1045, 74, 75).

²²¹ Kitur rašė *kompensowało by* [=*kompensuotų*] (VUB RS F1-D1031, 84).

²²² Lenk., vok. *Votivkirchė nieko ypatingo; teatrai taipogi; universitetas masyvus. Buvome viduje; keletas gražių biustų. Rotušės rūsyje suvalgėme pietus su daug pipirų (ar paprikos), tad turėjome užsisakyti pusę butelio vyno, kurį beje T[etėnas] išlakė pats* (LMAVB, f. 194, b. 10, 115r).

(*wytrąbił*). Mįslingas žodis **zreszte** šiame kontekste ko gero atitinka įprastą formą [=zreszty] (lenk. „galutinai, visiškai”).

Grafika. Galima spėti, kad nepaisant to, kad dienoraštininkas daug skaitė, žodžių grafinio vaizdo nebuvo išiminęs, dažnai rašydavo „iš klausos“, tad rašyba turi fonetinės rašybos bruožų. Tam tikriems garsams žymėti galėjo pramaišiuai vartoti įvairias grafemas ar digrafus, vieno žodžio rašybą kaitaliodamas kartais net tame pačiame puslapyje.

*Pszy swietle słońca oglądać stary Krakuw*²²³ [=przy; Kraków]; *do Krakowa* (LMAVB RS f. 194, b. 10, 109v); *We srodę byłem pierwszy raz na zebraniu kulka studentów z Rosyji*²²⁴ [=kólka]; [kitame puslapyje rašo] *kólka*.

Grafemų U / Ó / O vartojimas žymint garsą [u].

*z poziumkowemi konfiturami*²²⁵ [=poziomkowymi]; *spuznilem się*²²⁶ [=spóźniłem się]; *wrucilem*²²⁷ [=wróciłem]; *Kosciul; muwil; kilka sluw; wluczylem się*²²⁸, *wluczylem się*²²⁹ [=Kosciól, mówił, kilka słów, włączyłem się]; *ruwnać się z nim*²³⁰ [=równać się]; *pociąg stoi krutko. Wkrutce zobaczyłem Wiedeń*²³¹ [=wkrótce]; *Poszliśmy najpszud*²³² [=najprzód]; *wagon w kturym jechalem*²³³ [=w którym]; *puki co zadowolony*²³⁴ [=póki]; *róch chlorophilowych ziarenek i plazmy w komorkach*²³⁵ [=ruch; komórkach]; *Wójaszkiem*²³⁶ [=Wujaszek]; *warónków*²³⁷ [=warunków].

Grafemos Ž / Ż / RZ / RŽ / (retai) Ğ (garso [ž] žymėjimas).

²²³ Lenk. *Šviečiant saulei apžiūrėti senąją Krokuvą* (LMAVB, f. 194, b. 10, 118v).

²²⁴ Lenk. *trećdiąnię pirmakart buvau Rusijos studentų būrelio susitikime* (VUB RS F1-D1025, 58v).

²²⁵ Lenk. *su žemuogių uogiene* (VUB RS F1-D1025, 10v).

²²⁶ Lenk. *susivėlinau* (VUB RS F1-D1025, 45v).

²²⁷ Lenk. *grįžau* (f. 194, b. 10, 112r).

²²⁸ Lenk. *bažnyčia, kalbėjo, kelis žodžius, valkiojaisi* (LMAVB, f. 194, b. 10, 117v).

²²⁹ Lenk. *slankiojau* (VUB RS F1-D1041, 11).

²³⁰ Lenk. *lygintis su juo* (LMAVB, f. 194, b. 10, 117r).

²³¹ Lenk. *traukinys stovi trumpai. Netrukus pamačiau Vieną* (LMAVB, f. 194, b. 10, 115v).

²³² Lenk. *nuėjome į priekį* (LMAVB, f. 194, b. 10, 115v).

²³³ Lenk. *Vagonas, kuriame važiauvau* (LMAVB, f. 194, b. 10, 121r).

²³⁴ Lenk. *kol kas patenkintas* (VUB RS F1-D1026, 76).

²³⁵ Lenk. *chlorofilo dalelių ir plazmos judėjimą ląstelėje* (f. 194, b. 10, 110v ir r).

²³⁶ Lenk. *su tetėniuliu* (LMAVB, f. 194, b. 10, 113r).

²³⁷ Lenk. *sąlygų* (VUB RS F1-D1026, 93).

do Poniewieża²³⁸; wyjeżdżamy²³⁹; że²⁴⁰ [=Poniewieża, wyjeżdżamy, że]; *Typiczny burżua*²⁴¹; *na rżysko*²⁴² [=burżua; rżysko]; *Stryjaszek dziś trzeżwy*²⁴³ [=trzeżwy]; *Cała żecz w tem, że*²⁴⁴; *Trzeba pożądniej pisać*²⁴⁵ [=rzczech; porządniej]; *jażynny ogród*²⁴⁶ [=jarzynowy].

Ko gero dažniausiai VCD vartota Ž (su hačeku). Šio diakritiko rašyba lenkų kalboje turėjo seną tradiciją, ilgiau išsilaikiusią būtent Lietuvos žemėse (Sawaniewska-Mochowa 2002, 79). VCD kontekste jis galėtų būti vertinamas ir kaip lietuvių kalbos įtaka, tačiau greičiausiai tai buvo archaizmas:

*Poczekam pukico mądrzejszego będą rozbierać*²⁴⁷ [=póki co, mądrzejszy]; *łóżko z pieżyną zamiast koldry*²⁴⁸ [=pierżyna]; *W Czechach udeżyło mnie ubranie nacyonalne*²⁴⁹ [=uderżyło]; *Pożądny kawal przeczytałem*²⁵⁰ [=porżądny]; *Bież wszystko co w nieograniczonej ilości*²⁵¹; *żucę*²⁵² [=bierz, ilości; rzucę]; *Jeżeli nie chce abym go się wyżekł...*²⁵³ [=wyrzekł]; *Wyjeżdżałem z Traškun*²⁵⁴ [=wyjeżdżałem]

Kartais digrafą galėjo įrašyti ten, kur užtektų vienos raidės:

*Porzyczyłem*²⁵⁵ [=pożyczyłem]; *byłem w Poniewierzu*²⁵⁶ [=Poniewiežu]; *na rzyeie*²⁵⁷ [=życie]; *przed i po obiedzie grabilem na Doburzy*²⁵⁸ [=Dobuży²⁵⁹]

Savotiški galėjo būti ir kitų priebalsių grupių užrašymai:

²³⁸ Lenk. *į Panevėžį* (VUB RS F1-D1024, 61).

²³⁹ Lenk. *išvažiuojame* (VUB RS F1-D1024, 109).

²⁴⁰ Lenk. *kad* (VUB RS F1-D1046, 61).

²⁴¹ Lenk. *tipiškas burżua* (VUB RS F1-D1033, 18).

²⁴² Lenk. *į rugių lauką* (VUB RS F1-D1024, 106).

²⁴³ Lenk. *dédé šiandien blaivas* (VUB RS F1-D1032, 53).

²⁴⁴ Lenk. *reikalas toks, kad* (VUB RS F1-D1032, 1).

²⁴⁵ Lenk. *reikia tvarkingiau rašyti* (LMAVB f. 194, b. 10, 120v).

²⁴⁶ Lenk. *daržovių lysvė* (VUB RS F1-D1025, 51).

²⁴⁷ Lenk. *palauksiu, kol ką protingesnio aptarinės* (VUB RS F1-D1035, 87).

²⁴⁸ Lenk. *lova su duknomis vietoje apkloto* (VUB RS F1-D1024, 124v).

²⁴⁹ Lenk. *Čekijoje buvau sužavėtas tautinių rūbų* (LMAVB, f. 194, b. 10, 116r).

²⁵⁰ Lenk. *geroką dalį perskaičiau* (VUB RS F1-D1028, 34).

²⁵¹ Lenk. *imk visą ką neribotais kiekiais* (VUB RS F1-D1026, 57).

²⁵² Lenk. *mesiu* (VUB RS F1-D1028, 32).

²⁵³ Lenk. *jeigu nenori, kad jo išsižadėčiau* (VUB RS F1-D1026, 38).

²⁵⁴ Lenk. *išvažiuodamas iš Troškūnų* (VUB RS F1-D1035, 28).

²⁵⁵ Lenk. *paskolinau* (VUB RS F1-D1026, 27).

²⁵⁶ Lenk. *buvau Panevėžyje* (VUB RS F1-D1034, 12).

²⁵⁷ Lenk. *pragyvenimui* (VUB RS F1-D1031, 3).

²⁵⁸ Lenk. *Prieš ir popiet grėbiau [šieną] prie [upės] Dabužės* (VUB RS F1-D1024, 33).

²⁵⁹ Tokia su hidronimu susijusio vietovardžio rašyba užfiksuota (SG II, 91).

*Miałem przygodę*²⁶⁰ [=przygodę]; *od morza Lipsk jeszcze dalej*²⁶¹ [=jeszcze]; *Somsiadki*²⁶² [=sąsiadki]

Grafemos S / Ś, Ł / L (palatalizacijos žymėjimas).

*Dojechałem szczęśliwie*²⁶³ [=szczęśliwie]; *we srodę*²⁶⁴ [=we środe]; *Elektryczne oświetlenie*²⁶⁵ [=oświetlenie]

Grafemos J vartojimo nenuoseklumai (minkštumo žymėjimas).

*Krochmalone części kostjumu*²⁶⁶; *Oryginalnie wyglądałem w moim proletaryackim kostjumie, jeszcze lepiej w modnym; nie mogłem patrzeć spokojnie do lustra*²⁶⁷

Tokia J rašyba nebuvo nuosekli; kitur rašė *pol-studencki kostium*²⁶⁸. Kiti, gal archajiški, užrašymai su <j>: *laboratorjum, fantazyja* (VUB RS F1-D1025, 63), arba *fantazja* (VUB RS F1-D1025, 40v).

Morfologija ir sintaksė: regiolektu bruožai. Bent kai kuriais VC atvejais rašybos savitumai atliepia sociolektu tradicijas. Žinoma, kad Lietuvos lenkų dvarininkų sociolektui buvo būdingi artumas šnekamajai kalbai (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 29) problemos su diakritikų vartojimu, kartais ir fonetinė rašyba (ibid, 231, 232). Proklitikų neatskyrimas gali būti vietos lenkų bajorų užrašytai tarmai būdingas archaizmas. Žodžių ribų neskyrimas yra tipiškas fonetinės rašybos bruožas. Tačiau kai kuriais atvejais VCD nėra lengva nustatyti, ar žodžių suliejimas yra braižo savybė, ar sąmoningas rašybos pasirinkimas (*niedaleko odemnie siedzi*²⁶⁹, *Tembardziej*²⁷⁰ [=tym bardziej]).

Daugelis tyrėjų pastebi, kad Lietuvos lenkų kalbai būdingi daug dažnesni deminutyvai (Karaś 2002, 264) ir mažiškos maloninės priesagos *-iuk, -itia, -itie, -utie* (ibid, 260 ir 263). Anot Halinos Karaś, vienas būdingesnių Kauno

²⁶⁰ Lenk. *buvo nuotyki*s (LMAVB, f. 194, b. 10, 121r).

²⁶¹ Lenk. *nuo jūros Leipcygas dar toliau* (VUB RS F1-D1025, 60)

²⁶² Lenk. *kaimynės* (VUB RS F1-D1048, 85).

²⁶³ Lenk. *Atvažiavau laimingai* (LMAVB, f. 194, b. 10, 120v).

²⁶⁴ Lenk. *trečiadienį* (VUB RS F1-D1025, 58v).

²⁶⁵ Lenk. *elektros apšvietimas* (LMAVB, f. 194, b. 10, 115v).

²⁶⁶ Lenk. *krakmolintos garderobo dalys* (VUB RS F1-D1024, 3).

²⁶⁷ Lenk. *originaliai atrodau savo proletaro kostiumu, dar gražiau madingu, negalėjau ramiai pažvelgti į veidrodį* (VUB RS F1-D1024, 3v).

²⁶⁸ Lenk. *pusiau studentiškas kostiumas* (VUB RS F1-D1024, 17r).

²⁶⁹ Lenk. *sėdi netoli manęs* (VUB RS F1-D1030, 24).

²⁷⁰ Lenk. *Tuo labiau* (VUB RS F1-D1024, 54v), parašyta kaip vienas žodis, pakeista balsė.

regiono lenkų kalboje paplitusių formantų – priesaga *-uk*. VCD šios daiktavardžių priesagos sutinkamos tikriniuose varduose:

Józiuk (VUB RS F1-D1024, 100); *Czarniuka* [arklio vardas] (VUB RS F1-D1024, 99v), *Hopeniuki* [Hopenų vaikai] (VUB RS F1-D1024, 34v), z Olesiukiem (D-1024, 36v).

Paprastai Lietuvos lenkų sociolektui būdinga dalyvio priesaga *-wszy*. VCD ši forma itin reta (pavyko rasti vieną pavyzdį: *wruciwszy, znalazłem 3 listy*²⁷¹). Įdomiai atrodo VCD išvestiniai daiktavardžiai. Gana dažnai lenkiškam žodžiui taikoma rusų kalbos priesaga, kartais lenkų kalbos priesaga (*-ista, -ysta*) taikoma skoliniui:

*Szlisselburżca Morozowa*²⁷² [nuo rus. „„шлицсельбуржца““]; *Tolstojec*²⁷³ [nuo rus. „„толстолец““]; *Ūkininkasisci*²⁷⁴; *dalej mówił iskrzysta*²⁷⁵.

Neužtikrinta ir kai kur fonetinė rašyba tikriausiai prisidėjo prie to, kad linksnių galūnės VCD daug kur neatitinka taisyklingų, gana dažnai painiojamos trumposios ir ilgosios įvardžių formos. Aukščiau buvo pateikti pavyzdžiai, rodantys, kad kartais rašyta *pl. gen.* galūnę *-uw* (*wieczoruw*²⁷⁶ ir t.t.). Abejonių keldavo ir es. l. trečiojo asmens galūnės rašyba:

więc umi tyle²⁷⁷ [=umie]; *Przewłocki aparatu niebierz*²⁷⁸ [=nie bierz].

Šiuos pvz. galima interpretuoti, kaip Lietuvos teritorijos tarmėms būdinga balsių susiaurėjimo atvejį (e į i) (Sawaniewska 2002, 300).

Tarp Lietuvos lenkų regiolektų skiriamųjų bruožų minima ir su įvairiomis kalbos dalimis derinama ekspresyvi dalelė *-ż(e)*, dažniausiai sutinkama Vilniuje, rečiau prie Kauno (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 300). VCD ji vartota dienoraštininkui kreipiantis į save. Rašyba įvairavo:

*i trzebaż to*²⁷⁹; *I kiedyż?*²⁸⁰; *No, prawdaż wczoraj...*²⁸¹; *Ale trzebaż moment wyzyskać*²⁸².

²⁷¹ Lenk. *grįžęs, radau tris laiškus* (VUB RS F1-D1025, 82).

²⁷² Lenk. *Ślisselburgo* [pilies buvusio kalinio] *Morozovo* [paskaita] (VUB RS F1-D1042, 29).

²⁷³ Lenk. *tolstojininkas* (VUB RS F1-D1024, 17).

²⁷⁴ Lenk. [laikraščio] „*Ūkininkas*“ *redakcija* (VUB RS F1-D1046, 30).

²⁷⁵ Lenk. *paskui kalbėjo* [leidinio] „*Искра*“ *darbuotojas* (VUB RS F1-D1025, 45).

²⁷⁶ Lenk. *vakarų* (LMAVB, f. 194, b. 10, 118v).

²⁷⁷ Lenk. *taigi moka tik tiek* (VUB RS F1-D1026, 77).

²⁷⁸ Lenk. *Pševłockis neima aparato* (VUB RS F1-D1046, 144).

²⁷⁹ Lenk. *ir reikėjo gi taip* (VUB RS F1-D1035, 17).

²⁸⁰ Lenk. *ir kada gi?* (VUB RS F1-D1044, 16v).

²⁸¹ Lenk. *bet, tiesa, vakar* (VUB RS F1-D1045, 89).

²⁸² Lenk. *betgi reikia išnaudoti momentą* (VUB RS F1-D1032, 118).

Dar vienas kolokvializmas – sutrumpinta (kalbėjimą pirmuoju asmeniu žyminti) forma **žem**, kurią sociolingvistas Walery Pisarek vertina kaip nepageidautiną, bendrinę kalbą teršiančią tarmybę (Pisarek 1978, 155). Kaip tarminė, ji įtraukta ir į Jano Karlovičiaus tarmių žodyną²⁸³. VCD vartoseną:

*A jednak ile mój dziennik trąci ~~na tem~~ przez to, **žem** nie muzykalny! Bo melodiją ~~najłatwie~~ wyzwać pewien nastrój, co kiedyś był²⁸⁴; Tylko **com** wrócił z²⁸⁵; **Bom** głupszy²⁸⁶*

Ši forma nėra išskirtinis regiono bruožas, ji būdinga šnekamajai lenkų kalbėsenai. VC tėvas taip pat rašė: *ja **bym** nie potrafił²⁸⁷*.

Kitas regiono tarmės bruožas – veiksmožodžių derinimo ypatumai. Simptomatiškas yra veiksmožodis *winszować* („sveikinti“), Lietuvos lenkų kalboje reikalaujantis įnagininko, o ne kaip bendrinėje kalboje kilmininko (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 268). VCD šis veiksmožodis reikalauja kilmininko (linkiu ko – *swiąt, imienin*), taigi nėra būdingas sociolektui:

więszuję Ci przeszłych swiąt Justys²⁸⁸; winszuję Jórkowi i mocno się cieszę²⁸⁹; winszuję Ci imienin²⁹⁰; winszuję Ci imienin i życzę życzeń spełnienia²⁹¹.

Leksika: regionalizmai ir individuali kalbėseną. VCD lenkiškoje leksikoje daug kolokvializmų, yra sutrauktų formų, besikartojančių kalbėsenos šablonų, pasitaiko archaizmų, regionalizmų, skolinių.

Lietuvos teritorijoje susiklosčiusios lenkų kalbos tarmės leksikos dalis turtinga regionalizmų. Nemaža jos dalis atsirado dėl vietinių lenkų kalbos kontaktų su lietuvių ir baltarusių kalbomis (Веренич 1989, 196; Kurzowa, 480). Regionalizmai dažniausiai sutinkami leksikoje, susijusioje su buitimi, kulinarija, tradiciniais amatais ir t.t. (Rutkowska 2012; Smoczyński 2001). Daugiau tokios leksikos aptikta VCD pirmosiuose sąsiuvinuose, kur dažniau

²⁸³ „že [...] zwłaszcza często w połączeniu z formami pochodzącymi z dawnych form: jeśm, jeś, jeśmy, jeście: „Swoją wołą żeś robiu“, Pozn.VI.60. „Ach, jak ja ni mom płakać, kiedy w nieszczęściu żem jest“ Pozn.VI,175. [...] „Duzo żeś przepiła?“ Maz.II,101 (SGP, t. 6, p. 436).

²⁸⁴ Lenk. *Vienok kiek mano dienoraštis praranda dėl to, kad nesu muzikalus! Nes melodijos pagalba lengviausia yra atkurti tam tikrą kadais buvusių nuotaiką* (VUB RS F1-D1039, 6).

²⁸⁵ Lenk. *ką tik sugrįžau iš* (VUB RS F1-D1047, 34v).

²⁸⁶ Lenk. *nes esu kvailešnis* (VUB RS F1-D1024, 59v).

²⁸⁷ Lenk. *aš taip nesugebėčiau* (VUB RS F1-D1031, 51).

²⁸⁸ Lenk. *sveikinu su praėjusiomis šventėmis* (VUB RS F1-D1047, 115).

²⁸⁹ Lenk. *sveikinu Juriuką ir labai džiaugiuosi* (VUB RS F1-D1039, 68).

²⁹⁰ Lenk. *sveikinu vardo dienos proga* (VUB RS F1-D1044, 72).

²⁹¹ Lenk. *sveikinu vardadienio proga ir linkiu norų išsipildymo* (VUB RS F1-D1044, 81).

rašyta apie žemės ūkio darbus, maistą. Palyginti nedidelis žinomų regionalizmų kiekis VCD tekste paaiškintinas ir tuo, kad Civinskio lenkų kalba klostėsi ne tik Kauno gubernijos, bet ir Rusijos imperijos kontekste.

Maisto įvardijimai, transporto pavadinimai ir kt. leksika VCD:

wypilem *bulon*²⁹²; 6 kapsul *bulonu*; *bulon znojny*²⁹³ [=bulion]; *Była zupa z grażyną*²⁹⁴; *zjadłem talerz szczów*²⁹⁵ [=rus. „щип“]; *kwas na burakach*²⁹⁶; *kvašanina*²⁹⁷

*mazurek po kawalku*²⁹⁸; *źrę mazurek*²⁹⁹; *szrot-brot* (VUB RS F1-D1025, 103) [=das Schrotbrot, vok. „rupi duona“]; *pyszne oladki!* *Blinki właściwiej*³⁰⁰; *dziadunio z obażankami*³⁰¹ [=obwarzanki]; *kupiłem masła, rogajcza*³⁰²; *kupiłem rogojsza*³⁰³; *rogojsz*³⁰⁴; *na banhofie pijani z festu*³⁰⁵.

Pvz. matomi skoliniai iš rusų kalbos (*уца, дрожки, тарабанить*), germanizmas (*szrot-brot*), regionalizmai (*fest, oladek, linijka*), taip pat ir lituanizmai (*rogoisz, swiren, but, bucze, szejmyna*):

*za swirnem*³⁰⁶ [=svirnas]; *bucze*³⁰⁷ [=bučiai]; *Wystudziłem but swój*³⁰⁸ [=butą]; *Pójde poczekawszy do maliku*³⁰⁹ [=į talką]; *Siebie z całą szejmyną*³¹⁰ [=šeimyna]; *jechaliśmy karami*³¹¹ [=koromis]; *wiozł Dziadziuk Czarniukiem w karuczkach*³¹²;

²⁹² Lenk. *išgėriau sultinio* (VUB RS F1-D1025, 73).

²⁹³ Lenk. *6 sultinio kapsules, karštas sultinys* (VUB RS F1-D1025, 24) „znojny“ knyg. „karštas“.

²⁹⁴ Lenk. *buvo sriuba su [žolelėmis?]* (VUB RS F1-D1026, 38).

²⁹⁵ Lenk. *suvalgiau lėkštę kopūstienės* (VUB RS F1-D1031, 43).

²⁹⁶ Lenk. *buokų raugas* (VUB RS F1-D1024, 21v).

²⁹⁷ Lenk. *šaltiena* (VUB RS F1-D1033, 111); anot (SPGL 246) rutenizmas.

²⁹⁸ Lenk. *po gabalėlį mozūro* [torto] (VUB RS F1-D1026, 41).

²⁹⁹ Lenk. *maumojū mozūrą* (VUBRSF1-D1038, 10).

³⁰⁰ Lenk. *Puikūs blyneliai! Tiksliau, lietiniai* (VUB RS F1-D1026, 61v).

³⁰¹ Lenk. *diedukas su riestainiais* (VUB RS F1-D1031, 6).

³⁰² Lenk. *Nusipirkau sviesto, ragaišio* (VUB RS F1-D1028, 89) ir (F1-D1028, 44).

Lituanizmas (Rutkowska 2018, 20; SPGL 345).

³⁰³ Lenk. *nupirkau ragaišio* (VUB RS F1-D1026, 64).

³⁰⁴ Lenk. *ragaišis* (VUB RS F1-D1025, 100).

³⁰⁵ Lenk. *stotyje girtuokliai iš šventės* (VUB RS F1-D1024, 57v); „fest“ yra atlaidai, parapijos šventė (SMPP), rutenizmas (SPGL 188).

³⁰⁶ Lenk. *už svirno* (VUB RS F1-D1024, 59v). Lituanizmas (Rutkowska 2018, 11; Geben 2003, 165; SPGL 393).

³⁰⁷ Lenk. *bučiai* (VUB RS F1-D1051, 84v). Lituanizmas (Rutkowska 2018, 7; SPGL 153).

³⁰⁸ Lenk. *sušaldžiau savo butą* (VUB RS F1-D1046, 81); lituanizmas, minimas ir (SPGL 156).

³⁰⁹ Lenk., liet. *lūkterėjęs eisiu į talką* (VUB RS F1-D1039, 4)

³¹⁰ Lenk. *save su visa šeimyna* (VUB RS F1-D1051, 51).

³¹¹ Lenk. *važiavome vežimu* (F1-D1030, 109); lituanizm. ar rutenizmas (SPGL 217).

³¹² Lenk. *vežė diedukas įsikinkęs Čarniuką į vežimaitį* (VUB RS F1-D1024, 108).

*Na banhof przyjechałem dorożką*³¹³ [=дрожки]; *jechaliśmy linijką*³¹⁴ [=линейка]; *Nie zasnę, póki do czego nie doprę*³¹⁵ [=допереть, „pagaliau suvokti“]; *A ten kajet musze skończyć do wyjazdu. Bo przyjdzie się dwa tarabanić*³¹⁶ [=тарабанить].

Samuelis Linde pateikia žodžio *kara* tokią reikšmę „dviejų storų ratų vežimas“³¹⁷, naujesniame žodyne (SJP) tokio žodžio nėra. Jeigu šis VCD pavartotas žodis susijęs su lietuvių kalbos *koros*³¹⁸, galima būtų kalbėti apie regionalizmą. Kartais VCD skoliniai panašūs į okazionalius, autorinius:

*Strasznie kąsały mnie dziś w nocy (spaleł na kuszetce w pierwszym pokoju) blusy*³¹⁹; *zamiast mazurka pachlonełem kawał wurstu lotowiańskiego i zapilem alus'em*³²⁰; *machnąć*; *Namachałem kartę do Marka i do Moskwy*³²¹; *Ot cały wieczór bołtałem i grałem z Czech., przekładałem odkrytki*³²²; *Włopawszys* (VUB RS F1-D1035, 87) [„išsimylėjęs“, rus. „влопался“]; *Jan Sipowicz był mocno z gorża trynknięty*³²³ [rus., „выпить с горя“]; *Za miesiąc będę pewien, co do mej futury!*³²⁴

VCD lenkiškai rašytoje dalyje kai kurios leksemos vartotos itin dažnai ir universaliai. Pirmiausiai tai prievieksmis ar būdvardis *kiepski, kiepsko, pysznie, pyszny, sympatyczny*, šnekamajai kalbos atmainai būdingas žmogaus įvardijimas *facet, fetka*, [individualus?] sutrumpinimas nuo *facetka*³²⁵,

³¹³ Lenk. *į stotį atriedėjome atviru vežimaičiu* (VUB RS F1-D1031, 48).

³¹⁴ Lenk. *Važiavome ilgą daugiaviečiu vežimu* (VUB RS F1-1024, 60v).

³¹⁵ Lenk. *neužmigsiu, kol iki ko nors neprieisiu* [galvodamas] (VUB RS F1-D1033, 82).

³¹⁶ Lenk. *o šį sąsiuvinį turiu prirašyti prieš išvykdamas. Kitaip prisieis du gabenti* (VUB RS F1-D1044, 145).

³¹⁷ „kara, czyli wóz o dwóch niskich a mocnych i grubych kołach, mający skrzynkę wierzchem“ (SJPL, tom II, 314a).

³¹⁸ „Didelis vežimas su aukštomis gardimis šienui, javams vežti“ (LKŽ, t. VI, 365). Beje, LKŽ žodį kildina iš lenkų kalbos *kary*. VLE pateikia reikšmę „darbinis vežimas“ (VLE, t. X, 626) ir sinonimus *uorė, vuorė*, apie jį rašoma: „K. Moszyńskio teigimu, jau 19 a. 2 pusėje u.[orės] pelams vežti buvo paplitusios Latvijoje, jų būta R. Baltarusijoje, Bulgarijoje. Lietuvoje atsirado 19 a. pab. – 20 a. pr. – iš pradžių Š. ir Š. r. Lietuvoje, nuo 20 a. 2 d-mečio išplito labiau į pietus (Ignalinos, Panevėžio, Radviliškio, Utenos apylinkėse)“ (VLE, t. XXIV, 382b).

³¹⁹ Lenk. *Baisiai kandžiojo mane šiņnakt (miegojau ant kušetės pirmajame kambaryje) blusos* (VUB RS F1-D1037, 85), [lenk. „pchla“].

³²⁰ Lenk. *Taigi, vietoj pyrago surijau gabalą dešros iš Latavėnų užgėręs alumi*. (VUB RS F1-D1038, 19), [pietavo traukinyje].

³²¹ Lenk. [parašyti laišką] (VUB RS F1-D1029, 63) [~rus. „намахать письмо“]; *parašiau atvirutę Morkui ir į Maskvą* (VUB RS F1-D1035, 74).

³²² Lenk. *visą vakarą plepėjau, lošiau su Čechavičiumi, perdėliočiau atvirukus* (VUB RS F1-D1045, 135).

³²³ Lenk. *Jonas Sipavičius dėl tos bėdos labai prisigėrė* (VUB RS F1-D1024, 27v).

³²⁴ Lenk. *po mėnesio būsiu tikras dėl savo ateities* (VUB RS F1-D1034, 64).

³²⁵ *Facetka, facia*, „nepažįstama moteris“ šnekamojo stiliaus (SA 1995, 77).

archaizmas [hebraizmas?] *frajda* („džiaugsmas, malonumas“, šnekamojo stiliaus leksema, galbūt hebraizmas ar germanizmas).

pysznie było (VUB RS F1-D1025, 43); *Kirchner* – *pyszny* (VUB RS F1-D1025, 70); *Pyszna* rzecz postna zacirka³²⁶.

Sympatyczny facet (VUB RS F1-D1024, 58v); *sympatyczny* mój ostatni projekt (VUB RS F1-D1025, 45); *sympatyczna* facetka tu, na zoologii (VUB F1-D1025, 64) *facetek* (VUB RS F1-D1025, 44); *faca*, co widziałem na Buecherze (VUB RS F1-D1030, 24); *Widziałem niczego sobie facę* (VUB RS F1-D1030, 68)

Objektywiz[m] – *bosky*, ale mała mi z tego *frajda*³²⁷; *Jej jej słaba frajda*³²⁸; *Zamala* jeszcze *frajda*³²⁹; *Za tę frajdę*³³⁰; *Słaba frajda*³³¹.

Gana dažni posakiai *niczego siebie* [nuo rusų abstrakčiai teigiamo vertinimo *ничего себе*], *ma się rozumieć* [rus. *само собою разумеется*]. Kalbėsenos šablonai dažnesni ankstesniuose sąsiuvinuose; vėliau leksika turtingesnė, įvairesnė.

Niczego sobie (LMAVB RS f. 194, b. 10, 117r); *na stacyi sprzedawał lody*; *ma się rozumieć rossyanin*³³² [=rozumieć]; *ma się rozumieć* (VUB RS F1-D1024, 84v), (VUB RS F1-D1025, 8)

Skaitant VCD dėmesį patraukia sutrumpintos formos *psor* (nuo profesor), *fetka*, *faca* [= facetka], *trza* [=trzeba, „reikia“], galbūt vartotos taupant rašymo pastangas. Jei *psor*, *fetka* ir *faca* galėjo būti individualūs sutrumpinimai, tai forma *trza* dažna bent pakaunės lenkų tarmėje.

Psor, *psory*, *kupa psorów* (VUB RS F1-D1030, 12); *u prfsra* Zur Strassen ‘a (VUB RS F1-D1030, 2); *trza* [=trzeba] (VUB RS F1-D1046, 10, 29); *Na, trza się do uryny brać*³³³; *Trza spieszyć* (VUB RS F1-D1047, 103v); *Trza mu poradzić* (VUB RS F1-D1046, 11); *Trza* (VUB RS F1-D1046, 30)

Kolokvializmai ir [studentų] sociolekto elementai. VCD rašyba labai artima draugiškai, neformaliai kalbėsenai. Pirmajame pvz. sutrumpinti ligų pavadinimai gali būti priskirti medicinos studentų sociolektui, forma *pewnikiem* yra žemesnio šnekamojo stiliaus:

³²⁶ Lenk. *puikus daiktas pasninko zacirka* (VUB RS F1-D1029, 45). Šis miltų sriubos pavadinimas laikomas rutenizmu (SPGL 430).ė

³²⁷ Lenk. *objektywizmas dieviškas, tačiau man tai menka paguoda* (VUB RS F1-D1033, 89).

³²⁸ Lenk. *tikrai menka paguoda* (VUB RS F1-D1046, 9).

³²⁹ Lenk. *pernelyg menkas malonumas* (VUB RS F1-D1040, 45).

³³⁰ Lenk. *už tą smagumą* (VUB RS F1-D1048, 17).

³³¹ Lenk. *menkas malonumas* (VUB RS F1-D1046, 23).

³³² Lenk. *stotyje pardavinėjo ledus; aišku, rusas* (LMAVB, f. 194, b. 10, 109r).

³³³ Lenk. *ką gi, reikia pradėti [analizuoti] šlapimą* (VUB RS F1-D1046, 8).

*Lėkam się Neuronis 'a zapraszać – pewnikiem syfona ma. Jeżeli nie rytra*³³⁴;
*Pewnikiem oni nie ze mną jednym tak się obchodzą*³³⁵

Kai kurie kiti pastebėti kolokvializmai:

*dužo ceregieli*³³⁶; *ciupa*³³⁷; *Ztamtąd do knejpy*³³⁸; *dostałem trochę zarcia*³³⁹;
*nakupowałem dziś masę zarcia*³⁴⁰; *nażarłem się słodkościów*³⁴¹; *łapówka*³⁴²; *łapówki*
*wszędzie biorą jednakowo*³⁴³; *naskrobać*³⁴⁴; *naskrobałem*³⁴⁵; *idziemy drychać*³⁴⁶;
*wytrąbił*³⁴⁷; *skapować*³⁴⁸; *skapucil się*³⁴⁹; *pagrążony*³⁵⁰ ir kt.

Yra VCD ir šnekamajai kalbai būdingų posakių:

*Ledwie do Rygi nie pojechał*³⁵¹; *fizykę puscilem kantem*³⁵²; *Puszczę kantem go*³⁵³
[egzamina]; *Pogoda pod psem*³⁵⁴.

Vertinant VCD lenkų kalbos visumą, pastebima, kad jai būdingesni ne regionalizmai, o šnekamosios kalbos registro elementai, įvairūs kalbų kaitos atvejai ir okazionalūs (individualūs) skoliniai.

2.2. Rusų kalba

XIX–XX a. sandūros rusų bk rašyba. Rusų kalbos abėcėlė, kokios mokėsi VC, klostėsi keliais etapais. 43 raidžių kirilinis alfabetas reformuotas 1708–1710 m., 1735 m. patvirtinta naujoji abėcėlė (37 raidžių *graždanica*). Naujovės diegtos Michailo Lomonosovo, įtakingų rašytojų tekstuose.

³³⁴ Lenk. *Vengiu Neuronį kviestis. Tikriausiai turi [sifilį], o gal ir [retrovirusą]* (VUB RS F1-D1046, 67).

³³⁵ Lenk. *ko gero jie ne tik su manimi taip elgiasi* (VUB RS F1-D1046, 82).

³³⁶ Lenk. *per daug ceremonijų* [„ceregiele“, šnek.] (VUB RS F1-D1035, 40).

³³⁷ Lenk. *cypé, belangé*, šnek. (f. 194, b. 10, 112v).

³³⁸ Lenk. *iš ten į užeigą* (VUB RS F1-D1040, 82).

³³⁹ Lenk. *gavau kiek édesio* (VUB RS F1-D1029, 48).

³⁴⁰ Lenk. *šiandien pripirkau daugybę édesio* (VUB F1-D1029, 11).

³⁴¹ Lenk. *prisiédžiau saldumynų* (VUB RS F1-D1030, 14).

³⁴² Lenk., „kyšis, pakiša“, šnek. (VUB RS F1-D1030, 70, 71 ir 79).

³⁴³ Lenk. *kyšius visur vienodai ima* (VUB RS F1-D1025, 37v).

³⁴⁴ Lenk. *prikeverzoti*, šnek. (VUB RS F1-D1031, 54).

³⁴⁵ Lenk. *parašiau* (VUB RS F1-D1035, 89), bet ir *Skrobałem cały kwadrans paznogie*, lenk. *visas 15 minučių valiau nagus* (VUB RS F1-D1030, 47).

³⁴⁶ Lenk. *einame miegoti*, šnek. (VUB RS F1-D1042, 15).

³⁴⁷ Lenk. *išlaké, išgèrè*, šnek. (LMAVB, f. 194, b. 10, 115r).

³⁴⁸ Lenk. *suprasti*, šnek. (VUB RS F1-D1030, 70).

³⁴⁹ Lenk. *nusibaigé* (VUB RS F1-D1029, 74).

³⁵⁰ Lenk. *įsimyléjęs*, šnek. (VUB RS F1-D1045, 144).

³⁵¹ Lenk. *vos vos nenuvažiavau į Rygą* [nevėmiau] (VUB RS F1-D1047, 45v). Turbūt nuo rus. „рыгать“ ar lenk. tarmėse Lietuvoje sutinkamo „rygac“ (SPGL 356).

³⁵² Lenk. *fizikos nebesimokau* (VUB RS F1-D1024, 12).

³⁵³ Lenk. *nelaikysiu* [egzamino] (VUB RS F1-D1048, 88v).

³⁵⁴ Lenk. *oras – blogiau nebūna* (VUB RS F1-D1035, 92); frazeologizmas (SFJP I, 673).

Rašybos standartizavimui svarbios buvo dažnai perleistos Jakobo Groto gramatikos. Vieningo sutarimo dėl rašybos nepasiekta, todėl daugelis periodinių leidinių ir autorių laikėsi savo nuomonių rašybos atžvilgiu. Daugiau vienovės atsirado po to, kai Groto sistema 1885 m. gegužės 21 d. tapo privaloma mokyklose. Tačiau jau nuo XIX a. pradžios reikalauta panaikinti retai benaudotas grafemas Ъ, Ь, Ѳ, V, I; amžiui įpusėjus judėjimas už rašybos paprastinimą plėtėsi. Todėl ortografijos pasirinkimas žymėjo ir žmogaus visuomeninę poziciją³⁵⁵. Senujų raidžių rašyba rusų kalboje oficialiai buvo panaikinta tik 1918 m., įgyvendinus dar 1904 m. Mokslų Akademijos suburtos komisijos rekomendacijas (beje, ne visas jų).

VC rusų kalbos vartojimas. VCD pradinė ir pagrindinė kalba – lenkų. Ilgesni rusų kalbos fragmentai dažniausiai atsiranda laiškuose. Kitos rusų kalbos apraiškos – kitakalbiame kontekste įterpiamos leksemos. Tai citatos, asmenvardžiai (politikų, rašytojų pavardės), terminai, speciali leksika, kurios atitikmenų rašantysis nežinojo, negalėjo greitai prisiminti, o gal nematė reikalo dubliuoti kita kalba, priežodžiai. Rusų kalba rašė taisyklingai, juk Rusijoje realinę mokyklą baigė gerais pažymiais (LMAVB RS f. 194, b. 1). Rusų kalba VCD rašyta palyginti nedaug. Galbūt dėl to, kad būdamas Rusijoje dienoraštininkas turėjo daugiau galimybių bendrauti ir atitinkamai rečiau grėždavosi į dienoraštį: *Dziennik zamienia mnie prawdopodobnie rozmowę, dlatego w Rossyi mało piszę*³⁵⁶.

Grafika. VCD pastebimos rusų k. rašybos variacijos. Modernesnę, supaprastintą rašybą vartojo rašydamas klasės draugui, bendraamžiui, abi sistemas galėjo derinti tekste „sau“ ir laiškuose močiūtei, visų rašybos taisyklių paisė, rengdamas oficialų raštą ar prašymą. Rašydamas ne laiškuose ir ne cituodamas, VC daugiau linko prie progresyvios rašybos. Grafema *fita* VCD sutinkama tik keliskart (ji ir šiaip vartota tik tikriniuose daiktavardžiuose: *Ѳилатов, Ѳедька* (VUB RS F1-D1035, 121); *jechał ze mną do Ѳeodocui*³⁵⁷). 1918 m. reformos panaikintos raidės VCD gana retos. Be to, pastebėti keli atvejai, kai VC modernizavo rašybą. Skaityto autoriaus pavardę užrašė *Кареев*³⁵⁸, nors to meto knygoje spausdinta forma buvo *Каръевъ*.

³⁵⁵ Antono Čechovo apsakymo „Ponia su šuniuku“ veikėjo žmona apibūdinta per rašybą: „Tai buvo tiesi, aukšta moteris juodais antakiais, ori ir solidi, ir protaujanti, kaip ji pati mėgo sakyti. Ji daug skaitydavo, laiškuose nerašydavo Ъ, vyrą vadindavo ne Dmitrijumi, o Dimitrijumi...“ (Čechovas 1984, 182).

³⁵⁶ Lenk. *Dienoraštis man, regis, atstoja pokalbį, todėl Rusijoje mažai rašau* (VUB RS F1-D1036, 1).

³⁵⁷ Rus. *važiavo su manimi iki Feodosijos* (VUB RS F1-D1031, 17).

³⁵⁸ (VUB RS F1-D1030, 111), Nikolajus Ivanovičius Karejevas (1850–1931), istorikas ir sociologas.

VCD yra ir specifiškai rusiškų grafikos elementų: tai brūkšneliai po rašytine III ir virš M, T. Kai kurios rašytinės kirilicos raidės itin panašios (Ш, Т) todėl tokie brūkšneliai dedami, norint jas atskirti. Aurelija Tamošiūnaitė pastebėjo, kad iš rusų rašybos šie elementai galėdavo pereiti ir į lietuviškus tekstus (Tamošiūnaitė 2010, 171). VCD jie kartais būdavo pritaikyti ir kitoms [vokiečių, lietuvių] kalboms. Bent vieno VC korespondento D. Šidlausko lietuviškame laiške šie grafiniai elementai taip pat matomi (*mēnesių, kambaris, nesulygiñamai, dieños* (LMAVB RS f. 194, b. 13).

Atrodo, kad bent kartais skirtingi rašybos stiliai VCD vartoti žaidybinei funkcijai: „senoviškas“ užrašymas skirtas atsiribojimui, citavimo ir „svetimo“ žodžio žymėjimui. Toks „kito žodis“, citata, gana dažnai buvo išskirta ir kabutėmis. VCD kabutės dažnesnės ankstesniais rašymo metais, tai turbūt atitiko šeimoje įprastas citavimo konvencijas:

Była to, možna powiedzieć „złoba dnia“ pierwszej połowy lata³⁵⁹; pomocnik prystawa robie „doznanie“ że jesteś „благоденственный“ i pod sądem nie byłeś³⁶⁰; gosił u niego „архіерей“ i musielisty odejść³⁶¹; поеду, „по всей вероятности“ так³⁶²; „политическая экономия“ профессора Бюхера Bücher a³⁶³.

Kabutės taip pat galėdavo žymėti ironiją. Kitas kalbos žaismės pavyzdys – atvejai, kai rusiškai žodžiai, įrašyti kirilica arba lotyniškais rašmenimis, rašyti sąmoningai netaisyklingai:

*шобъ они здэхли!*³⁶⁴ [1909-04-02, du posėdžiai per dieną, tai nusibodo]; *еще раз... Падѣрнем... Падѣрнем... – да уухнем*³⁶⁵; *No, snilet. Ale «нетай»*³⁶⁶; *не тајо*³⁶⁷ [=не то]; *уся гармонія разстроилась*³⁶⁸ [=вся]; *скушно*³⁶⁹ [=скучно].

Leksika. VCD rusų kalba sklandi, žodynas turtingas. Tai suprantama, įvertinus dienoraštininko apsiskaitymo lygį. VC jautriai ir taikliai pritaikydavo rusų kalbos leksikos išteklius; kartais sakinio reikšmę ir nuotaiką

³⁵⁹ Lenk., rus. *galima sakyti, kad tai buvo pirmosios vasaros pusės svarbiausia aktualija* (VUB RS F1-D1024, 34v).

³⁶⁰ Lenk., rus. *Pareigūno padėjėjas tiria ar esu patikimas ir ar nebuvai teistas* (VUB RS F1-D1024, 67).

³⁶¹ Lenk., rus. *Pas ji viešėjo archijėrėjus ir turėjome pasišalinti* (VUB RS F1-D1024, 50).

³⁶² Rus. *Važiuosiu „tikėtina“ taip* (VUB RS F1-D1030, 51).

³⁶³ Rus. *Prof. Biucherio „politinė ekonomija“* (VUB RS F1-D1030, 52).

³⁶⁴ Rus. [galbūt imituojant ukrainiečių tartį] *kad jie nudvėstų* (VUB RS F1-D1047, 116v).

³⁶⁵ Sudvigubintos balsės perteikia dainos ekspresiją. Cituojamas dainos *Dubinuška* priedainis (VUB RS F1-D1030, 57).

³⁶⁶ Lenk. *Na, sapnavau. Bet ne tas* (VUB RS F1-D1042, 92).

³⁶⁷ Rus. *ne tas* (VUB RS F1-D1045, 108).

³⁶⁸ Rus., lenk. *visa harmonija iširo* (VUB RS F1-D1045, 121); užrašymas imituoja pietiečių rusų ar ukrainiečių tarimą.

³⁶⁹ Rus. *nuobodu* (VUB RS F1-D1048, 66).

keisdavo vos vienas elementas, pvz. rusų kalboje itin svarbus (Левонтина 2004) išiktukas *ишь*. Dviem atvejais išiktukas sakinį nuspalvina ironiškai, trečiuoju ironiškumu gal atsveria nekuklumą:

*Głównie czuję brak papieru (tymczasem). Isz (ишь) do czego doszła moja kultura.*³⁷⁰; *Nu duška разспраувется es gibt keine absolute werte – isz odkrycie!*³⁷¹; *iš, kaip pradejau gražei rašyti!* (VUB RS F1-D1041, 46).

Dera pastebėti, kad pirmajame sakinyje VC perrašo išiktuką, tuo pabrėždamas jo rusiškumą. Toks kodų kaitos būdas vadinamas žymėtoji kodu kaita (*flagged code-switching*): kalbų derinimo reiškinyje pabrėžtas, tikslinis. Vaizdingos ar sunkiau išverčiamos rusų leksemos VCD dažnai galėjo būti įterpamos ir į kitų kalbų sakinius:

*вся подноготная*³⁷²; *прит̄орно*³⁷³; *nie, душа, malo ty tu karijesz*³⁷⁴; *no делу вору и мука*³⁷⁵; *трозательно*³⁷⁶; *jak zobaczyła że nie ~~еау~~–прикладываюсь – stracilem „милость“*³⁷⁷; *иальная мысль, тянут лямку*³⁷⁸; *ни ииша*³⁷⁹; *дудки!*³⁸⁰.

VC meistriškai valdė stilius; pavartodavo kartais gana retą leksiką, taikliai įterpdamas įvairias paremijas, moksleivių sociolekto posakius:

³⁷⁰ Lenk. *Mat, kokia* [aukšta] *mano kultura. Skaudžiausiai pasigendu popieriaus* (VUB RS F1-D1026, 41).

³⁷¹ Rus., lenk., vok. *Baigtų vargšelis krimstis. Nėra absoliučių vertybių – irgi mat atradimas* (VUB RS F1-D1031, 91) [apie skaitytą straipsnį].

³⁷² Rus. *visa tiesa* [pažodžiui, „visa panagių tiesa“, tai, kas paprastai slepiama; posakis kilo nuo kadaise taikyto tardymo būdo (VUB RS F1-D1044, 125).

³⁷³ Rus. *pernelyg saldu* (VUB RS F1-D1024, 65v), [įspūdis pabendravus su nenuoširdžiu žmogumi].

³⁷⁴ Lenk., rus. *ne, mielasai, mažai ką tu čia supranti* (VUB RS F1-D1039, 30). Frazė adresuota sau.

³⁷⁵ Rus. *pagal nuopelnus vagiui kankynė* [„nusipelnei šios baismės“] (VUB RS F1-D1046, 101).

³⁷⁶ Rus. *jautriai* (VUB RS F1-D1024, 74v).

³⁷⁷ Rus. *kai pamatė, kad nebučiuoju* [šventojo relikvijų], *praradau jos palankumą* (VUB RS F1-D1031, 49). Pradėta rašyti veiksmažodį „целовать“ VC užbraukė, nes jis šioje situacijoje nevartojamas.

³⁷⁸ Rus. *pašėlusi mintis, vargsta* (VUB RS F1-D1044, 143).

³⁷⁹ Rus. *ničnieko* (VUB RS F1-D1030, 62).

³⁸⁰ Rus. posakio apytikrė reikšmė „*neišdegs*“ (VUB RS F1-D1039, 72); (VUB RS F1-D1041, 80).

ну, заткни фонтанъ (1909 02 15)³⁸¹ [sau, grubiai: „nutilk, neverk“]; завѣдующим, курилкой быть...³⁸²; ni v zub nogoj³⁸³ [„kažko visiškai nesugebėti“, būti neišmokus pamokos]).

Tikriausiai moksleivių sociolekto elementu laikytini ir posakiai su sąmoningai iškreipta sintakse ar rašyba. Pvz., kalkė iš vok. frazės *wir werden sehen*: Ну – будем все таки посмотреть³⁸⁴; На, будем посмотреть³⁸⁵; *Kas gi weiter?* [...] Будѣм посмотреть³⁸⁶. Ir šiuolaikinėje rusų kalbėsenoje ši frazė vartojama išreiškiant netikrumą dėl ateities [~, „laikas parodys“] (Белянин, Бутенко 1994, 180). Jos komiška forma žymi tikėjimą optimistine prognoze, arba eufemistiškai pridengia susirūpinimą dėl galimos nesėkmės. Eufemistinę funkciją galima išvelgti ir kitos frazės sąmoningame komiškume: *Sei gesund medicina schreib atkrytki*³⁸⁷. Sakinys įrašytas sužinojus, kad svajonės apie mediko karjerą neišsipildys, nes privalomam stojamajam lotynų k. egzaminui VC žinių nepakaktų.

Rusų leksika ir frazeologija, įterpiama ir kitakalbiame kontekste, kartais atrodo tyčiomis itin šnekamoji, perduodanti gyvos draugiškos šnekos įspūdį. Manoma, kad tai rusų nesuvaržytos kalbėsenos bruožas. Pastebėta, kad neformaliai rusų kalbėsenai būdingas sąmojingumas, polinkis į kalbos žaismę, dažnai pasiekiamą gretinant itin skirtingų stilių elementus (PPP 1983, 176). Šalia kitų kalbos reiškinių pastebimi ir precedentiniai reiškiniai (PR): literatūrinės reminescencijos arba kurio nors sociolekto kalbėsenos elementai. Kelis kartus įrašytame posakyje *набор жалких слов*³⁸⁸; *nasluchalіsmy sę žalkich słow*³⁸⁹ gali būti išvelgta užuomina į VC tikrai skaitytą Gončiarovo romaną *Oblomovas* (protagonisto liokajaus pamėgta frazė *жалкие слова*), nors galbūt tai buvo reprodukuojamas socio (šeimos, Tambovo realinės

³⁸¹ Rus. *nagi, užkimšk fontanę* (VUB RS F1-D1047, 29). Galima aliuzija į Kozmos Prutkovo (brolių Žemčiuznikovų pseudonimas) aforizmą.

³⁸² Rus. *vadovauti* (VUB RS F1-D1047, 62), pavadinimas kyla tikriausiai iš seno žaidimo su degančia balana, kurią reikėjo perduoti kitam, kol neužgeso; Lietuvos lenkų tarmėse leksema „kuriška“ minima, kaip aliejinės lempos pavadinimas, rutenizmas (SPGL 245).

³⁸³ Rus. *nė pėda į dantį* [nepataiko] (VUB RS F1-D1033, 99). Istorikai susiję su atitinkamu gimnastinkos pratimu, moksleivių šaunumo išbandymu. Ši frazė minima ir (Анищенко 2010).

³⁸⁴ Rus. *Nagi – vis dėlto pamatysime* (VUB RS F1-D1035, 154).

³⁸⁵ Rus. *Na, pamatysime* (VUB RS F1-D1045, 68).

³⁸⁶ Liet., vok., rus. *Kas toliau? Žiūrėsime* (VUB RS F1-D1035, 19).

³⁸⁷ Vok., rus. *Lik sveika medicina, rašyk atvirukus* (VUB RS F1-D1044, 146).

³⁸⁸ Rus. *Tuščių žodžių rinkinys* (VUB RS F1-D1046, 44).

³⁸⁹ Lenk., rus. *Prisiklausėme tuščių žodžių* (VUB RS F1-D1036, 70).

mokyklos, kt.) posakis (apie PR skyriuje 3). Kitur matomas žodžių derinys „gražių žodžių“ (*Что за наивная вера в силу красивых слов*³⁹⁰).

2.3. Lietuvių kalba

Lietuvių bk įsigalėjimas XX a. pr. Kalbos standartizacijos etapai, pagal Einarą Haugeną, yra šie – varianto (tarmės) pasirinkimas, jos aprašymas ir standartizavimas, pagaliau – varianto priėmimas visuomenėje. Nustatyta, kad pietinių vakarų aukštaičių tarmė bk pamatu pasirinkta apie 1885 m. (Venckienė 2007, 8; Palionis 1955). Ji buvo įtvirtinta periodiniuose leidiniuose ir suvokiama pirmiausiai kaip vienijanti rašto kalba: 1888 m. Tumas Vaižgantas minėjo, kad stengiasi vartoti *rašomąją kalbą* (Venckienė 2007, 10). Varianto pasirinkimas buvo jau įvykęs, todėl kiek vėliau Basanavičiaus pasiūlyti rašybos pakeitimai jau nebuvo veiksmingi (ibid).

Nors lietuvių bk standartizavimo procesas prasidėjo gerokai prieš rašant VCD, tačiau ortografijos normos dar klostėsi. Skirtingi laikraščiai turėjo savas rašybos nuostatas, o ir individuali rašyba nebuvo pastovi³⁹¹. Minėdamas 1901 m. Jono Jablonskio gramatikos pasirodymo sukeltus atgarsius spaudoje, Jonas Palionis pažymėjo, kad ypatingi ginčai kilo dėl rašybos: „ypač ta kritika buvo nukreipta į gramatikoje išdėstytus lietuvių literatūrinės kalbos rašybos dalykus, nes ši sritis dar ir tuomet nebuvo kaip reikiant sutvarkyta, čia dar gerokai įvairuota“ (Palionis 1955, 16). Tai nestebina, nes rašyba, ortografija yra kalbos vartotojui lengviausiai pastebimas kalbos požymis (Venckienė 2007, 6).

Rašybos pažiūriu periodika pasiskirstė į dvi stovyklas: „tradicinę“ rašybą (su SZ, CZ, Ł ir t. t.) tebevartojo katalikiški leidiniai, o reformuotos rašybos variantus propagavo pasaulietinė ir social-demokratų spauda. VC ideologiškai artimiausi buvo pastarųjų *Lietuvos ūkininkas* ir *Naujoji Gadynė*, tačiau aišku, kad jis skaitė įvairius leidinius. VCD rašybos nepastovumą sąlygojo taip pat paties dienoraštininko iš pradžių menkas kalbos išmanymas bei jo tarmės įtaka.

³⁹⁰ Rus. *iš kur toks naivus tikėjimas gražių žodžių galia* (VUB RS F1-D1032, 140).

³⁹¹ Palionis pastebėjo rašybos kaitas Jono Jablonskio laiškuose: “Kaip matyti iš jo laiškų, gerokai svyravo tuo metu J. Jablonskis ir rašybos srityje, net rašmenų vartosenoje. Štai 1882.IX.14 laiške jis dar vartojo rašmenis *ě, l, sz, cz, ũ, w*. 1883.IV.14/26 laiške, rašytame V. Kudirkai iš Maskvos, J. Jablonskis jau atsisakė nuo lenkiškųjų *sz, cz, l, w* ir įsivėdė *š, č, v, l* (ir kietajam). Tačiau tais pačiais metais rašydamas kitą laišką (1883.VII.15) V. Kudirkai iš Rygiškių, jis ir vėl sugrįžo prieš *sz, cz* (nors *w, l* vis dėlto čia nevartojo)” (Palionis 1955, 12).

VC lietuvių kalba: mokymasis. VCD pradėtas rašyti vien lenkiškai, rusų ir lietuvių kalbos atsiranda kiek vėliau (fragmentiški įrašai lietuvių kalba dažnesni nuo 1905 m.). Tačiau jau 1902 m. spalio 14 d. laiške močiutei rašė jau išmokęs daug lietuviškų žodžių, užsirašinėjantis savo skaitinius, kad vasarą susitikus galėtų parodyti jai, ką pasiekęs (LMAVB RS f. 194, b. 10, 54v).

Juntamas lietuvių kalbos artumas aplinkoje. Lietuviškos kilmės jo giminių Okuličių šunų vardai – *Pujkis*, *Kęstutis*³⁹², karvių – *Baltnogarka*, *Palszajka*³⁹³; 1905 m. balandį VC iš močiutės gavo vardadienio atviruką su lietuvišku eilėraščiu ir jaunesniųjų brolių *Jurgiuko*, *Vaciuko* ir kt. parašais (VUB RS F1-D1030, 31), 1904 m. vasarą VC užrašė dainavęs „Birutė“ (VUB RS F1-D1024, 61v). Nors įrašyta lenkiškai, Silvestro Valiūno sukurtą baladę dainavo gal ir lietuviškai³⁹⁴. 1904 m. vakarodamas dvaro kepykloje su tarnais, VC užrašė kelis lietuviškus rekrūtų dainų tekstus (VUB RS F1-D1024, 100); keliskart įrašė skaitęs lietuviškai (VUB RS F1-D1024, 13; D1025, 73 ir kt.). Su lietuviais inteligentais susitikdavo viešėdamas giminių Bortkevičių bute Vilniuje ir brolio bute Sankt Peterburge, klausydavosi lietuviškos šnekos kelionių metu (VUB RS F1-D1024, 112, 125 ir kt.). Pakeliui į Leipcigą sustojęs Tilžėje, atkreipė dėmesį į dvikalbes iškasas gatvėse; mėgino bendrauti lietuviškai, tačiau išgirdę jo tartį pašnekovai atsakydavo lenkiškai.

Civinskiui lietuvių kalbos reikėjo, nes ateitį siedamas su gyvenimu ir darbu Lietuvoje, norėjo pilnaverčiai bendrauti su kraštiečiais. Galbūt jį paveikė ir giminių pavyzdys: žinoma, kad lietuvių kalbos mokymosi šalininkėmis buvo bent kelios Okuličių giminės moterys: Juzefa Povickaitė-Okuličienė³⁹⁵, Elena Okuličienė³⁹⁶. Taip pat žinoma, kad domėjimuisi lietuvių kalba pritarė ne visi giminės:

...Tėvas to nenori. Čia tur but mano „Lietuvystė“ (VUB RS F1-D1051, 41v); *Raz na tydzień staczam walki w obronie świętych praw litewskiego narodu*³⁹⁷ (žr. pav. 3).

³⁹² *Pujkis szczeka* (VUB RS F1-D1029, 42); *lapy Kiejstuta* (VUB RS F1-D1024, 106).

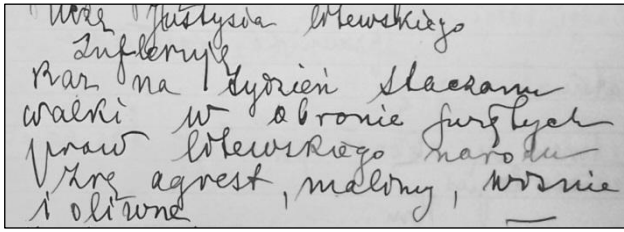
³⁹³ vardų perregima etimologija: *Baltnugarė*, *Palšoji* (VUB RS F1-D1024, 91).

³⁹⁴ „Valiūno eilėraštis „Birutė“ virto net liaudies daina“ (Zinkevičius, 1996, 255); daugiau apie šią baladę (Subačius 1999, 54). Egzistavo dvi baladės versijos – lenkiška ir lietuviška.

³⁹⁵ Daugiau apie Juzefą Okuličienę (1875–1935), prieiga internete (2018 09 10): <http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1007>

³⁹⁶ Daugiau apie Eleną Okuličienę (1841–1917), prieiga internete (2018 09 10): <http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1472>

³⁹⁷ Lenk. *kartą per savaitę susiremiu, gindamas šventąsias lietuvių tautos teises* (VUB RS F1-D1043, 18).

Pav. 3. VCD fragmentas apie lietuvių teises³⁹⁸.

VCD dažnai įrašydavęs siektinus tikslus, minėjo ir ketinimą mokytis lietuvių kalbos:

*Trzeba wymyślić litewską stenografię³⁹⁹; Znać jak najlepiej litewski (żeby **между прочим** (12ta biję) módz pisać) Dla tego a) od dziś zajmować się litewskim (czytanie, grammatyka) półtora godziny, mówić ze wszystkimi za wyjątkiem: Babuń, gosci, Jurki, W^{ka} i^{ych} po-litewsku (o ile to będzie zawsze pozwalalo na wyrażenie myśli)⁴⁰⁰.*

Apisotojęs Leipcige, VC prenumeravo ir nuo pirmojo numerio gavo *Vilniaus Žinias*. Į vaikystės draugo Petro Pietkūno laišką stengėsi atsakyti lietuviškai⁴⁰¹: lenkišką laiško juodrašį lietuviškai perrašyti padėjo Leipcige sutiktas studentas Dominykas Šidlauskas (1878–1944). Su juo pasišnekėdavo lietuviškai, iš jo gavo ir lietuviškų knygelį (VUB RS F1-D1025, 6). Pirmasis VCD aprašytas pokalbis lietuviškai: *Zaczęliśmy od socialfradze i choć mało rozumiałem, a on mało słyszał, klóciliśmy się barzdo gorąco. Nazwał Tolstoja idyotą; odpowiem kiedy poduczę się po litewsku⁴⁰².*

Palikę Leipcigą, abu kurį laiką susirašinėjo. 1906 m. kovo mėn. atviruke Šidlauskas paragino: *Kodėl nerašai man lietuviškai – reik vaikel pratintis⁴⁰³*. VCD išliko į Šveicariją Jonui Biliūnui adresuoto laiškelio juodraštis (VUB RS F1-D1025, 36v), kurį rašė turbūt Šidlausko patartas. Laiške prašoma atsiųsti

³⁹⁸ Lenk. *Mokau Justuką lietuviškai. Dirbu sufleriu. Per savaitę kartą susiremiu dėl lietuvių šventųjų teisių. Ryju agrastus, avietes, vyšnias ir alyvinius [obuolius] (VUB RS F1-D1043, 18).*

³⁹⁹ Lenk. *reikia sugalvoti lietuvišką stenografiją (VUB RS F1-D1032, 29).*

⁴⁰⁰ Lenk. *[reikia] mokėti kuo geriau lietuviškai, kad tarp kitko, galėčiau rašyti. O tam nuo šiandien mokysiuos lietuvių (skaitymas, gramatika) po pusantros valandos, šnekėsiu su visais, išskyrus Bobutes, svečius, Juriuką, dėdę, lietuviškai, tiek kiek įstengsiu, kad galėčiau išreikšti savo mintį (VUB RS F1-D1033, 95–96).*

⁴⁰¹ Petro laiškai (VUB RS F1-D1026, 19, 32), Civinskio juodraštis lenkų k. (VUB RS F1-D1026, 5), jo lietuviškas juodraštis (VUB RS F1-D1025, 9).

⁴⁰² Lenk. *pradėjome nuo socialinių klausimų ir nors mažai supratau, o jis menkai klausė, ginčijomės labai karštai. Pavadino Tolstoju idiotu; atsakysiu, kai pramoksiu lietuviškai (VUB RS F1-D1025, 10v). Vėliau dar kartą įrašė, kad su Šidlausku kalbant jam neužteko žodžių (VUB RS F1-D1031, 88).*

⁴⁰³ Dominyko Šidlausko tik vardu pasirašytas atvirlaiškis iš Vilniaus į Latavėnų dvarą, 1906 kovo 3 d. (LMAVB, f. 194, b. 13).

Miežinio žodyną⁴⁰⁴ ir lietuvių kalbos gramatiką. Turbūt laiškas liko neišsiųstas, nes apie knygų gavimą VC nieko neįrašė, o gramatiką netrukus pirkto pats. Leipcigo knygyne įsigijo Oskaro Wiedemanno (1860–1917) vokiškai rašytą *Handbuch der litauischen Sprache*⁴⁰⁵ (VUB RS F1-D1026, 54). Laiške močiutei rašė, kad knyga kainavusi 9 su puse markių, atrodė perdėm mokslinė, bet kitokios negavo (ibid, 77). Močiūtės, tikriausiai jau ketinusios užmegzti susirašinėjamą lietuviškais laiškais, prašė, kad su tokia laiškų reforma kiek palūkėtų (VUB RS F1-D1025, 104). Miežinio žodyną VC vėl užsisakė po poros metų, kartu su Vaičiaičio eilėmis. Šios dvi knygos jam atsiųstos tikriausiai iš Elenos Bražaitytės ir Šlapelių knygyno Vilniuje. VC susirašinėjo su kraštiečiu, šio knygyno darbuotoju Anicetu Pietkūnu.

Sąsiuvinyje VUB RS F1-D1033 [1905] VC drąsiai, nebijodamas klysti, pradėjo rašyti lietuviškai pilnais sakiniais. Šis pokytis, be abejo, siejasi su 1905 m. revoliuciniais įvykiais Rusijos Imperijoje, kai studentas nusprendė kuriam laikui nutraukti studijas Leipcige⁴⁰⁶ ir grįžo į Latavėnų dvarą, kur praleido neramią žiemą. To meto atsiminimuose minima, kad panašiai pasielgė daugelis svetur studijavusių lietuvių (Kaškaitis 1958, 191). Vėliau dienoraštininkas kuriam laikui rašyti lietuviškai liovėsi (lituanistikos „bangas“ rodo lent. 2, priedas 6).

Lietuvių kalba pirmiausiai ateina į VCD atskiromis leksemomis, tai savotiška idiolekto „releksifikacija“. Pastebėta, kad kalbų releksifikacija yra sąlygojama ne komunikacijos, o greičiau identifikacijos pokyčių (Wexler 2006, 747). Pradžioje (o ir vėliau) į lenkišką sakinį įterpdavo vieną kitą žinotą lietuviškos kilmės žodį:

Sudievu, sudievu Letuva (VUB RS F1-D1024, 107); *trzeba czyscić zęby, pakować czomodan i važiot z nim*⁴⁰⁷; *kiepskie, ale nie visiškaj*⁴⁰⁸; *Hy, gana jau* *дубочной литературы*⁴⁰⁹; *jaki jedny pilozopas pozna...*⁴¹⁰; *Jakoš nesinori uczyć się*⁴¹¹; *miesiąc cały tinginiowat*⁴¹².

⁴⁰⁴ Miežinis, Mykolas. (1894). *Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszskai-rusiszskas žodynas*. Tilžė: pas J. Schoenke, 1894.

⁴⁰⁵ Wiedemann, Oskar. (1897). *Handbuch der litauischen Sprache. Grammatik. Texte. Wörterbuch*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.

⁴⁰⁶ Iš nepatenkinto jo poelgiu tėvo VC tuomet gavo piktą laišką (VUB RS F1-D1033, 142–143).

⁴⁰⁷ Lenk. *reikia valytis dantis, krautis lagaminą ir su juo važiuoti* (VUB RS F1-D1028, 55).

⁴⁰⁸ Lenk., liet. *blogai, bet ne visiškai* (VUB RS F1-D1029, 65).

⁴⁰⁹ Rus. *gana jau prastos literatūros* (VUB RS F1-D1033, 158); nuo žodžio *дубок*, pigūs ryškūs grafikos darbai su aiškinančiais įrašais, savotiškas „komiksas“.

⁴¹⁰ Lenk. *jei koks vienas filosofas suvoks* (VUB RS F1-D1026, 12).

⁴¹¹ Lenk. *kažkaip nesinori mokytis* (VUB RS F1-D1048, 105v).

⁴¹² Lenk. *visą mėnesį tinginiauti* (VUB RS F1-D1047, 41).

Lietuviškų sakinių pvz. iš 1905 m.:

mačiau „unmenge“ visuokių karetų su generolais, deputatais, diplomatais, ministras. Nusipirkau „несочные часы“. [...] *Ką tavi vielniei, sryka!*⁴¹³.

Užrašyta taip, kaip tarta. Balsės E siauresnis tarimas [i] (*tavi*, „tave“) ir sudvibalsinti kirčiuoti balsiai (*visuokių, ką tavi vielniai*) būdingi aukštaičių anykštėnų tarimui (Markevičienė 2011, 308). Čia matomo VCD tipiško veiksmožodžio būtojo l. pirmojo a. galūnės užrašymo VC atsisakys tik daug vėliau.

1905 m. palikęs Leipcigą VC keitė karjeros planus ir nuo 1906 m. pradėjo studijas Berlyno karališkojoje veterinarijos mokykloje (*Die Königliche Tierarzneischule*). Gavęs paskaitų prospektą, atkreipė dėmesį į profesoriaus Schulze lietuvių kalbos seminarą (*Gavou Vorlesungsverzeichniss „Uebungen in der littauischen grammatik“ prof. Schultze*)⁴¹⁴. Vėliau jo nebeminėjo, turbūt būsiamam veterinarui jo lankyti neteko. Kiek apsipratęs Berlyne, bendravo su ten studijavusiais lietuviais Bernardu Kodaičiu (1879–1957), kunigu Antanu Viskantu (1877–1940), būsima oftalmologe Veronika Janulaityte (1883–1971) ir kitais. Dalyvaudavo Berlyno lietuvių draugijos susirinkimuose, aprašė šios draugijos išvyką garlaisiu (VUB RS F1-D1040, 85). Vokietijos lietuvius stebėjo atsainiai:

*Niewiem tylko, do jakiej nacyonalnosc i on siebie zalicza. Miejscowosc sliczna. Kawalki – истинно-литовские*⁴¹⁵; *Znajomie się z niemcami (tu litwini do niemcow podobni)*⁴¹⁶; [apie B. Kodaitį] *A K. jedzie do Rossyi do Szawelskiego na nauczyciela. Ciekawa figura! Jego pokoj, naprz., – to taka mieszanina tautiskomosci i niemieckosci*⁴¹⁷.

Gyvas bendravimas praturtino VC žodyną vaizdingais posakiais; pvz., užrašė, kaip vakarėliui baigiantis naujas pažįstamas reikalavo *dar vieną į barzdą imesti* (VUB RS F1-D1040, 82).

Tikras rašybos „lūžis“ įvyko kiek pasimokius Dorpate (dabartinis Tartu). Tartu universitete nemažai lietuvių mokėsi jau nuo pirmosios XIX a. pusės,

⁴¹³ Rus., vok. *Mačiau gausybę visokių karietų... nusipirkau smėlio laikrodį... kad tave velniai, nuobodu* (VUB RS F1-D1037, 26).

⁴¹⁴ (VUB RS F1-D1037, 44). Matyt, Wilhelm Emil Heinrich Schulze (1863–1935) filologas klasikas, indogermanistas, Berlyno Humboldtų universitete dėstęs 1902–1932.

⁴¹⁵ Lenk., rus. *Nežinau tik, kuriai tautybei jis save priskiria [naujas pažįstamas]. Vietovės gražios. Vietomis – ištis lietuviškos* (VUB RS F1-D1040, 78).

⁴¹⁶ Lenk. *pažindinuosi su vokiečiais (čionykščiai lietuviai panašūs į vokiečius)* (VUB RS F1-D1040, 36).

⁴¹⁷ Lenk. *O K. [odaitis] važiuos į Rusiją, į Šiaulius, studijuos, kad taptų mokytoju. Įdomi figūra. Jo kambarys, pvz., tai tautiškumo ir vokiškumo mišinys* (VUB RS F1-D1039, 48).

dauguma jų studijavo mediciną. Savą draugiją jie mėgino kurti nuo 1895 metų; Dorpatu lietuvių studentų draugija (toliau DLSD), vienijusi visus Tartu lietuvius, oficialiai gyvavo 1906–1918 m. Organizacija turėjo butą, chorą, orkestrą, veikė keli būreliai, kartą per dvi savaites vykdavo susirinkimai, būdavo skaitomi referatai (Tyla 2013, 67). 1909 m. kovo 12 d. VC užrašė: *O ile nie pracuję w Instytucie – czas spędzam w naszym litewskim towarzystwie, mamy tam już coś około 30 członków*⁴¹⁸.

Tartu aplinka buvo palanki kalbų, taip pat ir lituanistikos studijoms. 1883–1893 m. Tartu universitete dirbusiam Janui Boduenui de Kurtenė (*Jan Nicisław Ignacy Baudouin de Courtenay*, 1845–1929) talkino jo mokinys Aleksandras Aleksandrovas (Александр Александров, 1861–1918), Oskaras Wiedemanas (Oskaras Johann Videmanas, 1860–1918). VC studijų metais Tartu tebedirbo Aleksandrovas, kalbos dalykus dėstęs kartu su Leonardu Mazingu (Gotthilf Leonhard Masing, 1845–1936); folklorą tyrinėjo Jakovas Lautenbachas (1847–1928), Lietuvos istoriją – Ivanas Lappo (Иван Лаппо, 1869–1944)⁴¹⁹. Viename laiške medikas studentas Kazimieras Jokantas⁴²⁰ prašė VC užėjus pas Mazingą paklausti, kada gi bus išleistas jo veikalas *apie lietuvių kalbos akcentuaciją* (VUB RS F1-D1050, 56v). Kitų studentų atsiminimuose minima taip pat ir lituanistikos turtinga Tartu universiteto biblioteka (Kaškaitis 1958, 19); žinoma, kad Tartu lietuvičiai studentai rinko lietuviškus žodžius Kazimierui Būgai, hektografu daugino gramatiką (Tyla 2013, 58). Rūpimais kalbos klausimais VC konsultavosi tiek su kambarioku Igneu Niauroniu – *Neuronis sako pas juos genitivus Neuronio sako* (VUB RS F1-D1044, 78), tiek laiškuose – su draugu gimnazistu Konstantinu iš Panevėžio⁴²¹ (VUB RS F1-D1044, 90). Pastarasis, atsakydamas į klausimą dėl taisyklingo pavardės linksniavimo, teigė, kad *reikėtų sakyti Maironies*, o ne Maironio, kaip kad sakoma Suvalkų gubernijoje. Paaiškino, kad Suvalkų gubernijoje tokių pavardžių nesą, dėl to galūnių variantai ten niveliavosi (VUB RS F1-D1045, 73).

⁴¹⁸ Lenk. *Laiką, kai nedirbu Institute, leidžiu mūsų lietuvių draugijoje, turime jau apie 30 narių* (VUB RS F1-1047, 69v).

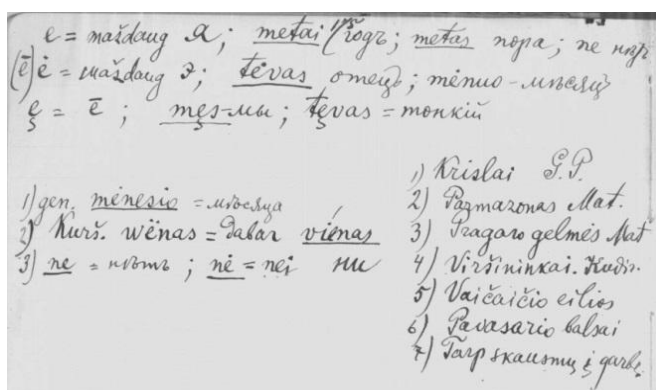
⁴¹⁹ šis LDK XVI a. istorijos tyrėjas vėliau dirbo Kauno universitete (*История* 1983, 161).

⁴²⁰ studentas medikas (1880–1942); VC užrašė, kad jam patiko Jokanto įprotis su vyresniais šnekėtis lenkiškai, jaunesnius kalbinti lietuviškai (VUB RS F1-D1044, 151).

⁴²¹ tikriausiai Jono Jablonskio sūnumi Konstantinu (1892–1960); VC užrašė svečiavęsis Jablonskių šeimoje (VUB RS F1-D1042, 61–62).

VC mokėsi ne universitete, tačiau daug bendravo su studentais iš įvairių Lietuvos etnografinių regionų, o įstojęs į DLSD lavinosi ir kitaip: tapęs draugijos sekretoriumi, tobulino rašymo įgūdžius, turėjo lavinti tartį, ruošdamasis deklamuoti lietuviškas eiles studentų vakaruose (VUB RS F1-D1050, 33v). VCD išliko ir sukirčiuotos eilės: Prano Vaičiaičio hegzametas „Kaip atsirado gužutis“ (VUB RS F1-D1042, 48)⁴²². Nors VC žavėjo naujai įgyti sugebėjimai⁴²³, savo pažanga ne itin pasitikėjo. Dar ir 1910 m. aplankęs Lietuvių Dailės Parodą Rygoje, apgailestavo negalįs išpūdžių aprašyti lietuviškai. O 1908 m. aprašęs žygį per Lietuvą, kuriame dalyvavo, pageidavo, kad prieš siunčiant į laikraštį šią korespondenciją redaguotų kalbą geriau išmanantis kaimynas⁴²⁴.

VC užrašė Tartu lankęs lietuvių kalbos paskaitas. Deja, nepatikslino, kur ir pas kokį dėstytoją: gal dėstė prof. Lautenbachas, gal tai buvo DLSD neformalios lietuvių kalbos pamokos. Keliskart minėjo, kalbos patarimų sulaukęs iš studento Kazimiero Jokanto: *Jokantas pasakė, jog reikia sakyti nė nuo, o iš*⁴²⁵. VCD užrašyti ir keli lietuviško tarimo pavyzdžiai, paaiškinti kirilicos raidžių pagalba (pav. 4).

Pav. 4. Studento Kazimiero Jokanto liet. kalbos patarimų įrašas VCD (VUB RS F1-D1041, 111v).

⁴²² tekstas deklamavimui rekomenduotas ir leidinyje *Deklamatorius* (1911), Prieiga (2019-01-01): <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1R0000029616>

⁴²³ *Iš, kaip pradėjau gražei rašyti!* (VUB RS F1-D1041, 46); *pradėjau giedot ir deklamuot puiki* (VUB RS F1-D1044, 40).

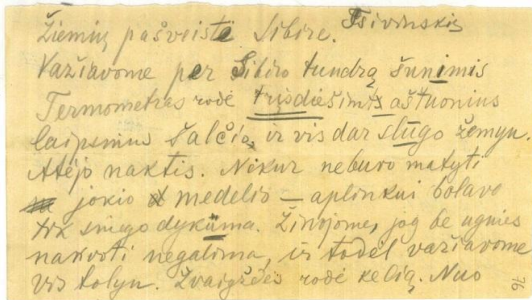
⁴²⁴ *Purėna niema, niemogę siųsti* [lenk. *nėra Purėno – negaliu siųst straipsnio*] (VUB RS F1-D1043, 216); minimas Tatkonyse šalia Skapiškio gyvenęs, taip pat Tartu studijavęs chemikas Antanas Purėnas (1881–1962). Šio redaktoriaus ranka taisytas straipsnis juodraštis yra VUB RS F1-D1043 pradžioje.

⁴²⁵ (VUB RS F1-D1041, 97), frazėje „gauti įskaitą iš profesoriaus x“.

- e* = maždaug я; metai годъ; metas =пора; не нѣтъ
 (ē) ē = maždaug э; tėvas отецъ; mėnuo –мѣсяц
 ę = ė; mės = мы; tėvas = тонкii
 1) gen. mėnesio = мѣсяца
 2) Kurš. wėnas = dabar vienas
 3) ne = нѣтъ; nė = nei nu

Greta matomas ir rašybos istorijos aiškinimas: Frydricho Kuršaičio (1806–1884) žodyno⁴²⁶ rašyba lyginama su šiuolaikiška ortografija (Kurš. wėnas = dabar vienas). Sąrašas apatiniame dešiniajame kampe tikriausiai rekomenduoti skaitiniai.

VCD išliko ir pora VC rašytų diktantų (pav. 5).

Pav. 5. VC rašyto lietuviško diktanto fragmentas (VUB RS F1-D1045, 76).

Diktanto tekstas atskleidžia tiek mokinio rašybos sugebėjimus, tiek diktantą taisiusio asmens bk normų interpretaciją. Panašu, kad priimtini buvo bet kurie priebalsių diakritikai (š ir č su rutuliukais; du skirtingi š variantai nedideliame tekste); kirčiuotą balsį Civinskis žymėjo nosine (trisdešimt). Pastebimi aukštaičių tarmės vokalizmo reiškiniai: per ištaisymus matyti, kad rašyta *pašveisti*, *par Sibiro tundrą*, *šunemis*. Balsio pakitimą prielinksnyje *per* galima interpretuoti, kaip kupiškėnų *dadinkavimą* (kai *e* ir *ė* virsta *a* žodžio pabaigoje ar prieš kietą priebalsį), *i* ir *e* nekirčiuotame skiemenyje neutralizuojasi, neskiriami.

VC besimokant kalbos pasyviai (klausantis, skaitant) ir aktyviai (mokantis iš gramatikų ir konsultuojantis su draugais), jo rašymo įgūdžiai tobulėjo. Štai įrašas darytas 1910 m. pavasarį:

Kada tai sakė: religija reikalinga vien tik liaudžiai. Tą patį sakau sulyg filosofijos: reikalinga ji dvasios mažuoliams. Gyvenimas parodys, ar aš ir toks mažuolis, ar man geriau butų manijaku tapti. Nes kartais ir dvasios mažuoliai kelia maištą ir išsiliuosuoja – bet savo gyvenimui tuom pamatą sugriauna (VUB RS F1-D1050, 18).

⁴²⁶ Kurschat, Friedrich. (1870–1883). *Wörterbuch der littauischen Sprache*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Fragmente beveik nėra akivaizdžių nukrypimų nuo bk. Nosinės vns. gal. ir veiksmazodžio tar. nuosakos galūnėse pažymėtos. Matomos nebent mūsų laikais nedažna forma *mažuolis*, ir svetimybė pripažintas būvardis *liuosas*, rusų kalbos kalkė *kada tai*. Žodžio *manijakas* rašyba tai epochai yra norminė: „nustatė XIX a. paskutiniuosius dešimtmečius buvo j rašymas žodžio pradžioje prieš dvibalsį [ie] <...> ir tokiuose tarptautiniuose žodžiuose kaip *materijalistas, patrijotas, socializmas, socijologija*“ (Palionis, 1995, 241).

Aukštaičių anykštėnų ir kupiškėnų patarmių bruožai VCD. Nors rašyti lietuviškai VC pradėjo dar ne visai perpratęs bk taisyklės, jo raštų negalima priskirti vadinamajam liaudiškam raštingumui (*grassroots literacy*). Šio raštingumo tipo tyrėjų nustatyta, kad mažaraščiai arba nedaug rašybos praktikos turį asmenys paprastai rašo nenuosekliai, nevartoja skyrybos ženklų apskritai arba vartoja ribotą jų kiekį, neskiria žodžių ribų, nežino didžiųjų ir mažųjų radžių rašybos reikalavimų, diakritikų vartosenos ir reikšmės, linksta į fonetinę, o ne morfologinę rašybą (Tamošiūnaitė 2013, 62). Pažvelgus į VC 1905–1906 m. lietuvių k. rašybą, galima įsitikinti, kad heterografija nebuvo didelė, dažniausiai varijavo balsių ir afrikatų užrašymo būdai. Skyrybos ženklų, žodžių ribų, didžiųjų raidžių rašybos suvokimas atėjo iš kitų kalbų pažinimo.

Latavėnų dvaras yra šiaurės vakaruose nuo Anykščių, prie Troškūnų, o Mituva ribojasi su Skapiškiu. Tuo pagrįstą spėjimą, kad VC rašyboje gali būti rytų aukštaičių anykštėnų arba kupiškėnų patarmių bruožų, patvirtino VCD tekstas. Rašyboje užfiksuota tartis leidžia suvokti, kad lietuvių kalbos mokytasi ne „nuo nulio“, prieš aktyvaus rašymo buvęs dar pasyvus klausytojo etapas. Anykštėniškai šnekant VC galėjo girdėti Latavėnų dvare; šios tarmės vartotojai išliko jo geri pažįstami ir korespondentai. Ryškūs šios tarmės pavyzdžiai matomi Kotrynos Jonelytės (*fotografijo, fotografijas, gieras, krotos* [=fotografija, =fotografijas, =geras, =kratos] (LMAVB RS f. 194, b. 13), kai kuriuose kituose (*tomsta, vokaras*, VUB RS F1-D1044, 100v) laiškuose.

Pradėjusio rašyti lietuviškai VC tekste matoma daug tarminių elementų: vokalizmo savitumai, protezės⁴²⁷, epitezės⁴²⁸ atvejai (įterptinis balsis arba anaptiksė⁴²⁹), redukuoti galūnių balsiai, sutrauktos žodžių formos

⁴²⁷ fonetiškai paaiškinamas, tačiau etimologiškai nepagrįstas papildomo garso atsiradimas žodžio pradžioje (v-oras, v-uodas) (KTŽ 162).

⁴²⁸ etimologiškai nepagrįsto garso atsiradimas žodžio viduryje (KTŽ 58).

⁴²⁹ dėl tarimo patogumo balsio išspraudimas tarp dviejų priebalsių (KTŽ 19).

(kontrakcija⁴³⁰), ypatingi linksnių derinimai, dažni iliatyvo, dviskaitos atvejai. Lavindamas kalbą ir bendraudamas su pažįstamais iš įvairių Lietuvos regionų, VC pamažu perėjo prie bk artimesnio kalbos varianto.

Tarimas. Skirstant aukštaičių patarmes simptomatiškais laikomas bk dvigarsių *am, an, em, en* ir *q, ę* atitikmenys, dažniausiai *um, un, im, in* ir *ū, ī* (šiaurės vakaruose pakitimai gali būti įvairesni, KTŽ, 173). VCD balsynas atitinka rytų aukštaičių tarmę:

Kunda padlos-musės (VUB RS F1-D1043, 44v) [=kanda]; *nietiki dunti* (VUB RS F1-D1035, 58) [=dantys]; *ši kusnelį* (VUB RS F1-D1043, 30) [=kašnelį]; *kad Tėvo ne išgundint* (VUB RS F1-D1043, 34) [=neišgąsdinti?]; *prie mano lungo yr ratelis* (VUB RS F1-D 1041, 45); *Grujā*⁴³¹ *Haydn'o „Symphonie in G-dur“*⁴³² [=grojo]; *Gal ne kurīsiu* (VUB RS F1-D1034, 10) [=kūrensiu]; *Aha nervu iis turi, gal daugiau už mani* (VUB RS F1-D1033, 88) [=už mane]; tokio programmo, kuria *iis* ne gali išpildyti (VUB RS F1-D1033, 93).

Anykštėnus ir kupiškėnus nuo kitų aukštaičių skiria *rotininkavimas*, t. y., kirčiuoto negalūninio *a* siaurinimas. Balsis *a* virsta pusilgiu, mažai labializuotu *o* tipo garsu: *vosara* „vasara“, *vokar* „vakar“; kupiškėnai dar ir dadininkuoja, t. y. balsius *é* prieš kietą priebalsį ir galūnėje verčia *a: margoita* „mergaitė“ (Zinkevičius, 1978, 68). Remiantis Žanetos Markevičienės sudaryta anykštėnų patarmės variantų perskyra, VC raštuose fiksuoti reiškiniai atrodo priskirtini viduriniam (pakinta ir kirčiuotas balsis *a* ir *e*), arba pietiniam arealui (abu pakitę balsiai virsta diftongais *uo* ir *ie*) (Markevičienė, 2011, 311). Anykštėnų patarimei būdingos įvardžio 3 a. formos *anas, ana, anys, anos* (Zinkevičius, 1966, 70). VC pavartodavo būtent tokį įvardį: *Vorwärts'o ekspedicijoj buvou, bet be reikalo, onis ir be to toliau siustu*⁴³³. Žodyje *onis* pirmasis balsis pakitęs dėl rotininkavimo, o nekirčiuotą daugiskaitos galūnę, matyt, tarė trumpai. Tai atitinka pastebėjimą, kad pietiniai anykštėnai „nekirčiuotus ilguosius balsius trumpina iki trumpųjų“ (Markevičienė, 2011, 310). Kitas rotininkavimo pavyzdys yra nuosekli žodžio *arbota* rašyba:

⁴³⁰ „dažnai vartojamų arba greitakalbe sakomų žodžių sutrumpinimas išmetant garsus ar skiemenis šnekamojoje kalboje“ (KTŽ 109).

⁴³¹ šiuo atveju rašybą sunku paaiškinti; įmanoma numanyti galūnės tarimą [ō], kaip būtų lenkų kalboje; šaknies balsio kitimas gal analogiškas A kitimui į [ū].

⁴³² Lenk. *grojo Haidno smfoniją G dur* (VUB RS F1-D1037, 45).

⁴³³ rašoma apie apsilankymą laikraščio *Vorwärts* redakcijoje (VUB RS F1-D1036, 101).

išgeriau arbotos ir pasijemiau druskos kiek buterbrodui (VUB RS F1-D1045, 52); *Arbotos nuvėjau pas „Jokantus“* (VUB RS F1-D1045, 74); *Arbotos* (VUB RS F1-D1052, 74); *Pradėjau vietoj arbotos gert pieną* (VUB RS F1-D1044, 7).

Ryškus anykštėnų tarmės bruožas yra kirčiuotų ā, ē išlaikymas arba tarimas su nežymiu o, è atspalviu (žadininkavimas) (ibid, 11): „paprastai pabrėžiama, kad anykštėnų tarmėje *áu* lieka sveikas [...] tačiau pietinėse šnektose (dažniau apie Žemaitkiemį ir Lyduokius) užrašyta nemaža žodžių, kur šiame dvibalsyje *a* turi ryškąją *o* atspalvį [...] toks tarimas paprastai nebūna nuoseklus, tariama ir *á u* ir *ǎ.u* (antruoju atveju pirmasis balsis būna kiek trumpesnis)“ (ibid, 10). Galbūt šitai paaiškina VC būdinga veiksmožodžio pirmojo asmens galūnės užrašymą su *o* raide (*mačiuo, nuspirkou*); galūnės užrašymas *-au, -iau* atsiranda gerokai vėliau, matyt, rašančiajam įsiskaičius ir įsidėmėjus rašybos taisykles.

Gavou cukierku (VUB RS F1-D1034, 20); *Buvou ant Schlossplatz, nėko ne mačiuo* (VUB RS F1-D1036, 92); *Kiek atominou aš su jo ne kartu nė kalbejau, bēt mačiuo mokykloi, nors dabar jau nė žinou jak on wyglądat*⁴³⁴; *Da radou – kokios 20 tarakanų, pusē pagavou ir dabar išmėsiu kartu su nuo miedos škleničiu, o kiti pabega ir man dabar da gadins nastrój. / Vilniuj išejo taip biauerei, kad nēr kaip ir pasakyti! / Jau dabar tēm 5 nė gyvenimas!*⁴³⁵

Žodyje *atominau* matomas įterptinis balsis (anaptiksė), šis [užrašyto] tarimo bruožas, kaip ir tartį lengvinantys **protetikai** VC rašte išliko ilgai.

Atadaviau apteįsyt Vaičaitį ir Miežinį (VUB RS F1-D1044, 40) [=įrišti knygas]; *kiek man tos fotografijos atajemē laiko* (VUB RS F1-D1043, 53); *weźmiemy się užu laciną*⁴³⁶; *ne, nu kų aš darisiu užu agronomu?* (VUB RS F1-D1034, 33)

jemem šiandieną keletą kart, rods kiek ir pasisekē (VUB RS F1-D1045, 18); *Pasijėmiau Daukantą, Istoriją* (VUB RS F1-D1044, 49); *Paješkuosiu da* (VUB RS F1-D1037, 26) [=dar].

Nuvėjom krašto muzėjan (VUB RS F1-D1045, 39); *nuvėjau muzejjan. Persikraustē į naujas šepas* (VUB RS F1-D1045, 62); *šventa. Nežinojau ir nuvejau institutan* (VUB RS F1-D1042, 40); *Gavau pacjentą – šunį su liguota vodiaga* (VUB RS F1-D1046, 115) [=su ligota uodega; apie veterinaro praktiką]

Pastarajame pavyzdyje pastebimas ir jau minėtas **kirčiuotųjų balsių dvibalsinimas** (Markevičienė 2011, 308); VCD būdingas taip pat kietesnis kai kurių priebalsių tarimas, ypač galūnėse redukuoti nekirčiuoti balsiai:

⁴³⁴ Lenk. *kaip jis atrodē* (VUB RS F1-D1037, 11).

⁴³⁵ Lenk. *nuotaiką* (VUB RS F1-D1037, 38).

⁴³⁶ Lenk. *imsimės lotynų kalbos* (VUB RS F1-D1035, 44).

neko sau žmogielis (VUB RS F1-D1034, 31); *vielnis* (VUB RS F1-D1045, 91); *O bažnyčia įduomi* (VUB RS F1-D1048, 7); *sudiev, sianas gyvenimas / vivat Nauja Gadyne* (VUB RS F1-D1035, 52).

Kietesnis tarimas:

Parrašiou, ryto išsiunsiu. Gražia adkrytka nuo Š. (VUB RS F1-D1037, 28) [=atvirlaiškis]; *parrašiou, eisiu išsiunsti* (VUB RS F1-D1037, 34); *Gazeta wileńska graiit perstuos eiti* (VUB RS F1-D1034, 45).

Redukuotos atvirosios galūnės:

Deðdine išvažiava Vilnian (VUB RS F1-D1034, 41); *Numiria Mėndėliejevas. Japonai nori kariauti su Jungtiniu Valšsčių! Tėgul poprobóją!* (VUB RS F1-D1036, 108) [skaitė naujienas]; *Justynka ant Vieliku vel išvažios Rigan. Dedine atskirta nuo Katriutio. Užvakar buva teismas Spiridonovo. Ei! Ko mes su Jono išmyslijam!* (VUB RS F1-D1033, 155); *Radosi nėko sau, zmagus gėras. / Da 29 metų* (VUB RS F1-D1037, 97).

Paskutiniame fragmente matoma net trijų nekirčiuotų žodžių galūnių balsių redukcija: *Rigan, su Jono, išmislijam* [=Rygon, su Jonu, išmislijom].

Aukštaičių anykštėnų patarmėje „užfiksuota keli kontrakcijos, balsių ir skiemenų iškritimo atvejai: *viskai* (visiškai), *panvežj, trupti* (truputi), *ketras* (keturios)“ (Markevičienė 2001, 24). VCD **kontrakcijos** atvejų apstu:

Aš viškai ne toks, ne tokio charaktero (VUB RS F1-D1045, 133) [=visiškai]; *viškai reputacija pagadinou* (VUB RS F1-D1037, 6) [=reputaciją]; *Kol man plaukai neauga?* (VUB RS F1-D1051, 166v) [=kodėl]; *ryto kelsim puotą* (VUB RS F1-D1052, 74); *Ryto ne išvažiosiu. Viežiam šieną (otava) ryto viežsma avižqs jej pagadá* (VUB RS F1-D1034, 50); *poryt gausma krutinių* (VUB RS F1-D1036, 90) [apie anatomijos paskaitą]; *Stašio korrespondencija patalpinta. Ryto gal gausma galvą. Suspažinou su* (VUB RS F1-D1041, 129); *Atsiunta daug Ukininka Ką mes su jo darysma. Gal ryto pardavinesma* (VUB RS F1-D1034, 31); *Žvaigždžių vėl nesmato* (VUB RS F1-D1045, 130); *Dėlko aš raiste Žudamas, purviniój nebtupėsiu Raiste mano Raiste!* (VUB RS F1-D1045, 116); *nusbodo man* (VUB RS F1-D1052, 75).

Grafika. Jau minėta, kad grafemą Ž vartota ir lenkų kalboje. Nors žinoma, kad grafema Ł lietuvių kalboje vartota ilgai (Sawaniewska-Mochowa 2002, 45), VCD lietuviškame tekste jos nėra. Užtat sutinkamas labializavimą žymintis lankelis, kartą pastebėtas vokiškas β (*escet*):

Šėip regiβ pažįstamų nesmato (VUB RS F1-D1048, 7).

Matyti, kad apie nosinės raidžių egzistavimą rašantysis žinojo, tačiau kartais jas pamiršdavo ar užrašydavo nenuosekliai. Kartą įrašė planuojantis racionalizuoti rašybą:

zaczneę po litewsku pisać bez , et ct⁴³⁷; poradzę się u **żinowów** / So so so / Już bezwarunkowo wyżucić: q ę j i u⁴³⁸ (nepaisant šių įrašų, nosinės raidės VCD išliko).

Morfologija. Dažnai kupiškėnų vartojamas siekinys (Markevičienė 2001, 28) matomas ir VCD: *Einu gultu* (VUB RS F1-D1043, 22v). Būsimojo laiko formose VC priebalsių rašybos nepaprastino:

Kad tik ne muštu... Bet mušs! (VUB RS F1-D1033, 137); *Dedia ne sugrižs taip greit* (VUB RS F1-D1033, 150); *Dedine su Katriutiu sugrižs četvergen* (VUB RS F1-D1033, 162).

Būdingos tarmiškos žodžių formos – einamojo vidaus vietininko **iliatyvo** (1) ir veiksmožodžių **dviskaitos** (2) vartojimas.

Ryto vėl policijon (VUB RS F1-D1048, 81); *Važiosiu Parižan* (VUB RS F1-D1033, 43); *Ryto reiks akių klinikon vaikščiot pradēt* (VUB RS F1-D1046, 16); *Buvou Traškunan. Lekcijo šindian ne buvo del mešlo vežimo* (VUB RS F1-D1033, 150) [=lekcijų, šiandien]; *Archyvan: Buvo [...] ir męs dujen* (VUB RS F1-D1042, 29); *Protargol man leidžia akysna* (VUB RS F1-D1046, 57); *Išeis Seimian nauja gazeta (klerikališka)* (VUB RS F1-D1033, 144); *O pirtyj paryt neisiu* (VUB RS F1-D1037, 32).

Na pasipažinova su džiakonu (VUB RS F1-D1051, 113v); *Nepasimatēva* (VUB RS F1-D1048, 37); *Snekėjova* (VUB RS F1-D1047, 127v); *Paskui kalbėjova su dede Wenc. Ir Stepon.* (VUB RS F1-D1043, 36v); [Pats taiso savo užrašymus lietuviškai (galūnes)] *Ejom^{va?} su draugu* (VUB RS F1-D1044, 92v).

Pavyzdžiai rodo, kad vietininką iliatyvą VC galėjo painioti su inesyvu. Dialektologų pastebėta, kad inesyvo painiojimas su iliatyvu dažnesnis pietų aukštaičių, bet pasitaiko pas visus aukštaičius (Markevičienė 2001, 18): „rytų aukštaičių tarmėje beveik nebežinomas dviskaitos vardininkas [...] kaip ir anykštėnų tarmėje, iliatyvas retkarčiais pavartojamas vietoje inesyvo“ [tan pačiam naman, daržinan] „dar rečiau pasitaiko priešingas reiškiny – inesyvas vietoj iliatyvo“ (ibid, 27).

Paskutiniuose dviejuose VCD dviskaitos atvejų pvz., minint du asmenis vartojama nebe dviskaita. VCD pastebima, kad VC dėjo pastangas priiimti nebe tarmės, o bk formas.

Linksnių derinimas VCD lietuviškuose įrašuose dažnai formuojamas pagal lenkų ar rusų kalbos modelį (*pardaviau+Acc.* omonimiškas *Nom.*; pas ką, ant ko+*Gen*):

⁴³⁷ Lenk. *pradėsiu lietuviškai rašyti be [nosinių] ir t.t.* (VUB RS F1-D1046, 64).

⁴³⁸ Lenk. *pasitarsiu su žinovais, besąlygiškai išmesiu* [raides] *q ę j i u* (VUB RS F1-D1046, 65).

Išpardaviau: visi kalendoriai (12) ir ant 60 kap. geizetos (VUB RS F1-D1034, 29); Żpakowalem tos daiktos, kurie mani nè reiks Petrapylei ir keliuose⁴³⁹; Iš kur gaut pinigų? (Pinigai, ne pinigų) (VUB RS F1-D1043, 30v); Buva ant vakzolo (VUB RS F1-D1033, 155); ant Vielykas (VUB RS F1-D1042, 34); ant Velykų (VUB RS F1-D1042, 35)

Leksika, kolokvializmai. VCD lietuviška leksika yra neformalaus stiliaus, joje gana daug kolokvializmų (į barzdą įmesti, varla, vielnis ir kt.), būdingos tai epochai leksikos.

*Paibelis!*⁴⁴⁰; *kvirtukai* (VUB RS F1-D1046, 89); *vasarą lieku šišon* (VUB RS F1-D1048, 52); *Vakar Bebelis 2 su pusė adinai kalbjo!* (VUB RS F1-D1037, 48); *baikis* (VUB RS F1-D1050, 57v, 69, 72v); *Žodžiu – dirbu išsijuostęs* (VUB RS F1-D1047, 101).

Prisikamojau (VUB RS F1-D1034, 33); *Flirtavoti*⁴⁴¹; *Čiurkšlena žvirbliai gatvėj* (VUB RS F1-D1049, 38); *Veiksmavardžiai* (VUB RS F1-D1045, 6); *gerėm bruderšaftą* (VUB RS F1-D1045, 106); *nuo Tetulos bžustvicų dzboną* (VUB RS F1-D1043, 55); *brusničias* (VUB RS F1-D1044, 72).

1909–1910 m. užrašuose lietuvių kalbos nuošimtis didesnis. Sykiu šie vėlyvieji VCD tomai pasižymi mažesne disciplina, rečiau pažymimos datos, menčiau rūpinamasi pasakojimo suprantamumu⁴⁴². Dvasios sukrėtimai, kokie jie bebūtų, atsispindi rašymo stiliuje – pilname elipsių, poetinių pakartojimu, kraštutinio atviravimo ir slogių nuojautų. Lietuvių kalba šiame etape įsisavinta puikiai, dienoraštininkui nebereikia kaskart griebtis žodyno, rašyba dažniausiai atitinka bendrinės kalbos ortografijos normas. Tarmiški nukrypimai jau galėjo būti įpinami sąmoningai.

2.4. VCD kodų kaita ir kalbų montažai

Apie kodų kaitos tipus. Pieter Muysken išskyrė tris pagrindinius kodų kaitos tipus: įterpimą (*insertion*), kaitą (*alternation*) ir darniąją raišką⁴⁴³ (*congruent lexicalization*). Pirmuoju atveju į kalbos A kontekstą įterpiamas kalbos B elementas (kalbos A dominavimas yra akivaizdus ir funkcionalus). Antruoju atveju kodas pakeičiamas – kalba A pradėta frazė ar pokalbis užbaigiamas

⁴³⁹ Lenk. *supakavau* (VUB RS F1-D1037, 42).

⁴⁴⁰ Lenk. *Vėl prasmirdau kreolinu! Paibelis!* (VUB RS F1-D1048, 5v).

⁴⁴¹ Lenk. *Biški flirtavojau per daug su T. bét gal nêko nè bus blogo* (VUB RS F1-D1037, 66).

⁴⁴² *Ach, ne, rašysiu sau dieninį, ne kitiems* (VUB RS F1-D1052, 76); *Dziennik, to dziennik a nie podręcznik filozofii ani powieść tendencyjna. Nie powinienem więc pisać myślę o tem by zrozumiałym był on dla innych, lenk. Dienoraštis, tai dienoraštis, o ne filosofijos vadovėlis ar tendencinga apysaka. Todėl rašydamas neprivalau rūpintis, kad jis kitiems būtų suprantamas* (VUB RS F1-D1052, 43).

⁴⁴³ Darbinis terminas, sukurtas vartoti šiame tyrime.

kalba B, o „siūlė“ tarp kalbų lengvai pastebima. Su šiuo kaitos tipu susijęs skatinimo efektas (*triggering*), kai kuris nors gramatikos ar leksikos elementas (*trigger*) paskatina visišką perėjimą į kalbą B (Auer 2006, 6). Darniosios raiškos atveju aiškios ribos tarp kalbų nėra, perėjimas tarp jų gali vykti daug kartų, o tam tikri frazės elementai gali būti interpretuoti ir kaip A, ir kaip B vienetai., nes „kalbų A ir B gramatinė struktūra tapati ir žodžiai iš abiejų kalbų *a* ir *b* įterpiami atsitiktine tvarka“ (Muysken 2000, 8). Kad tai būtų įmanoma, kalbos turėtų būti tipologiškai artimos ir to paties prestižo.

Keliakalbio asmens šnekai būdingai kodų kaitai įtakos turi keli faktoriai: su kuo komunikuojama (adresato statusas, amžius, kita); kokiomis aplinkybėmis vyksta formalus ar neformalus bendravimas; bendravimo tematika (terminologija gali būti įsisavinta tik viena kuria kalba); komunikacijos akto paskirtis, funkcija (įtikinėjimas, meldimasis, skaičiavimas); pasirinktas komunikacijos kanalas (raštu ar žodžiu) (pagal Birgiel 2002, 57). Dienoraščio atveju paprastai vyksta autokomunikacija (rašoma sau), tad kalbos pasirinkimo neturėtų veikti su bendravimo situacijos ir adresato kitimu susiję faktoriai. Vis dėlto dienoraštininkas sukurtą tekstą vėliau skaito pats, be to, atsižvelgia į galimą, numanomą skaitytoją ir gali atitinkamai koreguoti savo kalbą. Marko Sebbos nuomone, rašytiniai keliakalbiai tekstai turėtų būti vertinami atsižvelgiant ir į jų vizualiąją pusę. Kurios nors kalbos dominavimą parodo tai, kiek vietos užima kalbos A tekstas, kuri pozicija lapo plokštumoje jam paskirta ir t. t. Be to, Sebbos manymu, kodų kaitos sampratos taikymas rašytiniam tekstui kai kuriais atvejais tiesiog nėra prasmingas (*language-neutral units*, Sebba 2012b, 107, 108).

Mums atrodo, kad pasitelktas darbinis terminas „kalbų montažas“ padeda išspręsti šį klausimą. Kalbų montažas – tai sąmoningas skirtingos kilmės elementų sugretinimas žaidimo, išraiškos, tikslinimo ir kt. intencijomis; jis gali ir neatitikti pokalbio kodų kaitai įprastų formaliųjų kriterijų, ar neatlikti jos funkcijų. Tuo tarpu daugiakalbio idiolekte (ir idiografolekte) kalbų montažas gali įgauti lemiamą reikšmę, perteikiant kalbinę asmens tapatybę.

Įprastos komunikacijos metu kalbų kaitą dažniausiai lemia orientacija į klausytoją. Pastebėta, kad VCD tekste šis faktorius veikia laiškų tekstuose, o pačiame VCD kalbų kaita dažniau turi tikslinimo, estetinę, žaidybinę-ironijos funkcijas. Pastebėta, kad VC nevengė drąsių kalbų kaitų. Kai kurie pavyzdžiai rodo, kad ji įvykdavo ne tik kalbos, bet ir grafikos lygmeniu (kaitai vykstant, pvz., tarp lenkų ir rusų kalbų). Netikėti atrodo pavyzdžiai, kai žodis būdavo užrašomas ne prigimtinė grafika (*шляёни, потешаёни*).

Įterpiniai ir citavimas. Įterpiančios kalbos B elementas patenka į kalbos A kontekstą. Anot Peterio Auerio, panašiais atvejais dominuojančioji kalba laikytina gramatikos ir pagalbinių žodžių kalba. VCD įterpiniai dažni. Jie galėjo būti išskirti grafinėmis priemonėmis (kabutėmis, kita abecėle), kartais išlaikant originaliąją rašybą, kartais daugiau ar mažiau gramatinant pagal konteksto kalbos dėsnius. Pvz. paryškinti antrosios kalbos elementai. Atrodo, kad chronologiškai dienoraštininkas įterpinių išskyrimui skyrė vis mažiau pastangų.

Įterpinys išskirtas kabutėmis (ir kirilica):

Vakar pas Lopų buvo „выпивка“⁴⁴⁴; Trylogija lepiej od „валерьянки“ dziala⁴⁴⁵; Nie pożegnałem się „по встѣмъ правиламъ искусства“...⁴⁴⁶; List szedł „круглым счетом“ 7 dni⁴⁴⁷; Musiałem wracać na „узловой пункт“ i przesiadać⁴⁴⁸; Redakcyja Ūkininkasa w żadnym razie nie odmówię się oglądzić ewentualne „широховатости“⁴⁴⁹; [vežiko vežamas namo] Kilka wiorst żyd trzymał się; ale coraz to częściej głowa jego rysowała „кривья“ i nakoniec, około Lojć odebrałem „бразды правления“. Zaczynał się świt, deszcz przestał, chłodny poranny wiatr zmuszał kutać się⁴⁵⁰; Gal busiu Моряк / Puse nakties na galejau užmiegot ze wzruszenia / Итак – моряк. Jeżeli nie brakują fizykke⁴⁵¹; Ach, czort! Rozstrojstwo żeludka! Co znaczy nie jesć obiadu i mieć zepsute żemby⁴⁵²; Wogule, все благополучно, tylko⁴⁵³; wyraziłem swoje собальзнованіе⁴⁵⁴

Įterpinys žymėtas kabutėmis ir apostrofu:

⁴⁴⁴ Liet., rus. *vakar pas Lopą buvo išgertuvės* (VUB RS F1-D1051, 23).

⁴⁴⁵ Lenk., rus. *Trilogijos poveikis geresnis nei valerijonų* (VUB RS F1-D1029, 43), H. Sienkiewicziaus kūrinių skaitymas ramina.

⁴⁴⁶ Lenk., rus. *Neatsisveikinau pagal visus meno reikalavimus* (VUB RS F1-D1024, 75v).

⁴⁴⁷ Lenk., rus. *laiškas ėjo, suapvalinant, 7 dienas* (VUB RS F1-D1025, 2v).

⁴⁴⁸ Lenk., rus. *turėjau grįžti į sankryžos stotį ir persėsti [į kitą traukinį]* (LMAVB RS, f. 194, b. 10, 112v).

⁴⁴⁹ Lenk., rus. *Ūkininko redakcija jokių atveju neatsisakys priglaisyti galimus nesklandumus* (VUB RS F1-D1045, 4).

⁴⁵⁰ Lenk. *Kelias varstas žydas laikėsi, bet kaskart dažniau jo galva brėžė kreives ir pagaliau, ties Laičiais perėmiau vadžias. Brėško, lietus liovėsi, žvarbus ryto vėjas vertė tūlotis.* (LMAVB, f. 194, b. 10, 107v) [užrašymo data 1904 10 20, Leipgige]; leksema *kutać się* iškelta, kaip Lietuvos lenkų dialektų reiškinys (SPGL 245).

⁴⁵¹ Liet. lenk., rus. *Gal būsiu jūreivis. Pusę nakties užmiegot iš susijaudinimo. Taigi jūreivis. Jeigu neišbrokuos dėl fizinio pasirengimo* (VUB RS F1-D1034, 30).

⁴⁵² Lenk., rus. *Ak, velnias, skrandis nevirškina. Štai ką reiškia ne pietauti [reguliariai] ir turėti blogus dantis* (VUB RS F1-D1035, 61).

⁴⁵³ Lenk., rus. *Apskritai, viskas gerai, tikslai* (VUB RS F1-D1035, 13).

⁴⁵⁴ Lenk., rus. *pareiškė man savo užuojautą* (VUB RS F1-D1034, 71).

Grota widocznie była ładna, ale popsuta „*geschäftmacher‘ami*“ którzy żeby dostać wapna połamali ją⁴⁵⁵; O XI 30 byłem na *Шпалерной* w „*unmittelbar‘ym*“ sąsiedztwie konnych żandarmów, policyantów i dragon⁴⁵⁶; jest okresem „*spleen‘u*“ ...⁴⁵⁷; muzeuma z „*frei antritt‘em*“; poszliśmy więc od razu tam. Byłem zachwycony jak przyrodnikiem, tak i „*kunsthistorische‘m*“⁴⁵⁸; Kosciół „*riogsa*“⁴⁵⁹; Singer mówił cał pewnie 3 godziny, bardzo „*sachlich*“⁴⁶⁰.

Išskirta tik kirilica, įterpinys neadaptuotas:

obrazyl się *зелo*⁴⁶¹; chciałem *уладить* ale nie udało się⁴⁶²; na fizyce *кое-что* rozumiałem⁴⁶³; rozprojektowałem się *во всю*⁴⁶⁴; busiu *паинька*, jei lig vakacijų išlaikysiu visus egzaminus⁴⁶⁵; *ни к селу ни к городу*, duszko, to wypisales⁴⁶⁶; było co *наблюдать*⁴⁶⁷; Sliczna moja krawatka [...] między zielonym i błękitnym z *разnodерным узором*⁴⁶⁸

Įterpinys neadaptuotas:

Dziś w Kownie *teatras*⁴⁶⁹; Na dzień dzisiejszy *pakaks*⁴⁷⁰; Ztamtąd do panoramy: rosyjsko-japońskie zaburzenia w Pitrze, *Attentat Kolajewa (on niczego)*, z odzieniem *fuer erwachsene* za 5 fenigów, z piekłem⁴⁷¹; Trzeba czyścić zęby, pakować czomodan i *važiot* z nim⁴⁷².

Įterpinio gramatinimas buvo grafiškai pažymėtas, galūnę atskyrus apostrofu:

⁴⁵⁵ Lenk. *Grota regisi buvo graži, tačiau verslūs klinčių gavėjai ją apgadino* (f. 194, b. 10, 111v).

⁴⁵⁶ Lenk., rus., vok. *9.30 buvau Špalernaja [gatvėje], betarpiškai arti raitų žandarų, policininkų ir dragūnų* (VUB RS F1-D1037, 56).

⁴⁵⁷ Lenk., angl. *tai liūdėsio tarpsnis* (VUB RS F1-D1051, 54v).

⁴⁵⁸ Lenk. [tądien] *muziejų lankymas nemokamas, tad iškart nuėjome ten. Buvau sužavėtas tiek gamtos, tiek meno istorijos [muziejaus]* (LMAVB, f. 194, b. 10, 114r).

⁴⁵⁹ Lenk., liet. *bažnyčia riogso* (VUB RS F1-D1046, 81).

⁴⁶⁰ Lenk., vok. *Singeris kalbėjo kokias 3 valandas, labai vykusiai* (VUB RS F1-D1036, 75).

⁴⁶¹ Lenk., rus. *labai įsižeidė* (VUB RS F1-D1036, 73).

⁴⁶² Lenk., rus. *norėjau sutaikyti, bet nepavyko* (VUB RS F1-D1024, 97v).

⁴⁶³ Lenk., rus. *per fiziką kai ką supratau* (VUB RS F1-D1025, 73).

⁴⁶⁴ Lenk., rus. *įnikau planuoti* (VUB RS F1-D1030, 82).

⁴⁶⁵ Rus. *šaunuolis* (VUB RS F1-D1051, 7v).

⁴⁶⁶ Lenk., rus. *Be reikalo mielasai, tą nusirašei* (VUB RS F1-D1032, 30).

⁴⁶⁷ Lenk., rus. *buvo ką stebėti* (VUBRSF1-D1032, 38).

⁴⁶⁸ Lenk., rus. *gražus mano kaklaraištis, [spalva] tarp žalio ir mėlyno, su įmantriu raštu* (VUB RS F1-D1036, 58)

⁴⁶⁹ Lenk. *šiandien Kaune teatras* (VUB RS F1-D1028, 65). Liet. žodžio forma nurodo, kad kalbamą apie liet. vaidinimą.

⁴⁷⁰ Lenk., liet. *šiai dienai pakaks* (VUB RS F1-D1031, 43).

⁴⁷¹ Lenk., vok. *Iš ten [nuėjau] į panoramą: rusų ir japonų riaušės Piteryje, Kaliajevo pasikėsinimas (tas neblogas), ir skyrius suaugusiems, su pragaru* (VUB RS F1-D1030, 39), [apie mugės pramogą, regyklą].

⁴⁷² Lenk. *reikia valytis dantis, dėtis lagaminą ir jį paėmus važiuot* (VUB RS F1-D1028, 55).

w *Rathauskelerz'e* zjedliśmy obiad⁴⁷³; Rymkiewicz ma być *svetys 'em* [...] i nowych dwóch *narys 'ow*⁴⁷⁴; zamiast *uebungen 'ow* – wykład⁴⁷⁵; *Futros neimsiu*⁴⁷⁶

Įterpinio gramatinimas:

*Žył w Brooklińie i Chicago*⁴⁷⁷; *ukochałem kukisz z swięstą*⁴⁷⁸; *pakol kas neko aüßerordentlichio në mačiou. Eisma su A. U. į Wahlkreis*⁴⁷⁹; w *Lesezimmerze*⁴⁸⁰; *siedze w zimmerze i biore słoneczne wanny*⁴⁸¹; *Beamty* wczoraj znowu; p.[an] Wiley z *Beamtym*⁴⁸² [nuo vok. „der Beamte“]; *преподнес pekarnion trupučiu* „политической экономиу“, *bet vis lenkiška*⁴⁸³ [=пекарня]; *niemogę zrozumieć, co to tam o straipsnisie* moim wypisane stoi⁴⁸⁴

Kartais tokia struktūra primena įprastą skolinio įterpimą. Paprastai manoma, kad kodų kaitos atvejus derėtų skirti nuo skolinių – tradicinių ar okazionalių (*nonce borrowings*) (Lipski 2009, 22). Auerio nuomonę, ribų griežtinimas čia būtų dirbtinis, o skoliniai ir kodų kaita yra du to paties kontinuumo poliai (Auer 2006, 9). VCD įterpiniai dažnai panašūs į citatas:

*Przesmiardłem. Choć y dziesięć jeno minut w wskrytciu przesiadziałem. [...]; Ale ponieważ auskultantów i tak było za dużo, a Schröderowi jużem był powiedział, że idę na wskrytie [...] smierdzi nie tylko полушубок ale i ubranie i ja cały. Było 7 trórow*⁴⁸⁵ [=trupów]; *przyjdzie się bodaj być завьдующимъ, курилкой, żeb im spuchnąć, potrzeba mi się było chwalić, że na lato zostaje. Bieda czysta*⁴⁸⁶; „скорбный листъ“⁴⁸⁷.

⁴⁷³ Lenk., vok. *Papietavome rotušės rūsyje* (LMAVB, f. 194, b. 10, 115r).

⁴⁷⁴ Lenk., liet. *Rimkevičius bus svečias [...] ir naujus du narius* (VUB RS F1-D1047, 64).

⁴⁷⁵ Lenk., vok. *vietoje pratybę – paskaita* (VUB RS F1-D1040, 43).

⁴⁷⁶ Lenk. *kailinių* (VUB RS F1-D1048, 4v).

⁴⁷⁷ Lenk. *gyveno Bruklina ir Čikagoje* (VUB RS F1-D1024, 25).

⁴⁷⁸ Lenk., liet. *pamilau špygą sviestuotą* (VUB RS F1-D1031, 13).

⁴⁷⁹ Vok. *išskirtinio, į balsavimo apygardą* (VUB RS F1-D1036, 87).

⁴⁸⁰ Lenk., vok. *skaitykloje* (VUB RS F1-D1035, 86).

⁴⁸¹ Lenk., vok. *Sėdžiu kambaryje ir mėgaujuosi saulės voniomis* (VUB RS F1-D1036, 37).

⁴⁸² Vok., lenk. *Valdininkas vakar vėl...; ponas Wiley kartu su valdininku* (VUB RS F1-D1030, 32). Taip vadino kaimyną, kuris nuomavosi kambarį tame pačiame bute Leipcige.

⁴⁸³ Rus. *įnešiau kepyklon, „politinės ekonomijos“, bet* (VUB RS F1-D1033, 160).

⁴⁸⁴ Lenk. *Nevalioju suprasti, kas gi ten apie mano straipsnį parašyta* (VUB RS F1-D1046, 118v).

⁴⁸⁵ Lenk., rus. *Prasmirdau. Nors ir vos dešimt minučių pasėdėjau skrodime. [...] Bet klausytojų ir taip buvo per daug. O Šrioderiui jau pasakiau, kad eisiu į skrodimą [...] Smirdi ne tik puskailiniai, bet ir rūbai ir pats aš. 7 lavonai buvo* (VUB RS F1-D1047, 44).

⁴⁸⁶ Lenk., rus. *Atrodo turėsiu būti pavaduojančiu, budėtoju, kad jie sutintų, ir reikėjo gi man pasigirti, kad vasarą lieku čia. Vienas vargas* (VUB RS F1-D1047, 62).

⁴⁸⁷ Rus. *vargų lapas* (VUB RS F1-D1046, 12), rus. terminas „ligos istorija“.

Pavyzdyje įterpti rusų k. neutralaus stiliaus ir žemesnio stiliaus sinonimai (*завѣдующимъ, курилкой*) patikslina informaciją, o kartu sumenkina šią pareigybę. VCD pastebimi kai kurie citavimo dėsningumai. Užsienio rašytojo pavardę ar kūrinio pavadinimus dažnai palikdavo originalo kalba:

Dostalem ogromną księgę Милокова, ale tylko na dwa tygodnie, i Кореєва. Zaczęłem wczoraj Kunstgeschichte⁴⁸⁸; o jak ogromną jest ta nowelka Zolà Za nocь любви! / I co taki Turgenew!⁴⁸⁹; sliczne „Что дѣлать“ Sliczne⁴⁹⁰.

Kartais rašytojo pavardes vis dėlto perrašydavo kita kalba (antrajame pavyzdyje – Turgenew), pvz.: *Skończyłem Czechowa* (VUB RS F1-D1030, 75); pamėgindavo pavardes ir linksniuoti:

Poczytam Zola i kabale, potem spać⁴⁹¹; Skończyłem V^{ty} rozdział Zoli. Pójdę do Lesehalli⁴⁹²; Jutro może skończe Zole⁴⁹³; Puiki Zolio (kaip rašyt?) Teisybė! (VUB RS F1-D1045, 71).

Pastebėta, kad perpasakodami tiesioginę kalbą dvikalbiai linkę pavartoti tikrovėje skambėjusią kalbą (Skaffari, Mäkilähde 2014, 270, minėdami Gumperz, 1982: 75–76). Cituojamas VCD galėjo būti ir paprastas žodis (tapdamas „individualiu skoliniu“, kitaip, okazionali skoliniu, *nonce borrowing*). Toks yra VC nuosekliai gramatinamas žodis *stimmung* (vok., „nuotaika“) laisvai įterpiamas į lietuvių kalbos kontekstą:

mano siela labiausiai rudens stimūngams harmonizuoja, atsiliepia Mano rudens siela (VUB RS F1-D1052, 68).

Tiesa, kartais citata VCD gali neatitikti originalios grafikos:

Sliczne sklepienie korytarza, księga Twardowskiego, rossyjskie „gavorit po polski wosprieszczajetsa“ – wszystko to zanadto znajome rzeczy⁴⁹⁴; Tego dnia opowiadałem, rozdałem prezenty, wogule byłem „gieroj dnia“⁴⁹⁵.

⁴⁸⁸ Lenk., rus., vok. *Gavau milžinišką Miliukovo knygą, bet tik dviems savaitėms, ir Karejevą. Pradėjau vakar [skaityti] Meno istoriją* (VUB RS F1-D1030, 107).

⁴⁸⁹ Lenk., rus. *O, koks didis tas Zola apsakymas Už meilės naktį / Nėra ką lyginti su kokių Turgenevu!* (VUB RS F1-D1047, 44).

⁴⁹⁰ Lenk., rus. *gražus „Ką daryti“* [apie N. Černyševskio romaną] (VUB RS F1-D1032, 124).

⁴⁹¹ Lenk. *paskaitysiu Zola ir [išdėliosiu] pasjansą, po to miegoti* (VUB RS F1-D1030, 24).

⁴⁹² Lenk. *Baigiau Zola penktą skyrių. Eisiu skaityklon* (VUB RS F1-D1030, 29).

⁴⁹³ Lenk. *Rytoj gal baigsiu [skaitęs] Zola* (VUB RS F1-D1030, 30).

⁴⁹⁴ Lenk. *Gražūs korydoriaus skliautai, Tvardovskio knyga, rusiškai „gavorit po polsku wospreszczajetsa“ – visa tai pernelyg pažįstama* (LMAVB, f. 194, b. 10, 111r).

⁴⁹⁵ Lenk. *Tądien pasakojau [apie savo kelionę], išdalinau dovanas, išvis buvau „dienos didvyris“* (LMAVB, f. 194, b. 10, 107v) [data 1904 10 20, Leipcige].

Kaip citata įterpiama precedentinė frazė, kolokacija:

i miej tu „возвышенные чувства“⁴⁹⁶

Toks „citavimas“ galėdavo būti akivaizdesnis nuotaiką apibūdinant okazionalizmu, kito asmens posakiu, lit. kūrinio citata, aliuzija į jį.

*nastrój „i ne žydu ot žizni ničego ja“⁴⁹⁷; Pas mane stimmung vėl: Ei broliai, pančius laiks!⁴⁹⁸; *Ça depend vom stimmung*⁴⁹⁹. Kartais citavimas eksplikuojamas, nurodant pašnekovą ar pokalbio situaciją: *Droga była slizka, ale za to widok – „sehr lohnend“ powiedział by Baedecer*⁵⁰⁰; „В природе нет скачков“ – *Brehm. Tak samo i w moich planach*⁵⁰¹.*

Kodų kaita ir skatinimo efektas. Muyskeno išskirta tikroji kodų kaita yra sklandžios dvikalbystės (abiejų kalbų tobulesnio išmanymo) požymis (Lipski 2009, 31). Tokiais atvejais perėjus į antrąją kalbą, prie pirmosios kalbos negrįžtama:

*Ryt parūkysiu – metai nuo pirmo karto pysznie bylo wtedy*⁵⁰²; *budzik swolocz nicht ganz praktisch*⁵⁰³; *kiepsko, że gardło czegoś nie tout affait comme il faut*⁵⁰⁴; *Głowa niby trochę nie mozo*⁵⁰⁵.

Kai kuriais atvejais atsiradusi sakinyje leksema gali paskatinti perėjimą į kitą kalbą ar/ir į kitą grafikos sistemą. Regis, to reiškinių pavyzdžiais laikytini šie sakiniai:

*nu, Wićka – держись ten tydzień*⁵⁰⁶; *Jutro idę na imieniny Sanьki*⁵⁰⁷; *atsimėskim nuo sianajo svieto – chciała fetka koniecznie, żeby co powiedział po litewsku (po-литвински) Отношєнія dziś ещє мьньє принуждєнные*⁵⁰⁸; *razem*

⁴⁹⁶ Lenk., rus. *ir puoselėk čia, žmogau, jausmus tauriuosius* (VUB RS F1-D1035, 3).

⁴⁹⁷ Lenk., rus. *nuotaika „nieko iš gyvenimo nelaukiu“* (VUB RS F1-D1035, 2) [Michailo Lermontovo eilės].

⁴⁹⁸ Vok. *nusiteikimas* (VUB RS F1-D1042, 55).

⁴⁹⁹ Pranc., vok. *tai priklauso nuo nuotaikos* (VUB RS F1-D1035, 126).

⁵⁰⁰ Lenk., vok. *Kelias buvo slidus, tačiau vaizdas „to tikrai vertas“, kaip pasakytų Bedekeris* (LMAVB, f. 194, b. 10, 116v).

⁵⁰¹ Rus., lenk. *Brehm: gamtoje nebūna šuolių. Taip pat ir mano planuose* (VUB RS F1-D1025, 48).

⁵⁰² Lenk. *gera tuomet buvo* (VUB RS F1-D1039, 36).

⁵⁰³ Lenk., vok. *žadintuvas, nenaudėlis, ne visai praktiškas* (VUB RS F1-D1031, 93).

⁵⁰⁴ Lenk., pranc. *Nemalonu, su gerkle kažkas blogai* (VUB RS F1-D1035, 95).

⁵⁰⁵ Lenk., rus. *galva lyg ir skauda* (VUB RS F1-D1039, 13).

⁵⁰⁶ Lenk., rus. *Na, Vićka, šią savaitę laikykis* (VUB RS F1-D1032, 28).

⁵⁰⁷ Lenk., rus. *ryt einu į Aleksandro vardines* (VUB RS F1-D1034, 111).

⁵⁰⁸ Lenk., rus. *panelė besąlygiškai norėjo, kad ką pasakyčiau lietuviškai (litvinų tarpe). Santykiai šiandien dar mažiau įtempti* (VUB RS F1-D1035, 81).

z Писаковым, сибиряк'iem⁵⁰⁹; ot, jei rytoj *провалюсь* – bus skandalas⁵¹⁰; na! Dla *краснаго словца не зашкодзіе*⁵¹¹; to tylko dla *краснаго сія словца пісье*⁵¹²; to *неподходящія выраженія*⁵¹³.

Pirmajame pavyzdyje rusifikuotas kreipinys pastūmėja link rusiško veiksmazodžio; antrajame – cituojami merginos, kalbėjusios rusų kalba, žodžiai atveda į rusų kalbos raišką (beje, kartu paaiškėja, kad egzotiškos kalbos žinojimas galėjo būti vykusi tema susipažinimo pokalbiui). Trečiajame – pavardė, rodos, provokuoja perėjimą prie užrašymo kirilica. Ketvirtuoju atveju, rusų žodis *провалюсь* paskatina perėjimą ne į rusų kalbą, tačiau į rusų grafiką. Paskutiniuose pvz. matomi leksikos ir grafikos lygmenų perjungimo nesinchroniškumai.

Neatitikimai tarp grafikos ir kalbos, kodų kaita žodžio viduje. Rusų kalba galėjo būti užrašoma lotynica, arba lenkų kalba – kirilicos pagalba:

*Чорт деру, глупства зада*⁵¹⁴; *а въ остатечнымъ разіе і jutro*⁵¹⁵; *остолонай*⁵¹⁶; *dalej nierazborczivo*⁵¹⁷; *wogule, żyją przypiewajucz*⁵¹⁸ [apie vokiečius]; *nu duszka, dokąd zamierzasz? Woobszcze – все дорогу введут в рим введут*⁵¹⁹; *gdzie nie pluń – Café restoran Luxusowy*⁵²⁰; *Muszę jednak prawdopodobnie dostać swidietielstwo o blazonadeżności, fotografiją і yдoctвopєнiє*⁵²¹; [anarchistų susirinkime] *nasluhaliśmy się żalkich słów*⁵²²; *Dnem і nočju czasowyje...*⁵²³; *Nus, Saharet – ni skazkoj nie skazat і ni pierom nie opisati*⁵²⁴;

⁵⁰⁹ Lenk., rus. *drauge su Pisakovu, siberiečiu* (VUB RS F1-D1030, 178).

⁵¹⁰ Liet., rus. *Et, jei rytoj susikirsiu – bus skandalas* (VUB RS F1-D1042, 66), [apie egzaminą].

⁵¹¹ Lenk. *na, dėl gražesnio pasakymo nepakenks* (VUBRSF1-D1033, 151).

⁵¹² Lenk., rus. *tą rašau tik dėl gražumo* (VUB RS F1-D1051, 51).

⁵¹³ Lenk., rus. *tai netikę posakiai* (VUB RS F1-D1032, 143).

⁵¹⁴ Rus., lenk. *velnias griebtų, tai nusišneka* (VUBRS F1-D1032, 10), [apie dėstytoją, įrašyta paskaitos metu].

⁵¹⁵ Lenk. *O galų gale ir rytoj* (VUB RS F1-D1048, 10).

⁵¹⁶ Rus. *остолон*, „kvailys“ ir liet. kalbos galūnė (VUB RS F1-D1036, 98)

⁵¹⁷ Lenk., rus. *toliau neįskaitoma* (VUB RS F1-D1025, 51).

⁵¹⁸ Lenk., rus. *ir šiaip gyvena sau dainuodami* (VUB RS F1-D1030, 13), [„labai gerai“].

⁵¹⁹ Lenk. *Nagi, mielasis, kur taikai? Na bet galų gale visi keliai veda į Romą* (VUB RS F1-D1031, 103).

⁵²⁰ Lenk., rus. *kur bapažvelgtum – liuksusinis kavinė ir restoranas* (VUB RS F1-D1030, 43).

⁵²¹ Lenk. *Tikriausiai vis dėlto privalau gauti patikimumo liudijimą, nuotrauką ir pažymėjimą* (VUB RS F1-D1034, 10).

⁵²² Lenk., rus. *prisiklausėm apgailėtinių žodžių* (VUB RS F1-D1036, 70).

⁵²³ Lenk. *dieną naktį sargybiniai* (VUB RS F1-D1037, 10).

⁵²⁴ Lenk., rus. *na, Saharet [puiki], nei apsakysi, nei aprašysi* (VUB RS F1-D1036, 12).

opowiadał o swoich *pochożdzenijach*⁵²⁵; *Wszystko myślę jak urządzić się z przyszłością. Co do „wniesznich usłowij“ – albo będę miał lgotę, albo nie*⁵²⁶; *Takiemu pusgalwui mogę powiedzieć*⁵²⁷; *zapisalem się w czlenu stolowej*⁵²⁸.

Kai kuriais atvejais kodų kaita vyksta ne tik vieno sakinio, bet ir vienos leksemos viduje: tą leidžia pastebėti būtent skirtingos VCD vartojamos grafikos sistemos.

*Страву́нскі в Ека́теринославе*⁵²⁹; *nazwalem kosciol przy niej, шайкя* “ i mysle, że...⁵³⁰; *wyłożyłem кукисz z masłem*⁵³¹; *oprucz „илянн’ся” byłem w Muzeum Czartoryjskich*⁵³²; *dlugo niespałem „нотешаёнц” wujowstwo*⁵³³; *zjadłem porządny dozę miodu (w porównaniu z lotowiańskimi – „ничтожна”*⁵³⁴; *дубина* ‘m (rus., „mulkis” ir lenk. galūnė, VUB RS F1-D1052, 94); *czy nie похор.[онный] мариу, дубино*⁵³⁵

Paskutiniame pavyzdyje lenkiško šauksmininko galūnė taikyta rusų k. daiktavardžiui, priešpaskutiniame – galininko nosinė pritaikyta kirilica užrašytam rusiškam žodžiui. Žodžio *porządny* reikšmė „gerokas, nemažas“ žodyne yra tik trečia ir priskiriama šnekamajai kalbai (DLLKŽ 2003).

Toks laisvas grafikos sistemų derinimas gali kelti nuostabą. Galimos bent trys paaiškinančios hipotezės: rašant greitai, persijungimas į kitą abėcėlę gali būti apsunkintas; tai galėjo būti kalbos žaismės bandymai, sąmoningas įprastos formos laužymas, suteikiantis tekstui individualumo; arba abi abėcėlės asmeniui buvo tiek artimos, kad kurios nors pasirinkimas neatrodė svarbus sprendimas. Panašų reiškinių užfiksavo su Lenkijos sentikiais bendravusi Anna Zielinska: „stebina lengvumas ir automatizmas, su kuria informantai keičia kalbas, taikydami prieš pašnekovų [...] sentikiai niekada

⁵²⁵ Lenk., rus. *pasakojo apie savo nuotykius* (VUB RS F1-D1031, 52).

⁵²⁶ Lenk. *vis nenusprendžiu, kaip tvarkytis ateitį. Kas dėl išorės sąlygų – arba turėsiu nuolaidų, arba ne* (VUB RS F1-D1030, 50).

⁵²⁷ Lenk., liet. *tokiam pusgalviui pasakyčiau* (VUB RS F1-D1035, 82).

⁵²⁸ Lenk., rus. *užsirašiau valgyklos nariu* (VUB RS F1-D1035, 86).

⁵²⁹ Rus. *Stravinskis yra Jekaterinoslave* (VUBRSF1-D1032, 85).

⁵³⁰ Lenk., rus. *jai girdint pavadinau bažnyčią „gauja” ir manau, kad* (VUB RS F1-D1033, 102).

⁵³¹ Lenk., rus. *Išdėliojau špygą sviestuotą* (VUB RS F1-D1030, 42), [nesėkmingai dėlijo pasjansą].

⁵³² Lenk. *Išskyrus valkiojimąsi aplankiau dar Čartoryskių muziejų* (LMAVB, f. 194, b. 10, 116v).

⁵³³ Lenk. *ilgai nėjau miegoti, linksmindamas dėdę ir tetą* (VUB RS F1-D1024, 61v).

⁵³⁴ Lenk. *Suvalgiau geroką porciją medaus (Latavėnų masteliais niekingai mažą)* (VUB RS F1-D1026, 38). Kad ir kirilika užrašytas *ничтожна*, sekant lenkų kalbos galininku įgauna nosinę. Žodžio *porządny* reikšmė „gerokas, nemažas“ žodyne yra tik trečia ir priskiriama šnekamajai kalbai (DLLKŽ, 2003).

⁵³⁵ Lenk., rus. *ar tik ne Laidotuvių maršą, mulki* (VUB RS F1-D1030, 68v).

nenustebdavo, kad juo šnekindama klausimus užduodu iš eilės keliomis kalbomis [...], tarsi kalbėjimas dviejomis ar trejomis kalbomis“ nieko neturėtų stebinti.

Kartais panašu, kad perėjimas kiton abėcėlėn turėjo **eufemistinių** sumetimų: užrašius lotynica rusiška invektyvą, ji atrodė sušvelninta.

*Co oni sobie, sukiny demu, myslą?*⁵³⁶; *sukin Kot! Swolacz*⁵³⁷; *sukiny dzieci* (VUB RS F1-D1044, 16v); *co za sukiny diety* (VUB RS F1-D1044, 49); *jakie puszczne sny – czort padieri*⁵³⁸; *sukina docz* (VUB RS F1-D1031, 72) [rus., „сукина дочь“]; *sukin kot Psiakrew* (VUB RS F1-D1031, 73) [rus., „сукин кот“]; *Юха!* (VUB RS F1-D1036, 71) [lenk., „jucha“].

Kalbų ir grafikų kaita galėdavo žymėti ir atsiribojimą nuo „kito“ kalbos:

*Ta buržuazya winna, c oze mnie weterynarza zrobila. Idyoci ze swemi konkursowymi egzaminami. Freje konkurenz. Idyoci*⁵³⁹.

Darnioji raiška ir kiti atvejai. Darniosios raiškos atveju kodas gali būti „perjungtas“ daugiau nei vieną kartą (Lipski 2009, 16); šiais atvejais pakeičiami funkciniai (nereikšminiai) žodžiai (pagal Lipski 2009, 21). Tikriausiai, tokio kodų perjungimo pvz. galėtų būti šie sakiniai:

Wlasciwie cala ta tirada troche „ni k sely, ni k gorody“. *Co prawda bronie moją teoryę chcenia (dlia mnie I takich jak ja) z toczki zrenija zadierzki progiessa i udaczno*⁵⁴⁰; *позвольте предложить, / Красавица, Вам руку / Co może być piękniejszem!? Je vous amend un peu?! Слезами залит мир безбрежный? / Ça depend vom stimmung*⁵⁴¹.

Romaine pažymi, kad keliakalbiai linkę perjungti kodą, kai jiems tenka užpildyti pauzes ar įterpti metateksto intarpus (*tag-questions*): kalbos pasikeitimas leidžia klausytojui suprasti, kad keičiamas pranešimo pobūdis

⁵³⁶ Lenk., rus. *ką jie, kalės vaikai, sau galvoja?* (VUB RS F1-D1025, 74).

⁵³⁷ Rus. *kalės katinas, padugnė* (VUB RS F1-D1031, 46).

⁵³⁸ Lenk., rus. *kokie puikūs sapnai – velniai griebtų* (VUB RS F1-D1033, 129).

⁵³⁹ Lenkų, vok. *Tai buržuazijos kaltė, kad padarė iš manes veterinarą. Idiotai su savo konkursiniais egzaminais. Laisvoji konkurencija. Idiotai.* (VUB RS F1-D1052, 24–25). Vokiškas posakis *Freie konkurenz* neverčiamas – tai citata, svetimas žodis tekste.

⁵⁴⁰ Lenk., rus. *Šiaip jau visa ta tirada kiek nei į tvorą, nei į mietą. Kas, tiesa, sėkmingai patvirtina mano norėjimo (man ir tokiems, kaip aš) teoriją, progreso pristabdymo atžvilgiu* (VUB RS F1-D1030, 47).

⁵⁴¹ „*Leiskit pasiūlyt Jums, Gražuole, ranką*“. *Kas gali būti gražiau? Je vous amend un peu?! Bekraštis pasaulis ašaromis tvinsta. Tas priklauso nuo nuotaikos.* (VUB RS F1-D1035, 126). Dvi citatos – iš „Fausto“ operos arijos (P. Kalašnikovo vertimas į rusų kalbą), ir iš 1900 m. Vladimiro Akimovo teksto dainai „Raudonoji vėliava“ (vertimas iš lenk. k.) <http://a-pesni.org/starrev/krznamia.htm>

(Romaine 1995, 162)⁵⁴². Paskutiniame sakinyje citatos yra rusų kalba, o komentuojantys, metatekstiniai fragmentai pateikti lenkų, prancūzų, vokiečių kalbomis.

Nevisuomet VCD kodų kaitos motyvai akivaizdūs. Kartais atrodo, kad pasireiškia visiška rašančiojo laisvė ir kalbos sakinyje kaitaliojasi be regimos priežasties:

*né atejo šindian pinigų, dėl to [...] blogas **nastrój**⁵⁴³; n'est ce pas **оцпроумно**⁵⁴⁴; caca-ś chłopczyk! **Perskaičiu** 48 str. ir *presque tout comprise!*⁵⁴⁵.*

Žinoma, kad kartais kodų kaita ir skoliniai gali būti įterpiami estetiniais sumetimais. Polemizuodamas su Saussure teorijos teiginiu, esą kalbos ženklas yra arbitralus (jo forma nėra priklausoma nuo reikšmės) Miroslavas Bańko teigia, kad skoliniai kartais patraukia savo egzotiškumu, kitonišku skambesiu; pvz., lenkų kalbos vartotojai, linkę išsaugoti originalią svetimžodžio rašybą, pasipriešina kalbininkų nustatomoms adaptavimo normoms, vietoje rekomenduotų *wodu* ir *dżez* rašydami *voodoo* ir *jazz* (Bańko 2012, 22). Bent kelis kartus panašus mėgavimasis užsienietiško žodžio skambėjimu pastebimas ir VCD:

*Zrozum, że **nastrój**, to święta rzecz. Res sacra⁵⁴⁶; *Snilem J'ai rêvé... Jairevé Sapnavau, mat, negražiai skamba Traum Rêve*⁵⁴⁷.*

Kartais kitos kalbos žodis pasirinkimas tikiausiai nulemtas ypatingo leksemos išraiškimumo:

*na dziedzińcu stoi szarmańszczyk / chłopiec z małpą. / **Надрывает**. *À Kazáń*⁵⁴⁸; *Lamprecht [...] puszcza **колкосту**⁵⁴⁹; **habeas butas**⁵⁵⁰.**

⁵⁴² Panašiai, kaip metatekstą, neanglakalbiai interneto vartotojai vartoja angliškas santrumpas; jomis perteikiamas požiūris į kalbos objektą, atskleidžiama savo nuomonė, komunikacijos etiketo dalykai (pvz., *IMHO, LOL*) (Литневская 2011, 144).

⁵⁴³ Lenk. *dél to bloga nuotaika* (VUB RS F1-1037, 10).

⁵⁴⁴ Pranc., rus. *Tai nėra sąmojinga* (VUB RS F1-D1035, 78). Komentuoja savo ankstesnį įrašą.

⁵⁴⁵ Lenk., liet., pranc. *Caca berniukas, perskaičiau 48 p., ir supratau beveik viską* (VUB RS F1-D1035, 44).

⁵⁴⁶ Lenk., lot., rus. *Tai šventas reikalas* (VUB RS F1-D1035, 128).

⁵⁴⁷ Lenk., pranc., vok. *sapnavau, sapnavau, sapnavau – sapnavau mat negražiai skamba, Sapnas, Svaja* (VUB RS F1-D1050, 17v).

⁵⁴⁸ Lenk., rus., pranc. *Kieme stovi rylininkas / berniukas su beždžione / Dreskia [širdij] į Kazanę!* (VUB RS F1-D1039, 40).

⁵⁴⁹ Lenk., rus. *Lamprechtas aštrialiežuvauja* (VUB RS F1-D1030, 3).

⁵⁵⁰ Lot., liet. *turiu butą* (VUB RS F1-D1051, 24). Galbūt lotynų kalba turėjo teikti pranešimui iškilmingumo, galima ir užuomina į teisinį terminą *habeas corpus*.

Asociatyvi (pagal asociacija su kalbėjimo objektu) kodų kaita, regis, pastebima poroje frazių apie vokiečių kalba pirktą knygą. Jos „vokiškumą“ akcentuoja – w *originale* [=v *оригинале*], jis atsiranda ir vokiškos leksemos pavidalu (*So, Ja*). Tokį sprendimą, matyt, vertino, kaip ypatingą šaunumą (galimas siekis pasirodyti prieš bendraamžius), todėl kiekvieną kartą šalia atsiranda rusiška idioma „знай наших“:

*A ja kupię Weininger'a / I w oryginalu!! Znaj naszych! / So / Trzeba kupić*⁵⁵¹; *Kupiłem Weiningera / Знай наших / Ja / I „przepatrzalem“ już wstęp*⁵⁵².

Paskaičius minėtą autorių dienoraštininkui dėl jo kompetencijos kyla abejonių, kurias vėl išreiškia rusų k. idiomomis:

*E, padać Weininger w tych oczach zaczyta / Началь „Во славу“, а дальше – „заунокой“ wychodzi [...] Czy nie jest to „покушение съ негодными средствами“ – wleźć na terytoryę nauki*⁵⁵³.

2.5. Interferencija ir/ar kūrybiška kalbų žaismė

Dažnai atsitinka, kad kodų kaita dvikalbių šnekoje atsiranda jiems to nepastebint, neįsisąmoninant (Romaine 1995, 95). Tačiau kartais dviejų kalbų pažinimas suteikia galimybę sąmoningai kurti tarpkalbinę žodžių žaismę. VCD matomi abu atvejai.

Kalbų interferencija yra asmens neįsisąmonintas vienos kalbos poveikis kitai kalbai. Pvz., VCD pasitaiko verstinių frazeologizmų:

*Fizyky, dolžno być uže **выдержал**?⁵⁵⁴; w porę licha go przyniosło⁵⁵⁵; gdzie raki zimują⁵⁵⁶; Jan [...] był mocno z **gorza** trynknięty⁵⁵⁷; Za dużo tam nianek⁵⁵⁸;*

⁵⁵¹ Lenk., rus., vok. *O aš pirksiu Weiningerį / Ir originalo kalba / Gerbk mūsų / Reikia nupirkti* (VUB RS F1-D1046, 108v).

⁵⁵² Lenk., rus., vok. *Pirkau Weiningerį / Gerbk mūsų / Taip / Ir jau „peržiūrėjau“ įžangą* (VUB RS F1-D1046, 119).

⁵⁵³ Lenk, rus. *Veiningeris pradeda kristi mano akyse, pradėjo šlovindamas, o toliau jau kalba, lyg šermenyse [...] ar tik nebus tai užpuolimas netinkamai apsiginklavus – bandymas užgrobti mokslo teritoriją* (VUB RS F1-D1046, 139v). Apie šio rusų k. posakio precedentiškumą, siekiantį Rusijos Imperijos baudžiamojo kodekso šabloną rašė Natalija Arlauskaitė (Арлаускайте 2004, 164).

⁵⁵⁴ Rus. *fiziką turbūt jau išlaikei?* (VUB RS F1-D1030, 138).

⁵⁵⁵ Lenk. *tai laiku nelabasis jį atnešė* (VUB RS F1-D1024, 27), [=rus., „лихо его принесло“].

⁵⁵⁶ Lenk. *kur vėžiai žiemoja* (VUB RS F1-D1035, 119), [=rus. „где раки зимуют“].

⁵⁵⁷ Lenk. *Jonas buvo dėl bėdos gerokai prisigėręs* (VUB RS F1-D1024, 26v) [=rus., выпить с горя].

⁵⁵⁸ Lenk. *per daug turiu auklių* (VUB RS F1-D1045, 47), [=rus. „у семи няnek дитя без глазу“].

głównego *chriebta* nie było widać⁵⁵⁹; Я другой день в телячем восторге по случаю выборов⁵⁶⁰.

Interferencija aiškintini taip pat ir atvejais, kai žodžiai linksniuojami pagal kitos kalbos normas, įterpiamas skolinys:

widziałem w *Читальни* fetke⁵⁶¹ [= в читальне; w czytelni; lenk. derinimas]; wzbudzał we mnie pewien rodzaj *mpenety*⁵⁶² [rus. „трепет“, lenk., „dreszczu“, lenk. sg. gen. galūnė]; *jakoś nie czuję drangu nach haus i zbytnej ochoty do pisania listów*⁵⁶³ [vok., „Drang“ + sg. gen.]; *szokował mnie uprawianiem szczypania Maedcheny (freulein)*⁵⁶⁴ [nuo vok. „das Maedchen“ + gen.]; *Dalyki właściwie takie*⁵⁶⁵ [liet. „dalykai“ + pl. galūnė]; *ile mi on blutu popsuje*⁵⁶⁶ [vok., „das Blut“ + sg. gen. galūnė]; *Buvou ant schodką universitete* [=rus. „сходка“ + sg. gen. nosinė galūnė] (VUB RS F1-D1042, 34); *poradzę się u „żinowów”*⁵⁶⁷ [liet. „žinovas“ + lenk., pl. gen. galūnė]; *Dostać pas w Wilnie* (VUB RS F1-D1031, 41); *Co do pasu* (VUB RS F1-D1031, 42); *Kupilem zaponki* (VUB RS F1-D1040, 81) [lenk., *haftka*, „sąsaga“]; *rok jak kupił aparat*⁵⁶⁸ [=kupilem]; *pravedem laiką* (VUB RS F1-D1047, 42), [rus. *провели время*, „leidom laiką“].

Kiti perkelti iš rusų kalbos elementai:

*kóra wczoraj wogule bieleny objełas*⁵⁶⁹; *co było robić*⁵⁷⁰; *...s.d., s.r., anarchistów różnych ościenkow*⁵⁷¹; *wkarabkać się* (VUB RS F1-D1024, 122); *Челокаев córki niema*⁵⁷² [= niemajė].

Emfazė. Kitais atvejais VCD pastebimas daugelio kalbų pavartojimas, siekiant pabrėžti posakio svarbą:

⁵⁵⁹ Lenk. *pagrindinės keteros nesimatė* [kalnuose]; rusicizmas, nes lenk. „ketera“ *grzbiet* (VUB RS F1-D1030, 174).

⁵⁶⁰ Lenk., rus. *Dėl rinkimų aš jau antrą dieną beprotiškai laimingas* (VUB RS F1-D1037, 33). Derinimas „другой день“ galėtų būti paaiškintas polonizmu (lenk. drugi „antras“).

⁵⁶¹ Lenk. *Mačiau skaitykloje panelę* (VUB RS F1-D1028, 52).

⁵⁶² Lenk. *sukeldavo man savitą šiurpulį* (VUB RS F1-D1031, 19).

⁵⁶³ Lenk. vok. *kažkaip nejaučiu namų ilgesio ir nenugalimo noro rašyti laiškus* (VUB RS F1-D1030, 13).

⁵⁶⁴ Lenk., vok. *mane šokiravo įgnybdamas padavėjai* (VUB RS F1-D1031, 25).

⁵⁶⁵ Lenk., liet. *Tokie dalykai* (VUB RS F1-D1046, 73).

⁵⁶⁶ Lenk., vok. *kiek kraujo jis man pagadins* (VUB RS F1-D1038, 24).

⁵⁶⁷ Lenk., liet. *pasitarsiu su žinovais* (VUB RS F1-D1046, 65).

⁵⁶⁸ Lenk. *metai, kaip nupirkau fotoaparatą* (VUB RS F1-D1047, 59).

⁵⁶⁹ Lenk., rus. *Kuri vakar tiesiog pasiuto* (VUB RS F1-1036, 27), [=белены обьялась].

⁵⁷⁰ Lenk. *ką reikėjo daryti* (VUB RS F1-1024, 138), panašu į rusų k. konstrukciją.

⁵⁷¹ Lenk. s[ocial]d[emokratų], s[ocialistų] r[espubikonų?], *įvairių atspalvių anarchistų* (VUB RS F1-D1033, 10).

⁵⁷² Lenk. *dukters neturi* (VUB RS F1-D1032, 85).

*Snilem J'ai rêvé... Jairevé Sapnavau, mat, negražiai skamba Traum Rêve*⁵⁷³; *Wierzę Credo Върю Je croi Ich glaube! Tikiu To* (VUB RS F1-D1035, 146); *Пабома Праца Darbs Darbas Arbeit Travail* (VUB RSF1-D1044, 113); *To święta rzecz. Res sacra*⁵⁷⁴.

Žodžių žaismė – tai bet kurio kalbos lygmens tyčinis laužymas, tikintis, kad klausantysis supras žaismės techniką. Pagrindiniai kalbėsenos (разговорной речи) žaismės kūrimo principai – nebūdingų, netikėtų kalbėsenos išraiškos priemonių pasirinkimas arba neįprastų savo turinių arba forma kalbos vienetų kūrimas (PPP 1983, 176). Dažnais atvejais, norint juokauti, pasirenkama kalbėsenos „kaukė“: kalbama sąmoningai netaisyklingai, tarmiškai, su akcentu (ibid, 181). Gali būti žaidžiama su žodžių derinimu, jų struktūra, taikant protezę, metatezę, žodžius netaisyklingai trumpinant, pavartojant precedentinį tikrinį vardą, kaip kokios nors idėjos emblemą – donkichotas, napoleonas (ibid, 189–191)⁵⁷⁵. Pastebima, kad bent jau rusų neformaliai kalbėsenai būdingi saviti „makaronizmai“, kai linksminama, o kalbos šaunumo siekiama gretinant įvairių stilių, kilmių žodžius. Pastebėta, kad, nukreipdama dėmesį nuo kalbos turinio į jos formą, kalbos žaismė gali sušvelninti kalbėseną (ibid, 174).

Kalbos žaismė – intelektualaus kalbėtojo privilegija, nes reikalauja suvokti kalbos taisyklių sąlygiškumą, reflektuoti kalbos elementų formą ir turinį, matyti komiškumą įprastame (Литневская 2011, 152). Keli VCD kalbos žaismės atvejai:

*do kawiarni (ciekawym czy to od kawa, czy od kawior)*⁵⁷⁶; *Merejkowski. Jaki ja jednak благородны человек [...] Wynosi, Preswiataja Благородица*⁵⁷⁷; *Blague des blagues* (VUB RS F1-D1051, 207v) [=lenk., *blaga* „melagystė, akių dūmimas“ + pranc. kalbos konstrukcija ir pranc. ortografijos imitavimas]; *w Wilnie trzeba będzie obryć się (ogolić się – właściwie nieprzyzwoite wyrażenie)*⁵⁷⁸.

⁵⁷³ Lenk., pranc., vok. *sapnavau, sapnavau, sapnavau – sapnavau mat negražiai skamba, Sapnas, Svaja* (VUB RS F1-D1050, 18).

⁵⁷⁴ Lenk., lot. *tai šventas reikalas* (VUB RS F1-D1035, 128).

⁵⁷⁵ šio darbo 3 skyriuje nagrinėjama PR vardu.

⁵⁷⁶ Lenk. *į kavinę (ar nuo žodžio kava, ar nuo kilimas)* (VUB RS F1-D1031, 32); minima kavinė Bachčisarajuje, matyt, dekoruota kilimais; rus. *ковёр* suteikia juokeliui tarpkalbiškumo obertoną.

⁵⁷⁷ Lenk., rus. *Merežkovskis. Koks aš kilnus žmogus... Gelbėk, Mergelė Prakilniausioji* (VUB RS F1-D1031, 57). Rusų *Богородица* „Dievo motina“ pakeista į *Благородица*, „Kilnumo gimdytoja“; tai, matyt, susiję su skaitytu Merežkovskio tekstu.

⁵⁷⁸ Lenk. *Vilniuje reikės nusiskusti (ogolić się – tiesiog nepadorus žodis)* (VUB RS F1-D1028 57), matyt asociacija su rus. *оголуть* „apsinuoginti“.

Kelios kalbos patikslina prasmę. Emocijos ir kalba. Kitas atvejis, kai kelios kalbos gali būti pasitelktos sąmoningai – prasmės patikslinimo siekis. VCD tai stebima dienoraštininkui įvardijant emocijas.

Žodžiai *emocija* ir *jausmas* dažnokai tapatinami, bet šias sąvokas derėtų skirti. Psichologo Iano Burkitto teigimu jausmus patiriame tiesiogiai, o įvardindami juos kaip vieną ar kitą emociją, klasifikuojame racionaliai, dėl to emociją įvardinti užtrunka kiek ilgiau (Burkitt 2002, 154). Emocijos yra „kompleksai; nes gimusios iš kūniškumo ir diskurso, jos nesupaprastintinos iki vienos tų sričių“ (Burkitt 2002, 153). Tai subjektyvūs išgyvenimai, apibūdinantys žmogaus poreikiams (motyvacijai) reikšmingus įvykius, reiškinius ir skatinantys veikti atsižvelgiant į juos. Jos gali sukurti įtampą ar palengvėjimo būseną, būna stiprios ar silpnos (Jakaitienė 2004, 495–496). „Dauguma emocijų yra aiškiai vertinamojo pobūdžio – geros, geidaujamos (džiaugsmas, meilė, pasididžiavimas, linksmumas) arba atvirkščiai blogos, nepageidaujamos (liūdesys, sielvartas, pyktis, nepasitenkinimas)“ (Gudavičius 2009, 182). Terminas psichologų vartoti pradėtas XIX a. pabaigoje (Dixon 2012, 342). Europiečiams būdingas požiūris, kad emocijos kyla žmogaus viduje, individo gali būti kontroliuojamos, slopinamos ar puoselėjamos nėra universalus: pvz., Mikronezijos kalboje *ifaluk* tai reiškinys, atsirandantis tarp žmonių jiems bendraujant (Pavlenko 2005, 87). Bazinių emocijų teorijos šalininkai teigia egzistuojant bazines, įgimtas emocijas, nepriklausančias nuo konkrečios kalbos, kurioje jos įvardinamos. Kaip pastebėjo JAV sociolingvistė Aneta Pavlenko, šia teorija verčia suabejoti jau tai, kad nesutariama, kurios būtent emocijos pripažintinos bazinėmis (ibid, 252). Tarp svarbiausių emocijų įvardinami susidomėjimas, džiaugsmas, nuostaba, liūdesys, pyktis, pasibjaurėjimas, panika, baimė (tai greičiau emocijų kontinuumai, kiekvienoje kalboje ribos tarp jų gali būti kitokios). Psichologai mano, kad yra apie penkis šimtus emocijų (Gudavičius 2009, 122), tad aišku, kad bet kuris įvardijimas yra didelis apibendrinimas.

Ir vienakalbiams žinomas potyris, kai priimtas emocijos pavadinimas tik labai apytiksliai atitinka patiriamą pojūtį. Dvikalbiams asmenims, bandantiems jausmus ir emocijas įvardinti negimtaja kalba, tas atotrūkis akivaizdesnis. Jie dažnai jaučiasi nepajėgūs (*handicapped*) savo jauseną tinkamai išreikšti antrąja kalba (Pavlenko 2014, 261). Kitą vertus, dvikalbystės tyrėjo François Grosjeano apklausti dvikalbiai informantai teigė, kad jausmus įsisaugindami ir reikšdami viena ar kita kalba, jie jausdavosi skirtingai (Grosjean 1982, 275–279). Panašūs buvo Pavlenko vykdytos apklausos rezultatai (Pavlenko 2014, 105); tyrėjos apklaustieji dvikalbiai

reikšmių neatitikimą kompensuodavo įterpdami kitos kalbos žodį (Pavlenko 2014, 269).

Emocijų įvardinimo sritis akivaizdžiai parodo skirtumus tarp etninių kalbų. Universalių emocijų įvardijimų nedaug; didesnioji leksikos bei frazeologijos dalis yra kultūroms specifiška ir vargiai išverčiama (Schrauf 2007, 288). Semantikė Ana Wierzbicka, siekdama apibrėžti konceptų etalonus nepriklausomai nuo kurios nors etninės kalbos įtakos, sukūrė natūralią semantinę metakalbą (kitaip vadinamą *lingua mentalis*, lot. ‚minčių kalba‘). Išskaidžiusi reikšmę į semas, tyrėja parodė, kad vienoje kalboje funkcionuojanti emocijos samprata turi reikšmių, nebūdingų kitos kalbos menamam atitikmeniui. Wierzbicka atkreipė dėmesį ir į tai, kad skirtingose kalbose emocijoms reikšti pasitelkiamos skirtingos kalbos dalys; rusų k. dažni intransityviniai veiksmažodžiai (*скучать, грустить, радоваться*), o anglų – žodžių junginiai (*to be bored, sad, happy*) (Wierzbicka 2005, 87). Tyrėjos manymu, sąvokos išreiškimas veiksmažodžiu žymi aktyvesnę subjekto poziciją. Svarbus ir žodžių junglumas, Pvz., rusų k. žodžių *грусть* (*светлая, мимолетная, беспричинная*) ir *печаль* (*глубокая*, nebūna be priežasties) skirtingas junglumas paaiškina jų dviejų skirtumus (Wierzbicka 2001, 23).

Emocijų įvardijimas VCD. Kaip jau minėta, VC studijavo Vokietijoje. Vos atvykęs į svetimą jam miestą, septyniolikmetis savo jausmų klasifikuoti nė nesistengė, nes suvokė juos kaip visiškai naujus:

I dziwna rzecz, tak rozczuliłem się, że wprost żałowałem wyjazdu z Rosyi. Ale jako tako wzięłem siebie w łapy i wyszłem na miasto rozerwać się⁵⁷⁹; Dziwna rzecz: jak tylko wspomnienie – ogarnia tęsknota nieznana dotychczas, a razem z tem i przyjemnie⁵⁸⁰.

Tarp kitų VC Leipcige lankytų paskaitų buvo ir psichologija, kurią dėstė eksperimentinės psichologijos pradininkas, profesorius Wilhelmas Maksimilianas Wundtas (1832–1920). Laiške klasės draugui didžiuodamasis rašė: *Читаем соль Лейпцига, Wundt „Психологию“⁵⁸¹*; ne kartą užrašė įspūdžius iš šio dėstytojo paskaitų, minėjo, kad mokė ir apie jausmus (VUB RS F1-D1030, 24; 59; 137). Rodos, šios paskaitos VC paskatino kitaip vertinti

⁵⁷⁹ Lenk. *net keista, taip susijaudinau, kad ėmiau tiesiog gailėtis palikęs Rusiją. Tačiau šiaip ne taip susiėmiau ir išėjau į miestą prasiblaškyti* (VUB RS F1-D1024, 132v).

⁵⁸⁰ Lenk. *net keista: vos prisimenu ką – apima lygi šiol nepatirtas ilgesys, o kartu ir malonu* (VUB RS F1-1024, 133v).

⁵⁸¹ Rus. *Psichologiją dėsto Leipcigo druska, Wundtas* (VUB RS F1-D1030, 59); užuomina į biblijinį posakį „Žemės druska“.

savus prisiminimus, jausenas. Turbūt neatsitiktinai profesoriui papasakojus, kad sąmoningi atsiminimai galimi tik pasiekus psichologinę brandą, nuo ketverių metų (VUB RS F1-D1030, 22–23), VCD atsiranda įrašas apie seniausią savęs ir motinos prisiminimą: 2 ar 3 mėnesių amžiaus (LMAVB RS f. 194, b. 107). Tiek ankstyvi vaikystės prisiminimai itin reti; tačiau yra Helen Keller pirmųjų mėnesių prisiminimų pvz. (Pavlenko 2014, 175).

Kita galbūt klausytų Wundto paskaitų pasekmė buvo emocijų savistaba, grafikai, kuriuose VC žymėdavosi savo emocijų kaitą per tam tikrus laiko intervalus, sekdamas emocijų pobūdį:

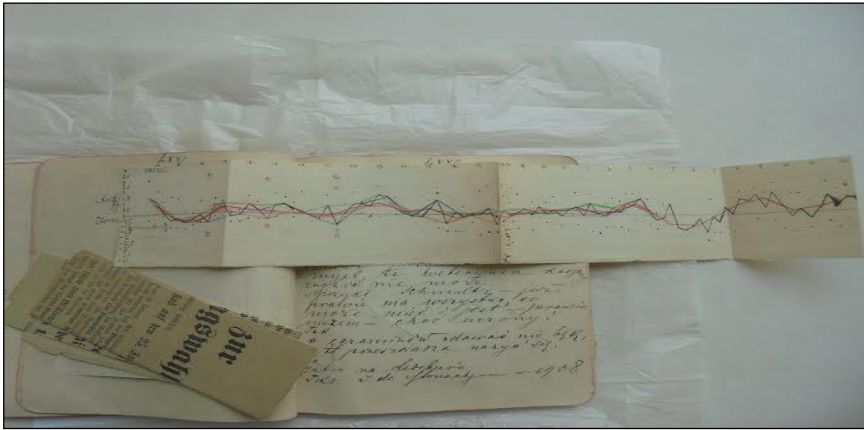
Będę od dziś prowadzić nowy dział statystykę nastroju. O ile możebnym będzie, otmęchaty co godzinę średni wyciąg z różnuch zmian w ciągu tej godziny. 12–1. VIII–IX i tak dalej do północy, ergo za 17 godzin. Jeszcze od 1–2 nocy, będzie osiemnascie [...] Katzenjammer silny – 2 katzenjammer słaby – 1. Apatya - (2) przyjemnie возбужденное – 2 [...] / To będzie ciekawe. (Ii полезно, в цѣлях самоусовершенствования?) / Во всяком случае самопознание wird dadurch stark gefaerdert. Sehr richtig!⁵⁸²; moj system będzie dawał dane nie co do siły uczucia, a co do charakteru⁵⁸³.

VCD išliko keletas tokių grafikų – popieriaus juostų su žymomis. Pav. 6 pavaizduota skalė nuo 3,5 iki -4, ties -1 pažymėta *unbehagen leicht* (vok. „lengvai nemalonus jausmas, nepasitenkinimas“), -2 *coeur grós* (pranc., „prislėgtas“), -3 *bardzo zle* (lenk., „labai prastai“). Įdomu, kad sudarydamas šiuos grafikus VC emocijas įvardino įvairiomis kalbomis. Kitur VCD mėgino klasifikuoti emocijas nuo teigiamų iki neigiamų (VUB RS F1-D1042, 28):

3. Телячій восторг – silne wzruszenie (jaki?) [rus., lenk. veršelio džiūgavimas – stiprus susijaudinimas, koks?]/ 2. Ożywienie, [lenk. pagyvėjimas]/ 1. Gemütlich [vok. jauku, malonu]; / 0. Apatija [lenk. apatija], / -3. przygnębienie [lenk. prislėgtumas, gniuždymas, depresija].

⁵⁸² Lenk., rus., lot., vok. *Nuo šiandien rašysiu naują nuotaikų statistikos skyrių. Kiek tai bus įmanoma, žymėsiu kas valandą vidutinį įvairių pokyčių per tą valandą rodiklį. 12-1. VIII – IX ir taip toliau iki vidurnakčio, taigi, per 17 valandų. Jei dar 1–2 nakties, bus per aštuonioliką [...] Smarkus nepasitenkinimas -2 silpnas nepasitenkinimas -1 apatija - (2) malonus susijaudinimas – 2 [...]. / Tai bus įdomu. (Ir naudinga, savęs tobulinimo tikslais?). Bet kuriuo atveju savęs pažinimui tai smarkiai pasitarnaus. Būtent taip! (VUB RS F1-D1035, 206–7).*

⁵⁸³ Lenk. *mano sistemoje [žymėsiu] duomenis ne apie jausmo stiprumą, bet apie jo pobūdį (VUB RS F1-D1042, 31).*

Pav. 6. Vienas įvairiakalbių emocijų grafikų VCD, Leipcigas (VUB RS F1-D1036, 51).

Tokiu introspekcijos pratimų paveiktas, sutelkęs dėmesį į vidinį pasaulį, studentas dažniau užsirašydavo ir bandė interpretuoti savo būseną. Nuotaikų fiksavimas tapo rutina, lygiai kaip įrašai apie orus ar egzaminus:

*bardzo ciepło ale melancholija*⁵⁸⁴; *Ciepły wilgotny dzień. Humor trzeba ratować*⁵⁸⁵; *Zimny ladny dzień, humor dobry*⁵⁸⁶; *Ūpas mėnkas. Rytoj farmacija [egzaminas] / Ūpas...* (VUB RS F1-D1051, 12).

Minėto posakio *телячий восторг*, rus., „veršiuko džiūgavimas“, apytikrė reikšmė yra „nežmoniškas (nepaprastas) džiaugsmas (žavėjimasis)“ (RLŽ 1985, 56). VCD ši frazė pasirodydavo įvairių kalbų sakiniuose:

*Odrazu nie wierzyłem oczom, potem wpadłem w „телячий восторг“*⁵⁸⁷; *dostałem „телячаго восторга“* [sužinojęs apie Port Artūro kapituliaciją]⁵⁸⁸; *Я другой день в телячем восторге по случаю выборов*⁵⁸⁹; *при особенно наглой выходке, мы впадаем в телячий восторг и шумно (топтанием) одобряем*⁵⁹⁰; *kolonija nasza в телячем восторге, ale inni slowianie w kiepskim nastroju*⁵⁹¹.

⁵⁸⁴ Lenk. *labai šilta, bet melancholija* (VUB RS F1-1028, 131).

⁵⁸⁵ Lenk. *šilta lietinga diena. Nuotaika gelbėtina* (VUB RS F1-D1035, 112).

⁵⁸⁶ Lenk. *šalta graži diena, nuotaika gera* (VUB RS F1-D1035, 73).

⁵⁸⁷ Lenk., rus. *iš karto netikėjau akimis, vėliau apėmė džiūgavimas* (VUB RS F1-D1024, 37v).

⁵⁸⁸ Lenk., rus. *pajutau džiūgavimą* (VUB RS F1-D1026, 86).

⁵⁸⁹ Rus. *jau antrą dieną džiūgauju dėl rinkimų* (VUB RS F1-D1037, 33).

⁵⁹⁰ Rus. *po itin įžūlaus išsišokimo mes džiūgaujam ir triukšmingai, trepsėdami, palaikome* (VUB RS F1-D1030, 101) [studentų reakcija dėstytojui politikuojant per paskaitą].

⁵⁹¹ Lenk., rus. *mūsų kolonija džiūgauja, o kiti slavai prastai nusiteikę* (VUB RS F1-D1030, 101).

Panašu, kad posakis „veršiukų džiaugsmas“, galbūt veikiant rusų kalbai, buvo žinomas to meto lietuvaičiams. Jonas Kaškaitis (1885–1963) atsiminimuose užrašė: „keli studentai džiūgauja, kaip teliukai pavasarį, svaičioja“ (Kaškaitis 1958, 180).

Jausenoms apibūdinti dienoraštininkas pavartodavo ir kitus frazeologizmus: *нюни распускамь*, rus. „dūdas paleisti“ (RLŽ 239), *krew w żyłach zastyla*, lenk. „kraujas sustingo gyslose“ [iš baimės], (VUB RS F1-D1040, 60), *katzenjammer*, vok. „pagirios“, bet taip pat, iš VCD konteksto ir „inkštimas, verkšlenimas“, pvz., kai apie VCD rašymo procesą ironizavo:

*Zapalilem lampę teraz troche “un peux de Katzenjammer”*⁵⁹².

Dažnai VC *вartодаво* nuotaiką reiškiantį neutralų žodį, tokį kaip *ūpas*, *stimmung*, *nastrój*, *humor* su apibūdinimu.

Nastrój arba *humor* (lenk. „nuotaika“) galėjo būti *niezly*, *pyszny*, *podjęty*, *rózowy*, *kiepski*, *pod psem*⁵⁹³, *neutralny* (lenk., „nebloga, puiki, pakili, rožinė, velniška, bjauri, neutrali“), *ūpas* – *puikus*, *menkas*; *stimmung* (vok., „nuotaika“) – *rudens*, *gute* (vok. „gera“).

Tikriausiai, kodų kaitą įvardinant emocijas lėmė ir rašančiojo polinkis į tikslumą. Išnagrinėti pavyzdžiai, regis, leidžia teigti, kad daugiakalbis, kelias kalbas aktyviai valdantis individas geba apibūdinti daugiau *tipišku* emocijų būsenų, nei vienakalbis asmuo. Panašu, kad jo atmintyje būdingų kuriai nors vienai kultūrai emocijų pavadinimai (kolokacijos, frazeologizmai) saugomi pirmine forma, neverčiami. Individualus VC polinkis į citavimą taip pat galimai paaiškina, kodėl šie žodžiai liko neišversti.

Pinigų įvardijimo strategijos. Šis poskyris atsirado, pastebėjus VCD ypatingą leksiką, susijusią su pinigais. Pinigų įvardijimas VCD atrodo eufemizuotas, dažniausiai pinigai vadinami kurios kitos kalbos žodžiu: anglų k. *monees*, vokiečių *groszen*, lenkų kalbos šnekamasis variantas *fajgla*, jidiš *geldele*, hiperonimas *finansai* arba metafora *mammona*. VC retai pinigus įvardindavo tiesiai (*nie wyżucać pieniędzy*⁵⁹⁴; *będę znowu pri diengach*⁵⁹⁵).

Priešasčių tam galėjo būti daug. Nesirūpinimą pinigais galima interpretuoti, kad kilmingojo asmens bruožą: rimtai kalbėti apie pinigus jam nepridera. Tai ir savigarbai opus priklausomybės jausmas – studentas, neturintis pajamų, visą VCD rašymo laiką buvo finansiškai priklausomas nuo

⁵⁹² Lenk., pranc., vok. *įžiebiau lempą ir dabar šiek tiek „truputį paverkšlensiu“* (VUB RS F1-D1035, 9).

⁵⁹³ Lenk. frazeologizmo reikšmė „blogiau nebūna“ (SFJP I, 673).

⁵⁹⁴ Lenk. *neišmesti* [tam] *pinigų* (VUB RS F1-D1031, 12).

⁵⁹⁵ Lenk. *vėl turėsiu pinigų* (VUB RS F1-D1035, 79).

tėvo. Galėjo veikti ir socializmo ideologija (apie buržuaziją VCD net kelis kartus atsiliepia neigiamas, „suburžuazėjus“ kaltino ir tėvą, ir pažįstamą šveicarą Grellet). Galbūt toks prikišamas nesirūpinimas pinigais buvo ir individualios psichologinės sąrangos bruožas, asmeninė psichologinė-romantinė nuostata:

Kvailas daiktas gi pinigai / Aš nenormos žmogus, kad ir / dėl to, kad man jie niekuomet nerūpėjo (VUB RS F1-D1052, 84).

Galbūt tai ir rusų kultūrai būdingas bruožas, kai praktiškumas, pinigų skaičiavimas prilyginamas smulkmeniškumui (kalbėti apie pinigus „nepriimta“, „nepadoru“, „žema“, miesčioniška). Jei ši versija teisinga, galima būtų išskirti dar vieną VCD reikšmingą rusų kultūros konceptą, tiksliau, *antikonceptą*: pinigai.

Pastebėjęs, kad Vincas Kudirka, atsiribodamas nuo taupaus ūkininko tėvo, neskaičiuodavo pinigų, Kavolis tai interpretavo, kaip protesto ženklą prieš tėvo ūkiškumą (Kavolis 1997, 38). Žinoma, kad ir Čiurlionis labai lengvai išleisdavo pinigus. Daugumai to meto lietuvių intelektualų, ypač ne dvasininkų luomo, pinigų niekuomet nepakako. Todėl iš šalies žvelgiantiems VC atrodė itin gerai aprūpintas:

Būdamas turtingų tėvų sūnumi, iš kultūros turtų jis sėmės lengviau už mus, pilkų šių dienų inteligentus, kurie savo spėkomis turim skinti sau kelią į žmones. Galbūt todėl, nežiūrint kartais į geriausius draugiškus santykius, jis vis jautėsi lyg svetimas mūsų tarpe. Ypatingas tai buvo tasai tykiai užgesęs žmogus. Neapsakoma dvasios grožė ir – nei lašo praktiškumo. Visi puikiausieji ginklai gyvenimo kovai, bet deja! nebuvo noro kovoti (V. E. T. 1910, 381).

Sunku pasakyti, kuri hipotezė arčiau tiesos. Tačiau pažvelgus į tekstą aišku, kad kalbėdamas apie pinigus VC jausdavosi nejaukiai, ir tą slėpė po juokavimo, nerūpestingumo kauke. Pinigų įvardijimas skoliniais pažymėtas:

*dawać mi monees*⁵⁹⁶ [=money]; *Tu okazało się, że gratis'y zajęte, a groszen'ow nie miałem*⁵⁹⁷; *Jutro geldy muszą być*⁵⁹⁸; *geldy* (VUB RS F1-D1046, 2); *Geldów N. nie oddali jutro nie obiecuje*⁵⁹⁹; *Stepuk dostał dziś rano geldy i czort wie gdzie siedzi*⁶⁰⁰; *30 fajgli jeszcze mam* (VUB RS F1-D1052, 124); *Gelderów – na 10 mar.*⁶⁰¹; *Parę guldenow*(f. 194, b. 10, 112r); *28 fenigów* (VUB RS F1-D1024, 59v)

Pinigų įvardijimas hiperonimu ir metafora:

⁵⁹⁶ Lenk., angl. *Duos man pinigų* (VUB RS F1-D1024, 3).

⁵⁹⁷ Lenk., vok. *čia paaiškėjo, kad nemokami užimti, o pinigų neturėjau* (VUB RS F1-D1038, 26), apie nutikimą viešajame tualete.

⁵⁹⁸ Lenk. *Rytoj turėtų būti pinigų* (VUB RS F1-D1046, 74).

⁵⁹⁹ Lenk. *pinigų N. ne atidavė ir ryt nežadėjo* (VUB RS F1-D1045, 100).

⁶⁰⁰ Lenk. *Stepukas šįryt gavo pinigų ir dabar velnias žino kur sėdi* (VUB RS F1-D1044, 145).

⁶⁰¹ Vok., lenk. *pinigų dešimt markių* (VUB RS F1-D1032, 147).

*Kiepsko z finansami, choć bywało gorzej*⁶⁰²; *gdy wyciągnęłam całą garsć mammony*⁶⁰³ [=mamony]; *Ogulne kieszonowe suchoty*⁶⁰⁴.

Pinigų įvardijimas skoliniais su mažybine priesaga:

*ale wypuscilem porzadnie geldelów / dudki, więcej nie zaciagną (mnie)*⁶⁰⁵; *prosić geldelów*⁶⁰⁶; *geldelów* (VUB RS F1-D1028, 11); *malo ma geldelów*⁶⁰⁷; *гельделе; гельделы* (VUB RS F1-D1035, 83); *Od pozajutra czekam geldelów*⁶⁰⁸; *Peter z realnej wystąpił. Dėlej geldelów*⁶⁰⁹; *geldelów na ten raz nie staje*⁶¹⁰.

VCD kelis kartus ta pati mažybinė priesaga (ir skoliniai) taikomi įvardinant tėvą: *chcial Tatele juz wyslac*⁶¹¹; *Od tateli*⁶¹²; [ir] *Ten père*⁶¹³.

Forma *geldele* yra skolinys iš jidiš kalbos. Tarp kitų slavų kalboms būdingų bruožų, jidiš įgavo ir dviejų laipsnių deminutyvą (Вайнрайх 1972, 40); dvigubas deminutyvas nurodomas, kaip viena ryškesnių slavų kalbų įtakos jidiš pasekmių (Wexler 2006, 742). Pasitelkdama Alicijos Nagórko terminą, Ewa Geller teigė, kad jidiš yra tipologiškai „šilta“ (turtingesnės morfologinės ir pragmatinės išraiškos) kalba, ir palaikė Махо Weinreicho pastebėjimą, kad iminutyvas (dvigubas deminutyvas) galėjo į šią kalbą patekti iš slavų kalbų, galbūt iš lenkų kalbos. Šiuo atveju kalbų kontaktas realizuotas ne per skolinį (žodžio forma nėra slaviška), tačiau perėmus kitai kalbai būdingą žodžių darybos būdą (*tisch, tishl, tishela*, kaip *stól, stolek, stoлецek*) ir realizuotas ne individo diskurso, tačiau kalbos struktūros lygmenyje (Geller 2012, 405)⁶¹⁴. Galbūt toks polinkis į deminutyvus kiek susijęs ir su lietuvių kalbos poveikiu: „Lietuvių kalba [...] pasižymi ypač dideliu deminutyvų gausumu ir įvairumu [... jos] šlovę, kad turi ypač daug deminutyvų, lemia ne

⁶⁰² Lenk. *su finansais prastai, nors būdavo ir blogiau* (VUB RS F1-D1025, 49v).

⁶⁰³ Lenk. *kai išsitraukiau visą saują mamonos* [pinigų] (LMAVB f. 194, b. 10, 119r).

⁶⁰⁴ Lenk. *visur kišenių „džiova“* (VUB RS F1-D1031, 30), [niekas neturi pinigų].

⁶⁰⁵ Lenk., rus. *bet ir išsileidau / Daugiau to nebus, nebesileisiu apgaunamas* (VUB RS F1-D1025, 84).

⁶⁰⁶ Lenk. *prašyti pinigėlių* (VUB RS F1-D1024, 146).

⁶⁰⁷ Lenk. *mažai teturi pinigų* (VUB RS F1-D1028, 43).

⁶⁰⁸ Lenk. *nuo poryt dienos laukiu* [atsiunčiamų] *pinigų* (VUB RS F1-D1042, 103).

⁶⁰⁹ Lenk. *Petras išėjo iš realinės [mokyklos]. Dėlei pinigų* (VUB RS F1-D1048, 84).

⁶¹⁰ Lenk. *pinigų šikart neužtenka* (VUB RS F1-D1034, 56).

⁶¹¹ Lenk. *Tėtukas jau norėjo siųsti* [pinigus] (VUB RS F1-D1035, 110).

⁶¹² Lenk. *iš tėtuko* (VUB RS F1-D1052, 89).

⁶¹³ Lenk., pranc. *Tas tėvas* (VUB RS F1-D1051, 28v).

⁶¹⁴ Lietuvių kalboje deminutyvai yra žymiai įprastesni ir dėlto „neutralesni“, nei, pvz., rusų leksikoje. Tai matoma ir lyginant įsigalėjusius vartosenoje atitikmenis, *банковская карта* – banko kortelė, *детское питание* – vaikų maistelis (Лихачева 2017, 210).

tik pavieniai dariniai, o galėjimas įvairiomis kombinacijomis dèlioti prie vienos šaknies dvi, tris ir daugiau mažybinių priesagų“ (Piročkinas 2016, 141; 143).

Taigi forma *geldele* yra *iminityvas* (Geller 2012, 404). Tokia žodžio struktūra taip pat primena rusų šnekoje paplitusią maloninę forma *денежка* arba *денежки* („pinigėlis, pinigaitis“). Galimai ši forma taip pat turi eufemizmo bruožų: kai negražu, nepriimtina pripažinti, kad tau rūpi *x*, savo *fasadą* (Ervingo Goffmano terminas) galima gelbėti, vadinant *x* paniekinama, menkinančia žodžio forma.

Tiesa, skubotų išvadų daryti nereikėtų. Yra ir kitų atvejų, kai sąvokai įvardinti VC vartojų skirtingus skolinius:

Wczoraj byl „meeting“ na rynku (angl. „susirinkimas“, VUB RS F1-D1034, 45); *Buvou ant versammlung, nieko giero* (vok., „susirinkime“; VUB 1-D1035, 60); *Ką tik sugrižau iš bergždžios cxodka* (rus. „susiejimas“, VUB RS F1-D1044, 56); *Ryto cxodka universitete* (VUB RS F1-D1044, 61); *Poryt cxodka VI vakare* (VUB RS F1-D1044, 70); *O ryto ir sueiga ir susirinkimas* (VUB RS F1-D1044, 72); *Sueiga išejo kvailai* (VUB RS F1-D1044, 94); *Bylem sueigi pirmsēdis'em* (VUB RS F1-D1047, 41).

Šiuo atveju sąvoka rodos nesusijusi su psichologinio diskomforto, nepatogumo jausmu (eufemizmo būtinybės nėra), rusicizmas ir germanizmas paaiškintini greičiau aplinkos vartosenai.

2.6. Skyriaus išvados

Skyriuje pristatytas pasirinktas rankraštis ir mūsų tyrimui svarbesni VC biografijos bruožai. Išnaginėjus atskiras jo vartotas kalbas įsitikinta, kad VCD lenkų ir lietuvių kalbos buvo lokalūs kalbų variantai. Lietuvos lenkų bajorų sociolektas VCD ryškiai nekito, o lietuvių kalba, dienoraštininkui mokantis, buvo modifikuota nuo rytų aukštaičių anykštėnų varianto ir fonetinės rašybos link bendrinės kalbos, rekomenduotos ortografijos (VCD matoma ir savos rašybos koregavimų). Toks kalbos pasikeitimas buvo susijęs su dažnomis kelionėmis, periodikos skaitymu, pažintimis su įvairių regionų lietuviais.

Kalbų funkcionalumas priklausė nuo dienoraštininko migracijų. Absoliučiai dominavusios lenkų kalbos – šeimos ir platesnės giminės bendravimo kalbos pozicijos kiek pakito, dienoraštininkui sąmoningai perėjus į lietuvių kalbą, tai ypač akivaizdu keliuose paskutiniuose VCD sąsiuvinuose. Rusų kalba praverė Rusijoje ir Lietuvoje. Dienoraštininkui neginčijamai svarbios literatūros kalba, ji, panašu, nekėlė šiltų jausmų, nebuvo

dienoraštininkui „sava“⁶¹⁵. Kitą vertus, jos negausą VCD pats dienoraštininkas aiškino tuo, kad atvykęs į Rusiją daugiau bendrauja žodžiu ir atitinkamai mažiau rašo.

Dalį lenkiškos VCD rašybos, morfologijos ir leksikos savitumo galėtų paaiškinti Lietuvos lenkų dvarininkų sociolekto archaiškumas. Kita dalis sietina su paties dienoraštininko asmeninėmis savybėmis. Tai formalaus lenkų kalbos mokymosi stoka bei menkas dėmesys žodžių išraiškos planui: neįsimintas grafinis žodžio vaizdas skatino dažną rašybos kaitaliojimą. Pastebėta, kad kita kalba gali būti suvokiama skirtingais jūtimais. Mananori Higa pateikė tokį pavyzdį: kai kurie skoliniai į japonų kalbą pateko dviem tarimo variantais. Tie variantai atliepė būdą, kuriuo skoliniai buvo priimti: intelektualai skaitė užrašymą, o amatininkai perėmė žodį iš klausos, todėl pastarųjų tarimas yra artimesnis originalui (Higa 1979, 284). Hipotezė, kad VC artimiausias pažinimo būdas buvo **audialinis** galėtų paaiškinti, kodėl, nors ir daug skaitydamas lenkų kalba, jis neįsidėmėjo tikslios rašybos ir tą patį žodį galėjo užrašyti įvairiausiais variantais.

VCD rusų kalbos rašyba pateikia mažiau netikėtumų, nes šia kalba dienoraštininkas mokėsi mokykloje. Čia įdomesnis intencionalus (pagal vartojimo domenų) rašybos variantų pasirinkimas. Neutraliems ir oficialiems atvejams pasirenkdavo tradicinę rašybos taisyklumą, draugiškiems laiškam – demokratiškesnę, supaprastintą rašymo būdą. VCD įrašai lietuvių kalba yra įdomi kalbos iš pradžių mokymosi, o vėliau ir literatūrinio standarto siekimo „kronika“.

Kaip pastebėjo Peteris Aueris, kodų (kalbų) kaitos atvejai interpretuoti atsargiai. Kartais jie gali būti visai nesusiję, kartais – itin tampriai susiję su tapatybės pajautimu⁶¹⁶. Perėjimai iš vienos kalbos ir *iš vienos grafikos į kitą* VCD tekste (ypač jo vėlesnėje dalyje), leidžia teigti, kad kodų kaita dienoraštininkui neatrodė smerktinas ar simboliškai įkrautas veiksmas.

Tikėtina, kad VCD intuityviai keliakalbio autoriaus pasirinkti įvairių kalbų emocijos įvardinimai leido jam pilniau išreikšti savo emocinių būsenų įvairovę. Kurioje nors kalboje raiškų įvardijimą turinčios emocijos ar jausenos (*телячий восторг*, *katzenjammer*) įvardytos žodžio neverčiant, matyt, neradus deramo ekvivalento. VCD pavyzdžiai leidžia pastebėti, kad emociją

⁶¹⁵ Nors emocinio prisirišimo prie Rusijos Civinskis neakcentuoja, VCD yra ir susižavėjimo kupinų vaikystės Rusijos gamtos prisiminimų (VUB RS F1-D1030,110).

⁶¹⁶ „Language alternation can be void of identity-relevant meaning in some contexts, and yet in others extremely rich in the identity-work it accomplishes“ (Auer 2005, 409).

vadinančių žodžių dažniau neversdavo, kuomet jis buvo kolokacijos ar citatos dėmuo.

Pinigų įvardijimo VCD atvejai byloja kitokios kalbos eufemistinio panaudojimo prielaidos naudai.

3. PR, CITATOS, KALBOS ŠABLONAI

Šiame tyrime kalbos analizė jungiama su diskurso turinio analize. Pažvelgta ne tik į įvairių etninių kalbų, bet ir skirtingų etninių kultūrų bei socialinių subkultūrų koegzistavimą keliakalbio asmens diskurse. Tyrime suvokiame kultūrą kaip sociumui svarbių tekstų ir nuorodų į tuos tekstus visumą. Nagrinėjant kultūrinės įtakos VCD, daugiausiai vadovaujamosi precedentinių reiškinių (toliau – PR) koncepcija.

Einaro Haugeno nuomone, kultūrų sąveiką tiriančiam kalbininkui derėtų telkti dėmesį į leksiką, nes ši sritis greičiausiai iš visų kalbos lygmenų atspindi kultūrų kontaktus (Хайрен 1972, 64). Manome, kad ypač reikšmingi gali būti tirštesnės, o dažnai ir etniškai specifinės semantikos kalbos vienetai – precedentiniai reiškiniai, citatos, kalbėsenos šablonai. Šie elementai kalbai teikia taupumo, vaizdingumo, sykiu parodo asmens kultūrinės atminties lauką ir jo tapatinimosi kryptį. PR – teksto reiškiniai, kurių semantika, palyginus su įprastais žodžiais, yra koncentruota⁶¹⁷. Anot termino autoriaus Jurijaus Karaulovo, *PR yra teksto/diskurso vienetai (vardai, citatos, situacijos), reikšmingi asmeniui ir asmens aplinkai, jo pirmtakams ir palikuonims* (Карaulов 1987, 216). Dažnai PR kilmė susijusi su chrestomatiniiais, visuotinai žinomais tekstais, istorinių įvykių atminimu ir t.t. PR reikšmės paprastai būna redukuotos, svarbūs lieka keli būdingi bruožai (rusų PR: Каščėjус – liesumas, Oblomovas – tingumas, Гудков 1999, 125). Karaulovo pradėtus kalbinės asmenybės tyrimus tęsė daugelis tyrėjų, todėl termino suvokimas evoliucionavo (Петрова 2010).

Dabar manoma, kad PR aibę sudaro PP (precedentiniai posakiai), PV (precedentiniai vardai), PS (precedentinės situacijos), PT (precedentiniai tekstai) ir kita. PR aibė gali būti suprantama siaurai arba plačiai (antruoju atveju prie PR šliejasi frazeologizmai, priežodžiai, patarlės). Šiame darbe, sekant Aloyzu Gudavičiumi, frazeologizmai ir patarlės priskiriami PR aibei (Gudavičius 1997, 194). Kilmės ir paplitimo atžvilgiu skiriami tarptautiniai, tautiniai, sociumo ir individualūs PR.

3.1. PR: termino pasirinkimo pagrindimas

Skirtingose diskurso tyrimų tradicijose šie itin informatyvūs diskurso vienetai vadinti įvairiai. Čia terminas PR pasirinktas dėl jo neutralumo ir talpumo.

⁶¹⁷ Žodžio *precedentas* (lot. *praecedens*, kilm. *praecedentis* – einantis priešakyje) etimologija paaiškina, kad PR iš esmės primena, pakartoja tuos reiškinis, kurie vyko anksčiau.

Vakarų šalyse bei internete populiarus biologo Richardo Dawkinso 1976 m. pasiūlytas terminas *memas*. Tai žmonėms bendraujant plintantis reprodukuojamas informacijos vienetas, analogiškas kitoje plotmėje plintančiam biologiniam genui. Lietuvoje kartais jau pavartojamas ir moksliniame diskurse⁶¹⁸, terminas atrodo itin susijęs su Dawkinso evoliucijos koncepcija⁶¹⁹. Memo sąvoką bandyta taikyti kultūros analizei (Blackmore 2000), tačiau pati teorija atrodo nenuosekli, panaši į pažodžiui suvoktą metaforą. Kultūros, kaip imituojamų ir palaiapsniui kintančių vienetų visumos suvokimas nėra naujas (Jahoda 2002). Knygoje *The extended Phenotype* vystydamas šią hipotezę, Dawkinsas apibrėžė memą kaip *informacijos vieneta, esantį smegenyse (a unit of information residing in the brain*, cit. pagal Augner 2006, 182). Memetikos kritikas antropologas Robertas Augneris parodė, kad vien bandymas gilintis į memo sampratą ir apibrėžti jo gyvavimo terpę ir ciklą⁶²⁰ nepalieka iliuzijų dėl šios sąvokos teoriškumo. Vertindamas memo hipotezę kaip provokacinę, skirtą atkreipti gamtos mokslininkų dėmesį į kultūros tvarumo priežastis, Augneris stebisi, kiek sėkmingai ši sąvoka prigijo populiariojoje žiniatinklio kultūroje (Augner 2006, 186) ir Dawkinso nuopelnu laiko įžvalgas apie kultūros evoliuciją.

Kitas, Rusijos kalbininkų Vitalijaus Kostomarovo ir Natalijos Burvikovos pasiūlytas terminas – *logoepistema*⁶²¹, palyginus su PR yra mažiau universalus, nes jo etimologijoje užkoduotas apsiribojimas žodine sfera. Tuo tarpu PR priklauso ne tik verbaliniai reiškiniai, „precedentiniai gali būti tekstai, situacijos, pasakymai ir vardai. Precedentiniai pasakymai ir vardai yra verbaliniai reiškiniai, o pirmieji du tipai gali būti verbalizuoti, paprastai į juos tik nurodoma“ (Gudavičius 2007, 192). Karaulovo žodžiais, į asmens diskursą PT patenka „suslėgtas, sutrauktas, kaip atpasakojimas, fragmentas arba [...] užuomina – semiotiškai“ (Караулов 1987, 216). Ši savybė PR suartina su literatūrologų nagrinėjamu interteksto reiškiniu: „artima precedentiškumui

⁶¹⁸ Apginti jau keli darbai, kurių pavadinime yra žodžiai *memas* ar *memetika* (Tadas Jančiauskas, bakalauro darbas *Memai žiniasklaidoje ir jų sklaida visuomenėje*; Aušra Dundulytė, magistro darbas *Genai, memai ir technikos evoliucija: žmogaus ir technikos simbiozė*, 2017), terminas pavartojamas mokslo periodikoje.

⁶¹⁹ Tą pastebėjo ir semiotikas A. Semenienka (Semenenko 2012, 153).

⁶²⁰ Augner pabrėžia, kad viską aiškinanti sąvoka, kokia *memas* tapo Susan Blackmore knygoje, praranda prasmę, nes nebepaaiškina nieko (Augner 2006, 179). Naiviam *memo*, kaip informacijos vieneto, esančio smegenyse apibrėžimui prieštarauja lingvistų tyrimai, įrodę komunikacijos proceso komplikotumą: bendraujant vyksta ne vien informacijos duplikacija (Augner 2006, 183).

⁶²¹ Костомаров, Бурвикова 1996, 2001. Terminas sudarytas iš graik. *logos* – žodis, kalba, *epistème* – žinojimas.

yra intertekstualumo sąvoka, kuri paprastai taikoma literatūrinių tekstų analizėje“ (Gudavičius 2007, 191).

Semiotikų darbuose šis reiškiny, nors specialiai neįvardintas, neliko nepastebėtas. Jurijaus Lotmano teigimu, kultūra gali būti suvokta, kaip nepaveldima atmintis, išreikšta visų pirma tekstuose (Lotmanas 2004, 245). Atsispirdamas nuo Lotmano apibrėžimų, Aleksėjus Semenenka jį papildė: kultūros atmintį sudaro ne tik tekstai, bet ir šalia jų funkcionuojantys redukuoti ženklai – verbaliniai, ikoniniai ir simboliai; šie ženklai padeda daugelį kultūrai svarbių tekstų susieti į vieną sistemą (Семененко 2013, 219–220). Akivaizdu, kad Semenenkos apibrėžti elementai ir kultūros sąryšiai atitinka PR sampratą.

PR požymiai ir funkcijos

PR įterpimas į tekstą praplečia teksto prasmų erdvę. Pagal Sankt Peterburgo lingvistės Tatjanos Nikolajevos hipotezę, šie diskurso elementai (tyrėjos vadinti kalbėsenos stereotipais⁶²²) pasitarnauja kalbos evoliucijos dėsnui, skatinančiam kalbančiuosius per tą patį laiko vienetą perteikti vis daugiau informacijos (Николаева 2000, 30). Tam teksto reikšmė yra suspaudžiama, koncentruojama. Apie šių diskurso elementų vartoseną Nikolajeva rašė: 1) kalbantysis paprastai suvokia, kad tardamas PR, kartoja kito posakį (idealiu atveju tą suvokia ir klausytojas), 2) PR nėra neišvengiami, t. y., tą pačią prasmę galima būtų išreikšti ir kitais būdais, 3) jie paveikūs tik neutralaus stiliaus, papildomų semantikos klodų neturinčios kalbos kontekste⁶²³, 4) jie turėtų būti žinomi recipientui, antraip tekstą daro menčiau suprantamą (Николаева 2000, 149–151).

PR populiarumas susijęs su žmonėms būdingu prisirišimu prie įprastų dalykų. Primindamas tyrėjos Deborah Tanner pastebėjimą, kad reprodukuojama kalba dažnesnė už naujai generuojamą, pakartojimus diskurse tyręs Goranas Kjelleris konstatuoja, kad žmonėms būdinga mėgti nenaują, jau patirtą diskursą⁶²⁴.

Asmens vartojami PR ne tik pagyvina kalbą, bet ir parodo jo referentinę grupę – sociumą, su kuriuo asmuo linkęs tapatintis. PR yra priklausimo tai grupei ar atsiribojimo nuo jos žymė; antruoju atveju PR pavartojamas ironiškai, intonacija ar kitaip pažymint jo svetimumą, jo priklausimą *kito*

⁶²² Rus. *речевые стереотипы*.

⁶²³ Anot Nikolajevos, neatrodo natūrali stilizuota, vien iš šablonų sudėta literatūros veikėjų kalba (Eločkos Ščiukinos iš *Dvylikos kėdžių*, Sančos Pansos).

⁶²⁴ „repetitions are characterised by high frequency and largely uniform appearance, which clearly suggests that speakers rely to a great extent on „language previously experienced“ (Kjeller 2008, 58).

kalbai (Николаева 2000a, 115). Šie pastebėjimai svarbūs, apibūdinant VCD vartotus PR. Frazės svetimumą VC dažnai žymėdavo ir grafiškai.

Tiriant PR dažniausiai orientuojamasi į vieną, izoliuotą etninę kultūrą, o PR laikomi artimais beekvivalentei leksikai: „tautiniai precedentiniai vardai negali turėti ekvivalentų kitose kalbose, pvz., Tadas Blinda, Čiurlionis, Jablonskis. Jie turi būti priskiriami beekvivalentei leksikai“ (Gudavičius 2007, 193). Šiame daugiakalbystei skirtame tyrime bus akivaizdžiai parodyta, kad asmens sąmonėje gali egzistuoti daugiau negu vienas tautinių PR kompleksas. Įvairių tautinių, socialinių, profesinių, lyčių, amžių ir kitų kilmių PR gali gyvuoti greta, be to, gali būti asmens modifikuojami, lyginami, transformuojami.

Kad ir lėtai, PR repertuaras keičiasi. Kiekvienos epochos, dešimtmečio, net metų savi madingi, pagavūs tekstai, dainos, posakiai. Kadangi VCD yra XX a. pr.dokumentas, nustatant PR paplitimą be kitų šaltinių remtasi to meto poezijos ir dainų rinkiniais. Kai kurių šiandien Lietuvoje menčiau žinomų eilėraščių tekstai pateikti priede 2, p. 230. Iš žinomų literatūros kūrinių kilę PR nekėlė abejonių. Įmanoma, kad žvelgiant iš XXI a. pastebėtos ne visos VCD amžininkams aiškios citatos ir nuorodos. Galėjo būti daugiau tik šeimai, mokyklai būdingų PR, žiniasklaidoje plitusių posakių ar citatų. Todėl tyrime šiuo atžvilgiu išsamumo nesiekta.

Lenkų kultūros laukas

VCD lenkų kalba turtinga frazeologijos ir tautosakos elementų, literatūros citatų. Tikriausiai taip yra, nes tai buvo vaikystės, šeimos kalba.

Frazeologizmai VCD:

*Jak ptak niebieski*⁶²⁵; *Ale to jeszce na dwoje Babka*⁶²⁶; *Tyle, co kot naplaczę*⁶²⁷; *psa skury niewarte*⁶²⁸; *Bieda straszna, ale błyszczęca*⁶²⁹; *Tere fere kuka, strzela baba z luka*⁶³⁰; *to co bylo a nie jest, to nie pisze się w rejestr*⁶³¹; *co się stalo nie odstanie*⁶³².

⁶²⁵ Lenk. *kaip žydrōji paukštė*, frazeologizmas, „neatsakingas, gyvenantis kito sąskaita“ (SFJP I, 784).

⁶²⁶ Lenk. *bobutė dvigubai pasakė* (VUB RS F1-D1032, 108) [=na dwoje babka wróżyła], „dar nežinomas ateities dalykas“.

⁶²⁷ Lenk. *katino ašaros* (VUB RS F1-D1046, 85), „labai mažai“ (SFJP I, 351).

⁶²⁸ Lenk. *neverta nė šunenos* (VUB RS F1-D1031, 7), „nevertinga“.

⁶²⁹ Lenk. *spindintis skurdas* (VUB RS F1-D1024, 45) [=blyszczęca nędza] (SFJP I, 106), apie slepiamą, prikišamą prašmatnumu pridengtą skurdą.

⁶³⁰ Lenk. sakoma apie neįgyvendinamas svajones (VUB RS F1-D1026, 11).

⁶³¹ Lenk. *tai kas buvo, bet jo neliko, nebėra svarbu* (VUB RS F1-D1026, 52).

⁶³² Lenk. *jeigu kas nutiko, to negalima sugrąžinti* (VUB RS F1-D1026, 47).

Vaizdingi palyginimai:

*Nervy moje, to jak bicz cygański się rozpuszcili*⁶³³; *roboty mam po uszy*⁶³⁴; *pracuję, pracuję jak 6 dyabłów!*⁶³⁵; *dusza mi poniżej kostek uciekła*⁶³⁶.

Užuominos į folkloro tekstus:

*Gdzieżes, ach gdzieżes? Jasiu mój kochany*⁶³⁷; *Gdzież ty, ach gdzież ty... / Swoboda Kochana?.. / U Lippsa wszak jej niema!*⁶³⁸; *Siedzę sobie lamentując i wspomnienia zapisuję*⁶³⁹; *O Farrar! Głos twój, o nektar boski*⁶⁴⁰; *O Žemaite Koi troski nektar boski – Twych Paveikslów*⁶⁴¹.

PR gali kilti ir iš istorijos žinių. Apie studijų miestą Leipcigą VC broliui rašė, kad šalia jo paskendo Juzefas Poniatovskis⁶⁴² (taigi, šeimoje apie Lenkijos istoriją kalbėta ir jos mokytasi). Istorijos realijoms galbūt priskirtinos ir užuominos į lenkų kultūrai itin reikšmingas giesmes *Dombrovskio mazurką* ir *Boże, coś Polskę*, VCD užfiksuotas parodijos forma. Pirmajame tekste, *Marsz Kateryniarzy*, išlaikant himno formą, išjuokti dvarininkai, uoliai rodę lojalumą Rusijos imperijai ir atėję į imperatorės Jekaterinos paminklo atidarymą⁶⁴³. Tekstas tuo reikšmingesnis, kad tarp tų dvarininkų būta VC giminių ir kraštiečių: *Kartu su keliasdešimt istorinės Lietuvos dvarininkų atstovų Aleksandras ir Juozapas Meištavičiai, J. Kozakovskis ir Kazimieras Švoinickis 1904 m. dalyvavo paminklo*

⁶³³ Lenk. *mano nervai padriko, kaip čigono botagas* (VUB RS F1-D1045, 51).

⁶³⁴ Lenk. *Darbo turiu ligi ausų* (VUB RS F1-D1045, 78).

⁶³⁵ Lenk. *dirbu, dirbu, kaip šeši velniai!* (VUB RS F1-D1045, 89).

⁶³⁶ Lenk. *siela į kulnus pabėgo* (VUB RS F1-D1029, 30), „išsigandau“.

⁶³⁷ Lenk. *kur gi tu, kur gi, Jonel mylimasai* (VUB RS F1-D1025, 56v; tai 1909 m. komentaras); liaudies dainos eilutė [=gdzieżeś ach gdzieżeś Jaśiu mój kochany]. http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r051/www/tworczosc_ludowa/sobotkow_e.htm

⁶³⁸ Lenk. *kur gi tu, kur gi, Laisvė numylėta? Tikrai ne Lipso* [teorijoje] (VUB RS F1-D1030, 187). Leipcige VC lankė docento Gottlobo Friedricho Lipso (1865–1931) etikos filosofijos paskaitas.

⁶³⁹ Lenk. *sėdžiu sau, skundžiuosi, atsiminimus užsirašau* (VUB RS F1-D1024, 116), savo forma frazė artima liaudies dainai apie kiškėlį [=*Siedzie zajczek pod miedziem, myśliwcy o nim niewiedzą*], lenk. *sėdi kiškis po medžių, slepias nuo medžiotojų* (Roger 1976, 37), prieiga internete (2019 02 28): http://www.gliwiczanie.pl/Biblioteka/Roger/piesnimysliwskie56_73.html

⁶⁴⁰ Lenk. *O Farrar, tavo balsas tarsi dievų nektaras* (VUB RS F1-D1040, 61), [=*Koi troski, nektar boski*], liaudies daina (?) ir citata iš *Pono Tado*.

⁶⁴¹ Lenk. *tikras dievų nektaras – Tavųjų Paveikslų* (VUB RS F1-D1046, 55).

⁶⁴² (VUB RS F1-D1025, 60). Minimas Józef Antoni Poniatowski (1763–1813).

⁶⁴³ (VUB RS F1-D1031, 14–15). Paminklas Jekaterinai dab. Katedros aikštėje Vilniuje atvertas 1904 m. rugsėjo 23 d. VCD tekste šis įvykis minimas. Tai nėra autorinis Civinskio bandymas, o to meto visuomenėje plitęs tekstas, nes ši parodija minima ir kitur (Romanowski 2000). Visas tekstas priede 3.

Jekaterinai II Vilniuje atidarymo iškilmėse. Šis paminklas turėjo simbolizuoti Abiejų Tautų Respublikos padalijimą ir Lietuvos buvimą Rusijos imperijos sudėtyje, todėl visuomenės daugumai buvo nepriimtinas [...] ir tai labai komplikavo jų [šių dvarininkų] siekius likti lenkų tautos lyderiais Lietuvoje (Astramskas 2016, 97). Kitos giesmės teksto perdirbinį, traukiamą atsargos kareivių, dienoraštininkas girdėjo važiuodamas traukiniu (1904):

Gadali prawie ciągle po litewsku, jeden tylko parę razy zaspiewał: „Jeszcze Polszcza nie zginęła, póki my żyjemy Jeszcze wadka nieskwasniała, bo my jo pijemy”⁶⁴⁴ [=ją].

Perdibinyje *Boże coś Rossyę* atkartojama giesmės, Lenkijos laisvės maldos *Boże, coś Polskę* forma, skirta kenčiančiai Rusijai⁶⁴⁵.

Itin gausūs VCD yra literatūros PR ir citatos. Dažniausios, ko gero, aliuzijos į Adomo Mickevičiaus tekstus. Sąsiuvinio VUB RS F1-D1049 pradžioje yra daug šio autoriaus kūrinių citatų, tapusių aforizmais; jos pasitaiko ir kitur:

człowieku, puchu marny!⁶⁴⁶; ile cię trzeba cenić⁶⁴⁷, któż me cierpienia, któż me łzy policzy?!⁶⁴⁸ ir t.t.

Vienur VCD įrašė *ojcze duchowny, Adamie⁶⁴⁹*, o žinutę apie poeto mirties metines išskyrė grafiškai (VUB RS F1-D01033, 11). Kitur įrašė:

zostaje mi zatem w Dorpacie „tupiec” 44 dni. Cyfra apokaliptyczna⁶⁵⁰; po snieżystej zamieci do Łotowian mąż leci⁶⁵¹; O czem tu dumać na berlińskim bruku!; będę dumał na paryskim bruku⁶⁵².

⁶⁴⁴ Lenk. *Šnekėjosi beveik nuolat lietuviškai, tik vienas porąkart užtraukė: Lenkija dar nepražuvus, kol mes gyvi esam Dar degtinė neprarūgus, Nes mes jąją geriam* (VUB RS F1-D1029, 6–7).

⁶⁴⁵ (VUB RS F1-D1031, 46), visas tekstas priede 3.

⁶⁴⁶ Lenk. *žmogau, menkas lyg pūkas tu esi* (VUB RS F1-D1034, 8); aliuzija į Mickevičiaus „Vėlinių“ citatą: „O moterie! menka lyg pūkas tu esi...“, vertė Justinas Marcinkevičius (Mickevičius 1987, 240).

⁶⁴⁷ Lenk. *kiek reik Tave brangint* (VUB RS F1-D1050, 6). *Pono Tado* invokacija, V. Mykolaičio Putino vertimas.

⁶⁴⁸ Lenk. *kas suskaičiuos mano kančias ir ašaras* (VUB RS F1-D1043, 214) (šalia netiksli citata iš *Konrado Valenrodo*).

⁶⁴⁹ Lenk. *[mano] dvasios tėve, Adome* (VUB RS F1-D1048, 110).

⁶⁵⁰ Lenk. *taigi, man teks Dorpate tupėti dar 44 dienas. Apokalipsės skaičius* (VUB RS F1-D1051, 30v), skaičiaus 44 ypatingumo motyvas yra Mickevičiaus kūryboje.

⁶⁵¹ Lenk. *Per pusnis snieguotas vyras į Latavėnus skuba* (VUB RS F1-D1035, 136), [=Po snieżystej zamieci do wsi zbrojny mąż leci...], citata iš Mickevičiaus baladės *Trys Budriai*.

⁶⁵² Lenk. *apie ką čia galvosi ant Berlyno grindinio* (VUB RS F1-D1035, 86); *galvosiu ant Paryžiaus grindinio* (VUB RS F1-D1035, 115), [=„dumać na paryskim bruku”], eilutė *Pono Tado* epiloge.

VCD pasitaiko ir kitų autorių kūrinių citatų; dažniau minėta Marijos Rodzevičiūtės kūryba, matomos Syrokomlės, Senkievičiaus (*Ty – raju, ty – maju*⁶⁵³; *Po co o Boże, ta suknia z ciała / Która swobodną duszę skowala*⁶⁵⁴) ir kitų autorių kūrinių eilutės.

Rusų kultūros laukas

Rusų kalbos ypatingųjų diskurso elementų kilmė panaši į lenkų kalbos: tai frazeologizmai, priežodžiai, citatos. Mickevičiui citavimo dažnumu prilygsta Lermontovas ir Tolstojus, pasitaiko ir kitų rašytojų kūrinių citatų. Jau minėta, kad VCD įvairių kalbų grafinė raiška ne visuometsutampa su kalbomis, kuriomis rašyta: pasitaiko lotyniškėmis raidėmis užrašytų rusiškų citatų ir atvirkščiai.

*Как говорит чеховский еврей Взяль паспорт и поехал*⁶⁵⁵; *А ларчик просто открывался*⁶⁵⁶; *Я б хотел забыться и заснуть*⁶⁵⁷; *to ty tamenka, to ty rapenka*⁶⁵⁸ [apie savo sapnus]; *Гремит музыка на drugim piętrze*⁶⁵⁹.

Frazeologija, priežodžiai:

*не—не в своей тарелке*⁶⁶⁰; *припиваючи*⁶⁶¹; *из рук вон плохо*⁶⁶²; *wsia podnogotaja*⁶⁶³; *а саночки возить?*⁶⁶⁴; *или свинья, или „глуп как свинной пуп“*⁶⁶⁵

⁶⁵³ Lenk. *tu rojau, tu geguži* (VUB RS F1-D1039, 20) (VUB RS F1-D1038, 33, 32). Cituojama eilutė iš Henriko Senkevičiaus eilių „I dziwię się tylko, że kwiaty / Pod twemi stopami nie rosną, / Ty złoty mój ptaku skrzydlaty, / Ty maju, ty raju, ty wiosno!..“ iš apsakymo *Bez dogmatu* (1906).

⁶⁵⁴ Lenk. *kam, Dieve mano, tas kūno rūbas, įkalinęs laisvają sielą* (VUB RS F1-D1050, 52). Citata iš Liudviko Kondratovičiaus Syrokomlės eilėraščio *Cupio dissolvi* (1861).

⁶⁵⁵ Rus. *anot Čechovo žydo, paėmiau pasą ir važiuoju* (VUB RS F1-D1039, 76).

⁶⁵⁶ Rus. *O skrynutė lengvai atsidarė* (VUB RS F1-D1045, 99). Citata iš Ivano Krylovo pasakėčios „Skrynutė“ (1807). Šiuolaikinėje vartosenoje posakis gyvuoja ir savarankiškai, reikšme „paprastas sprendimas tariamai sudėtingai problemai“.

⁶⁵⁷ Rus. *norėčiau užsimiršti ir užmigti* (VUB RS F1-D1031, 5). Michailo Lermontovo eilėraščio citata.

⁶⁵⁸ Rus. [sapnavau] *tai jus, mamytė, tai jus, tėveli* (VUB RS F1-D1045, 77). Citata iš Deniso Fonvizino „Paauglio“.

⁶⁵⁹ Rus., lenk. *trenkia muzika antrajame aukšte* (VUB RS F1-D1035, 34) „Гремит музыка боевая“, Puškino kūrinio „Poltava“ citata.

⁶⁶⁰ Rus. *ne savo lėkštėje* (VUB RS F1-D1037, 65), „kaip nesavas, nejauku“.

⁶⁶¹ Rus. *padainuodami* (VUB RS F1-D1030, 13), „itin komfortabiliai, sėkmingai“; lot. grafika.

⁶⁶² Rus. *nepakenčiamai blogai* (VUB RS F1-D1030, 60).

⁶⁶³ Lenk., rus. *pasirodė panagių tiesa* (VUB RS F1-D1044, 125). Posakis istoriškai susijęs su tardymo kankinant metodu.

⁶⁶⁴ Rus. *o rogutes vežioti?* (VUB RS F1-D1052, 38) [=любишь кататься, люби и саночки возить], sakoma apie pareigas, neatsiejamas nuo malonumų.

⁶⁶⁵ Rus. [jis] *arba kiaulė, arba kvailas, kaip kiaulės bamba* (VUB RS F1-D1030, 60).

*Na biednago Makara, rocieszalem go*⁶⁶⁶; *Без меня меня женили меня дома не было*⁶⁶⁷; *Хоть и куцая, лишь бы конституция*⁶⁶⁸; *Покушение съ negodnyti sredstvami*⁶⁶⁹; *Lato – ryci slovo tvrdo – spędzam tu*⁶⁷⁰; *Вот тѣбѣ дѣтинушка и Юрьев!*⁶⁷¹; *mėnesiena – ni v skazke ni perom, pradedu i gamta žiuret modernisto akimis*⁶⁷²

Kai kur matoma ir specifinė, precedentinė leksika, tipiški epinio žanro *bylinų* (senoviniai) žodžiai ir sintaksė:

*Уж как пал туман на сине море*⁶⁷³; *как пал туман на сине море А глადiej тоска в ретиво сердце*⁶⁷⁴; *Ој ty driań jesi Vit'ka / Joronimowicz*⁶⁷⁵; *Раскудрява голова*⁶⁷⁶; *Раску раску раску раску / раскудрява голова*⁶⁷⁷ (VUB RS F1-D1032, 84), *Вечерній звоон, вечерній звоон*⁶⁷⁸.

Rusijos gyvenimo realijos:

⁶⁶⁶ Lenk., rus. *bandźiau jį raminti: ant vargšo Makaro* (VUB RS F1-D1047, 44), [=на бедного Макара все шишки валяются], „kam nesiseka, tai nesiseka visur“.

⁶⁶⁷ Rus. *mane apvesdino, kol manęs namie nebuvo* (VUB RS F1-D1045, 120), populiarios dainos eilutė, „kažkas man svarbaus nuspręsta be mano žinios“.

⁶⁶⁸ Rus. *kad ir striuka, kad tik konstitucija* (VUBRSF1-D1031, 28); tikriausiai, populiarius priežodis, susijęs su pirmosios Rusijos imperijos konstitucijos, 1905 m. spalio 17 d. manifesto paskelbimu.

⁶⁶⁹ Rus. *puolimas netinkamai apsiginklavus* (VUB RS F1-D1046, 139v). Šios frazės kilmė paaiškinta p. 107.

⁶⁷⁰ Lenk., rus. *Vasara – tai jau tikrai – praleisiu čia* (VUB RS F1-D1048, 30v). Rusiškas intarpas yra iš eilės einančių abėcėlės raidžių (P, C, T) tradiciniai pavadinimai, omonimiškai turintys priminti liepimą laikytis duoto žodžio: „tark žodį tvirtą“. Šis posakis buvo Rygos politechnikumo rusų studentų draugijos *Borysthenia* devizu (Дорохина 2014, 50).

⁶⁷¹ Rus. *Štai tau, berneli, ir Jurginės* [Jurjevas] (VUB RS F1-D1041, 47) [=вот тебе, бабушка, и Юрьев день]. Sakoma, pasitaikius galimybei pasirinkti; Jurgio dieną baigdavosi samdinių tarnavimo metai, būdavo galima pereiti pas kitą šeimnininką; Jurjevas – rusiškas Tartu pavadinimas.

⁶⁷² Rus. *nė pasakoj apsakysi, nei plunksna aprašysi* (VUB RS F1-D1045, 5), šabloninis liaudies pasakose vartojamas [grožio] apibūdinimas.

⁶⁷³ Rus. *kai apraukė rūkas jūrą mėlyną* (VUBRSF1-D1031, 12); rusų liaudies dainos tekstas (Позанов 1952, 25)

⁶⁷⁴ Rus. *kai apraukė rūkas jūrą mėlyną, kai apėmė liūdesys maištingąją širdį* (VUB RS F1-D1032, 8).

⁶⁷⁵ Rus. *ak, niekšas esi Vitka Joronimovičiau* (VUB RS F1-D1050, 46v).

⁶⁷⁶ Rus. *garbanotoji galva* (VUB RS F1-D1031, 84).

⁶⁷⁷ Rus. *Garban garban garbanotoji galva* (VUB RS F1-D1032, 84). Kazokų dainos *Как у нашей сотни* priedainis (Gouldieff 1967).

⁶⁷⁸ Rus. *vakaro varpų skambinimas* (VUB RS F1-D1037, 11). Daina, I. Kozlovo žodžiai, A. Aliabjevo muzika (Позанов 1952, 90).

Lietuvių kultūros laukas

Dažniausiai tai kūrinių citatos ir žinomų asmenų pavardės (kultūrą daugiausiai pažino skaitydamas); kartais – liaudies dainų eilutės, vaizdingesni posakiai.

Precedentiniai vardai:

Papilyje [...] ten kur mūsų didžiavyris [Daukantas] (VUB RS F1-D1048, 6); *rob jak ci się zdaje, mosci Vytautasie. Jakie u mnie ważne imię. Odkrył to mnie Brueckner*⁶⁸¹; [VC įkurti planuotos bendrovės vardas] „Vaičaitis“ (VUB RS F1-D1043, 42); *Reikia but Biliūnu, kad turet ant to tiesą* (VUB RS F1-D1043, 21v), [rašyti mūsų raštų gausybės laikais]; *Kymantaitė juž się Čiurlianenią podpisala* (VUB RS F1-D1046, 132v)

Pirmąkart pamąstęs apie galimybę mokytis veterinarijos, VC ketinimą reziumuoja:

*O Witoldzie! Zobaczycie, jak pojdę w slady Lopasá*⁶⁸².

Taigi, Tartu veterinarijos studento ir į Dumą išrinkto politiko, būsimo kolegos, Lauryno Lopo (1878–1953) pavardė jam tuo metu jau buvo precedentinė. Kitas sakinys: *Ech, bučiau Biliūnu, aprašyčiau daug, daug ką aprašyčiau* (VUB RS F1-D1045, 65). Šioje frazėje yra du PR, tai PV Biliūnas [„pripažintas rašytojas, puikiai rašantis lietuviškai“] ir Gabrielės Petkevičaitės straipsnio *Vilniaus žiniose* PP „Kad būčiau teplioriu“, minimas (VUB RS F1-D1044, 10).

Folkloras (?):

Oj nudna, nudna, man širdiala nudna (VUB RS F1-D1030, 115); *Sėdžiu ant kalnelio sau dainuodamas* (VUB RS F1-D1044, 48); *Vai aš nulėkčiau* (VUB RS F1-D1050, 96v ir F1-D1050, 96); *Co się ma stać, stanie –Żemajta zawsze zostanie*⁶⁸³.

Literatūros citatos:

⁶⁷⁹ Rus. *Nižnio Novgorodo mugė* (VUB RS F1-D1030, 57). Nuo 1822 m. oficialiai svarbiausia Rusijos imperijos mugė.

⁶⁸⁰ Lenk., rus. *Naujajame Jorke užvakar nutiko Hodynka* (VUB RS F1-D1031, 55), turima omenyje 1896 gegužė tragiškai pasibaigęs Nikolajaus II karūnavimo šventimas Hodynkos lauke šalia Maskvos, kai nesuvaldžius minios virš 1300 žmonių buvo suminta ir apie 900 suluošinta.

⁶⁸¹ Lenk. *daryk, kaip išmanai, pone Vytaute. Puikus gi tas mano vardas. Tą man atvėrė Bruekneris* (VUB RS F1-D1030, 162).

⁶⁸² Lenk. *O Vytautai! Pamatysite, kaip žengiu Lopo pėdomis* (VUB RS F1-D1034, 91).

⁶⁸³ Lenk. *Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus* (VUB RS F1-D1030, 47).

*Sudiev kvietkeli tu brangiausias; Štai diena jau ir ta adina... jog vargt ant svieta reiks vienam*⁶⁸⁴; *Negreit su saule išauš dar rytas, miega aplinkui naktis*⁶⁸⁵; *Aš raiste žudamas purviniuojnebtupėsiu / Raiste mano Raiste!*⁶⁸⁶; *Kad vėjas pakila ir drumždžias vanduo / Ir ežeras veržias platyn*⁶⁸⁷; *ir taip man sunku...; Sunku gyvent žmogui ant svieta*⁶⁸⁸; *atsimenu, kaip vakars šiltas po vasaros kaitrios dienos; Atsimenu kada į guolį Saulutę praso vakarai*⁶⁸⁹.

Kitų kultūrų, sociolektų, asmeniniai ir kiti PR

Rusijos jaunimo sociolektus istorijoje tyręs Anišenko primena A. Mejė pastabą, kad bet kurioje kalboje egzistuoja bent keletas specialių žodynų, kurių skaičius atitinka tos visuomenės distinktyvių socialinių grupių skaičių (pagal Анищенко 2010, 55). Tokių sociolektų PR sutampa su tam tikra socialine grupe, ir visai nebūtinai su etninėmis ribomis. VC atveju galima būtų kalbėti apie moksleivių, studentų, kilmingos šeimos sociolektus. Pvz., pabrėžtini kitakalbiai intarpai:

*I jedna rossyanka, niebrzydka, jeno z brodawką na facies lateralis dextris nosa*⁶⁹⁰; *Sei gesund medicine szreib atkrytkas*⁶⁹¹ [studentų žargono reiškiniai].

Asmeniniai PR svarbūs asmens artimiausiam bendravimo ratui – šeimos PR ar tik pačiam asmeniui svarbūs priežodžiai ir tekstai. Kai kurie tyrėjai abejoja tokio PR tipo galimumu, nes elemento precedentškumas tik pačiam asmeniui apriboja tokio PR suprantamumą: juk pirmąkart be specialaus prasmės eksplikavimo citatą išgirdęs adresatas jos svarbos nesupras (Красных 2003, 173). Tačiau tie diskurso elementai turi prasmę, nagrinėjant rašytinį tekstą: galbūt net skirtingais metais kartota citata turėjo rašančiajam būti svarbi. VCD yra keli atvejai, kai citata tapo jungiančiu teksto leitmotyvu, suteikiančiu šiaip chaotiškam tekstui vieningumo (*Vom Fall zu Fall, konsekventiška* ir kt.). Vienoje VCD vietoje išsirašyta precedentinė Tolstojaus frazė *Тоска есть желание желаний Л. Толстой*⁶⁹² – paaiškina, kad šio

⁶⁸⁴ (VUB RS F1-D1036, 110), (VUB RS F1-D1038, 6), (VUB RS F1-D1041, 91) citatos iš Antano Vienažindžio poezijos.

⁶⁸⁵ (VUB RS F1-D1043, 214), Maironio *Vilnius prieš aušrą* iš *Pavasario balsų*.

⁶⁸⁶ (VUB RS F1-D1045, 116) galima aliuzija į E. Sinclairo romaną „Raistas“ [?].

⁶⁸⁷ (VUB RS F1-D1043, 213), Maironio *Trakų pilis*.

⁶⁸⁸ (VUB RS F1-D1042, 93), (VUB RS F1-D1043, 134) Maironio poezijos citatos.

⁶⁸⁹ (VUB RS F1-D1044, 93), (VUB RS F1-D1046, 21) Prano Vaičičiaus *Yra šalis* citatos.

⁶⁹⁰ Lenk., lot. *ir viena rusė, nebjauri, tačiau su karpa nosies dešinėje pusėje* (VUB RS F1-D1035, 84)

⁶⁹¹ Lenk., vok. *Lik sveika medicina, rašyk laiškus* (VUB RS F1-D1044, 146).

⁶⁹² Rus. *Ilgesys yra noras turėti norus* (VUB RS F1-D1044, 98).

posakio perdirbiniu laikytina kitu atveju nelabai suprantama frazė: *Didvyriu buti noriu aš norėti!* (VUB RS F1-D1050, 17).

Galima išskirti ir PR, į VCD pakliuvusius iš laikraščių. Tikriausiai sekdamas periodikos šablonais VC kartą vadino Rusijos Imperijos kareivius „христолюбивое воинство“⁶⁹³; Leonido Andrejėvo simbolistinius kūrinius apibūdino „ходульная ходульность“⁶⁹⁴, pavartodamas terminą, būdingą literatūros kritiko Visariono Bielinskio bendravimo ratui (Гинзбург 1999, 107). Panašus ir „savižudybių epidemijos“⁶⁹⁵ motyvas; VC, matyt, abejojo laikraščiuose dažno termino tikslumu, tačiau jį išsirašė (*epidemija samobójstwa. Hm; epidemija samobójstw*⁶⁹⁶). Kita publicistikoje ir aplinkoje svarbi, VCD besikartojanti tema – moterų teisės. Galima pastebėti ir lokaliųjų PR, pvz., Jeronimo Montvilos pavardė, šnekantis Latavėnuose tapusi itin turtingo žmogaus sinonimu:

„*Pan Muntwil na Wielkanoc niema tego, co ja tam mialem, ale což, kiedy dla mnie nie smaczne*“⁶⁹⁷.

VCD tekste dažnos dienoraštininko muzikinių interesų ir „apsiskaitymo“ žymės. Tai cituojami dainų, arijų, dažnučių tekstai. Vienos jų tiesiog cituojamos (1), kitos tampa kalbos figūra (2), trečios, netikėtai išplėtotos (perdirbiniai) – būdu reflektuoti savo gyvenimo situaciją (3).

Сердце красавицы (VUB RS F1-D1032, 178); *Смейся паяц* (VUB RS F1-D1044, 78, 79, 141); *Ночь темна, ночь тиха*⁶⁹⁸; *Tu, žilviti, tuta, tuta, žilvitėli tu!* (VUB RS F1-D1050, 34v); [Santa Liučija cituojama lietuvių k.] (VUB RS F1-D1043, 10v); *Много пьсен слышал Я в родной сторонѣ*⁶⁹⁹; *Бродяга судьбу проклиная* (VUB RS F1-D1041, 105–107), *Еще раз... Падѣэрнем... Падѣэрнем... - да уухнем* (VUB RS F1-D1030, 34); *Не брани меня родная* (VUB RS F1-D1031, 4, F1-D1038, 5); *Задремал старый сад* (VUB RS F1-D1044, 28 ir 30, 41, 42, 123v); *я на речку шла* (VUB RS F1-D1033, 209); *Маланья моя, лупоглазая моя* (VUB RS F1-D1029,

⁶⁹³ Rus. *Kristų mylinti kariauna* (VUB RS F1-D1024, 47). Posakio kilmė sena, jis aptinkamas dar ir Ivano Rūsčiojo laikais (Душенко 2005, 495).

⁶⁹⁴ Rus. „*kojūkinis vaikščiojimas kojūkais*“ [itin nerealistiškas vaizdavimas].

⁶⁹⁵ To meto publicistikoje plitęs kvazimokslinis reiškinių įvardijimas (Paperno 1999, 101–104, 120).

⁶⁹⁶ Lenk. *Savižudybių epidemija. Hm.* (VUB RS F1-D1051, 11) ir (VUB RS F1-D1051, 15v).

⁶⁹⁷ Lenk. *Ponas Montvila ir per Vėlykas nevalgo taip, kaip aš ten, bet ką, jeigu man neskanu* (VUB RS F1-D1024, 32v), [gyrėsi grįžęs iš Amerikos emigrantas].

⁶⁹⁸ Rus. *naktis tamsi, naktis tyli* (VUB RS F1-D1034, 30) ir prieš tai – Tamaros romansas iš A. Rubiņšteino operos *Demonas*. Premjera Sankt Peterburge (1875), P. Viskovatovo libretas .

⁶⁹⁹ Rus. *daug girdėjau dainų aš gimtajam krašte* (VUB RS F1-D1034, xx). Daina *Дубинушка*.

17 ir 34); *Na koncertie grał pewien młodzik Bach'a, coś znajomego z kawalkami à la komarinskaja*⁷⁰⁰

„lirnik stary“ z jakimś oryginalnym instrumentem⁷⁰¹; *U nich budzik gra Wacht am Rhein*⁷⁰² [pas buto šeimininkus, apibūdinant jų patriotiškumą];

*Опять один опять я сир*⁷⁰³; **Смѣйся, паяц, над судьбою несчастной твоей** / *Но не будь смѣшным*⁷⁰⁴; *пей! Пей! Тоска! Пройдетъ Тоска. Sveika man butų gal girtuokliu buti. O! Daug romantiškiau, po velnių*⁷⁰⁵.

Citātų perdirbiniai ir montažai

Daugelį citātų VC drąsiai modifikuodavo; šalia originalios Lermontovo citatos galėjo įrašyti jos variaciją:

Презренный мир чем он хорош (VUB RS F1-D1031, 7), *проклятый мир / Чем он хорош* (VUB RS F1-D1032, 99); *Проклятый я, чем я хорош* (VUB RS F1-D1031, 7).

Kitą kartą VCD sugretintos nuorodos į Maironio ir L. Andrejevo kūriniai: *Verkia kad grabą regėti gauna / жизнь человека* (VUB RS F1-D1044, 77).

Reklamos kalbą tyrusi Dalia Blažinskaitė tokio tipo elementus vadina perdirbinimais ir priskiria juos frazeologijos atnaujinimo sričiai: *Perdirbiniai – atnaujinti įprasti frazeologizmai, priešodžiai, patarlės, sentencijos, citatos ir pan.* (Blažinskaitė 2004, 57). Perdirbinių kūrimas artimas parodijos žanrui, kai, minimaliai keičiant frazės formą, jai suteikiamą nauja reikšmė. Precedentinė gali būti ir teksto struktūra, pvz., eilėraščio forma su nauju turiniu:

⁷⁰⁰ Lenk. *Koncerte grojo toks jauniklis iš Bacho, kažką žinomą, su intarpais tarsi iš „Komarinsko“* (VUB RS F1-D1030, 88). Komarinskaja – šokio muzika ir šokis interpretuotas ir profesionaliojoje muzikoje.

⁷⁰¹ Lenk. *senasis rylininkas su kažkokiu keistu instrumentu* (VUB RS F1-D1031, 46) <https://staremelodie.pl> kalėdinė giesmė *Witaj gwiazdka złota*, muz. Zygmunt Noskowski, žodž. Stanisław Marek Rzętkowski. Tai yra *Kołąda żołnierza* (1863), orig. žodž. Mieczysława Romanowskio cenzūruotoji versija. Liaudies daina iš Oskaro Kolbergo rinkinio.

⁷⁰² Lenk., vok. *jų žadintuvas groja „Sargyba prie Reino“* (VUB RS F1-D1035, 73). *Die Wacht am Rhein* – patriotinė giesmė, Vokietijoje itin populiarūs prancūzų ir pirmojo Pasaul. karo metais. Eilės parašė Max Schneckenburger (1840).

⁷⁰³ Rus. *Ir vėl aš vienas, vėl našlaitis* (VUB RS F1-D1044, 50), arijos iš A. Rubiņšteino operos *Demonas* pradžia.

⁷⁰⁴ Rus. *juokis pajace iš savos nelaimingos lemties / juokis, tačiau nebūk juokingas* (VUB RS F1-D1035, 49), arijos iš Ruggero Leoncavallo operos *Pajacai* (premjera 1892) eilutė.

⁷⁰⁵ Rus. *gerk, gerk, ir neliūdėk...* (VUB RS F1-D1052, 75). М. Глинка, А. Дельвиг, *Не осенний мелкий дождичек...* [Полно, брат-молодец! Ты ведь не девица: Пей, тоска пройдет! Пей, пей, тоска пройдет!] (Розанов 1952, 346).

*Wart palac Paca*⁷⁰⁶ ir *Wart Kautski EsDekow!!!!!!*⁷⁰⁷; *Мы марсельезы гимн старинный / На новый лад теперь споем! / Гдѣ ж ты, о гдѣ ж ты / Болесю kochany?*⁷⁰⁸.

Aliuzija į literatūros kūrinius VCD gali atsirasti transformuotos citatos pavidalu. Pacitavęs Vladislavo Orkano⁷⁰⁹ eilėraščių *Prygrywka*⁷¹⁰ (publ. 1878) *ukochalem lud biedny nad miarę* (VUB RS F1-D1030, 71), kitame lape VC ją transformuoja: *ukochalem swiętę Litwę nad miarę* (VUB RS F1-D1030, 72). Kitur pasitaiko ciniškesnis perdirbinys: *Ukochalem kukisz z swięstą*⁷¹¹. Paskutiniojo perdirbinio prigimtis aiškėja iš konteksto: tame pačiame puslapyje buvo rašoma apie VC turimas maisto atsargas, todėl atsirado: *widlami po masle* [widłami na wodzie + вилами по воде + маслом]; *кукишь с медом* [кукиш с маслом]⁷¹².

Kitas pavyzdys: *О тяжела ты, шапка общестственности* [=тяжела ты, шапка Мономаха]⁷¹³, užuomina į Boriso Godunovo žodžius to paties pavadinimo Aleksandro Puškino dramoje. Monomacho kepurė vadintas galvos apdangalas, Rusijos valdovų galios emblema. Frazės prasmė: nelengva prisiimti atsakomybę dėl valstybės valdymo; VC perdirbinyje – sunki yra visuomenininko kepurė (visuomenininko dalia). Matomi ir keli vokiečių kilmės PR:

*Da ist der Hund begraben!*⁷¹⁴; [norėčiau] *Olimpijskiego spokoju Ale nie goetewskiego*⁷¹⁵; *Ich bin der letzte mensch*⁷¹⁶; *Tak mōwił Vytautas*⁷¹⁷.

⁷⁰⁶ Lenk. *Rūmai verti Paco* (VUB RS F1-D1036, 69); anoniminis aforizmas, Mickevičiaus panaudotas *Pono Tado XI* knygoje, eilutė 516.

⁷⁰⁷ Lenk. *Kautskis vertas social demokratų* (VUB RS F1-D1036, 68).

⁷⁰⁸ [apie laiško neparašiusį klasės draugą Boleslovą Stravinskį] (VUB RS F1-D1035, 63). Rus., lenk. *Marselietės* giesmės ir liaudies dainos perdirbinio pastišas.

⁷⁰⁹ Władysław Orkan, rašytojas, poetas, tikr. vardas Franciszek Ksawery Smaciarz (1875–1930).

⁷¹⁰ Visas tekstas priede 3.

⁷¹¹ Lenk., rus. *pamilau špygą sviestuotą* (VUB RS F1-D1031).

⁷¹² Įprastas frazeologinis darinys yra „špyga su sviestu“ (plg. liet. „špyga taukuota“); okazionali „špyga su medumi“ atsiranda veikiant kontekstui (VUB RS F1-D1028, 73; F1-D1026, 47).

⁷¹³ Rus. „Sunki tu, Monomacho kepurė“ (VUB RS F1-D1041, 180).

⁷¹⁴ Vok. *štai kur šuo pakastas* (VUB RS F1-D1039, 32).

⁷¹⁵ Lenk. [trokštu] *ramybės olimpiečių, bet ne Getės* (VUB RS F1-D1031, 4). Galima užuomina į Puškino eilės „Faustas“, kuriose Mefistofelis bando įrodyti ramybės, kaip nuobodulio neišvengiamumą gyvenime (Бароти 1996).

⁷¹⁶ Vok. *Esu paskutinis žmogus* (VUB RS F1-D1031, 55). Aliuzija į Nyčės kūrinių.

⁷¹⁷ Aliuzija į frazę „Šitaip Zaratustra kalbėjo“. Turbūt netyčia uždėtas atvirkštinis, prancūzų k. diakritikas (VUB RS F1-D1031, 64).

Yra ir Biblijos posakių motyvų:

*За чечевичную похлебку*⁷¹⁸; *Sam wyszedł, zrobiwszy wierzę Babel*⁷¹⁹ [=wierzę]; *Na, ne vienu egzaminu žmogus minta!*⁷²⁰.

Frazeologiniai posakiai dažnai yra tarptautiniai, turintys savo daugumą tikslų atitikmenų kitose kalbose. Nors šiandien įprastas yra etninės kalbos frazeologijos žodynas, tačiau įmanomos ir kelių kalbų lyginamosios studijos. Tarptautinės frazeologijos įsisavinimo procesą gerai atskleidžia Rusijos imperijos pedagogo, rusų kalbos ir vertimo vadovėlių autoriaus, enciklopedininko, rašytojo ir vertėjo Morico Iljičiaus Michelsono (1825–1908) dviejų tomų frazeologijos žodynas (PMP). Išsamiausią XX a. pr. tokio pobūdžio leidinį sudaro per 11000 straipsnių, skirtų perkeltinės reikšmės žodžiams ir posakiams rusų kalba. Žinyną (bent jau jo 1902 leidimą) papildė abėcėliniai vokiečių, anglų, prancūzų, italų, lotynų kalbų frazeologinių junginių ir populiarių citatų sąrašai. Daugelio jų etimologija ilgainiui buvo pamiršta, o posakiai pradėti suvoki tik kaip rusų kalbos lobyno dalis. Michelsono žodynas yra sinkretinis: pateikiami žodžiai, posakiai, autorinės citatos. Elementus vienija ne struktūra, o jų populiarumas, perkeltinė reikšmė, ekspresyvumas. Galima sakyti, kad Michelsonas surinko to meto rusų kalbos PR.

PR gali būti vartojami dvejopai. PR gali tiesiog reprodukuoti visuomenei įprastas mintis (tęsti tradiciją, palaikyti *status quo*), arba tapti kognityvinės inovacijos įrankiu – kai perkuriant šablonus prasiveržiama prie naujų prasmų. Įdomūs yra atvejai, kai VC kuria PR perdirbinius derindamas įvairių kultūrų tradicijas. Apie save galėjo parašyti: *Нет я не Чертван, я другой*, šioje frazėje derindamas lenkiškąjį PV ir žinomo Michailo Lermontovo eilėraščio formą⁷²¹. Kartais skirtingų kilmų PR sugretinimas atrodo tikslinis. Apsilankęs Vokietijos parlamento Reichstago Berlyne posėdyje užrašo:

Wilja w slicznej kowieńskiej dolinie A Васька слушаєт да ѡст Wsród tulipanów i narcyzow płynie A Васька слушаєт... – to nieco do parlamentu. O mein Got. Говорильня. Chociaż nie zupełnie tak ją sobie przedstawiałem, podoba mi się. Jak sliczne odtworzona nienawisć jednej klasy, klasy przyszłości ku klasie przeszłości, srodkowa driań swobodomyślących, nadrabiana, zle pokrywająca

⁷¹⁸ Rus. *уž lęšij sriubę* [išsižadėjo] (VUB RS F1-D1044, 39), užuomina į legendą apie Abraomo sūnų Isavą; sakoma apie nelygiaverčius mainus, smerktiną materialinių gėrybių pasirinkimą.

⁷¹⁹ Lenk. *sukurstęs Babelį pats pasišalino* (VUB RS F1-D1035, 84).

⁷²⁰ (VUB RS F1-D1044, 51), [=žmogus gyvas ne vien duona].

⁷²¹ Rus. *Нет я не Байрон, я другой...* Šis eilėraštis atrodo artimas VC tragiškai savo likimo interpretacijai.

*strach o skurę fanaberya prawych, pewność w zwycięstwo, straszna nienawiść i pogarda względem wszystkich inaczej myślących – u lewych...*⁷²²

Ištrauka pradėta dviejų citatų samplaika: tai Adomo Mickevičiaus poemos „Konrado Valenrodo“ ir Ivano Krylovo pasakėčios „Katinas ir virėjas“ eilutės. Kalbų, žanrų ir turinių nedermė, matyt, skirta perteikti autoriaus įspūdį dėl konstruktyvios komunikacijos nebuvimo parlamente. Papildomai sužėri pasakėčios turinys – virėjo baramas, bet nebaudžiamas katinas tęsia savo nedorą veiklą. Rusų k. įterpiniai *говорильня, свободомыслящих* atsirado dėl jų neišverčiamumo. Pirmojo priesaga turi paniekinimo semantika, antrasis yra standartinis politinis terminas.

3.2. Realybė, suvokta per PR ir citatas

Literatūra, skaitiniai užėmė VC gyvenime (ir jo diskurse) ypatingą vietą. Tai lėmė ir individualūs asmens polinkiai, ir kultūrų, kuriose jis gyveno ypatingas literatūrocentriškumas. Apie XX a. lenkų kultūros literatūrocentriškumą Jaroslavas Ivaškevičius taikliai parašė: *kalbos kultas yra ta rišamoji medžiaga, kuri jungia į vieną mūsų tradiciją ir dabartį*“, nes „per visus 60 [okupacijos] metų, išsaugojusia mūsų kultūros tvarumą jungtimi buvo literatūra, buvo kalba. Ir šiaip mūsų kultūra yra par excellence literatūrinė [...] Pavyzdžiai mūsų veiklai, impulsai veiksams kilo iš literatūros. Tai buvo mūsų politikos prakeikimas. Tuo pačiu, tai buvo mūsų tautos kultūros išskirtinis bruožas (pagal Bartmiński 1996, 50). XIX a. priespaudos sąlygomis literatūros ir gimtosios kalbos išsaugojimo svarba lenkams (o ir lietuviams) buvo nė kiek ne menkesnė. Rusų kultūros XIX a. ir XX a. pr. literatūrocentriškumas yra dažnai aptariamas ir siejamas su Rusijos visuomenės to meto pasaulėjimu (Рейтблат 2001, 57, 210) bei itin ribotomis galimybėmis kalbėti rūpinčiomis socialinėmis politinėmis temomis kur kitur.

Citatų ir reminiscencijų gausa VCD išskirtinė. Tai atitinka pastebėjimą, kad kuo intymesnis, privatesnis yra kalbos žanras, tuo daugiau jame būna implicitiškumo, užuominų. VC, imlaus ir aktyvaus skaitytojo, gyvenimo matymas buvo modernus, veikiamas jam pažįstamų tekstų:

⁷²² Lenk., rus. *Kauno pakalnėj per lygumą jaukią – O Rainis klausosi ir kerta - Tulpių, narcizų slėniu Neris plaukia – O Rainis klausosi ir kerta – Taip pasakyčiau apie parlamentą. Dieve mano. Plepkykla. Nors ne visiškai taip sau tą įsivaizdavau, man patinka. Kaip gražiai atsiveria vienos klasės, ateities klasės neapykanta praeties klasei, vidujinis laisvamanių supuvimas, dešiniųjų nenuoširdus, blogai maskuojantis baimę dėl savo kailio išpuikimas, kairiųjų – įsitikinimas savo pergale, baisi neapykanta ir pasibjaurėjimas visais kitaip manančiais (VUB RS F1-D1035, 197). (eilių vertimai J. Marcinkevičiaus, V. Mykolaičio-Putino).*

Zaprzęgi przypomniały mnie ilustracyę „Żmujdzini“ w „Przyjacielu Dzieci“⁷²³; Ménulis – ni v skazke skazatj⁷²⁴.

Net minėdamas paprastą pasivaikščiojamą, VC neišsiverčia be literatūrinės citatos:

w Święcianach laziliśmy po „pagórkach leśnych“⁷²⁵. Apsilankęs Kijeve pažymi Dniepr – niczego sobie, ale nie gogolewski⁷²⁶.

Aprašydama įžymių vietų lankymą, Civinskis menkai slėpė įspūdžių „citatiškumą“⁷²⁷. Lankydamasis Bachčisarajuje, nusivylė demonstruojamų lankytojams objektų menkumu, rašė, kad tikėjosi kažko daugiau. Turėdamas laisvo laiko, kopė į kalną [Toks aprašymas primena Mickevičiaus *Krymo sonetus*]:

W dole pomnik Katarzynie, pomału posuwa się arba z pokrytemi turczankami. Z za kamieni wylazi oberwany, smagły pędrak.... Słońce zachodzi. Cicho. Od czasu do czasu swist lokomotywy, dzwonek.... i znowu cicho.... cicho... i zdaje mi się, że slysze głos z Litwy...⁷²⁸.

⁷²³ Lenk. *Pakinktai priminė man iliustraciją Žemaičiai* [žurnale] *Przyjacieli Dzieci*. (VUB RS F1-D1024, 106v) (vaikams skirtas žurnalas, Varšuva, 1861–1914). Tarimas su jotavimu (ir jį atliepantis užrašymas) žinomas, kaip Lietuvos lenkų dialektų ypatybė (SPGL 452).

⁷²⁴ Užuomina į rusų kalbos priežodį *ni v skazke skazatj, ni perom opusatj* (įprastas neapsakomo grožio apibūdinimas).

⁷²⁵ Lenk. *Švenčionyse klaidžiojom po pamiškės kalnelius* (VUB RS F1-D1029, 38). Žodžių derinys skamba tarsi užuomina į Adomo Mickevičiaus „Pono Tado“ eilutes: „Do tych pagórkow leśnych, do tych łąk zielonych Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych“ / „I tas kalvas miškingas į lankas žaliasias Kur Nemunas plačiai banguoja mėlynasis“ (į liet. k. vertė Aldona Liobytė ir Algis Kalėda).

⁷²⁶ Lenk. *Dniepras – nieko sau, bet ne Gogolio* (VUB RS F1-D1031, 46). Užuomina į garsiąją citatą iš Nikolajaus Gogolio apsakymo „Baisus kerštas“, „Чуден Днепр при тихой погоде...“.

⁷²⁷ Panašų citatiškumą semiotikė Larisa Volpert pastebėjo gamtos aprašymuose Stendhalio ir Puškino kūrinuose. Pirmojo Šveicarijos Alpės regėtos, lyginant su įsiminusia graviūra, antroju – įspūdis regėjus Kaukazo tarpekį apibendrintas tam tikro paveiklo matymo įspūdžiu. Čia taip pat galima išvelgti precedentiškumą (PR – dailės kūriniai).

⁷²⁸ Lenk. *Apačioje liko paminklas Jekaterinai, neskubriai darda vežimas su apmuturiuotomis turkaitėmis. Iš už akmenų pasirodo apiplyšęs, įdegęs bamblys... Saulė leidžiasi. Tylu. Retkarčiais sušvilpia garvežys, suskamba jo skambutis... ir vėl tylu... tylu... ir regis man, kad girdžiu balsą iš Lietuvos* (VUB RS F1-D1031, 33).

Civinskis ir savo asmeniui matavosi tinkančius PV (precedentinius vardus). Dažniausiai VCD minėti literatūros personažai Marekas Čertvanas⁷²⁹, Oblomovas⁷³⁰, kartą ir Jobas⁷³¹.

*Tylem wytrwał! Tyle wycierpiałem, że nie postawię siebie na równi z „людишками“, których pierwszy silniejszy wiatr łamie⁷³²; Zupełnie jak marzenia **Хлестакова**⁷³³; mię, jako **Пульхерия Ивановна**, śmierć wola⁷³⁴; I będę drugim **Oblomowym**, a może i nie⁷³⁵; rolę idioty nie tai Dostojewskio, ne tai Amfiteatrovo⁷³⁶; La bête humaine we mnie siedzi i odzywa się. Zdaję się, zrobiłbym jakie chcesz swiństwo, za 40 mar. Nawet za połowę tej summy⁷³⁷.*

Savęs pažinimas per literatūroje užfiksuotus tipus nėra retas reiškiny, kalbotyroje įvardijimai precedentiniais vardais vadinamas antonomazija⁷³⁸. Semiotikės Larisos Volpert pastebėta, kad žmonės visais laikais turėjo polinkį formuoti savąjį gyvenimą, vadovaudamiesi [knygose rastais] pavyzdžiais (Вольперт 1998, 257); ši tyrėja daug dėmesio skyrė Stendhalio (Marie-Henri Beyle, 1783–1842) dienoraščiui, kurį rašytojas pradėjo rašyti aštuoniolikos. Anot švedų filosofo Jono Elsterio, jo dienoraščio pagrindinės temos buvo savęs pažinimo eksperimentas ir savęs formavimo bandymai (panašiai, kaip ir VCD, bei, tikriausiai, daugelio kitų dienoraščių): Stendhalis „buvo apsėstas tapatybės problemų. Minčių, kurias apibendrintume frazėmis „pažink save“, „būk savimi“, „sukurk save“ ir „paslėpk save““ (Elster 1995, 93). Volpert pastebėjo, kad savęs apibūdinimui Stendhalis mielai pasitelkdavo ir literatūros personažų kaukes: „Analogijos su literatūros kūrinių veikėjais jo dienoraštyje

⁷²⁹ Marekas Čertvanas – Marijos Rodževičiūtės romano *Dievaitis* protagonistas; neteisingai paliktas be palikimo, valingas, visko pasiekęs savo darbu ir užsispyrimu.

⁷³⁰ Oblomovas – to paties pavadinimo Gončiarovo romano veikėjas; bajoras, pasižymėjęs išskirtiniu tingumu, bevališkumu.

⁷³¹ Jobo knyga – tokia antraštę suteikė vieną iš *Dienoraščio* dalių. Biblinis Jobas perteikia konceptą „daug kentėjęs, neteisingai nubaustas“.

⁷³² Lenk. *tyk ištvėriu, tyk iškentėjau, kad nelyginsiu save su žmogeliais, kuriuos pirmas vėjo gūsis nupučia* (VUB RS F1-D1030, 46). Frazės pradžioje aliuzija į Adomo Mickevičiaus *Vėlinių* eilutę.

⁷³³ Lenk., rus. *visai kaip Chlestakovo svajos* (VUB RS F1-D1025, 57). Nikolajaus Gogolio *Revizoriaus* personažo pavardė [komentuoja savo planus].

⁷³⁴ Lenk., rus. *Mane, kaip Pulcheriją Ivanovną, mirtis kviečiasi* (VUB RS F1-D1029, 72). Nikolajaus Gogolio apsakos *Senųjų laikų dvarininkai* veikėjos vardas.

⁷³⁵ Lenk. *ir būsiu kitas Oblomovas, o gal ir ne* (VUB RS F1-D1042, 52).

⁷³⁶ (VUB RS F1-D1045, 64), [apie savo elgesį sapnuose]. Amfiteatrovas, Aleksandras (1862–1938), rašytojas, satyrikas, dramaturgas.

⁷³⁷ Pranc., lenk. *žmogus-žvėris tūno manyje ir atsiliepia. Rodos, už 40 markių padaryčiau bet kokią kiaulystę. Net už pusę tos sumos* (VUB RS F1-1026, 45) [užuomina į E. Zolia romaną; savijauta, kuomet pritrūkus pinigų teko badauti].

⁷³⁸ „tropas, kurį sudaro tikrinio vardo pavartojimas bendrinio žodžio reikšme“ (KTŽ 1990, 20).

– vienas iš savęs pažinimo būdų. Jis nuolat lygina save su pamėgtais veikėjais, stengiasi užfiksuoti detales, kuriomis į juos panašus, pabrėžia savo norą žaisti su literatūrinėmis kaukėmis ir vaidmenimis [...], o jo frazė „vaizdavausi tuo pačiu metu esąs Sen Prė ir Valmonas“⁷³⁹ – būdingas to laikotarpio žmonių identifikacijai“ (Вольперт 1998, 208).

Savęs lyginimas su literatūros herojais, taip pat savo gyvenimo matymas per precedentines situacijas ir tekstus – visa tai galima priskirti reiškiniui, kurį amerikiečių literatūrologas Stevenas Greenblattas pavadino *self-fashioning* (savo įvaizdžio formavimas, pristatymas). Anot Anni Sairio šis reiškinys daugiau ar mažiau būdingas visiems egodokumentams (Sairio 2013, 199).

3.3. VCD kalbos šablonai ir artumas šnekamajam stiliui

Jau buvo pastebėta, kad VCD leksika itin artima šnekamajai kalbai. VCD matomi ir šnekamumo žymenys kituose kalbos lygmenyse. Tai yra supaprastinta fonetika, skiemenų elipsės, ypatinga sintaksė (Литневская 2011, 45, 47), šnekantis svarbesnė yra intonacijos, gestų, mimikos reikšmė (ibid, 48) – tai ką rašant galima reikšti paragrafemikos pagalba.

Šnekamoji kalba paprastai ekspresyvi, stokojanti būdvardžių, bet prisodrinta ekspresijos dalelyčių. Svarbus jos bruožas – kalbėsenos šablonų gausa (ibid, 60), nes kalbėtojas turi užpildyti šneka kuo greičiau, ir dažnai pasirenka automatiškai prisimenamus šablonus, stereotipus, įsimintus frazių ruošinius. Kalbos šablonų, frazių, kartotų dienoraštininkui gal net nepastebint apstu ir VCD. Kai kurie šių elementų galėjo pereiti iš vienos kalbos į kitą:

*Bywajet*⁷⁴⁰; *O szczastje*⁷⁴¹; *Дудки*⁷⁴²; *Dudki, więcej nie zaciągną (mniej)*⁷⁴³ ir kt.

Šnekamajam stiliui būdingas ištiktukų formų trumpinimas (PPP 1983, 113), rusų kalboje – ir sutrumpintas tikrinis vardu šauksmininkas (ibid, 114). VCD trumpinami žinomų asmenų vardai: Dora, Mikas (Isedora Duncan, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis), *Pomnik Chmiela niczego*⁷⁴⁴, daiktavardžiai (minėti *trza, fetka, psor*).

Nors įprasta manyti, kad asmens individualumas ryškėja jam rašant, o kalbos tipiskumas – spontaniškai bendraujant, šnekant, taip nėra, šneka gali

⁷³⁹ Sen Prė yra Žano Žako Ruso romano *Naujoji Eloiza*, Valmonas – Pierre Choderlos de Laclos romano *Pavojingi ryšiai* veikėjai.

⁷⁴⁰ Rus. *pasitaiko* (VUB RS F1-D1031,5).

⁷⁴¹ Rus. *o, laime* (VUB RS F1-D1036, 44).

⁷⁴² Rus. *dūdos* [„neišdegs“] (VUB RS F1-D1039, 72)

⁷⁴³ Rus., lenk. *Neišdegs, daugiau menęs neapgaus* (VUB RS F1-D1025, 43v).

⁷⁴⁴ Lenk. *Paminklas Chmiel[nick]iui neblogas* (VUB RS F1-D1031, 49).

būti ne mažiau individuali (PPP 1983, 202), kalbėtojai gali kalbos šablonus vartoti ir kūrybiškai: kurdamas okazionalizmus, įsitraukdamas į kalbos žaismę (ibid, 61).

Šnekamoji kalba nuo rašytinės skiriasi prigimtinu mišrumu, dėl to atsiranda efektingas *netikėtumas, aukštojo stiliaus ir buitinių detalių gretinimas* (Jurijus Tynianovas, pagal PPP 1983, 143). Tokios šnekamosios kalbos žaismės pvz. laikytinas VC draugo Dovydo [Čechavičiaus] atviruko tekstas: *Узрiть пiсьмо твоей брудеръ Давидъ*⁷⁴⁵. Čia tvarkingai paisoma senosios ortografijos, tačiau leksikos stiliai derinami gana neįprastai: pasenęs, aukštojo stiliaus veiksmažodis *узреть* „regėti“ greta šnekamojo stiliaus germanizmo „brolis“.

Ypač ryškiai šnekamosios kalbėsenos skirtybės matomos sintaksės lygmenyje: tai dažnos elipsės, ne visuomet aiškios sakinio ribos, yra žodžiai aktualizatoriai (nukreipiantys klausytojo dėmesį reikiama linkme), dažni pakartojimai, pagalbinių žodelių pakartojimai, patikslinimai (Литневская 2011, 55–56). VCD sintaksė labai įvairi, dažnokai artima šnekamajai kalbai. VCD yra ir „telegrafinio“ stiliaus intarpų (ypač pasakojant apie aplankytas žymias vietas), yra ir gana sudėtingų ilgų sakinių su patikslinimais, įvairiais įterpiniais.

*Dzielnice Vilna: Zwierzyn, Zaklat, Zaszecz, Antokol, Łukiszki, Snipiszki, Sv. Jana: pomn. Mickiev. i Odyńca (Uniwersytet z astronomiem na chorągiewce. Nad oknami słońce i Znaki planet. Sv. Stanisł Murillo (Madonna) Sv. Kazimierz, Fundusz [...] Krzyżowa góra)*⁷⁴⁶;

*Komary, kukulki, fabryki, swistki. Lancug czegoś strzyka [...] Grzmi. Ptaki, wiozą siano. Trzeba przed dżdżem choć do Eytry*⁷⁴⁷

*Chociaż wój mój Kazimierz Okulicz troche zkapował już i nazwał ten charakteru rys mego – bodaj że, e, niepamiętam, radykalizmet, со*⁷⁴⁸*]; У одного из моих знакомых комната с роялью, очень приличная, о рояли (которою, кстати,*

⁷⁴⁵ Rus. *laišką regėjau, tavo brolis Dovydas* (VUB RS F1-D1051, 210).

⁷⁴⁶ Lenk. *Vilniaus rajonai: Žvėrynas, [?], Užupis, Antakalnis, Lukiškės, Šnipiškės, Jonai, paminklas Mickevičiui ir Odynieciui (universitetas su astronomine vėjarode. Virš langų saulė ir planetų ženklai, Šv. Stanislovas, Murillo (Madona), Šv. Kazimieras, išdas [...] Kryžių kalnas)* (LMAVB, f. 194, b. 10, 99v).

⁷⁴⁷ Lenk., *uodai, gegutės, fabrikai, švilpukai. [Dviračio] grandinė kažko girgžda. Griaudėja. Paukščiai, veža šieną. Reikėtų iki lietaus pasiekti bent Eitrą* (VUB RS F1-D1030, 161).

⁷⁴⁸ Lenk. *Nors mano dėdė Kazimieras Okuličius kiek perprato tą mano būdo bruožą ir įvardijo – lyg ir, e, nepamenu, radikalizmu, ar ką* (VUB RS F1-D1045, 126).

*мой знакомый не пользуется) судить не моя специальность, всего за 25 м. = 11.50 к. в месяц*⁷⁴⁹

VCD pasitaiko ir **dialogo**, pokalbio su įsivaizduojamuoju skaitytoju elementų (kreipiniai, jaustukai), tiesioginės ir perpasakotos netiesioginės kalbos. Cituojama kuo arčiau originalo, perpasakojant kito kalbą taip pat dažnai paliekama asmens kalbos specifika (pvz. vok. lekšemos). Dialoginio, pokalbio bendravimo elementai yra kreipiniai, jaustukai, daug šauktukų, daugtaškių, ekspresyvumas, kartais eksplikuojamas šnekai būdingas kalbančiojo abejojimas, netikrumas.

Anot Gasparovo, šnekamajai kalbai būdinga inversija, pauzių užpildymas nereišmingais žodžiais, aktualaus žodžio iškėlimas, pakartojimas (Литневская 2011, 87). Litnevskaja atkreipia dėmesį į tai, kad šnekamosios (garsinės) kalbos metu pasinaudojama keletu informacijų kanalų, ne tik verbaliniu, bet ir audialiu, vizualiu, padidėja fonetinė redukcija, da-nesni būna nereikšmingi žodžiai, užpildantys pauzes, neakcentuojamos frazės ribos, sakinių dalys derinamos asociatyviai (Литневская 2011, 88–89).

Šnekos delsimas, pakartojimai yra ne tik komunikacijos trikdys, kaip kad dažnai manoma, bet ir reikšmingas diskurso elementas. Pakartojimai pabrėžia kartojamo elemento reikšmingumą (atkreipia klausančiojo dėmesį), skaido tekstą, leidžia kalbančiajam išreikšti abejonę, arba laimėti laiko ir susikaupti kalbai, o klausantįjį paruošia sudėtingesnės pranešimo atkarpos išklausaui (Kjeller 2008, 48). Kelios išvardintų funkcijų gali veikti ir sykiu. Vis dėlto pakartojimams kalbininkai skiria žymiai mažiau dėmesio, nei literatūros tyrėjai, įžvelgiantys pakartojimų ekspresinę funkciją (Kjeller 2008, 38). Sąmoningi poetiniai pakartojimai skiriasi nuo spontaniškoje šnekoje paplitusių pakartojimų, nes pastarieji dažniau yra nesąmoningi, nesuplanuoti (Kjeller 2008, 40). VCD eksplikuotos abejonės, pakartojimai sukuria betarpiško, impulsyvaus bendravimo įspūdį. Tokį patį efektą kuria tyčiomis netaisyklingas tarimas (užrašymas):

Уся гармонія разстроилась (VUB RS F1-D1045, 121); *Ale „не таё“* (VUB RS F1-D1045, 108) ir kitur.

Litnevskaja pastebi, kad *popierinių dienoraščių*⁷⁵⁰ žanrui apskritai būdinga nuostata vartoti žymėtus⁷⁵¹ šnekamosios kalbos elementus, kadangi jie

⁷⁴⁹ Rus. *vienas mano pažįstamas nuomojasi kambarį su rojaliu, labai vykusį, apie rojalį (kuriuo mano pažįstamas, beje, nesinaudoja) nesiiimu spręsti, viso labo už 25 markes – už 11.50 rublių per mėnesį* (VUB RS F1-D1030, 50).

⁷⁵⁰ Tyrėja taip apibūdina tradicinius dienoraščius, skirdama juos nuo tinklo erdvėje kuriamų tekstų, kuriuos aptaria atskirai.

⁷⁵¹ Tokius, kurie klausytojo / skaitytojo be abejonės identifikuojami, kaip šnekamosios, o ne rašto kalbos elementai.

suteikia tekstui neoficialumo, draugiško bendravimo įspūdį (Литневская 2011, 97–98).

Keliuose VCD intarpuose pasakojimas pateiktas pjesės, atskirų replikų, forma.

Forma dialogu Ja – Przewlocki / (którą to ten szwanz pilują mię od tygodnia) /

Ja

On Tak?

Ja

On Sluchaj !?

Ja

On Može nie !??

*Ja – zrywam się i zgrzytam zębów ostatkiem. / Teraz właśnie na wyścigi /
piszemy obaj dziennik⁷⁵²*

Taiklūs VCD sutinkami keli gyvos komunikacijos situacijų apibūdinimai.

Gadałem z Babunio tylko co i znowu się zrobiła „demi scène”⁷⁵³; Dziś rozmawiałem z Janem o polityce, t. j. On tylko mówi⁷⁵⁴.

Net kelis kartus VCD konfliktavimas, ginčai apibūdinti, kaip teigiamas potyris. *Gadałem, klócićem się co do litewskiej / sprawy ze Stefką – przyjemne. Byłem litwinem⁷⁵⁵*; [Ginčijosi su Niauroniu – išsiskyrė abu patenkinti] (VUB RS F1-D1045, 4). Pastebėta, kad rusų įprasto komunikavimo maniera pasižymi keliais bruožais, skiriančiais ją nuo kitokių kultūrų bendravimo. Mėgindami išsiaiškinti komunikacijos dalyvių santykinius „statusus“ (požiūrius, pozicijas), rusai nevengia provokuoti ir negaili aštresnių žodžių. Semantikės Anos Zalizniak pastebėjimu, vienas tipiškų rusiškos komunikacijos atmainų yra „santykių aiškinimasis“ (*выяснять отношения*), kai „sakydami vienas kitam nemalonius dalykus, manome darantys gerą darbą“ (pagal Лихачева 2017, 76). Itin šurkšti leksika, netgi necenzūriniai žodžiai gali būti vartojami, demonstruojant draugiškumą, artumą (ibid, 180). Pastaroji pokalbio maniera gali vadinama pseudošurkštumu (*псевдошурбость*), nes ižeisti neketinama, o neformali leksika tik žymi atvirumą, ypatingą artumą pašnekovui (ibid, 224).

⁷⁵² Lenk. *Dialogo tarp manęs ir Pševlockio forma (kuria tas niekšelis kamuoja mane jau savaitę) [...] Ar ne?; Klausyk; Tai gal ne? [...] Aš – pašoku ir griežiu dantų likučiais. Šiuo metu abu lenktyniaudami rašome dienoraščius* (VUB RS F1-D1046, 136v).

⁷⁵³ Lenk., pranc. *Šnekėjomės ką tik su Bobute ir vėl pasidarė scena* (VUB RS F1-D1037, 80).

⁷⁵⁴ Lenk. *šiandien šnekėjomės su Jonu apie politiką, t. y. tik jis kalbėjo* (VUB RS F1-D1037, 80).

⁷⁵⁵ Lenk. *kalbėjau, ginčijausi su Stefa apie lietuvių reikalą – smagiai [...] buvau lietuviu [lietuvių pusėje]* (VUB RS F1-D1032, 50).

„Pseudošiurkštumo“ atveju itin reikšmingos tampa padedančios ją teisingai interpretuoti paralingvistinės priemonės – intonacija, mimika, šypsena. Todėl užrašius, žodžiai gali būti suprasti tiesiogiai. Po neapgalvoto laiško VC teko prieš močiutę teisintis:

Wygląda tak, niby nie można żadnej frajdy zrobić poza wysłaniem kilku faigli! Proszę Babunię bardzo więcej nigdy tego nierobić. / E, doprawdy listownie nieumiem się z babunią objasniac, mam styl taki szorstki. Kiedy gadam, to mogę szorstkość ową częściowo choć zagładzić giestami, mimiką / A teraz – doprawdy, choć nie pisz...⁷⁵⁶.

Beje, apie tipinius lenkų bruožus rašiusi sociolingvistė Klos-Sokol pseudošiurkštumą ir žodinių batalijų pomėgį laiko lenkams (priešingai, nei vakariečiams) būdingu elgesiu (Klos Sokol 2015, 21).

3.4. Skyriaus išvados

VCD tekstas rodo, kad dienoraštininkas buvo apsiskaitęs, gausiai ir noriai citavo tiek tautosaką, tiek literatūros kūrinius. Jų įterpimas dailino kalbą, leido lakoniškai išreikšti norimas prasmes, padėjo įsisąmoninti ir įprasminti savo gyvenimą įvairių kultūrų atmintinų citatų pagalba. PR diapazonas platus – nuo šnekamosios kalbos posakių iki aukštosios literatūros citatų.

Lenkiškieji PR susiję su frazeologija, folkloro ir literatūros tekstais, istorijos įvykiais. Jie dažnai VCD pasirodo transformuotu pavidalu. Rusų k. atveju šalia tiesioginių citatų pasitaiko į PV (Oblomovas, *Idiotas* Dostojevskio) ar į kūrinių siužetus (PS), taip pat stilizuotos leksikos panaudojimas (bylinų leksika, teologinė leksika). Lietuvių (mažiau įsisavintos?) kultūros atveju dažnesnės tiesioginės citatos, pamėgtų autorių pavardžių (Vaičaitis, Žemaitė) paminėjimai.

Aiškinantis PR funkcionavimą VCD tekste, pastebėta tendencija, gal kiek ryškesnė būtent daugiakalbio asmens kalboje: atmintyje greta atsidūrę įvairių kilmių PR galėjo būti derinami, kartais net to paties sakinio ribose. Tai leido dienoraštininkui išlaisvinti PR semantinę įkrovą ir kurti netikėtus išraiškos efektus.

Kaip pastebėjo antropologė Natalja Kozlova ir kalbininkė Irina Sandomirskaja, kalbantysis, kuris dažnai viso labo retransliuoja kitur nugirstą diskursą, nėra kalbėjimo subjektas (Козлова, Сандомирская, 2012). Jo diskursas kartais gali priminti daktaro Frankenšteino kūrinių, netvarų įvairiarūšių tekstų agregatą (Сандомирская 2012). Sociologas Ervinas

⁷⁵⁶ Lenk. *Tarsi negalima būtų kitaip pradžiuginti, nei išsiunčiant kiek pinigų! Labai prašau Bobutės daugiau taip nesielti. / Ak, išties nemoku su Bobute laiškais bendrauti, mano toks šiurkštus stilius. Šnekėdamas galiu tą šiurkštumą sušvelninti gestais, mimika / O čia – tikrai, geriau nerašyčiau...* (VUB RS F1-D1046, 119v).

Goffmanas tokį kalbėtojo tipą pavadino atlikėju (*performer*), skirtingai nuo savo originaliai ištari žodžius sąmoningai parenkančio kūrėjo (*author*) (Goffmann 1981, 144). VC tekstas kupinas įvairių ir įvairiakalbių citatų, aliuzijų ir PR, ir vis dėlto laikytinas originalia *author* kūryba dėl stiprios, aiškios kalbėtojo pozicijos bei PR perdirbinių gausos.

Artima šnekamajai kalbai VCD kalba nebuvo laisva nuo kalbėsenos šablonų, pamėgtų žodelių (*stimmung, ничего себе, бывает*), kurie, kaip buvo pastebėta, galėjo pereiti į kitas kalbas beveik arba visai nepakitę. Tai leidžia daryti prielaidą, kad ir perėjęs prie bendravimo kita kalba asmuo išlaiko kai kuriuos kalbėsenos įpročius. Jeigu viešoje šnekoje jis gali tokius reiškinis stebėti ir nuosekliai jų vengti, privataus dienoraščio puslapiuose, neformalioje kalboje (saugioje aplinkoje) šie įpročiai slopinami menčiau.

Šalia verbalinio teksto VCD sudaro nuorodos į dienoraštininko regimų ir girdimų reiškinų recepcijas. Šiose semiotinėse sistemose taip pat gali atsirasti PR: atsikartojančių, semantiškai, ar simboliškai įkrautų, klausytojui (stebėtojui) itin reikšmingų elementų. VC savo tapatybę įrėmindavo ne tik literatūros veikėjų PR, tačiau ir vizualių PR pagalba (lygino savo išvaizdą su skulptoriaus Klongerio Bethovenu, teigė matantis pasaulį impresionistų akimis ir t.t.). Savo tapatybę mėgino apsibrėžti ir melodijomis, muzikos stiliais. Apie paraverbalinius reikšmių kūrimo būdus VCD bus rašoma kitame skyriuje.

4. RAIŠKOS BŪDAI ŠALIA KALBOS

Apmąstydamas asmeninės kalbos tyrimo ir apibrėžimo galimybes, Edvardas Sepiras pasiūlė du pagrindinius būdus: a) nagrinėti asmens kalbą priešpriešoje su sociumu, visuomenės kalba, b) bandyti nagrinėti, išskirti pačiai asmens kalbos svarbius bruožus: asmens balsą, balso dinamiką, būdingas intonacijas, šnekėjimo ritmą, tarties ypatybes, leksikos lygmenį (kalbos ekspresijos priemonės, pvz., deminutyvų dažnį), asmens kalbos stilių (Сепир 1993, 294). Sepiras turėjo omenyje kalbėseną, skambančiąją kalbą, o šio tyrimo atveju vienintelis kalbos kanalas – raštas. Tačiau, kaip bus parodyta šiame skyriuje, VCD įmanoma atrasti daugelio garsinių kalbos charakteristikų (intonacijos, šnekėjimo ritmikų, manierų, tarties ypatumų) grafinius atitikmenis.

Polimodali analizė ir kreolizuoto teksto samprata

Multimodali diskurso analizė suklestėjo pradant 1970-aisiais, pasirodžius Michael'o Halliday'aus funkcinės lingvistikos tyrimams (Jones 2013, 3993). Šios tyrimų srities, ilgainiui gavusios socialinės semiotikos vardą, kertinių tyrimų autoriais tapo bendraautoriai Guntheris Kressas ir Theo van Leeuwenas. Jūdviejų įžvalgos – tęstos ir koreguotos gausių sekėjų. Savo ruožtu vystyti ir vaizdo interpretavimo bandymai, bent keletą autorių domino vaizdo, fotografijos ryšys su moderniąja autobiografija (Hirsh 2009; Langford 2001; Hughes ir Noble 2003; Rugg 1997). Atsižvelgti į papildančią kalbą raiškos kanalus gali būti svarbu, nes skirtingi informacijos modalumai geriau atliepia skirtingas kalbos funkcijas (Глотова 1990, 62).

Tai, kad vaizduose slypi kultūrinė informacija, pastebėta pedagogų. Vaizdų, naudotų mokant užsienio kalbos, kai kurios detalės, akivaizdžios tos tautos atstovams, praspūsdavo pro užsieniečių mokinių dėmesį. Jie nepastebėdavo aiškiai pavaizduotų paveikslų detalių, kol negaudavo foninių kalbos ir kultūros žinių, leidžiančių tas detales identifikuoti. Ši reiškinį Verešiaginas ir Kostomarovas pavadino „kultūriniu aklumu“ (Верещагин, Костомаров 1980, 140). Pastebėta, kad „kultūriškai aklas“ recipientas ne tik kad nebando savaip interpretuoti vaizdo detales, bet jų tiesiog nepastebi⁷⁵⁷. Klausimai keliama, tik atkreipus į kažką dėmesį, o dėmesį žmogus fokusuoja tik į jam žinomus objektus (ibid, 149).

Panašiai yra ir su įprastų objektų vaizdais. Dėmesys fokusuojamas skirtingai, nes skirtingose kalbose žodžio leksinių fonų (reikšmių laukų) ribos

⁷⁵⁷ Viename Kostomarovo ir Verešiagino pavyzdyje užsieniečiai, matantys Raudonosios aikštės nuotrauką, paminklo Mininui ir Požarskiui nepastebėdavo, nes nežinojo šio Rusijos istorijos siužeto.

gali nesutapti⁷⁵⁸, skiriasi įvairių kalbų tam tikro objekto prototipai. Šito verta paisyti, pvz., pasirenkant vizualią medžiagą užsienio kalbos mokymui. Taigi, vizuali informacija yra svarbi žodžio semantikos dalis (ibid, 155).

Turint tai omenyje, įdomu būtų ištirti daugiakalbio asmens vaizdų suvokimo dėsningumus. Tačiau šiame tyrime daugiau dėmesio kreipsime į vaizdus, kuriuos dienoraštininkas pasitelkė kurdamas VCD visumą. Tai ne tik įdėti ar suklijuoti atvirlaiškiai, nuotraukos, herbarizuoti augalai, įvairūs dokumentai⁷⁵⁹, bet ir pabraukimai, šriftų dermė, naudotos spalvos ir t.t. Be abejo, šias savybes interpretuoti galima tik labai atsargiai: rašalo arba pieštuko pasirinkimas rašant galėjo priklausyti ne nuo kūrybinio sumanymo, o nuo aplinkybių⁷⁶⁰, tačiau bent kai kurie vaizdai VCD atsirado neatsitiktinai⁷⁶¹. Spalvos ir šrifto pasirinkimas paveikia skaitantįjį. Abu šie reiškiniai gali turėti atraktyvinę (pritraukti dėmesį), informatyvinę, reikšmės išskyrimo, pabrėžimo, ekspresinę, estetinę ir kitokias funkcijas (Анисимова 2003, 59–61).

Anot tyrėjos Anisimovos, „semiotiškai sudėtiniai tekstai su vaizdo komponentu“ vadintini kreolizuotais (ibid, 11). Visus kalbinius tekstus galima skirstyti į nulinės (vaizdinio elemento nėra ir netrūksta), dalinės (kai vaizdas iliustruoja nuo jo nepriklausomą kalbinį tekstą) ir pilnos kreolizacijos (kiekvienas kodas negalėtų egzistuoti atskirai) (ibid, 15). Vaizdas gali būti susietas su raide, žodžiu, sakiniu, pastraipa ar visu tekstu (ibid, 24). VCD vaizdai pateikti lygiagrečiai teksto, jį pagyvindami, tačiau tekstas galėtų būti suvoktas ir be jų; vaizdai – nuotraukos ir atvirlaiškiai – galėtų būti peržiūrimos atskirai nuo teksto. Kita vertus, tekste yra juos komentuojančių pastebėjimų (dalinė kreolizacija). Išiskaičius į VCD tekstą, matoma, kad kūrėjas, ypač vėlesniais metais, sąmoningai dėjo pastangas, stengdamasis padaryti tekstą kuo daugiau „kreolizuotą“: *Teks, mój ilustrowany dziennik – to fajny wymysł*⁷⁶².

⁷⁵⁸ Kostomarovas ir Vereščaginai pateikia keletą vokiečių studentų ir tarybinių studentų skirtingai „matytų“ ir apibūdintų objektų (turgaus aikštės, slaugytojos, kareivio ir kt., ibid, 144).

⁷⁵⁹ Įdomesni objektai – liepos lapas iš *Unter den Linden* gatvės Berlyne, bilietai į Reichstaga, į Berlyno viešąjį tualetą, į Vainemuine teatrą Tartu mieste.

⁷⁶⁰ Grįžęs į Lietuvą 1905 m. ir būdamas Latavėnų dvare VC kurį laiką rašė tik raudonu rašalu. Galimas daiktas, kad to meto suirutėje kitokio negalėjo gauti. Be abejo, tai galėjo būti ir būdas pabrėžti istorinio momento ypatingumą.

⁷⁶¹ P vz., atvirukai su Lietuvos, Vokietijos miestų vaizdais, meniniai atvirukai reprodukcijos, patinkančių asmenų, politikų portretais.

⁷⁶² Lenk., *Taip, mano iliustruotas dienoraštis – tai geras sumanymas* (VUB RS F1-D1035, 168).

Kreolizuoto teksto modalumu Anisimova vadina kalbėtojo požiūrio į tekstą ar kalbamąjį turinį išreikštumą (ibid, 30); tyrėja pabrėžia, kad paragrafeminės, vaizdo kodo priemonės suteikia kalbančiajam puikias galimybes išreikšti savo požiūrį į kalbos turinį. Modalumas, kitaip, kalbėtojo vertinimo išreikštumas būdingas beveik kiekvienam tekstui – meniniame, reklaminiame, politiniame ir pan. tekste tai visų pirmą subjektyvus, emocionalus vertinimas, moksliniame, dalykiniame tekste – objektyvus, dalykinis vertinimas.

Pats vaizdas taip pat gali turėti pragmatinį vertinimo elementą: liepiamąjį modalumą (kelio ženklas), naratyvinį arba argumentuojantį modalumą (vaizduojamoji dailė, plakatas). Modalumas neišvengiamas ir fotografijos atveju. Anisimova cituoja fotožurnalistikos tyrėją Iriną Baltermanc, teigusią, kad kokybiškoje žurnalistinėje nuotraukoje turinio vaizdavimas būtina dera su autoriaus požiūrio išraiška (ibid, 2003, 31). Tačiau vaizdo modalumas nėra stabilus, jis gali smarkiai kisti, priklausomai nuo kontekstų, kuriuose vaizdas pateikiamas (ir žiūrovo skaitymo kompetencijų). Daugelio kodų tekste vaizdo ir kalbos išraiškos elementai gali papildyti vienas kitą (teksto iliustracija, paveikslo komentaras) arba egzistuoti greta (ibid, 2003, 12). Tarp vaizdo ir kalbos išraiškų gali susidaryti įvairiopi santykiai. Jų reikšmės gali sutapti, papildyti viena kitą arba kontrastuoti – pastaruoju atveju kuriamas ironijos efektas. Panašiai galimus vaizdo ir teksto santykius aptaria Markas Sebba (2012, 21).

4.1. Paragrafemika

Anot Marko Sebbos, analizuojant keliakalbystę rašytiniame tekste, verta atkreipti dėmesį ir į vizualiąją jo pusę (Sebba 2012, 103). Užrašytą tekstą papildančios ir padedančios adresatui jį tinkamai interpretuoti neverbalinės priemonės (pabraukimai, paryškintas šriftas, neįprasta ortografija ir kt.) vadinamos paragrafemomis, o juos tiriantis mokslas paragrafemika (Ćuto 2016, 130).

Siekiant užtikrinti komunikacijos sėkmę, pranešime visuomet turėtų būti tam tikras informaciją perteikiančių ir patikslinančių kalbos priemonių perteklius. Kaip optimalų, nusistovėjusį perteklinių išraiškos priemonių procentą, leidžiantį adresatui nebūti suklaidintam informacinio „triukšmo“, kai kurie tyrėjai nurodo net 50% (Колшанский 1974, 8). Viena kitą palaikančios, papildančios išraiškos priemonės pasiskirsto visuose raiškos priemonių lygmenyse, gali būti fonetinės, leksinės, gramatinės, tai pat įvairios paralingvistinės: kinetinės (gestai), vokalinės (intonacija), grafinės (rašant). Paralingvistinė raiška kartais gali padėti tą pačią informaciją išreikšti taupiau,

greičiau (parodantis gestas ranka, atitinkama veido išraiška gali kompensuoti praleistą žodį).

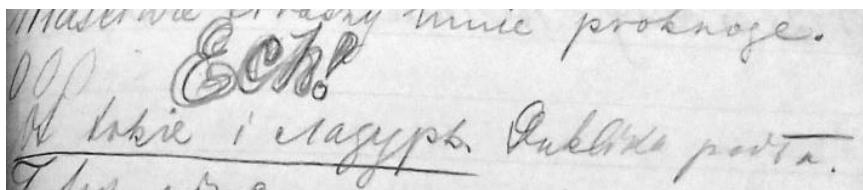
Paragrafemikos priemonės klasifikuojamos įvairiai. Vienas būdų – skirstymas pagal jų prigimtį: *singrafemines* (skyrybos ženklų vartosenos modifikacijos; ypač įdomi yra ne taisyklių numatyta skyrybos ženklų vartoseną, o autorinis, stilistinis jų pasirinkimas (Čuto 2016, 132); skyrybos ženklai leidžia adresantui perteikti savo intencijas, adresatui palengvina pranešimo interpretaciją); *supragrafemines* (tarpas, kursyvas, išretinimas, šriftų modifikavimas, piešiniai), *topografemines* (pakitęs topografinis teksto išdėstymas) (ibid, 131). VCD vartotos įvairių rūšių parağrafemikos priemonės.

VCD topografemikos bruožai. Tai ir teksto išdėstymas puslapyje (itin plačios VUB RS F1-D1025 paraštės, gal paliktos būsimiems komentarams ir papildymams, ir beveik nuolatinis rašymas tik vienoje lapo pusėje, retais atvejais keistas sprendimu tekstą rašyti ištiesai), paginacija, kurią dienoraštininkas sužymėdavo, matyt, prieš pradėdamas sąsiuvinį pildyti, ir ekspresyvesnių sakinių laisvas išdėstymas puslapyje. Pastebėjęs savo polinkį į meninį teksto išdėstymą, dienoraštininkas eksplikavo pašaipų to vertinimą:

*Dosć duszko głupstwa pisać, papier psuć. Wszakżem nie moderny wydawca*⁷⁶³.

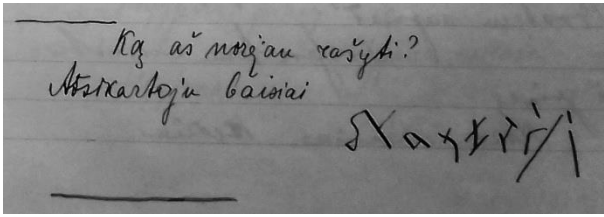
Turbūt topografemikai reikėtų priskirti ir dienoraštininko vėliau įvykdytą VCD sąsiuvinį cenzūravimą (skustuvo ašmenimis išpjovė paskirus žodžius, kartais ir ilgesnius teksto fragmentus). Įdomu, kad kartais, kai išpjautas fragmentas pažeisdavo ir aplinkinio teksto rišlumą, VC jį kruopščiai perrašydavo kur nors šalia.

VCD supragrafemika: grafinis išskyrimas, pabraukimai, šriftai. Pateiksiu kelis pavyzdžius, kuriuose grafiškai išskirtas žodis.

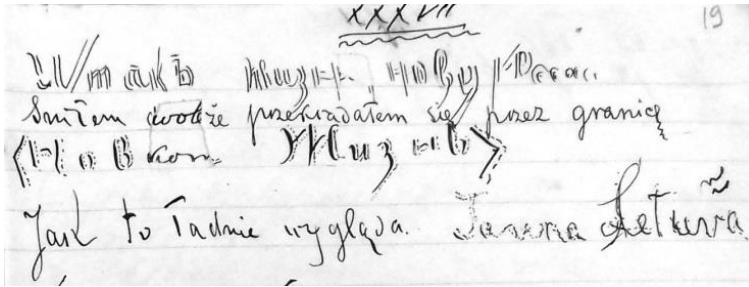

Pav. 7. Ech [išiktukas, „ak“] (VUB RS F1-D1034, 63).

⁷⁶³ Lenk. *gana jau, širdede, kvailystes rašyti, popierių gadinti. juk ne šiuolaikinis leidėjas esu* (VUB RS F1-D1029, 73).

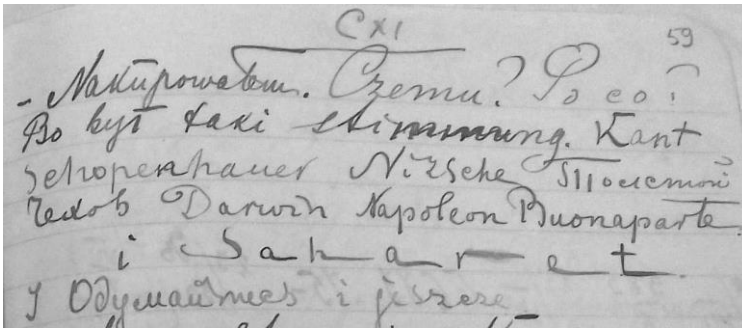

Pav. 8. *Nastroj* [lenk., „nuotaika“] (VUB RS F1-D1051, 162).

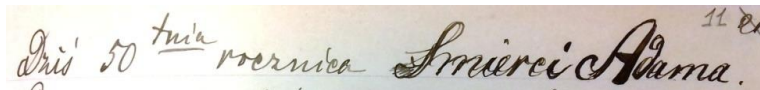

Pav. 9. *Šriftai* (VUB RS F1-D1029, 19).

Kai kuriais atvejais pakeistu šriftu išskiriamas ypatingai svarbus asmenvardis (pav. 10–11).

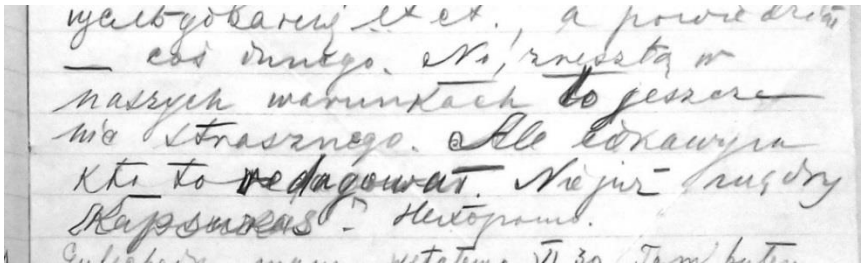
Pav. 10. Išretintas šriftas „Saharet“⁷⁶⁴.

Pav. 11. *Dziś 50ta rocznica Śmierci Adama*⁷⁶⁵.

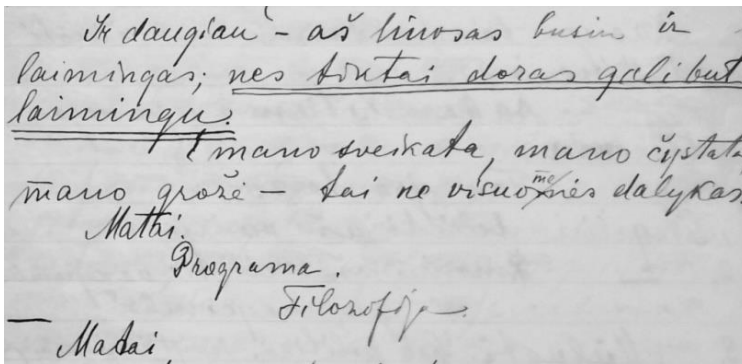
⁷⁶⁴ Saharet – Paulina Clarissa Molony (1878–1942), XX a. pr. garsi modernaus šokio atlikėja, pasirodžiusi Niujorke, Europos didmiesčiuose, Rusijoje; išliko keli nufilmuoti jos pasirodymai. VC Saharet pasirodymą regėjo Berlyne. (VUB RS F1-D1031, 59) [rašo apie nupirktus atvirukus su portretais].

⁷⁶⁵ Lenk., *šandien yra 50 metų nuo Adomo mirties* (VUB RS F1-D1033, 11).

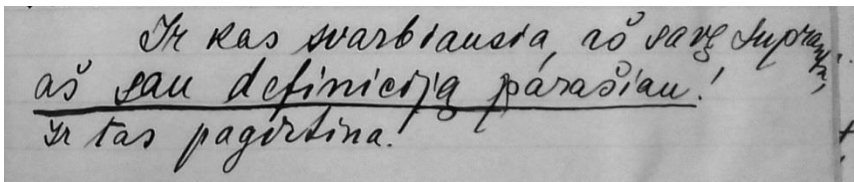

Pav. 12. Supragrafemikos pavyzdys. Na, zresztą w naszych warunkach to jeszcze nic straszego. Ale ciekawym kto to redagował. Nie już mądry **Kapsukas**? *Hexopowu*⁷⁶⁶.

Be šrifto pakeitimo VC taikė ir pabraukimus, kuriais išskirdavo svarbiausią frazę.

Pav. 12a. Supragrafemikos (pabraukimas) ir topografemikos pavyzdys.

Pav. 13. Supragrafemika: pabraukimas (VUB RS F1-D1050, 32).

Kartais VC svarbą suteikdavo ir žodžių rašymui iš didžiosios ir mažosios raidės (ty z *litery malej, to nie o Tobie mowa*⁷⁶⁷). Pastebėta, kad kartais šriftai keisdavosi, dienoraštininkui pasirenkant rašyti kita kalba (pav. 14).

⁷⁶⁶ Lenk. Na galų gale mūsų sąlygomis tai nieko baisaus. Bet smalsu, kas tai redagavo. Nejuo išmintingasai Kapsukas? *Negerai* (VUB RS F1-D1035, 187) [apie skaitytą netikusį straipsnį anarchizmo tema].

⁷⁶⁷ Lenk. [jeigu] tu iš mažosios raidės, taigi čia ne apie Tave kalbu (VUB RS F1-D1045, 146).

Ter-Minasovos nuomone, atsispindi net punktuacijoje: šauktukas rusų kalbos tekstuose vartojamas daug dažniau, negu angliškuose (ibid). Šauktukų, daugtaškių VCD yra daug, intonacija ekspresyvi.

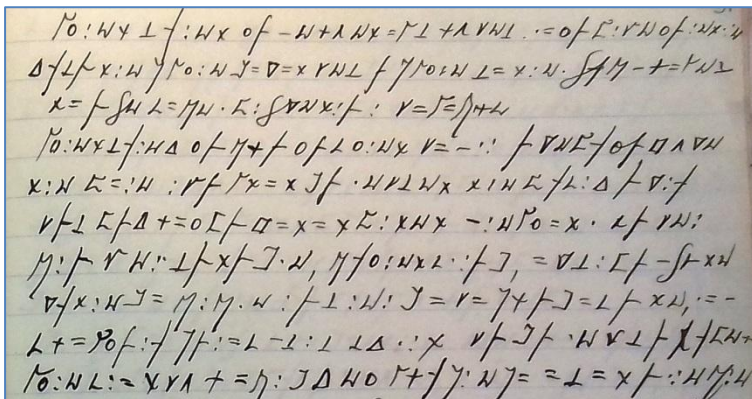
1908 spalį VC pradeda įrašą nurodydamas įvedamą naujovę. Sumanė nuo tol VCB taikyti sutartinius ženklus, kurie žymėtų rašymo pauzes:

Dabar dieninis mano turės naują formą – monologo (O gal ir dialogo?)? [...] Bet, teisybė, reik Tau žinot: / - (bruksnelis prieš frazos) reiškia, kad nuo paskutinių žodžių išėjo kiek laiko / = (du bruksneliu) reiškia, kad išėjo ~~daug~~ daugiau, (~) kad išėjo mažiau, truputį laiko. Nu, tai dabar žinai (VUB RS F1-D1045, 123–124).

Panašu, kad naujai įvesti skyrybos ženklai turėjo priartinti tekstą prie dialogiškumo, gyvo bendravimo režimo, atlikti metatekstinę funkciją. Originalus bandymas, susijęs su laikinu artimos skaitytojos atsiradimu, atrodo, nepriėjo. Įdomu sugretinti tokius VC sutartinius ženklus su šiuolaikinėje interneto rašyboje įtvirtintomis pokalbį struktūruojančiomis grafinėmis žymomis. Abiem atvejais sprendžiamas tas pats uždavinys – perteikti kalbos gimimo laike eiliškumą.

VCD slaptas raštas

Nedidelė VCD dalis dienoraštininko užkoduota. Ji surašyta slaptu, tikriausiai individualiu raštu.

Pav. 15. VCD slaptą rašto pavyzdys (VUB RS F1-D1051, 31)

Slaptą rašto įrašai VCD pasiskirstę nevienodai (VUB RS F1-D1051, 31, 32, 34, 40). Kai kurie įrašai patvirtina hipotezę, kad raštą VC sugalvojo pats:

rašė prieš tris metus sugalvojęs kurti savo alfabetą, minėjo, kad jį sudarė 27 elementai, kad simbolių keitimas nepavyko:

*zreformowałem: liter 27, z tych starych zostało 15. Trudno będzie, ale za to potem dużo łatwiej*⁷⁷¹; *Tych hieroglifów, myśl zamienienia literami – niefortunna, trudniej i pisać i czytać!*⁷⁷².

Įdomu, kad dienoraštininkas susikūrė būdą įrašyti pašalinėms akims neskirtą informaciją. Tai, o ir autoriaus pašalinti, cenzūruoti fragmentai, įtikina, kad likęs tekstas, kuria kalba neužrašytas, buvo skirtas skaitytojui.

4.2. Vizualumas ir fotografija

Semiotikos požiūriu vaizdų reikšmės iš esmės nesiskiria nuo verbalinės kalbos (Анисимова 2003, 11). Žinomi atvejai, kai dienoraščiai pereidavo į kitus modalumus, kitas fiksavimo technikas. Viename interviu Jonas Mekas pasakojo apie savo dienoraščių transformacijas : *pradėjau tokį dienoraštį rašyti, kai buvau dar vaikas. Pirmą pradėjau paįšyti, kai dar nemokėjau rašyti, paskui rašiau beveik kiekvieną dieną. O kai pradėjau filmuoti, tas perėjo į filmavimą* (pagal Glinskis 2006, 149)⁷⁷³. Manome, kad nuotraukos ir atvirlaiškiai taip pat svariai papildo VCD verbalinę informaciją ir neturėtų būti ignoruotos, tiriant dienoraštininko raiškos galimybių ir strategijų, taigi, idiolekto plačiąja prasme, visumą.

Rolanas Bartas išskyrė vaizdo (kaip ir kalbos vieneto) denotacinę ir konotacinę prasmes: vaizdas gali tiesiog vaizduoti daiktą, gali kelti stebėjimui asociacijas, susijusias su pavaizduotu daiktu, pastarasis gali turėti perkeltinę, simbolinę reikšmę (Анисимова 2003, 11). Tuo tarpu Kress ir van Leeuwenas pabrėžia, kad vaizdai, interpretuojami kartu su tekstu ar skyriumi nuo jo, visuomet sudaro nuo teksto nepriklausomai organizuotą pranešimą (Kress, van Leeuwen 2010, 18).

VCD vaizdinė medžiaga ne visuomet yra tiesiog iliustracijos. VCD ikonografiją sudaro atvirlaiškiai, nuotraukos ir paskiri atvaizdai – piešinys (VUB RS F1-D1042, 48v), grafikos lakštas⁷⁷⁴. Yra keli džiovinti augalai – gėlių žiedai, liepų lapai iš Berlyno. Atvirlaiškiai (neužrašyti, specialiai pirkti

⁷⁷¹ Lenk. *Pakeičiau: 27 raidės, iš jų senųjų liko 15. Bus sunku [išmokti naują abėcėlę], bet užtat vėliau daug paprasčiau* (VUB RS F1-D1039, 21).

⁷⁷² Lenk. *sumanymas pakeisti tuos hieroglifus raidėmis buvo nesėkmingas – sudėtingiau ir rašyti ir skaityti* (VUB RS F1-D1039, 46).

⁷⁷³ Originaliai Valdo Papievio parengtame interviu, *Literatūra ir menas*, 2004 10 15, nr., 19, p. 3, cit. Pagal (Glinskis 2006, 157).

⁷⁷⁴ Dailininkas Hans Baluschek (1870–1935) (VUB RS, F1-D1040, 1).

dienoraščiui) iliustruoja dienoraštininko keliones. Augalai, bilietai, programėlės atspindi jo interesus, kasdienį kultūrinį gyvenimą. Nuotraukos tekste dažnai niekaip neapibūdintos, jos egzistuoja šalia teksto. Nuorodos į jas tėra sąsiuvinių pabaigoje, trumpuose turiniuose. Kartais nuotraukas lydi techninės fotografavimo charakteristikos. Tik vieną kartą, siunčiant grupinę nuotrauką pridėtame laiške išvardinti pavaizduotieji asmenys (VUB RS F1-D1051, 22).

Atvirlaiškiai. Jų dalis įkliuota ar įdėta į VCD kaip gauta korespondencija (gauti iš giminių, pažįstamų pranešimai), bet nemažai jų neužrašyti ir nesiųsti – taigi nupirkti tikslingai, siekiant iliustruoti VCD. Atvirlaiškių vaizdai įvairūs: yra kraštovaizdžių, portretų, meno kūrinių reprodukcijų. Dažniausiai peizažai, miestų vaizdai atitinka VC kelionių geografiją (Leipcigas, Berlynas, Raudonė, Panevėžys, Kaukazo kalnai, Kijevas, Odesa), meninės liuanistinės reprodukcijos (archeologiniai radiniai, Birutės, Lizdeikos legendų iliustracijos, Antano Žmuidzinavičiaus, Petro Rimšos), arba madingo secesijos stiliaus vaizdai, populiariosios kultūros ir politikos garsenybių portretai, žanriniai vaizdeliai⁷⁷⁵. Dauguma atvirlaiškių spausdinti svetur, bet vėlesniuose sąsiuvinuose matoma ir Šlapelių knygyno produkcija. VCD yra įrašų apie rinktą vaizdų kolekcija ir jos panaudojimą (laikė albume, kabino ant sienos).

Probowałem rozwiesić na scianie odkrytki – nic nie wychodzie⁷⁷⁶; Jak będe znowu pri diengach – zakupię galeryę odkrytek z Wilhelmem ũ sejner Familie⁷⁷⁷; ...taip susijudinau, kad išjemiau iš albomo Marksą, Engelsą, Kautskį ir Plechanovą ir pakabinau ant sienos⁷⁷⁸; ..., wizerunek“; powieszę w kącie⁷⁷⁹ [apie atvirlaiškį su Tolstojaus portretu].

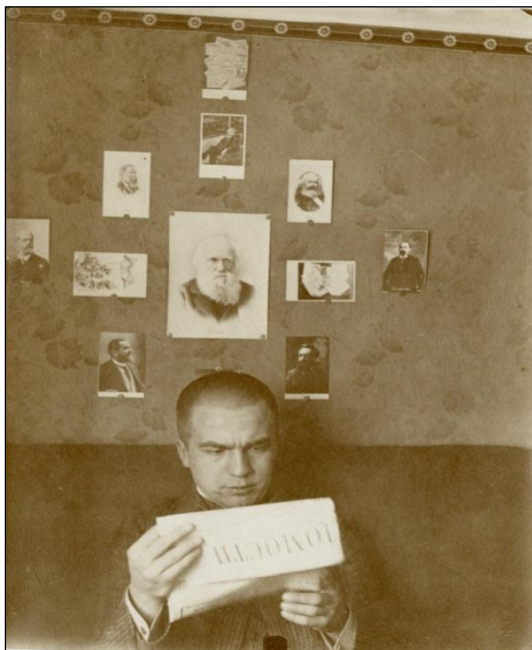
⁷⁷⁵ šokėjos Saharet (1878–1942), Isadora Duncan (1877–1927), socialdemokratas Paul Singer (1844–1911), anarchistas Michailas Bakuninas (1814–1876), japonų admiralas Tōgō Heinachirō (1848–1934) (VUB RS F1-D1051, 47), rylininkas (VUB RS F1-D1035, 73), kanklininkas (VUB RS F1-D1047, 5) ir kt.

⁷⁷⁶ Lenk. *mėginau pakabinti atvirukus ant sienos – nepavyko* (VUB RS F1-D1035, 34).

⁷⁷⁷ Lenk., rus. *kai vėl turėsiu pinigų nupirksiu atvirukų galeriją su Vilhelmu ir jo šeima* (VUB RS F1-D1035, 79).

⁷⁷⁸ (VUB RS F1-D1046, 60).

⁷⁷⁹ Lenk. *jo portretą pakabinsiu kampe* (VUB RS F1-D1026, 80).

Pav. 16. VC skaito VC skaito savo nuomotame kambaryje Tartu, Ruskaja g. 1 bute (VUB RS F1-D1046, 115).

Pav. 17. VC Tartu, Ruskaja g. 1 (VUB RS F1-D1046, 121).

Nuotraukose (pav. 16 ir 17) matomos VC nuomoto buto Ruskaja gatvės 1 name, Tartu mieste (sen. Dorpate, Jurjeve) interjero detalės. Ant sienos – sukabinti atvirukai su imponavusių autorių ir menininkų atvaizdais. Centre – Čarlzas Darvinas. Galima išskirti Karlo Markso, Karlo Kautskio, Georgijaus Plechanovo portretus. Kiek įžiūrimas šokėjos (Saharet ar Duncan) siluetas

kairėje. Deja, ne visi atvaizdai gali būti tiksliai identifikuoti. Bent keli šių atvirukų šiuo metu yra įdėti skirtingose VCD vietose. Iškabines autoritetų ikonas dienoraštininkas apibrėžė savo vertybių pasaulio gaires; interjerą nufotografavus šis teiginys skirtas jau ne tik svečiams, bet ir VCD skaitytojui. Šis atvaizdų „altorius“ užfiksuotas dar poroje nuotraukų, kurių ryškumas, deja, nėra geresnis (VUB RS F1-D1046, 111 ir kt.).

Savo nuodugnaus Lietuvos lenkų bajorų sociolekto ir kultūros palikimo tyrimo pabaigoje Sawaniewska-Mochowa ir Zielińska pateikė nemažą (2007, 416–466) priedą, kurį sudaro knygos tiesioginių ir netiesioginių informantų, jų gyvenamosios aplinkos nuotraukos. Autorės paaiškino šį sprendimą noru parodyti ir šlėktų pasaulio vizualinę pusę (ibid, 31). Nuotraukos gali suteikti informacijos, kuri negali būti pasiekta kitu būdu. Mūsų atvejui svarbūs „atminties kampo“, t. y. garbingos vietos, kurioje būdavo sukabinami šeimos narių portretai ir kiti vaizdiniai tapatybės simboliai, vaizdai (ibid, 456–457). Rodosi, improvizuotas VC autoritetų vaizdynas (pav. 16 ir 17) atliepia šią svarbių konceptų įvaizdinimo tradiciją. Kita vertus – tai jau ir europietiškos vaizdo kultūros, *celebrities* atvaizdų kolekcionavimo apraiška. 1866 m. prasidėjęs britų karališkosios šeimos portretų koliažo tiražavimu, atvirukų su garsenybių portretais kolekcionavimas įgavo visuotiną mastą apie 1880 metus; amžiaus pradžioje ši mada nuslugo, atsiradus patogesniems asmeniniams fotoaparatus, kurie leido kurti savas nuotraukas (Hirsh 2009, 63–64). Taigi šį reiškinį galima interpretuoti kaip dviejų vaizdinių kultūrų sandūrą.

Nuotraukos. Tarp VC protėvių buvo Aukštaitijos fotografijos pradininkas, Panevėžyje atėjęs atidaręs Eliziejus Liutkevičius (1825–1863)⁷⁸⁰. Įrašai VCD rodo, kad mėgėjiško fotografavimosi tradicija šeimoje puoselėta ir vėliau (VC sudaro turėtų nuotraukų su savo atvaizdu sąrašą (VUB RS F1-D1039, 7–9), ir kad mintis įsigyti fotoaparatajam atsirado anksti.

*Muszę kupić choćby jaki podły aparacik*⁷⁸¹; *Ot, reiketu nuspirkti photograph. aparat* (VUB RS F1-D1035, 58); *A za rok będę chyba miał aparat*⁷⁸²; *Wczoraj sprawilem sobie fajny aparat za 60 rs*⁷⁸³; *jemiau su magnezija* (VUB RS F1-D1043, 29v); *Jemiau keletą fotografijų, neko sau* (VUB RS F1-D1043, 47); *Pabeigiau fotografuoti – liko dar 56 stiklai* (VUB RS F1-D1043, 52); *Kiek man tos fotografijos atajemė laiko*

⁷⁸⁰ VC močiūtės Juzefos Povickaitės Okuličienės senelio brolis tikriausiai nebuvo giminėje pamirštas. Šio pagarsėjusio savo demokratinėmis pažiūromis vieno iš 1863 m. sukilimo karo vadų pavyzdys, ko gero, veikė visą šeimą ne tik fotografijos srityje.

⁷⁸¹ Lenk. *Turiu nusipirkti bent kokį menką aparatėlį* (VUB RS F1-D1029, 40).

⁷⁸² Lenk. *O po metų gal turėsiu aparatą* (VUB RS F1-D1039, 4).

⁷⁸³ Lenk. *Vakar įsigijau puikų aparatą už 60 rublių* (VUB RS F1-D1042, 60).

(VUB RS F1-D1043, 223); *Jemem šiandieną keletą kart* (VUB RS F1-D1045, 18); *Jemiau, nusijemiau* (VUB RS F1-D1045, 24).

Nuotraukų VCD daugėja dienoraštininkui įsigijus aparatą ir pradėjus fotografuoti. Nors kai kurių nuotraukų autorystė nėra iki galo aiški, galima numanyti, kad daugumą atliko pats. Laiškuose tetai jis aprašė fotografavimo popieriaus ryškinimo technologiją, dalino fotografavimo patarimus (VUB RS F1-D1043, 57–60; F1-D1044, 96); prie kai kurių nuotraukų užrašė jų darymo parametrus (išlaikymas, apšvietimas; pav. 19, 20). Fotografavimo ar ryškinimo parametrus Civinskis užrašė ir Tartu miesto vaizde (pav. 18), viename retesnių panoraminių peizažų. Vaizdo pavadinimas gali būti interpretuotas kaip PR *Jordanė* (vandens šventinimo apeigos, stačiatikių atliekamos sausio 5–6 dienomis).

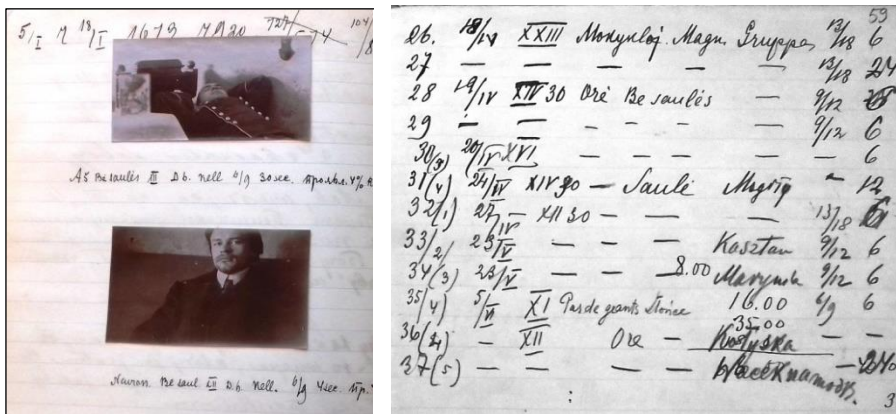
Dažniausias nuotraukų žanras – portretai interjere, yra ir lauke darytų nuotraukų, yra ir profesinių – veterinarijos klinikos kasdienybės, ligotų arklių atvaizdai. Tartu VC sutiko nemažai bendraminčių fotografijos mylėtojų, tarp kurių minėjo Veterinarijos instituto profesorių Davidą [?], studentus Lauryną Lopą, Igną Skabeiką (*Puikios fotografijos turi Skabeiko*, VUB RS F1-D1041, 188). Grįžęs į Lietuvą, Mituvos dvarą, VC gavo fotografijos patarimų iš kaimynų dvarininkų Tūrių⁷⁸⁴:

buvo Jankievičius dviračiu, paskui Turai, jemiau su magnezija, išėjo gana puiki vakar turene dave patarimu (fotografavimo) (VUB RS F1-D1043, 29v).

Pav. 18. Jordanė. Stačiatikių apeigos prie Emajegės upės Tartu [1908], (VUB RS F1-D1046, 80v).

⁷⁸⁴ apie juos (Markevičiūtė 1999, 34).

Pav. 19. Šalia nuotraukų įrašyti techniniai duomenys (VUB RS F1-D1046, 78);
pav. 20. 1908 nuotraukų sąrašas su techninėmis charakteristikomis (VUB RS F1-D1043, 59).

Kitaip įdomios režisuotos, paruoštos kompozicijos nuotraukos. Jose, kaip ir tekste, įamžinti autoriui žinomi, svarbūs PR. Keletas jų įrodo fotorafo puikų vizualiosios kalbos valdymą.

Pav. 21. 1910 Užgavėnės DLSD butė (VUB RS F1-D1051, 24).

Pav. 22. DLSD nariai su liet. periodika draugijos bute [Tartu, 1907] (VUB RS F1-D1050, 103).

DLSD nariai su prenumeruojama lietuviška spauda (pav. 22). Vinco Kudirkos portretas dominuoja ant sienos viršuje (*siekių, idealų sfera*, pagal Kress ir Leuwen 2010, 177). Į kadra patekusi ankstesnė DLSD narių bendra nuotrauka parodo didžiavimąsi kuriama istorija. Laikraščiai (apatinė kadro dalis, *realybės, tikrųjų veiksmų sfera*,– ibid) išdėlioti taip, kad matytusi antraštės: tai ideologinės pozicijos signalas. Matomos antraštės „Žemdirbys“, „Šaltinis“, „Liet[uvos žinios?].“ Dienoraštininkas atsisėdo beveik simetriškos grupės centre, pabrėždamas savo vaidmens svarbą.

Beje, Kudirkos portretas šiai nuotraukai perkabintas specialiai: kitoje nuotraukoje (pav. 21) tas pats portretas yra kitur. Įdomi detalė: portretą pakabinus kampe, priešais esantis atvaizdas (ikona? caro portretas?) uždengtas skepeta. Apatiniame kairiajame kampe matomas muzikos instrumentas pabrėžia susirinkimo neformalumą. Galima palyginti šį atvaizdą su formalesne, salone daryta draugijos narių nuotrauka, kur pozos ir atributai yra kruopščiai parinkti (VUB RS F1-D1046, 79v). Ši nuotrauka įrodo, kad lietuvaitės Tartu mokėsi jau 1908 metais. Tai prieštarauja tik oficialiųjų studentų sąrašų dalimi besirėmusio Antano Tylos teiginiui, kad tik „1917–1918 mm. studijas Tartu pradėjo moterys“ iš Lietuvos (Tyla 2013, 34). VCD tekste minimos ne tik besisvečiavusi Berlyno medicinos studentė Veronika Janulaitytė Alseikienė, tačiau ir Tartu studijavusios Beržanskaitė, Rudytė, Penckauskienė, Aleksandra Dirvianskaitė. Nuotraukos aprašyme VC mini, kad Draugijoje yra jau septynios merginos (VUB RS F1-D1051, 21).

Pav. 23. Tartu studentų anatomijos praktika [1910]
(VUB RS F1-D1051, 51)

Dorpato studentai medikai ir veterinarai pozuoja praktinio užsiėmimo metu (pav. 23). Įdomi skirtinga studentų apranga: specialią apsaugančią prijuostę ir skalpelį turi tik vienas jų (būsimas medikas?). Balti įsiaučiami marškiniai – veterinarų darbinė uniforma (jie matomi nuotraukose, darytose Veterinarijos klinikos kieme). Du jaunuoliai su milinėmis, rodos, tiesiog „užėjo“ į svečius. Fotografuota neformaliai, dėstytojui išėjus iš patalpos. To meto medicininės etikos normos dar nebuvo aiškios, bet vargiai dėstytojas sutiktų su tokiu kompozicijos sprendimu. Tą liudija ir cigaretės: medicinos Tartu mokėsis Jurgis Žilinskas rašė, kad rūkyti prozektoriaus patalpose buvo griežtai uždrausta (Žilinskas 2005, 32). Jonas Kaškaitis taip prisiminė Dorpato prozektoriaus: „Lekcijos vykdavo paskiram anatomijos muziejuje, antrame aukšte, o visa apačia buvo pilna priguldyta konservuotų lavonų. Eilių eilės siaurų stalų su negyvais, formalino permirkymais kūnais“ (Kaškaitis 1958, 146). Nepaisant šios nuotraukos šokiruojančio efekto, ji yra gan tradicinė: Johno Warnerio ir Jameso Edmonsono (2009) parengtame fotoalbume sudėta daugybė studentų medikų akistatos su lavonais variacijų, sukurtų Jungtinių Amerikos Valstijų teritorijoje XIX–XX a. sandūroje. Kaip pažymima šio leidinio įvade, siužetas buvo populiarus ne tik Amerikoje, bet ir įvairiose Europos valstybėse. Akistatos su mirtimi aštrumas, populiarėjantis mėgėjiškas fotografavimas bei studentams prieinama reta galimybė lėmė panašių idėjų paplitimą (ar sinchroninį atsiradimą?) įvairiose medicinos aukštosiose mokyklose. Taigi šis vizualus PR yra būdingas [studentų] sociumui, kita vertus jis yra tarptautinis.

Pav. 24. Studentas [K. Jokantas?] prie darbo stalo (VUB RS F1-D1051, 23).

Nuotraukoje (pav. 24) – VC draugas studentas Jokantas. Priešais jį storos knygos ir rankraščiai, rašalinė, stalinė lempa, kaulas. Pirmajame plane rūpestingai padėto spaudinio pavadinimas įskaitomas. Tai Erfurto programa, Vokietijos socialdemokratų manifestas (1891). Priešais mus ne tik studento, mokslininko, bet ir jo politinės pozicijos vaizdas. VC užrašė Erfurto programą skaitęs 1905 (MAVB RS f. 194, b. 3), ją norėjo versti į lietuvių kalbą (VUB RS F1-D1046, 56). Pats spaudinys vokiečių k. įdėtas į VCD (VUB RS F1-D1036, 39–41).

Kitų modalumų pajungimo siekis ir ritmizuota proza. VC nebuvo svetima mintis pajungti teksto raiškai ir kitas medijas: ne tik rašyti, bet kurti VCD ir kitokiais būdais: kaip jau buvo pastebėta, jis išnaudojo įvairias paragrafemikos teikiamas galimybes, įterpdavo iliustracijas, atmintinus spaudinius. Vieną kartą VC eksplikavo įžvalgą apie muzikos įtaką atminčiais:

A jednak ile mój dziennik trąci ~~na tem~~ przez to, że nie muzykalny! Bo melodiją ~~najłatwie~~ wyzwac pewien nastrój, co kiedyś był⁷⁸⁵.

Šią atskirtą dienoraštininkas bando įveikti: kai kurias savo mintis, frazes užrašo „išniūniuodamas“ tam tikru motyvu. Pvz., daina tapo PR, šablonu, į

⁷⁸⁵ Lenk. *Vienok kiek mano dienoraštis praranda dėl to, kad nesu muzikalus! Nes melodijos pagalba lengviausia yra atkurti tam tikrą kadais buvusią nuotaiką* (VUB RS F1-D1039, 6).

kurį įvelkamas privatus nusiminimas (vis nėra pinigų perlaidos iš namų): *Солнце всходит и заходит / Geldbriefträgera все нѣтъ...*⁷⁸⁶. Cituojamas XX a. pr. Rusijoje populiarus kalinio romansas, kurio tekstas panaudotas ir Gorkio pjesėje „Dugne“. VCD vienur matomas ir [autorinis?] bandymas išversti ją į lietuvių kalbą (*saulė teka, nusileidžia*, VUB RS F1-D1041, 133). Dar keli kartais populiariomis melodijomis pagrįsto ritmizuoto teksto pavyzdžiai:

*Что хотите говорите / я диплома не хочу / Мне и хочет ся дохода / Даааа
– Я зубрить не люблю*⁷⁸⁷ *Ech! Nuveš manę / ir paliks manę / Ir važiuos toliau /
Lotoveniuosna*⁷⁸⁸; *Jaunos dienos à la a czy znasz ty*⁷⁸⁹; *sny zolotyje a la junyje gody*⁷⁹⁰;
*Куда куда мне мне мне ехать czort czort czort czort (na motif vo sadu li v
ogorode)*⁷⁹¹.

4.3 Skyriaus išvados

VCD siekė kūrybiškai peržengti verbalinio raiškos kanalo rėmus. Tam pasitelkė jam prieinamas priemones: išskyrė svarbias mintis paragrafemikos pagalba, praturtino dienoraštį gatavais arba savo sukurtais vaizdais (atvirlaiškiais ir kt.; nuotraukomis). VCD fizinei išraiškai dienoraštininkas teikė ypatingą dėmesį: dalį teksto kodavo slaptu raštu, viršelius dekoravo įpjautais simboliais ir numeriais, nepageidautus fragmentus pašalino savicenzūros metu, sąsiuviniių antraštiniuose lapuose paliko epigrafus.

⁷⁸⁶ Rus., vok. *Saulė kyla, nusileidžia, Paštininko su pinigais vis nėra* (VUB RS F1-D1037, 14). Visas dainos tekstas priede 2.

⁷⁸⁷ Rus. *ką tik norite sakykit, o diplomo man nereik, aš norėčiau pajamų, bet nenoriu mokintis tiek* (VUB RS F1-D1038, 32).

⁷⁸⁸ (VUB RS F1-D1043, 209). Romanso „Очи черные“ ritmas.

⁷⁸⁹ Lenk. [dainuotina] *kaip „ar žinai tu...“* (VUB RS F1-D1044, 57).

⁷⁹⁰ Rus. *Godos auksinės* [dainuotina] *kaip jaunystės metai* (VUB RS F1-D1044, 103)

⁷⁹¹ Lenk., rus. *kurgi, kurgi man važiuoti, velnias, velnias, velnias* ([išdainuotina] *kaip Vo sadu li v ogorode*) (VUB RS F1-D1033 15 ar 29).

5. KELIAKALBIO PATIRTYS

Aptarus VCD kalbinius ir teksto konstravimo ypatumus, verta atsigręžti ir į dienoraštininko kalbines refleksijas. Nagrinėjant VCD kodų kaitos atvejus, pastebėtas ypatingas VC jautrumas kalbai, jo metakalbinis sąmoningumas (*metalinguistic awareness*; Jessner 1999). Šiame skyriuje aptariami VCD fragmentai, kuriuose dienoraštininkas vertino aplinkoje skambėjusią ar užrašytą kalbą, eksplikavo kalbos, tapatybės savimone.

Vertinami taip pat keli VCD tekste išvelgti kalbiniai konceptai.

5.1. Metalingvistinis jautrumas

Pastebėta, kad keliakalbystė gali paskatinti individą reflektuoti kalbą kaip įrankį, atsitraukus žvelgti į ją iš šalies. Apie Josephą Conradą rašiusio literatūrologo Jeremio Hawthorno nuomone, toks „sužadintas filosofinis smalsumas kalbai greičiau atsiranda, asmeniui kalbant ir mąstant daugiau nei viena kalba“ (Hawthorn 1979, *xi*). Keliakalbiai paprastai pasižymi ir didesniu jautrumu kalboms, jų vartojimo taisyklumui; dvikalbiai vaikai net turi kalbos „nuosavybės“ jausmą, pvz., juos suerzina išgirsta netaisyklinga tartis (Romaine 1995, 198). Panašios VC reakcijos:

Jestem w kiepskim humorze. Nerwóje mnie ten znajomy p^{na} G.[rellet] swoim „isz“ „niszt“, „Laipzig“, „orbaiten“, „natiurlisz“⁷⁹²;

Oslý. I jeszcze do tego mówić po rosyjsku nie umieją, szczególnie styl: „По цуль възможностей etc“⁷⁹³.

Suerzinti galėdavo ir rašytinis tekstas, netikę vertimai:

Олимпна фундамент⁷⁹⁴ [netinkama leksika Minskio Iliados vertime]; *O puiki Kyburgo kelionė!*⁷⁹⁵ *Kiek svarbiausių nurodymų, kiek medegos visokiems dramoms, romanams! [...] Ach, visą perrašyčiau, kad ir biauariai gi išversta!* (VUB RS F1-D1049, 52v); *nerwóje mie niemożebny przekład eksterjera. Da i oryginal! Co za*

⁷⁹² Lenk., vok. *Bjauri mano nuotaika. Erzina mane tas pono G[rellet] pažįstamas su savo „isz“, „niszt“, „Laipzig“, „orbaiten“, „natiurlisz“* (VUB RS F1-D1025, 50v). Užrašydamas leksemas, VC pabrėžė nestandartinį tarminį tarimą.

⁷⁹³ Lenk., rus. *Asilai. Be to, dar ir kalbėti rusiškai nemoka, ypač [blogas] jų stilius: „pagal galimybių jėgą ir t.t.“* (VUB RS F1-D1035, 84).

⁷⁹⁴ Rus. *Olimpo pamatai* (VUB RS F1-D1051, 113).

⁷⁹⁵ Falsifikatas (Žirgulys 1989, 87), tariamos 1397 m. grafo Konrado fon Kyburgo kelionės į Lietuvą dienoraštis. 1856 m. Teodoro Narbuto paskelbtas ir komentuotas lenkų kalba, 1900 m. Jono Basanavičiaus į lietuvių kalbą išverstas pavadinimu „Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon 1397 m.“.

idyotizm w rosyjskiej literaturze naukowej – tłumaczenie terminów z łacinskiego!
*Kretyni nacyonalizmu!*⁷⁹⁶

Panašiai kritikuodavo paskirus netinkamais atrodančius žodžius:

Małpa Šidlauckis dowodzi w Żemdirbysie, że bogatstwo pochodzi z oszczędności. / A język, język! „Periškada”⁷⁹⁷; Klose (co za nieprzyzwoite nazwisko)⁷⁹⁸.

Tiesa, girdima ar skaitoma kalba galėdavo kelti ir teigiamas emocijas:

Rozpatrzywałem w Lexykonie Paryż. Muszę tam być: co za sliczne nazwy ulic, placów, bulwarów, mostów. Nie wiem, czy jest gdzie w nim „krumml” albo „ziegel”, „linien” albo strassy, ale choćby i były i to by ładniej wychodzili⁷⁹⁹.

Stebėjo aplinkinių, naujųjų pažįstamų kalbinius gebėjimus:

Kuodajis⁸⁰⁰ slicznie pizze. Zkąd to u niego, z Gruzdyti?⁸⁰¹

Apie pažįstamo studento liuksemburgiečio tarimą pastebėjo:

Luksemburczyk mówi, że zna francuzki, ale widać nie wiele lepiej odemnie, po niemiecku mowi ~~stabo~~ trochę inaczej niż zwykli niemcy⁸⁰²; akcent lepszy niż w Austrii, a może ja lepiej rozumiem niż wtedy⁸⁰³.

Užsirašydavo ir sužinotus kalbos faktus:

w Traszkunach nauczyciel – litwin (jeden)⁸⁰⁴; Skapiškio bažnyčios mokykloj ar metelingą vartojo (žiūr. kun. Burbos iš Kaltinėnų) (VUB RS F1-D1046, 91v); tai dirsa⁸⁰⁵ – ne lenkiškas žodis (VUB RS F1-D1046, 64); przeglądałem kawalki Pycu o

⁷⁹⁶ Lenk. *Mane erzina nepakenčiamas eksterjero* [veterinarijos disciplina – VG] vertimas. *Beje, ir originalas! Kas per rusų mokslinės literatūros kvailystė – versti terminus iš lotynų kalbos! Nacionalizmo kretinai!* (VUB RS F1-D1044, 130).

⁷⁹⁷ Lenk. *tas beždžionė Šidlauskas Žemdirbyje įrodinėja, kad turtingumas kyla iš taupumo. / O kalba, kalba! „Periškada”* (VUB RS F1-D1046, 83) [pabraukta dienoraštininko].

⁷⁹⁸ Lenk. *Klose, kokia nešvanki pavardė* (VUB RS F1-D1039, 42).

⁷⁹⁹ Lenk. *tyrinėjau leksikone Paryžių. Turiu ten patekti: kokie gražūs gatvių, aikščių, bulvarų, tiltų pavadinimai. Nežinau, ar yra ten kur nors „krumml” arba „ziegel”, „linien” arba štrasės, bet kad ir būtų, vis skambėtų gražiau* (VUB RS F1-D1039, 25).

⁸⁰⁰ Bernardas Kodaitis (1879–1957) Berlyno lietuvių draugijos lektorius, astronomas, pedagogas ir jo sužadėtinė Viktorija Gruzdytė (1882–1954).

⁸⁰¹ Lenk. *Kuodaitis gražiai rašo. Ir iš kur tai pas jį, ar ne iš Gruzdytės?* (VUB RS F1-D1047, 62); įspūdis perskaičius straipsnį.

⁸⁰² Lenk. *liuksemburgiškis teigia žinantį prancūzų, bet matyt ne ką daugiau už mane, vokiškai šneka truputį kitaip nei įprasti vokiečiai* (VUB RS F1-D1036, 42).

⁸⁰³ Lenk. *akcentas geresnis [aiškesnis?] nei Austrijoje, arba aš geriau suprantu, nei tuomet* (VUB RS F1-D1024, 118), [1904 m., pakeliui į Leipcigą, lygina su 1902 m. kelione į Vieną].

⁸⁰⁴ Lenk. *Troškūnuose mokytojas yra lietuvis (vienas)* (VUB RS F1-D1034, 115).

⁸⁰⁵ Žodis *dirsa* tikrai yra lenkų kalbos lituanizmas (Rutkowska 2018, 16; Węgorowska 2004, 442).

*Спирид[оновой] забавне: послѣ изтязаній С. позабыла французскій язык, на которомъ хорошо говорила*⁸⁰⁶.

Su kelionėmis susijusiose VCD ištraukose autorius dėmesingas žmonių šnekos ypatumams. Panašu, kad įtemptas įsiklausimas siejosi ne tik su pragmatika, siekiu suprasti pasakytą žodį, bet noru kuo tiksliau fiksuoti aplinkinio pasaulio realijas, apibūdinti kalbančiuosius. Leipcigo mugėje įsiklausęs VC atskyrė Lietuvos ir Vokietijos jidiš šnekas:

*wchodzę w „ряды“... dosć czysci żydzi (oni tu mówią więcej podobnym do niemieckiego narzeczem, niż w Rosyji)*⁸⁰⁷;

įtartina (perdėm) švariai kalbėjo Berlyne sutiktas išeivis iš Poznanės:
*Poznaniak mówił po polsku aż / za czysto, par exemple Fryderykowska ulica*⁸⁰⁸.

Nesmagu būdavo klausytis prastai kalbančio, atkreipė dėmesį į kalbos ypatumus:

*Fu, hadko sluchać, nie umie wcale gadać*⁸⁰⁹;
*poszłem na banhof i piszę. Słychać litewską, rossyjską i, po większej części, niemiecką gwarę. Jak ci Niemcy lubią krzyczeć [...] na ulicy dziś zobaczyłem kilka nadpisów w języku „żemajtów”*⁸¹⁰; *jakiś facet gada na całą salę, że 1/V będzie rewolucya*⁸¹¹; *charakterystycznie litewskim akcentem mówi jakaś facetka*⁸¹²; *gada zapašny po polsku o swoich biedach. Jakiego talentu – dobre wyrażenie*⁸¹³.

Taip pat akylai stebėdavo aplinka:

[Tilžėje] *szlałem się po Königsberg-strasse. Wszystko po niemiecki i to jeszcze w formie: Fritz Krzykowski i t. d. Tylko w jednym miejscu znalazłem nadpis „Tilžej (?)*

⁸⁰⁶ Rus. *peržiūrinėjau „Rusj“ apie Spiridonovą. Įdomu, kad po kankinimų S. pamiršo prancūzų kalbą, kuria gerai kalbėdavo* (VUB RS F1-D1045, 45).

⁸⁰⁷ Lenk. *jeinu į turgų... gan tvarkingi žydai (čia jų šneka panašesne į vokiečių kalbą, nei Rusijoje)* (VUB RS F1-D1030, 42). Pagrįstas pastebėjimas: rytinės jidiš tarmės skyrėsi nuo vakarinių nelabializuotais balsiais (Wexler 2006, 757). Paul Wexler pastebi, kad slaviskų skolinių jidiš šnekose tebuvo apie 10 nuošimčių, tačiau šnekos slavų šalyse gerokai nutolo nuo vokiškoje teritorijoje gyvavusių variantų, nes žymiai pakito fonologija, semantika ir sintaksė (ibid, 330).

⁸⁰⁸ Lenk. *poznانيتis kalbėjo net per daug švariai, pvz., Fryderiko gatvė* (VUB RS F1-D1040, 81).

⁸⁰⁹ Lenk. *Fu, bjauru klausytis, jis visai nemoka kalbėti* (VUB RS F1-D1032, 104).

⁸¹⁰ Lenk. *atėjau į stotį ir rašau. Girdėti lietuviškai, rusiškai, ir, daugiausiai, vokiškai šnekan. Kaip tiems vokiečiams patinka rėkti [...] gatvėje mačiau kelis užrašus „żemaičių“ kalba* (VUB RS F1-D1024, 125v).

⁸¹¹ Lenk. *Kažkoks tipas visai salei pasakoja kad gegužės 1 d. bus revoliucija* (VUB RS F1-D1029, 38).

⁸¹² Lenk. *kažkokia poniutė kalba su būdingu lietuvišku akcentu* (VUB RS F1-D1035, 4) [1906 m. ruduo. Anykščių traukinio trečiojoje klasėje].

⁸¹³ Lenk. *atsarginis [kareivis] pasakoja lenkiškai apie savo vargus. Kokio talento – geras posakis* (VUB RS F1-D1028, 66) [traukinyje ties Utena].

Keleivis⁸¹⁴ [Poznanėje] *industria, ma się rozumieć idzie drogą kompromissu i pisze w obu językach; ale i na ulicy słyszy się więcej niemiecki język, niż polski*⁸¹⁵.

Dažnai kito kalbą Civinkis neatpasakodavo, o perteikdavo tiesiogine replika:

Jechalem z kawależystą, dywizyę którego „Богъ дастъ“ niewezmq... W Wilejce przysiadł zвардеец w ładnej formie i gadali o „дѣвкахъ“⁸¹⁶; Jakiś polak pyta konduktora ten „bitte deutsch sprechen“. Swiństwo⁸¹⁷; „Я русскій namпуом. Жиды и [по]ляку – swoloczі“, gadał wczoraj pewien trynknięty⁸¹⁸.

Autokorekcija. Apie lietuvių bendrinės kalbos rašybos pasirinkimą rašiusi Jurgita Venckienė (2007; 2016) pastebėjo, kad procesą spartino periodinių leidinių propaguota rašybos vienovė (Venckienė 2016, 5). Raginimai laikytis vieningos rašybos turėjo veikti ir VC. Beje, taisymai, kuriais tikslinta leksika, abejota rašyba ir t. t., VCD matomi daugumos kalbų atžvilgiu. Kalbos normos refleksija, [eksplikuota] abejonė, renkantis taisyklingą, vartotiną formą, ir plačiau, asmens gebėjimas spręsti apie kalbos formų taisyklingumą ir stilistinius niuansus vadinamas kalbiniu sąmingumu (*linguistic awareness, świadomość językowa*, pagal Geben 2003, 19). Savo rašybą VC taisė kartais orientuodamasis į skaitytą te kstą, kartais – užrašydamas kelis variantus.

„Daukanta“, ne „Daukantas“ (Kriaušaitis)⁸¹⁹; Ar Perkūnas? Daukantas sako Perūnas (VUB RS F1-D1044, 70v); pradesiu dabar kai kur rašyt infinitives „ti“ (VUB RS F1-D1048, 5v).

ruch litewski prosperóje (czy uje?) Ale masz rozumieć brak mu sił intelligentnych⁸²⁰; Na górze Dawida wykopali skład bąb (czy bomb?)⁸²¹; Tą razą dostalem porządnej kawy (czy może „tym razem“)⁸²²; ; raniej czy później [...] Raniej, raniej! Wczesniej, mówi się (VUB RS F1-D1044, 46);

⁸¹⁴ Lenk. *Vaikštinėjau Karaliaučiaus gatve. Viskas vokiškai ir tai dar tokia forma: Fricas Kšikovski ir t. t. Tik vienoj vietoj radau užrašą „Tilžės Keleivis“ (VUB RS F1-D1024, 123v).*

⁸¹⁵ Lenk. *verslas, žinia, eina kompromiso keliu ir rašo abiejomis kalbomis; bet ir gatvėse daugiau girdėti vokiškai kalbant, ne lenkiškai (VUB RS F1-D1024, 128v).*

⁸¹⁶ Lenk. *Važiavau drauge su kavaleristu, kurio diviziją „jei Dievas duos“ neims [į karo frontą] Naujojoje Vilnioje įlipo gvardietis šaunia uniforma ir jiedu plepėjo apie mergas (VUB RS F1-D1024, 101).*

⁸¹⁷ Lenk. *Vienas lenkas klausia ko konduktoriaus, o tas: „prašau kalbėti vokiškai“. Kiaulystė (VUB RS F1-D1024, 128).*

⁸¹⁸ Rus., lenk. *Esu rusas patriotas. Žydai ir lenkai pašlemėkai, sakė vakar vienas įkaušėlis (VUB RS F1-D1029, 9).*

⁸¹⁹ Petras Kriaušaitis – Jono Jablonskio slapyvardis (VUB RS F1-D1049, 33v).

⁸²⁰ Lenk. *lietuvių judėjimas klesti ([kitaip suformuota veiksmažodžio forma]?). Bet žinai, kad jam stinga protinių pajėgų (VUB RS F1-D1046, 113v).*

⁸²¹ Lenk. *ant Dovydo kalno atrado sprogmenų slėptuvę (VUB RS F1-D1035, 179).*

⁸²² Lenk. *tąkart gavau geros kavos (ar tą kartą) (VUB RS F1-D1031, 32).*

Wrocilem z ~~spaceru~~ przechadzki⁸²³; Wczoraj snilem, że jadę do Afryki wojować z ~~negrami~~ murzynami (VUB RS F1-D1030, 67); [laiške rašydamas apie profesorių] ~~жид~~ (VUB RS F1-D1030, 17); Czuję ~~духовный~~ (czy ~~душевный~~) подъем⁸²⁴; Saulė, bet vėjas šiaurus, privarė ~~lėdais~~ (~~ar lėdo?~~) (VUB RS F1-D1047, 90v); [observatorijoje stebėjo] su 6 colių teleskopu Saturną su jo ratu! (ar žiedu?) (VUB RS F1-D1044, 104); Baisi biauuras naujas dantų proszek – tiesi meila (~~mydlo to ma być~~)⁸²⁵; puiki Zolia (~~kaip rašyt?~~) teisybė! Vakar ir siandien rūkau! bet jau nebe! (ar galima forma toji?) (VUB RS F1-D1045, 71); [Maironio eiles] прочель с ~~удовольств~~ возбужденуем⁸²⁶; Veiksmavardžiai, kada gi juos įveiksiu! (VUB RS F1-D1045, 6).

umedis koks tai grybas (VUB RS F1-D1046, 53) [skaitant „Anykščių šilėlių“]; Cytam teraz ~~огромне~~ bardzo ciekawą sensacyjną powieść „Bagno“ niejakiego Sinclera (ar ~~prze~~ niemiecki przekład z angielskiego); rysuje położenie litwinów emigrantów w ~~Chykgago~~ Chicago. Postaram się w Moskwie dostać rossyjski przekład i przywieźć Wam. Krytyka całego świata widzi w nim (Sinklerze) drugiego Zolę⁸²⁷.

Kartais nebūdavo tikras dėl daiktavardžių giminės:

była telegramma z Sachalinu (VUB RS F1-D1024, 90v); telegram [...] popsul mi humor (VUB RS F1-D1024, 3); zrana była telegrama (VUB RS F1-D1031, 22); chyba że przyszedł telegram, a? (VUB RS F1-D1048, 2v);

Matoma ir galbūt fonetinė lenkų kalbos rašyba:

wziąsc⁸²⁸ [=wziąć], jakisć kotlet [=jakiś] (VUB RS F1-D1024, 123)
struż, struża (LMAVB RS f. 194, b. 10, 112v).

Žinodamas jo vartojamame lenkų kalbos variante esant daug lituanizmų, vienos korespondenčių, tetos Stefos, prašė atsiųsti jam lenkų kalbos vadovėlių; rašė jai, kad negalėdamas taisyklingai rašyti lenkų kalba, turėjo atsisakyti bendradarbiavimo spaudoje (VUB RS F1-D1048, 30). Taip pat rašė:

Korzystam z okazji Nowego Roku i winszując, jeszcze raz proszę odpowiedz na prośbę, co do polskiej gramatyki. Tym polakom należalo by wydać specyjalny zbiór litewskich „prowincjonalizmów”, jeżeli takiego niema, poradź, by się tym zajęli, ideję ustąpię bezwomozedno, jeżeli zaś już jest, nazwij, tego sobie dostanę. Witowt Cywiński⁸²⁹.

⁸²³ Lenk. grįžau iš pasivaikščiojimo (VUB RS F1-D1030, 104v), [atsisako germanizmo].

⁸²⁴ Lenk., rus. jaučiu dvasios (ar sielos) pakilimą (VUB RS F1-D1035, 132).

⁸²⁵ Lenk. turiu omenyje „muilas“ (VUB RS F1-D1037, 39).

⁸²⁶ Rus. perskaičiau pasigėrėję susijaudinęs (VUB RS F1-1041, 202).

⁸²⁷ Lenk. skaitau dabar labai įdomią sensacijų apysaką tokio Sinklerio (vertimas iš anglų į vokiečių kalbą) vaizduoja lietuvių emigrantų padėtį Čikagos mieste. Pasistengsiu Maskvoje gauti vertimą į rusų kalbą ir atvežti Jums. Viso pasaulio kritikai įžvelgia jame (Sinkleryje) antrąjį Zolia (VUB RS F1-D1037, 2).

⁸²⁸ Lenk. imti (VUB RS F1-D1025, 8).

⁸²⁹ Lenk. Naudodamasis naujųjų proga ir sveikindamas, darkart prašau atsakyti į mano lenkų gramatikos prašymą. Tiems lenkams reikėtų išleisti specialų lietuviškų provincionalizmų rinkinį, jei tokio nėra, tai perduok, kad tą darytų, idėją dovanaju,

Kitą kartą jos klausė:

*Može bylaś na litewsko polskich zebraniach – musiano tam moc głupstw nagadać z obu stron?*⁸³⁰.

Kartais savo abejones VC paaiškino negebėjimu išversti:

*tak tylko umiem przetłumaczyć*⁸³¹; *Mówi o geograficznym położeniu Rosyi [...] Dalej, 3 godziny tygodniowo słucham „Естественно-историческое введение в философию“ (nie wiem jak to będzie po-polsku) u psora Brahn'a. Czyta nie porrywające, ale bardzo dostępne i jasno. Oprócz tego słucham dwa wykłady psora Buecher'a [...] czyta średnio, przechodzim „nompsonostu“.* *Nakoniec myślę zapisać się na bezpłatny wykład jakiegoś teologa „Chrzescianstwo i sozjalne zagadnienia, czy jak tam będzie „Sozialfrage“*⁸³².

Rašydamas apie XIX a. pab. lietuvių rašybą margumą bei neretus deklaruotos rašybos teorijos ir praktikos nesutapimo atvejus, Petras Jonikas pastebėjo, kad sąmoninga refleksija neretai skiriasi nuo mažiau sąmonės tektonizuojamų susidariusių įpročių bei tradicijos (Jonikas 1972, 115). Šią mintį galima taikyti ir VC rašybos raidai. Parašęs apie ketinimą rašyti tam tikru būdu⁸³³, po kiek laiko galėdavo grįžti prie įprastesnės rašybos. Vis dėl to jo sugebėjimas daugeliu atvejų perlaužti rašybos inerciją įrodo išskirtinius jo valią ir kruopštumą.

5.2. Tapatybės paieškos

Asmens tapatybė yra sudėtinis kompleksas, daugelio dalių derinys (Kuzmickas 2011, 66). Tapatybės gali būti kalbinė, tautinė, lytinė, konfesinė, regioninė ir t.t. Veikiama aplinkybių ir subjekto valingų pastangų tapatybių kompozicija gali keistis: *tapatybė tai greičiau dinamiškas atlikimas, o ne inertiškos asmens savybės* (Prior 2006, 104). Anot Ervino Goffmano tapatumo teatrinės, vaidinimo koncepcijos, žmogus pasirenka ir vaidina savo tapatybę, paremdamas ją atitinkama „butaforija“; žmogaus tapatybės tęsiniais gali tapti

o jeigu jau yra, parašyk pavadinimą, kad galėčiau jį gauti. Vytautas Civinskis (VUB RS F1-D1046, 12).

⁸³⁰ Lenk. *Gal buvai lenkų-lietuvių susirinkimuose – tikriausiai ten gana kvailysčių prišnekėta iš abiejų pusių* (VUB RS F1-D1046, 114).

⁸³¹ Lenk. *taip temoku išversti* (VUB RS F1-D1030, 3).

⁸³² Lenk. *kalba apie geografinę Rusijos padėtį [...] Toliau, tris valandas savaitėje klausau profesoriaus Brahno „Gamtos istorinį įvadą į filosofiją“ (ne žinau, kaip tai bus lenkiškai). Dėsto ne pritrenkiančiai, tačiau suprantamai ir aiškiai. Be to, išklausau dvi profesoriaus Buecherio paskaitas [...] dėsto vidutiniškai, mokomės apie „poreikius“.* *Galiausiai manau užsirašyti į kažkokio teologo nemokamą paskaitą „Krikščionybė ir socialinės problemos“, ar kaip ten bus „Sozialfrage“* (VUB RS F1-D1030, 4, 5).

⁸³³ *Aš pradėsiu dabar kai kur rašyti infinitives „ti“* (VUB RS F1-D1048, 5v). Nepaisant šio sprendimo, bendraties su –ti žymiai nepadaugėjo.

baldai, drabužiai, interjero dekoras, statusą visuomenėje įrodantys apčiuopiami dalykai (Goffman 2000, 34). Šie išorės objektai papildo asmens ekspresijos priemones, tarp kurių yra lytis, amžius, rasė, ūgis, išvaizda, kalbos modeliai, veido išraiškos, kūno gestai (ibid, 35). Visas išvardintas raiškos priemonės galima vadinti *setting*, išvertus į lietuvių kalbą, fasadu. Fasadas – tai ir *kolektyvinė reprezentacija* (priklausymas sociumui); socialinis fasadas dažniau pasirenkamas, ne susikūriamas (ibid, 40). VC atveju tokios socialinės tapatybės – bajoras, studentas, „litvomanas“, fotografas, veterinaras...

Fokusuotos ir difuzinės kalbinės visuomenės. Pagal kalbinėse visuomenėse vyraujančių požiūrį į kalbos vartojimą kreolinių kalbų tyrėjai Le Page ir Tabouret-Keller pasiūlė skirti du jų tipus: fokusuotas, kuriose situacija yra nusistovėjusi, vyrauja normiškumas; kalba ir tapatybė nesvarstomos ir laikomos įgimtomis, vyrauja monolingvizmas, ir difuzinės – kuriose kalbos ir kultūros susidūria, maišosi, o tapatybės ir gimtosios kalbos pasirinkimas tampa *individualaus apsisprendimo* reikalu. Manome, kad XIX–XX a. sandūros Lietuvos, o gal ir visos buvusios LDK teritorijos kalbinė situacija turėjo difuzinės kalbinės visuomenės bruožų⁸³⁴. Vienu iš to meto daugelio⁸³⁵ *individualiųjų apsisprendimų* tapo ir Vytauto Civinskio sprendimas mokytis lietuvių kalbos. Panašūs individo tapatybės sprendimai buvo kad ir to meto jaunuolių atsisakymai vykdyti tėvų valią ir kunigauti. Literatūrologas Marijus Jonaitis sumini daug jų: V. Kudirka, J. Šliūpas, J. Mačys-Kėkštas, J. Baltrušaitis, P. Vaičaitis, J. Biliūnas, K. Jasiukaitis, P. Višinskis, A. Vienuolis ir kt. (pagal Jonaitis 1991, 47). Žinomiausias yra Vinco Kudirkos atvejis (Subačius 1999; Kavolis 1997), Jonaičio žodžiais, tapęs *tautinio susipratimo mitologema* (Jonaitis 1992, 87). Kiek kitoks biografiškai, VCD atvejis unikalus tuo, kad galime stebėti raštu užfiksuotą asmens keliakalbystės dinamiką.

Dvikalbis beveik visuomet yra tokio pat sociumo dalis ir jo kalbinė veikla ir pasirinkimai didžia dalimi priklauso nuo sociumo įtakų (Głuszkowski 2013, 38–39). VC tėvų šeimos pasaulis turi fokusuotos kalbinės visuomenės požymių, namuose bendrauta tik lenkiškai, jaunesni vaikai (beje, ir VC) rusizmus išskirdavo ne tik grafika, bet ir kabutėmis. Okuličių dvare atsirado susiskirstymas: dalis giminės narių mokėsi lietuviškai ir rėmė lietuviškumo idėją. Svarbus difuzinės kalbinės aplinkos požymis – tolerantiškesnis požiūris

⁸³⁴ Jonaitis primena demografinę situaciją, pateiktą Vėbros tyrime: 1897 m. Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) gyveno apie 2,7 mln. žmonių, kurių lietuviais užrašyta 58,3 proc. Toliau pagal gausumą ėjo žydai, lenkai, baltarusiai, rusai, vokiečiai (Vėbra, 1990, 50, 142, cituojama pagal Jonaitis 1991, 43).

⁸³⁵ Nemažai tokių atvejų išvardyta (Spies 1999, 489).

į daugiakalbystę ir į kodų kaitą. Liberaliausias šiuo atžvilgiu atrodo keliakalbių studentų sociumas, kurį Civinskis rado Berlyne ir Tartu. Kad galėtų mokytis, lietuviai jaunuoliai privalėjo mokytis rusų, lenkų, vokiečių, daugiau kalbų⁸³⁶. Tautinė idėja skatino kalbėti lietuviškai, tačiau kodų kaita buvo dažna. Difuzinės kalbinės visuomenės hipotezė paaiškintų drąsesnius, grafiškai neišskirtus kodų kaitos atvejus VCD Tartu periodo sąsiuvinuose.

Pakantumas kodų kaitai pokalbyje ėjo greta priešingos, kalbos gryninimo, tendencijos. Studentas Mykolas Marma, neradęs dienaštininko namie, raštelyje svetimybę išskiria kabutėmis:

Neužmiršk, meldžiamasis, signalizuoti draugams apie savo išėjimą nors su „firankų“ pagalba! (VUB RS F1-D1056v). [=užulaidų].

Studento mediko Kazimiero Jokanto laiške lietuviški terminai dubliuoti skliaustais išskirtais rusiškais:

Nueik pas geresnį juvelyrą ar šiaip kur dirba akademiškuosius ženklelius ir nupirk man vieną tokį ženklelį (академи́ческий враче́бный надгрудный (большой) значо́к) [...] Iš gubernatoriaus sykį gavau pasergėti (замъчание), kodėl nenešioju to ženklelio⁸³⁷.

Kai kurių lietuvaičių akivaizdoje kodų kaita nebuvo priimtina:

[Berlyne] *mocno przeszkadzala mi obecność K., bo niemożem urzywać rossyjskich ani niemieckich wyrazów⁸³⁸; głównie niewiem po jakimu z / nim gadać⁸³⁹.*

Lietuvaičių pagarba kalbai siejosi su jos, kaip tautinės tapatybės pagrindinio dėmens suvokimu. Filologinis tautos apibrėžimas nebuvo unikalus atvejis amžiaus pradžios Rytų Europoje (Tamaševičius 2011, 144); (Subačius 1999, 5). Lietuviškoji lingvocentrinės tapatybės idėja suformuluota vokiečių romantikų raštuose: *Ernstas Moritzas Arndtas 1813 metais griežtai apibrėžė vokiečių tėvynę: Kur yra vokiečių tėvynė? Ten, kur skamba vokiečių kalba* (Berenis 2002, 204). Johanno Gottfriedo Herderio teorija įtvirtino šią nuostatą. *Jei 1883 metais aušrininkas J. Spudulis pagrindiniu tautybės dėmeniu laiko asmens savimonę – kuomi pats save stato – tai po dvidešimties metų lietuvių kalbos mokėjimas tapo vieninteliu teisingu tautybės kriterijumi. Šią*

⁸³⁶ Kiek anksčiau, nei VC Tartu studijavęs Jonas Kaškaitis prisimena kambarioką Igną Niauronį mokęs lenkų kalbos (Kaškaitis 1958, 149). Po poros metų, Kaškaičiui išvykus į JAV, Niauronis kambarį dalinasi su VC.

⁸³⁷ (VUB RS F1-D1051, 9v); šį atvejį galima būtų aiškinti orientacija į adresatą, bet ta pati strategija svarbesnius žodžius ar posakius dubliuoti rusų kalba matoma ir Jokanto dienaraštyje LMAVB RS f. 12, b. 1665.

⁸³⁸ Lenk. *man smarkiai trukdė K[odaičio] draugija, jam girdint negalėjau vartoti rusiškų ar vokiškų žodžių* (VUB RS F1-D1039, 46).

⁸³⁹ Lenk. *svarbiausia, nesuprantu, kuria kalba jį šnekinti* (VUB RS F1-D1039, 36).

poziciją aiškiausiai išdėstė A. Dambrauskas-Jakštas [...] *Lietuvių tautinė ideologija reikalavo iš lenkiškai kalbančių krašto bajorų lietuviškai kalbėti, dainuoti, rašyti. Tik tokiu atveju jiems buvo pripažįstama teisė būti lietuvių tautos dalimi* (ibid, 216). Tačiau net bajorams priėmus kalbą, abejonės jų atžvilgiu išlikdavo: *Dienoraštyje M. Römeris skundėsi: „Toks jau mano likimas: ir lenkams, ir lietuviams esu įtartinas“* (Sawicki 1999, 53). Tiesa, kaip parodyta Olgos Mastianicos tyrime, absoliučios lenkakalbių bajorų lituanizacijos reikalavo ne visos politinės jėgos (Mastianica-Stankevič 2018, 112, 113).

Apie dalies dvarininkų ir inteligentų elito atstovų sąmoningą pasirinkimą prisiimti lietuvišką tapatybę rašė Juliuszas Bardachas. Oskarui Miłašui skirtame straipsnyje istorikas pažymi: *tokį sprendimą pasirinkusi asmenybė įeidavo į tautos bendriją tarytum iš išorės. Kartais po tokio sprendimo sekdavo kalbos išmokymas ir įsitraukimas į lietuvių kultūros pasaulį, taigi tai, kas paprastai būna pirmąja sąlyga, apibrėžiant asmens tapatybę* (Bardach 1988, 353). Lietuvių inteligentijos pasitelktu tautos pagrindiniu konsoliduojančiu principu tapo *etninė priklausomybė. Ja remiantis, buvo formuojama nacionalinė ideologija, politinės veiklos strategija, dažnai ignoruojant kitatautes demokratinės srovės* (Berenis 2002, 219). *Tuometinės tautinės savimonės raidą ryškiausiai atspindėjo dvarininkų Ivanauskų šeima iš Lydos apskrities Lebiodkos dvaro. Du broliai – Jerzi ir Stanisławas laikė save lenkais, Vaclavas tapo baltarusiu, o Tadas – lietuviu* (Sawicki 1999, 162). Bardachas mini iš Ukrainos, nuo Dniestro vidurio, kilusio Jerzy Stempowskio pastebėjimą, kad ten individualus tautybės pasirinkimas būdavo dažnas. Nulemtas asmens pasirinkimo, aplinkos spaudimo, kalbos prestižo suvokimų toks pasirinkimas iš šalies kartais atrodė paradoksalus: *Jeżeli Polak żeni się z Rosjanką – cytował swego ojca – dzieci ich są zwykle Ukraińcami lub Litwinami*⁸⁴⁰. Šie pasirinkimai atitinka difuzinės visuomenės principus.

VC kalbinė ir lokalinė tapatybės. Ryšys tarp asmens tapatybės ir jo kalbos itin svarbus, esminis. Asmens vartojamos kalbos priemonės suklosto tapatybę, kitą vertus, per kalbą ji efektyviai išreiškiama. „Sociolingvistams gerai žinoma, kad kalba yra ne tik komunikacijos įrankis. Tai dar ir socialinės ar grupės tapatybės, grupės narystės ir solidarumo su ja emblema“ (Grosjean 1982, 117). Todėl kartais ši kalbos savybė gali būti suvokta kaip pagrindinė: „viena svarbiausių kalbos funkcijų – padėti individams susitapatinti, parodyti

⁸⁴⁰ „Citavo savo tėvą: lenkui vedus rusę – jų vaikai dažniausiai esti ukrainiečiai arba lietuviai“ (pagal Bardach 1988, 378).

savo priklausymą arba nepriklausymą tam tikrai visuomenės grupei“ (Marcinkevičienė 1994, 49).

Baigęs realinę mokyklą ir išvykęs į Vokietiją Vytautas reguliariai ir tik lenkų kalba susirašinėjo su šeima ir giminėmis⁸⁴¹, rusų kalba – su buvusiais klasės draugais. Kalbos pasirinkimas komunikacijai priklausė nuo adresatų, o dienoraščiui – nebuvo savaime suprantamas:

*Trzeba wyuczyć się stenografii i pisać nią pamiętniki. Tak, ale w jakim języku?*⁸⁴².

VCD deklaruojamos tapatybės ir pasirinkta bendravimo kalba kito:

*chciałem zamiast Witold postawić Vytautas i zamiast Berlin – Berlynas*⁸⁴³; *nuo šiuo laiko rašysiu letuviškai* (VUB RS F1-D1036, 82); [Pasirašė] *wnuk Witowt Cywinski*⁸⁴⁴; *będę teraz zawsze w baltyjskim kraju po rossyjsku odzywał*⁸⁴⁵.

Rašydamas laišką prancūzų kalba, VC prašė dovanoti už netobulą ortografiją (VUB RS F1-D1035, 7); bendrai, savo kalbų sugebėjimus VC vertino skeptiškai:

*A ja bardzo kiepsko wyjęzyczam się*⁸⁴⁶; *kada susiartinsiu su žmonėmis ir kalba* (VUB RS F1-D1044, 56); *tuotarpu aš kablet menkei temoku lietuviškai* (VUB RS F1-D1043, 23).

Asimiliacijos klausimas VC buvo opus; šeimoje apie tai kalbėta, pvz., japonų-rusų karo kontekste. Dėdei pasakius, kad rusų imperijos okupacija jam priimtinesnė už japonų, nes iš neprotingo okupanto yra tikimybė išsivaduoti, o ir asimiliuotis su rusais yra įmanoma, VC užrašė:

*Tego niewiem. Wogule niewiem, czy może istnieć zjawisko assimilacji, a nie wymierania*⁸⁴⁷.

⁸⁴¹ Susirašinėjimas, kaip būdas išsaugoti šeimos kalbą, minėtas ir Mykolo Rōmerio atveju; studijų Peterburge metu jis susirašinėjo su šeima vien lenkiškai (Sawicki 1999, 19).

⁸⁴² Lenk. *Reikėtų išsimokinti stenografijos ir ja rašyti dienoraštį. Taip, bet kuria kalba?* (VUB RS F1-D1026, 68–69).

⁸⁴³ Lenk. *norėjau vietoje Witold rašyti Vytautas, vietoje Berlin – Berlynas* (VUB RS F1-D1036, 9).

⁸⁴⁴ Lenk. *anūkas Vytautas Civinskis* (VUB RS F1-D1045, 68).

⁸⁴⁵ Lenk. *dabar ir visuomet Pabaltyje atsiliesiu rusiškai* (VUB RS F1-D1048, 24v).

⁸⁴⁶ Lenk. *o aš labai prastai kalbu* (VUB RS F1-D1034, 45).

⁸⁴⁷ Lenk. *to nežinau, išvis nežinau, ar būna asimiliacija, o ne išmirimas* (VUB RS F1-D1024, 86).

Kai pramoginės kelionės upe metu (1904) visi bendrakeleiviai (F. Bortkevičienė, P. Gaidelionis ir kiti) kalbėjosi vien lietuviškai, VC suvokė tai kaip netaktą:

*Rozmowa po-litewsku, tylko Kejris był o tyle wyrozumiałym, że do nas (ja i Wujenka) zwracał się popolsku*⁸⁴⁸ [=rozmowa]

Vėliau tos kelionės metu bendrakeleiviams diskutuojant, kaip reikėtų kovoti su Lietuvos polonizacija, Gaidelionis (Gaidys) teigė, kad būtinas lenkiškumo boikotas. VC užrašė:

*teoretycznie jestem przeciw Gaidysa, ale muszę uznać, że objawy szowinizmu muszą być konieczne dla odradzającego się narodu*⁸⁴⁹.

Vis dėlto VC linko į lietuvių kalbą. Leipcige nesutikęs daugiau lietuvių studentu pasijuto Lietuvos ambasadoriumi, ne kartą rašė apie lietuvių idealus – Čiurlionį ir Vaičaitį. Maskvoje aplankytą lietuviams šelpti draugijos vakarą aprašė:

*labiausi mani podobal się chór „Lietūva brangi šalele“, choć mało było tam harmonii, „bėt saviškai“*⁸⁵⁰.

Įdomu, kad tokia pat pozicija (sava, todėl miela) eksplikuota ir lenkų atžvilgiu:

*Okolo Konitz'u weszła kompanija rosłych wesolych polaków. Nie inteligientne, ale swojskie, więc sympatyczne*⁸⁵¹.

Tartu gavęs užtikrintos vertėjo karjeros Peterburge pasiūlymą, dieną padvejojęs, VC nusprendė jos atsisakyti. Tokio sprendimo ir sprendimo nelikti Tartu visam laikui VCD pateiktas paaiškinimas yra perdėm lingvistinis:

*...amžinai, vadinas, be tėvynės? Be savo kalbos? O kurioje gi dieninis rašyt? [...] Be savo kalbos? Be savo kalbos Ar Rusų kalbą pasiimti? Ar... nes man reikalinga yra gyva kalba, kalba, kuri aplinkui skambėtų Todėl aš ir lenkų pamėčiau O dabar?.. Lengviau, regis, bus ten*⁸⁵² *but didvyriu negu čia šiaip žmogeliu* (VUB RS F1-D1049, 113); [netgi:] *baisiai aš svetimas žmonijai Nesusikalba Ji su manim* (VUB RS F1-D1050, 88v).

⁸⁴⁸ Lenk. *šneka lietuviška, tik Kairys buvo tiek supratingas, kad į mudu (aš ir tetulė) kreipdavosi lenkiškai* (VUB RS F1-D1024, 43).

⁸⁴⁹ Lenk. *teoriškai Gaidžiui nepritariu, tačiau suprantu, kad tautai prisikeliant šovinizmo apraiškos tikriausiai neišvengiamos* (VUB RS F1-D1024, 51).

⁸⁵⁰ Lenk. *patiko choras „Lietuva brangi šalele“, nors maža ten buvo harmonijos* (VUB RS F1-D1037, 71, 99).

⁸⁵¹ Lenk. *Prie Choinčių įlipo augalotų linksmy lenkų kompanija. Neprotingi, tačiau savi, taigi simpatiški* (VUB RS F1-D1028, 60). Konitz yra Choinčių vok. pavadinimas.

⁸⁵² Lietuvoje (iš konteksto).

Tas pats pasirinkimo atvejis išprovokavo tapatumo problemas eksplikavimą:

Mat, ten, Peterburge / aš visgi bijau – baisiai aš / greit iš galvos išeit galiu / Ir svietimas aš ten dar labiau / busiu, neigu dabar lietuviams / Pro et contra / Pro – ir contra (VUB RS F1-D1050, 88v); Да и с вашей, литовцы, точки зрѣнія я же ненормальнымъ остался бѣ между вами / Ну / Я лишь на треть одну литовцемъ былъ Да, смахнем слезу⁸⁵³

Remiantis kai kuriomis citatomis, dienoraščio rašymą VC regėjo, kaip gyvenimo pamatinę vertybę.

Поль года тому назадъ – тогда я чувствовалъ себя ужасно очень измученнымъ жизнью – я задумалъ остаться жить в Россіи, началъ даже искать мѣста. Тогда я хотѣлъ стать русскимъ и даже дневникъ по-русски писалъ. / Теперь опять⁸⁵⁴.

Karjeros Rusijoje atsisakymo priežastys galbūt siejosi ir su kitomis vertybėmis:

Zagranica mi nie służy. Nie mówiąc o nostalgii [...] ledwie skończyłem restaurację zębów, zachorowałem na gardło⁸⁵⁵; Что касается моей профессіи то я ко всемъ другимъ положительно равнодушен, выбралъ же ее, между прочим, так как дает она возможность независимой жизни въ деревнѣ, а деревня, особенно литовская, – мой идеал (рядом, конечно, съ возможностью посвятить скажемъ мѣсяца два, три, экскурсіямъ по Россіи или за границу⁸⁵⁶.

Tačiau idealas nebūna įdomus ilgą laiką:

Ах, если бы эти Лотовяны не были такъ бесконечно скучны!⁸⁵⁷.

Kelios VCD citatos liudija, kad VC svarbesnė atrodė lokalinė tapatybė:

żegnania Litwy [...] nawet nie Litwy, a Łotowian. Nie darmo ja nie rozróżniałem pierwiej nigdy Litwy od Łotowian. To jest rozróżniałem, ale właśnie tak, że to co litewskie, ale nie lotowiańskie, niemialo przyciągającej siły⁸⁵⁸.

⁸⁵³ Rus. *juk jūsy, lietuviai, akimis nenormalus narys jūsy tarpe išlikčiau / Juk / Aš trečdaliu lietuvis tebuvaу Taip, nubraukim ašarą (VUB RS F1-D1050, 88).*

⁸⁵⁴ Rus. *prieš pusę metų – jaučiausi baisiai išvargintas gyvenimo – sumaniau likti gyventi Rusijoje, net pradėjau ieškoti vietos. Tada panorau tapti rusu ir net dienoraštį pradėjau rašyti rusiškai / Dabar štai vėl (VUB RS F1-D1051, 50).*

⁸⁵⁵ Lenk. *užsienis man kenkia [...] vos sutaisiau dantis, suskaudo gerklę (VUB RS F1-D1039, 71).*

⁸⁵⁶ Rus. *Kas dėl mano profesijos, tai man jos visos nerūpi, o šitąją pasirinkau, nes ji leidžia nepriklausomai gyventi kaime, o kaimas, ypač Lietuvos, – mano idealas (kartu, žinoma, pašvenčiant kokius du tris mėnesius ekskursijoms po Rusiją ar užsienį) (VUB RS F1-D1039, 77).*

⁸⁵⁷ Rus. *Ak, jei tik tie Latavėnai nebūtų tiek begaliniai nuobodūs (VUB RS F1-D1051, 86v)*

⁸⁵⁸ Lenk. *atsisveikinimas su Lietuva, net ne su Lietuva, o su Latavėnais. Neveltui aš pirma neskyriau niekad Lietuvos nuo Latavėnų. Tai yra skyriau, bet tai, kas lietuviška, bet ne latavėniška manęs netraukė (VUB RS F1-D1024, 107v).*

Šis pastebėjimas primena Mykolo Römerio išpažinimą: „Man atrodo, kad Bagdoniškyje užsimezgė visi svarbiausi mano jausmai, emocijų ir idėjų pradai. Pamilęs Bagdoniškį, jo kraštovaizdį, vietos žmones, jų charakterį, kalbą ir dainas, pamilau ir Lietuvą“ (pagal Sawicki 1999, 18)⁸⁵⁹.

Saviplaka, savo pranašumo pajutimas, bajoriškumas. VC savo būdą, valios, moralinę, pilietinę ir kt. savybes vertino itin griežtai, kartais negailėstingai:

Jak rysznie Saltykow opisuje „выскачек“. Ja byłem zupelnie jak jego Миша. И на первой скамейке сидел и „гыл глазами“⁸⁶⁰; *обломовщина*⁸⁶¹; *busiu Oblomow-Czertwan / Cywiński*⁸⁶²; *słowem, żebym nie triapka*⁸⁶³; *тряпка ja i cały świat*⁸⁶⁴; *pilna valios atrofija* (VUB RS F1-D1049, 46v); *Снець zbiję mnie mi trochę*⁸⁶⁵; [apie save]: *nadpsuty*⁸⁶⁶; *гамлетизированный поросенок*⁸⁶⁷; *половая рафинада*⁸⁶⁸.

Retkarčiais savęs apibūdinimai galėdavo būti ir nesmerkiantys, panašu, kad dienoraštininkas ieškojo savo tapatumo orientyrų:

*Nadzieja! Nadziei jeszcze nigdy nie tracilem. Takim już jestem*⁸⁶⁹; *Ванька-Встанька Pheniks To ja. Ванька-Встанька*⁸⁷⁰; *Jestem homo socialis i czuję się nie tanielkie, kiedy jestem jeden*⁸⁷¹; *Jeszcze wtedy wierzyłem, ale razem i w Adama i w szympanza*⁸⁷²; *Życie moje nie należy do zbyt wesolych*⁸⁷³; *i pędzę tak dalej ten żywot mizerny*⁸⁷⁴; *Wogule dóžo w życiu przegapilem*⁸⁷⁵; *Aš esiu sceptykas* (VUB RS F1-

⁸⁵⁹ Originalas: M. Römer, *Wspomnienia*, VUB RS F75-10, p. 42.

⁸⁶⁰ Lenk. *puikiai Saltykovas aprašo tuos išsišokėlius. Buvau lygiai toks, kaip jo Miša. Ir pirmame suole sėdėjau, ir „akimis valgiau“* (VUB RS F1-D1035, 139).

⁸⁶¹ Rus. *būseną, kaip Oblomovo* (VUB RS F1-D1052, 11).

⁸⁶² Rus., lenk. *būsiu Oblomovas-Cėrtvanas / Civinskis* (VUB RS F1-D1052, 18).

⁸⁶³ Lenk. *žodžiu, jei nebūčiau skuduras* (VUB RS F1-D1036, 52).

⁸⁶⁴ Rus., lenk. *skuduras aš ir visas pasaulis* (VUB RS, F1-D1038, 40).

⁸⁶⁵ Rus., lenk. *truputį numuš mano puikavimąsi* (VUB RS F1-D1051, 70).

⁸⁶⁶ Lenk. *sugadintas* (VUB RS F1-D1033, 87).

⁸⁶⁷ Rus. *hamletizuotas paršelis* (VUB RS F1-D1035, 147), (VUB RS F1-D1050, 32)

⁸⁶⁸ Rus. *rafinuotas lytiškumas* (VUB RS F1-D1050, 130v).

⁸⁶⁹ Lenk. *viltis, vilties dar niekad nepradau, toks jau esu* (VUB RS F1-D1035, 89).

⁸⁷⁰ Rus. *esu besikeliantis žaisliukas, esu [prisikeliantis] feniksas, toks aš* (VUB RS F1-D1052, 41).

⁸⁷¹ Lenk. *esu homo socialis ir likęs vienas jaučiuosi kaip nesavas* (VUB RS F1-D1035, 91).

⁸⁷² Lenk. *tuomet dar tikėjau, tačiau sykiu ir Adomą ir šimpanzę* (VUB RS F1-D1035, 123).

⁸⁷³ Lenk. *mano gyvenimo nepavadinsi itin linksmu* (VUB RS F1-D1032, 108).

⁸⁷⁴ Lenk. *ir toliau stumių tą apgailėtiną gyvenimą* (VUB RS F1-D1044, 9).

⁸⁷⁵ Lenk. *bendrai, daug gyvenime pražiopsojau* (VUB RS F1-D1033, 152).

D1033, 128); *Będę ze mnie wzorowy obywatel*⁸⁷⁶; *Aš mēdis be šaknių* (VUB RS F1-D1044, 46).

Savikritikos pliūpsnius retkarčiais keisdavo ypatingos savo lemties, pranašumo pajutimai.

Vytautą [...]. *Jis, Daukanta, Vaičaitis tai trys lietuviai, kuriuose labiausia apsiireiškę Harmonija...* (VUB RS F1-D1049, 53v) [...] *Aš – matysita – busiu šeštasai* (VUB RS F1-D1050, 4v); *Ne, ne, tenai važiuokie / Kad ir supūsi – bet tenai / Kvapą šiokį tokį suteiksi / Tėvynei* (VUB RS F1-D1050, 44); [apie save] *człowiek kultury wysokiej*⁸⁷⁷.

Nors bajoriškumo sąvoka socialistui VC nebuvo itin artima (asmens didybę matė greičiau kaip intelektualinį, asmenybės pasiekimą), jo ypatingas rūpestis dėl to, kaip jis atrodys iš šalies galėjo būti bajoriškumo garbės sampratos reliktas, pvz., kai dėl prastų dantų nutarė nebesijuoksis, kad kilniau atrodytų:

*postanowilem nigdy nie smiać się, ponieważ śmiejąc się, odkrywam wyszczerbione górne zęby, i cała twarz ~~pr~~ принимает плебейское выражение [...] ибо я аристократ не хулиган*⁸⁷⁸.

Matyt, domėjosi giminės istorija: VCD surašė faktus apie vyskupą Civinskiį, kontradmirolą Henriką Civinskiį; vyresnis brolis bent kartą kreipėsi į VC, norėdamas gauti dokumentus, susijusius su giminės istorija. Apie savo bajorišką kilmę VC rašė nebent ironiškai, norėdamas papokštauti, sudėti juokingą frazę, pasirašydamas:

[įrašiau] *swoje szanowne nazwisko*⁸⁷⁹; idę „плѣнять своим аристократизмом свѣтъ“⁸⁸⁰; *twój frater Witold de Puchala Čivinckas – Mitov*⁸⁸¹; *Nizsche – individualista, ja – aristokrata, i razem z tem презираем anarchistów. Ciekawym co on myśli o socyal-demokratach. Ah! ce'est le mot: socyalarystokratem. Chcialbym, przynajmniej, zeby N. Takim był*⁸⁸²; [Pasirašo] *Puchala* (VUB RS F1-D1046, 68).

⁸⁷⁶ Lenk. *pasidarys iš manęs pavyzdinis miesčionis* (VUB RS F1-D1045, 26).

⁸⁷⁷ Lenk. *Aukštosios kultūros žmogus* (VUB RS F1-D1045, 104).

⁸⁷⁸ Lenk., rus. *nusprendžiau niekad nebesijuokti, nes juokdamasis parodau viršutinius aptrupėjusius dantis, ir visas veidas atrodo plebėjiškai [...] nes aš aristokratas, ne chuliganas* (VUB RS F1-D1036, 36; pabraukta VC).

⁸⁷⁹ Lenk. *savo garbingą pavardę* (VUB RS F1-D1031, 32).

⁸⁸⁰ Rus. [eisiu ir] *žavėsiu visuomenę savo aristokratiškumu* (VUB RS F1-D1045, 137).

⁸⁸¹ Lenk. *tavo broliukas Vitoldas de Puchala Čivinskas-Mituva* (VUB RS F1-D1030, 19). Puchala – Civinskių herbas, Mituva – giminės valda.

⁸⁸² Lenk., pranc. *Nyčė individualistas, aš aristokratas, ir drauge mes bodimės anarchistais. Įdomu, ką jis mano apie socialdemokratas. Štai, toks žodis: socialaristokratas. Bent norėčiau, kad jis toks būtų* (VUB RS F1-D1035, 172).

Profesinė, politinė tapatybės. Skaitant VCD, atrodo, kad Civinskiui kalbinė ar tautinė tapatybė rūpėjo mažiau, nei bendražmogiška, kultūrinė:

*parol d'honneur, jestem podobny do Klongerowskiego Bethowena; ale to kubek w kubek*⁸⁸³; *Hm, na fotografii w mundurze ja podobny do Wundta*⁸⁸⁴; *nie bieda, jeżeli nie będziesz prezesem, socjalistą, reżyserem, weterynarzem etct etct Ważne byś był człowiekiem nie „małpa”*⁸⁸⁵.

Panašu, kad ir jo aplinkoje etninė ar kalbinė tapatybės dominuodavo ne visuomet.

*Wróciliśmy tylko co od Hrycewiczów. Sympatyczni. Marylka – anarchistka*⁸⁸⁶.

Amžiaus pradžios kartais eklektiški tapatybių deriniai stebino ir VC:

*Встрѣтил Москалева. Он – технолог и, вообрази, большевик! Да еще истинно православный! Чего только не увидишь на Святой Руси!*⁸⁸⁷;

*Užmiršou parašyti, kad ant Nevskio, 9/III sutikau Moskaleva: большевик, ортодокс-православный, технолог 1го курса*⁸⁸⁸.

Kalbinę VCD raišką galima interpretuoti, kaip asmens kruopščiai kuriamą individualumo fasadą; tuo metu kolektyvinės reprezentacijos, su kuriomis noriai ar nelabai sutampa VC tai yra jo kilmė, lytis, jo būsimoji profesija, politinė ir pilietinė pozicija. Kadangi šitokios tapatybės yra dažnai virsta stereotipais, tampa nelanksčios ir asmeniui visiškas sutapimas su jomis gali būti skausmingas.

*o Boże! O jedno Cie / proszę: oddziel duszę mą od ciała / Daj by Witold-graždanin samъ no себѣ, a Witold-ja sam / no себѣ! / A, da zresztą naplewać!*⁸⁸⁹.

Jaunuolis skyrė nemažai dėmesio politikai.

Vakar buvo labai įdomu / Bet nė ka da galu žinoti, kas aš / большевик ar меньшевик (VUB RS F1-D1036, 93).

⁸⁸³ Pranc., lenk. *garbės žodis, esu panašus į Klongerio [skulptūrą] Bethovena! Kaip du lašai* (VUB RS F1-D1030, 35). Maksas Klingeris (1857–1920) tapytojas, grafikas, skulptorius.

⁸⁸⁴ Lenk. *hm, nuotraukoje, kur aš su munduru, esu panašus į Wundtą* (VUB RS F1-D1033, 85).

⁸⁸⁵ Lenk. *ne baisu, jei ir nebūsi pirmininku, socialistu, režisieriumi, veterinaru ir t.t. Svabu, kad būtum žmogumi, ne kokia beždžione* (VUB RS F1-D1051, 164v).

⁸⁸⁶ Lenk. *Ką tik grįžome iš Hrincevičių. Marylė anarchistė* (VUB RS F1-D1034, 100).

⁸⁸⁷ Rus. *Sutikau Moskaliova. Jis – technologas, ir tik pamanyk – bolševikas. Be to, giliai tikintis stačiatikis! Ko tik nebūna Šventojoje Rusioje* (VUB RS F1-D1039, 79).

⁸⁸⁸ Rus. *Moskaliova: bolševikas, stačiatikis ortodoksas, pirmojo kurso technologas* (VUB RS F1-D1037, 66).

⁸⁸⁹ Lenk., rus. *O Dieve! Vieno Tavęs prašau: atskirk mano sielą nuo kūno / Kad būtų Vitoldas-pilietis pats sau, o Vitoldas-aš pats sau! Na, bet iš tikrųjų nesvarbu!* (VUB RS F1-D1047, 86).

Anarchizmu pirma susidomėjęs, gana greitai juo nusivylė, galop, rodos, prisirišė socialdemokrato tapatumą:

*co mnie, jako anarchistę mocno interesuje*⁸⁹⁰; *taki widać niegłupy facet, choć i anarchista*⁸⁹¹; *mnie od wyjazdu z Moskwy nerwuje ten idyotyczny nie naukowy anarchizm, основанный на том, что можно „придумать“ что-нибудь получше социализма О незабвенный Плеханов!*⁸⁹².

Kaip pastebėjo Edwardas Sapiras, papročių stebėjimas sutaupo laiko, siekiant apibūdinti asmenį; tai simbolinis socialinės grupės tapatybės įtvirtinimas⁸⁹³. Civinskis, minėdamas aplinkos papročius, ritualus, dažniausiai pabrėžia savo nepritapimą. Lankydamasis Kijevo Pečorų lauroje, vienuoliktojo a. pradžios. stačiatikių vienuolyne, relikvijų nebučiavo (tuo prarasdamas aplinkinių simpatijas). Norėjęs eiti į latvių kultūros vakarą Tartu, paskutinę minutę susilaikė, pastebėjęs, kad vakaro programoje numatyta giedoti Rusijos imperijos himną. Nusprendęs apsigyventi Mituvoje (Lietuvoje), nutaria pranešti kunigams, kad nevažiutų kalėdoti. Nepriklausymas bet kokiai socialinei grupei Civinskiui gal net būdingas. Ieškodamas aplinkybėms verčiant pasirinktos profesijos (veterinaras) gerųjų savybių, norėdamas su ja susitaikyti, ją romantizuoti, Civinskis nusprendžia, kad toks, individualusis, darbas leis jam tapti tarytum socializmo „slaptu agentu“ buržuazijos pasaulyje⁸⁹⁴. Tačiau veterinarija – nekoks fasadas; VCD aprašytas atvejis, kai draugijoje teko išklaustyti veterinarus pašiepiantį anekdotą. Veterinariją mini jau anksti (VUB RS F1-D1025, 12v).

Kita pojūčio, kad nepriklauso aplinkos pasauliui, iliustracija – noras ir nenoras įsigyti fotoaparata⁸⁹⁵; panašu, kad dažniausiai Civinskis suvokė save kaip stebėtoją, pašalietį, bet ne kaip pilnateisį kurios nors socialinės grupės gyvenimo dalyvį:

⁸⁹⁰ Lenk. *tai mane, kaipo anarchistą, labai domina* (VUB RS F1-D1030, 96).

⁸⁹¹ Lenk. *toks, matyti, nekvailas žmogus, nors ir anarchistas* (VUB RS F1-D1040, 34).

⁸⁹² Lenk. *mane nuo išvykimo iš Maskvos erzina tas kvailas nemokslinis anarchizmas, pagrįstas tuo, kad galima būtų sugalvoti ką nors geresnio už socializmą* (VUB RS F1-D1035, 125).

⁸⁹³ Rus. „Обычай помогает значительно экономнее изучить личность; он есть символическое утверждение солидарности данной группы“ (Сепир 1993, 580).

⁸⁹⁴ *Vienu žodžiu, vis preinu prie minties, kad aš, veterinatoriu budamas ir ūkininkams vien tarnaudamas galesiu visgi socijaldemokrata pasilikti. Hm/ Aš busiu tokiu darbininkų partijos tarp buržuazijos pasiuntiniu. Diplomatu. / Ir aš galėsiu, kaip tik veterinatoriu tapęs, geriau tą atlikti, nes stovėsiu arčiau tos buržuazijos* (VUB RS F1-D1049, 66).

⁸⁹⁵ *trzeba tylko stanąć dalej od tego świata – tego chce* (VUB RS F1-D1028, 75). Privalau – nežinau ar noriu – įsigyti fotoaparata.

*Dalej stanąć od tego swiata – tego chcę: i patrzeć*⁸⁹⁶.

Galbūt tai turėjo įtakos lemtingam sprendimui, kai 1910 10 15 Civinskis nusizudė. Šio įvykio aplinkybės nėra visai aiškios, likę žodiniai pasakojimai ir nekrologai spaudoje nėra detalizuoti. Kiek galima spręsti iš spaudos, aplinkiniams tokia baigtis buvo netikėta.

Rašydamas apie kitą dvikalbį, rašytoją Josephą Conradą (Jozefą Korzeniowską, 1857–1924), Jeremy Hawthorn taip apibūdino jo būseną 1910 m., po intensyvaus rašymo periodo:

nervinės įtampos mėnesiai, gyvenimas atribotame savų minčių pasaulyje, tik su savimi bendraujant raštu, galiausiai negebant atskirti faktus nuo pramanų ir jaučiant, kad nebeliko nieko, į ką galėtų atsiremti... (Hawthorn 1979, 107).

Kiek besiskirtų garsaus rašytojo ir veterinarijos studento likimai, atrodo, kad ir pastarojo nuotaikas žlugdė labai panašūs nervinis išsekimas ir pilnavertės komunikacijos stygius.

Be abejo, VC nebuvo [stereo]tipinis amžių sandūros Lietuvos gyventojas: jam pažįstama ir tikroji Rusija, ir Europos šalys. Tačiau tokio tipo žmonių gyvenimai taip pat egzistavo. Apsiskaitę, sudėtingi, įžvalgūs, netikintys, ieškantys tiesos, nevisuomet laimingi. Ar VCD problematika nepaneigia kiek skuboto Vytauto Kavolio apibendrinimo: „koks nekaltas, kokių aiškių sentimentų, kokio patikimo charakterio tas XIX a. pab. lietuviškasis psichologinis žmogus! Koks šviesmečiais nutolęs nuo tuometinių Vakarų Europos (ar Rusijos) psichologinių kompleksų!“ (pagal Jonaitis 1991, 52).

5.3. Konceptai

Kalbant apie lenkų kultūros konceptus, verta prisiminti, kad VC užaugo supamas Lietuvos lenkų dvarininkų kultūros. Zofia Sawaniewska-Mochowa ir Anna Zielińska išskyrė keletą reiškinų, ypatingai svarbių šlėktų tapatybei. Tai išdidumas (*honor*)⁸⁹⁷, namai (dvaras), užveistas ir prižiūrėtas vaismedžių sodas (2007, 170), knygos ir skaitymas (ibid, 188), vaikų lavinimas, kuriam nebuvo gailima pinigų (ibid, 183), dažnas medaus valgymas (ibid, 176), sociumas susitelkdavo bendravimo savo rate, svečiavimosi, bendros veiklos (vizitų, vėžiavimo, pasivaikščiojimų) metu (ibid, 144). Nors dauguma šių reiškinų nėra kalbiniai, tačiau jų suma veikė suvokimą apie tinkamą gyvenimo būdą ir vienaip ar kitaip minėta VCD. Dar vienu lenkų kultūros

⁸⁹⁶ Lenk. *tenoriu toliau nuo šio pasaulio laikytis ir stebėti* (VUB RS F1-D1028, 75).

⁸⁹⁷ Anot autorių, bajorų garbė (*honor*) kilo iš karinės tarnybos tradicijų (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007, 112).

reiškiniu galima laikyti atviruką su vaizdu, turintį specialų įvardijimą: *widokówka* (minima VUB RS F1-D1034, 40v).

Apie šiuolaikinį lenkiškumą rašiusi Laura Klos Sokol išskyrė tokius tipinius lenko bruožus: perfekcionizmas, kuklumas, savo nuopelnų menkinimas, pomėgis pasiskųsti, priklausymas nuo kolektyvo, suvokiamas kaip solidarumo ženklas (Klos Sokol 2015). Skaitant VCD, atrodo, pavyko rasti keletos konceptų funkcionavimą apibrėžiančių pavyzdžių. Žemiau plačiau bus aptarti tris rusų kultūros ir vienas lietuviškas konceptas, kurių pėdsakų buvo rasta VCD.

Пошлость. Ši, kai kurių tyrėjų manymu rusų kultūros pasaulėvaizdžiui specifinė sąvoka susilaukė išskirtinio tyrėjų dėmesio (Вежбицка; Шмелев; Набоков). Nors kitose kalbose yra panašių sampratų (*phoniness, lekštumas*), rusų kalbos žodžio *пошлость* reikšmė skiriasi tuo, kad yra sudėtinė: lėkštumas, banalumas dera su didžiavimusi, ydingu savo pranašumo prieš aplinkinius pojūčiu ir šiųjų smerkimu, kartais įgauna papildomą nepadorumo reikšmę. Toks sudėtinis konceptas galbūt atsirado dėl rusų kultūros vertybių sistemos poliškumo, kurį aptarė daugelis tyrėjų: Lotmanas, Wierzbicka, Uspenskis vienaip ar kitaip minėjo tai, ką komunikacinių vertybių rusų kultūroje tyrėjas V. Dementjevas pavadino „vidurio neišbaigtumas, nesvarbumas, kultūrinis nerelevantiškumas greta pabrėžtinai išpuoselėtų kraštutinių“⁸⁹⁸. Tą patį rusų kultūros bruožą, tik kiek aštriau kritikavo filosofas Marianas Zdziechowski, pabrėžęs, kad rusų mąstymui būdingas maksimalizmas; opozicijos, vidurio, santūrumo nebuvimas (Zdziechowski 1920, iv, 4, 53). Tame pačiame straipsnyje, kalbėdamas apie lenkų dvasią Zdziechowski pastebėjo *jos dugne Tėvynės meilė* (ibid, 40). Zdziechowskio straipsnyje jo pašnekovas, surusėjęs lenkas, tarp kitko minėjo ir su tuo susijusią „savižudybių epidemiją“, kaip tipinį tų laikų rusų kultūros reiškinį, rusų jaunuomenės bruožą, atskleidžiantį rusų neva ypatingą pasiryžimą ir atsižadėjimą (ibid, 68).

Kaip tokio kraštutinio maksimalizmo pasekmę Zdziechowski pamini begalinį ryžtą ir abejonių stygių: „jei pasičiumpa kokią mintį, tai nesustoja, kol nedelsdamas jos neįgyvendina su negailestingu nuoseklumu. Maksimalizmas tai padūkimas vergo, kuriam leista trumpam pasiautėti“ (Zdziechowski 1920, 4). Mąstytojo šioje citatoje ištartas žodis *konsekwentność* ne kartą nuskamba ir VCD. Jo puslapiuose minimas ir

⁸⁹⁸ Rus. „непроработанность, неважность или общую культурную неподдержанность „середины“ при подчеркнутой проработанности „крайностей““ (cit. pagal Lichačiova 2017, 71).

maksimalizmas, ir poliškumo metafora: [kalbant apie savo būdą] *ten dziki maksymalizm*⁸⁹⁹; VCD sąvoka dažniausiai vartojama savikritiškai: komentuojant savo mintis, sugebėjimus.

Fu, pošlost! (VUB RS F1-D1033, 137); „*пошлым*“ (VUB RS F1-D1052, 108); *Что въ молодости забавно, то подъ старость пошло, то́ви Gořki. / Tere-fere / taracyę*⁹⁰⁰; *Na личном усовершенствовании „в келие под елию“ (co za poszłość?)*⁹⁰¹; *Пошлость [...]* (VUB RS F1-D1033, 99); *Пошло писать пошлости*⁹⁰²; *Fu, pošlost!*(VUB RS F1-D1033, 137), *Пошлость. W Traszkunach Janulaitis odprawiał mszę z modlitwą užu carą*⁹⁰³.

Vienišai gyvendamas Vokietijoje, Civinskis nemažai užrašų skiria ateities planams: kiek ir kokių kalbų mokysis, kur keliaus, kaip leis savo gyvenimą. Gana dažna svaja – kelionė aplink pasaulį. Vieną kartą suplanavęs per kurias šalis keliaus, suplanuoja, kad grįžti į Latavėnų dvarą galėtų švenčių metu. Vėlesnis Civinskio skaitytojo komentaras sugriauna idilę ir leidžia nuspėti dar vieną *пошлость* koncepto reikšmę: „kažkas perdėtai idealizuoto, sentimentalus“:

Zjawię się niespodzianie, gdzie Łotowiańscy będą obchodzić Nowy Rok. Będzie przyjemna chwila. [vėlesnis komentaras:] *Боже! Что за пошлость* [19]09⁹⁰⁴.

*Dobrze, że Herzen nie dożył*⁹⁰⁵, atsidūsta VC, perskaitęs laikraštį žinutę apie partijos pavadinimo keitimą:

*Kadeci... zmienili nazwę: Partia Narodной Свободы (czemu nie Narodной Воли) Пошлость (nie poszłość). Bo to nie mogę wytłumaczyć staruszkom, co to пошлость, ani w ząb*⁹⁰⁶.

⁸⁹⁹ Lenk. *tas pasiutęs maksimalizmas* (VUB RS F1-D1052, 33).

⁹⁰⁰ Rus., lenk. *kas jaumystėje žavu, senatvėje žema sako Gorkis / Tere fere / Ir jis teisis* (VUB RS F1-D1045, 136).

⁹⁰¹ Rus., lenk. *vien tobulindamas save – trobelėje po eglele (kas per beskonybė?)* (VUB RS F1-D1031, 93).

⁹⁰² Rus. *lėkšta rašyti lėkštybes* (VUB RS F1-D1033, 100).

⁹⁰³ Rus., lenk. *Žema. Troškūnuose Janulaitis laikė mišias su maldą už carą* (VUB RS F1-D1033, 99) [tokia malda atrodo netinkama, nes tai 1905 m.].

⁹⁰⁴ Lenk., rus. *Ateisiu netikėtai, kai latavėniškai šves Naujuosius Metus. Bus maloni minutė; Dieve, kokia banalybė* (VUB RS F1-D1025, 66).

⁹⁰⁵ Lenk. *gerai bent Hercenas to nepatyrė* (VUB RS F1-D1026, 74).

⁹⁰⁶ Lenk. *Kadetai pakeitė pavadinimą, Liaudies laisvės partija, kodėl ne Liaudies Valios Lėkšta (ne [lenkiškai] lėkšta, nes močiutėms negaliu paaiškinti, kas tai yra lėkštumas, nei trupučio)* (VUB RS F1-D1033, 99). VCD vartota sąvoka jo Lietuvoje gyvenančių giminių liko nesuprasta: neverčiamumas pabrėžtas grafikos pakeitimu (pavyzdyje pariebinta). Užuoamina į „Narodnaja Volia“ – revoliucinio teroristinio judėjimo, veikusio Rusijoje nuo 1879 pavadinimą; lėkštumas šiuo atveju prilyginamas nedrąsai vartoti tikrus pavadinimus, nenuoširdžiam atsargumui.

Neatsitiktinis ir Herceno paminėjimas VCD. Hercenas dvigubai vertas pagarbos: jis kovojo prieš imperiją, palaikė 1863 m. sukilimą⁹⁰⁷. Žodį banalus VC taip pat žinojo:

*Banalny do tosznoty, i to pierwszy jego wyklad*⁹⁰⁸.

Подделка. Šalia rusiškų desperacijos, fatalizmo ir maksimalizmo, Zdziechowski išvelgė taip pat ir meilę frazei (kitaip tariant, pozai – V. G.), nenuoširdumui, dažnai ir misticismui, ar reikalo esmę užtemdantiems, net iškreipiantiems gražiems žodžiams. Tokį polinkį mąstytojas priskyrė Dostojevskio publicistikai (Zdziechowski 19920, 78). Žvelgdamas į save iš šalies, VC nuolat demaskavo savo polinkį gražbyliauti, būti nenuoširdžiam.

Dementjevas kaip svarbiausia rusams bendravimo stiliaus vertybę išskyrė asmeniškumą (*персональность*) (pagal Лихачева 2017, 72). Asmeniškumas gali būti priešpastatomas dalykiškumui (darbo, oficialiam, formalizuotam stiliui), bet taip pat ir apsimetimui, nenuoširdumui. Pastebėta, kad rusams paprastai būna neįjauki dalyvauti fatinės funkcijos *small talk* tipo mandagumo pokalbyje (ibid, 71), t. y. pokalbyje be aistringų įsitraukimo, didelių emocijų, neįžeidžiamie ir ne per daug asmeniškame.

Priėmus šią hipotezę, neatrodo nuostabu, kad menkiausias apsimetinėjimas rusų kultūros apsuptyje užaugusiam Civinskiui atrodė kaip ne tik yda, bet ir kaltė. Peržvelgus VCD puslapius akivaizdu, kad panaši binarinė opozicija (tikrumas / nenuoširdumas) buvo opi VC, ir save jis dažniau vertino neigiamai. Dirbtinumo (*подделка*) smerkimas įvairiopas:

*Ech, blagier że ze mnie!*⁹⁰⁹; *Ne, tai vis „кривляние“ / Ir negražu*⁹¹⁰; *niekuomet nesimuliuok meilės* (VUB RS F1-D1049, 87v); *O Bože, Bože, nie ró b choć z / dziennika popisów rajaca areny*⁹¹¹; „дъланный“ эгоизм⁹¹²; *Zobaczmyż, absolutny spekulancje*⁹¹³; *Małpam*⁹¹⁴; *A te letnie obiecanki – to wprost самообман, зрубѣишуй, ale barzdo częsty u mnie*⁹¹⁵; *zakupić z tego życia tak zwanego swego*⁹¹⁶; *Komedyjuję się*

⁹⁰⁷ „Aleksandro Herceno *Kolokolos*, rėmęs lenkų kovą, prarado galutinį pasitikėjimą ir apsišvietusių rusų inteligentų ir valdininkų sluoksniuose“ (Berenis 2002, 197).

⁹⁰⁸ Lenk. *Banali iki vindymo, ir tat pirmoji jo paskaita* (VUB RS F1-D1035, 94).

⁹⁰⁹ Lenk. *nagi, koks aš melagis* (VUB RS F1-D1050, 75).

⁹¹⁰ Rus. *vaidinimas, apsimetimas* (VUB RS F1-D1048, 100v).

⁹¹¹ Lenk. *dieve, dieve, bent iš dienoraščio nedaryk klouno užrašų* (VUB RS F1-D1045, 44).

⁹¹² Rus. *dirbtinis egoizmas* (VUB RS F1-D1051, 94).

⁹¹³ Lenk. *dar pažiūrėsimė, absolutus apsimetėli* (VUB RS F1-D1052, 36).

⁹¹⁴ Lenk. *esu beždžionė* (VUB RS F1-D1051, 167v).

⁹¹⁵ Lenk., rus. *O tie vasaros pažadai – tai tiesiog saviapgaulė, beje šiurkščiausia, bet labai pas mane dažna* (VUB RS F1-D1035, 23).

⁹¹⁶ Lenk. *neapsikėsti mano neva gyvenimo* (VUB RS F1-D1047, 46).

na zabój / Až hadko⁹¹⁷; Ir neveidmainiausiu (VUB RS F1-D1051, 24v); Jutro znowu *шутя* зороховазо на клинице, potem w Draugii, potem przed gospodynią grać / Nie chce. Nie będę⁹¹⁸; Честолобье - z silniejszych moich uczucz (F1-D1033, 11); [išvykdamas iš Lietuvos verkė] *od* подделку (VUB RS F1-D1024, 107v).

Revoliucijos metais būdamas Lietuvoje Civinskis su nuostaba ir pasmerkimu rašo apie savo nesugebėjimą organiškai reaguoti į aplinkos išpūdžius. Akivaizdu, kad jam vertesnė atrodytų spontaniška, *asmeninė* reakcija, kokia ji bebūtu, negu šaltakraujis, atsietas aplinkos stebėjimas.

Dirbtinumas yra nuoširdumo priešingybė; nemaloni atrodo, Civinskio manymu, ir nenuoširdžiai mandagi teta (*Cioccia Stefcia, пруторно*⁹¹⁹).

Nuoširdumo/nenuoširdumo opozicija tikriausiai susijusi su plačiai aptartu rusų kultūros *sielos* konceptu. VCD sutinkami keli pavyzdžiai su žodžiu *душа, открытая душа* (beje, VCD dažnai neverstais).

Wogule on „открытая душа“. Nie trzeba tylko w nią wlażyć nieostrożnie z lancetem dyalektyki⁹²⁰; Straszny „*не отъ мира сего*“ V.[iskonta]. Хаос u niego w głowie, niby jak i u mnie, ale większy i „acuty“ a ja pospiałem przywyknąć [...] Zaznajomiałem ich z „unsalonnfähig“a“ poezję litewską. / Strasznie u nas wszystkich trzech *otwarte* natury⁹²¹; Ale dla mej duszy szerokiej (a płyskiej) – za ciasne⁹²²; *меня въ шаблон не втиснешь*⁹²³; Gadališmy. *Душа на распашку, конечно не совсьм*⁹²⁴; Tak, u mnie, prawie, *na* *razpaszku* dusza zawsze. Ale prawie. Powiedziałem i to. Że prawie. To jest masą głupstw powiedziałem i jej Bogu będę na przyszłość starał się poprawić⁹²⁵

Fatalizmas. Žmogaus absoliutų priklausymą nuo lemties kaip vieną kertinių rusų pasaulėžiūros elementų išskyrė Ana Wierzbicka. VCD yra nemažai fragmentų, liudijančių, kad šitoks požiūris nebuvo svetimas ir

⁹¹⁷ Lenk. *vaidinu iki galo. Net [pačiam] bjauru* (VUB RS F1-D1045, 43). [Galbūt apie simuliamą šaukimo į karą komisijoje].

⁹¹⁸ Lenk., rus. *Ryt vėl kaip kokiam juokdariui vaidinti klinikoje, po to Draugijoje, po to prieš šeiminkę. Nenoriu. Nedarysiu to* (VUB RS F1-D1050, 64).

⁹¹⁹ (VUB RS F1-D1024, 65v).

⁹²⁰ Lenk. *šiaip jis atlapaširdis. Tik nereikia į ją [tą širdį, sielą] neatsargiai taikyti dialektikos lancetu* (VUB RS F1-D1039, 47).

⁹²¹ Lenk., rus., vok. *Baisiai ne šio pasaulio V[iskonta]. Jo galvoje chaosas, kaip ir maniškėje, tik didsnis ir opus o aš jau spėjau priprasti. Supažindinau juos su lietuviškąja „nesaloningę“ poezija. Visų trijų mūsų baisiai atviros prigimtyms* (VUB RS F1-D1039, 91).

⁹²² Lenk. *bet mano sielai plačiai (ir lėkštai) per ankšta [būtų]* (VUB RS F1-D1048, 98v).

⁹²³ Rus. *mane į šabloną neįtalpinsi* (VUB RS F1-D1046, 42).

⁹²⁴ Lenk., rus. *kalbėjomės. Atviraširdiškai, bet ne visiškai*(VUBRSF1-D1035, 138).

⁹²⁵ Lenk., rus. *Taip, mano siela atvira beveik visad. Bet beveik. Ir tą pasakiau. Kad beveik. Taigi daug kvailysčių prikalbėjau ir Dieve padėk, stengsiuosi ateityje to nedaryti* (VUB RS F1-D1035, 138).

dienoraštininkui. Porą kartų užrašęs tetos mėgstamą posakį, vėliau jį varijavo, apibūdino save fatalistu:

*O galų gale – jest to co jest powiedziała nieboszczka ciotka moja Anna, wielkiego rozumu a większego jeszcze serca kobieta / Jest to co jest⁹²⁶; Jest tō co jest powiedziała A. T. Będzie to co będzie Mowię Ja [...]; Что будем, то будем⁹²⁷; Jest to, co jest (VUB RS F1-D1051, 162v); Chłop strzela – Bóg kuli nosi⁹²⁸; Taip, taip, filozofija „nu takъ что жъ“⁹²⁹; Mam gluck⁹³⁰; Ja znowu wybieram się do Kazani w jesieni próbować szczęścia⁹³¹; [apie save] Fatalista (VUB RS F1-D1031, 4); Mój filozoficzny egoizm nie prosto niedorazumienie, nie altruizm, różnica w tym, że wypływa on, mój egoizm z krańcowego idealizmu. Finis. Zachwycenym moją laciną⁹³²; Ech, **судьба!** **судьба, судьба** / моя, недодѣлнная! / Недодѣлнная! Горькая / Безвкусная⁹³³; Siedze i myślę / i myślę / o niczem / i myślę / Głupstwa piszę, ale chcę się pisać – **что подѣлаешъ**⁹³⁴.*

Išties simptomiškas yra posakis *что подѣлаешъ*, išreiškiantis absoliutų paklusnumą, savo valios pirmenybės atsisakimą.

*Ale znowu pomysl: Berlin, zagranica, parszywe Tągeblaty, zebrania bez tolku, wykłady, obchodzące mnie tyle, co przeszloroczny śnieg. [...] I co jeżeli mi się tam nie spodoba? Nie, duszo, **co będzie, to będzie**, życz pieniądze i duj do Odessy⁹³⁵; Co się stanie – stać się musi (**прописная истина**)⁹³⁶; Alea jacta est⁹³⁷; И не быть бедному богатому, и не быть...⁹³⁸*

VCD dažnas požiūris į nuotaikų keitimą artimas fatalizmui; asmuo regimas kaip grynas eksperienceris, patiriantis vienokių ar kitokių

⁹²⁶ Lenk. yra, kaip yra, kaip sakė vėlionė mano teta Anna, didžio proto ir dar didesnės širdies moteris Yra, kaip yra (VUB RS F1-D1049, 15).

⁹²⁷ Rus. kas bus, tas bus (VUB RS F1-D1031, 65; 66; 68; 69; 71; 95).

⁹²⁸ Lenk. Żmogus šauna – Dievas kulką neša (VUB RS F1-D1032, 103).

⁹²⁹ Rus. [filosofija] „na ir kas iš to“ (VUB RS F1-D1043, 57).

⁹³⁰ Lenk. vok. man sekasi (VUB RS F1-D1039, 37).

⁹³¹ Lenk. rudenį vėl važiuosiu į Kazanę, bandysiu laimę (VUB RS F1-D1039, 70).

⁹³² Lenk. mano filosofinis egoizmas ne šiaip nesusipratimas, ne altruizmas, skirtumas tas, kad jis išplaukia iš kraštutinio idealizmo. Pabaiga. Patinka man mano lotynų kalba (VUB RS F1-D1035, 23).

⁹³³ Lenk., rus. Ak, lemtis, lemtis mana neišbaigta, neišbaigta, karti, beskonė (VUB RS F1-D1046, 22).

⁹³⁴ Lenk., rus. Sėdžiu ir galvoju / ir galvoju / ir galvoju / apie nieką / Kvailystes rašau, bet kad norisi rašyti – ką jau čia bepaveiksi (VUB RS F1-D1034, 77).

⁹³⁵ Lenk. ir vėl pamanau: Berlynas, užsienis, lėkšti laikraštपालािका, beprasmiai susirinkimai, paskaitos, kurios man rūpi, kaip pernykštis sniegas. O ką, jeigu man ten nepatiks? Ne, balandėli, kas bus, tebūnie, skolinkis pinigų ir mauk į Odesą (VUB RS F1-D1034, 56).

⁹³⁶ Lenk., rus. kas bus, privalo nutikti (gerai žinoma tiesa) (VUB RS F1-D1034, 53).

⁹³⁷ Lot. burtas mestas (VUB RS F1-D1034, 55).

⁹³⁸ Rus. ir netaps vargšas turtuoliu, ir ne (VUB RS F1-D1035, 2).

neprognozuojamų nuotaikų poveikį. Nuotakai netgi taikomas visagaliui būdingas PR (tuo tarsi pabrėžiant savos valios neturėjimą):

*Чудны дэла Твои, Nastroju*⁹³⁹; *Humor, в неисповедимых путях своих, по parszywem dniu – pyszny*⁹⁴⁰.

Nekonstruktyvų fatalizmą, nusiminimą ir apatiją VC bandė nugalėti. Emocijas pradėjo stebėti (pirmas žingsnis į jų valdymą), pats sau skyrė naudingų nurodymų:

Nuotaiką veikia reguliarus, kasdienis darbas (VUB RS F1-D1051, 133); *Linksmesniu būk name, liūdnesniu draugijoje* (VUB RS F1-D1051, 12v); *Aš per daug serjoziškai į tą gyvenimą žiūriu [...] Смѣйся паяць!* (VUB RS F1-D1050, 43); [vis] *ateitį klaidingą sau nurodinėjau* (VUB RS F1-D1051, 177)

Prasmingumas. Siekis suprasti pasaulio ir savojo gyvenimo prasmę jame yra bendražmogiškas. Tai, kad lietuviams šis siekis yra itin svarbus parodo kultūrinių normų gretinimas: pvz., lietuvių sveikinimams būdingas „prasmingų metų“ palinkėjimas sunkiai įsivaizduojamas rusų lūpose (Лихачева 2017, 214). Dienoraščio rašymas sudaro daug galimybių gyvenimo prasmę formuluoti, apmąstyti, verifikuoti. Kai kurios citatos leidžia suprasti, kad prasmingumo problema dienoraštininkui rūpėjo.

*Rozumnie to, co celowe*⁹⁴¹; *chcę być widać porzyciecznym*⁹⁴²; *tak niemożliwne, wiadomo, ale движение по направлению к этому jest možnébnem, a w tym cel*⁹⁴³.

Nemažą VCD dalį sudaro savo gyvenimo prasmės, jo pateisinimo paieškos, vykdytos atsižvelgus į skaitytą literatūrą (Tolstojus ir kt.) ir skirtingas aplinkų nuostatas (darbas Lietuvos labui, hedonizmas, kt.). VC suformuluoja veiksnių *konsekventiškumo* (nuoseklumo) idealą, kurį su įvairiomis variacijomis kartoja VCD puslapiuose.

*Gyvensiu konsekventiškai (tai yr haslo). Bet ne; prieš trijų metų labai gerai formulavau tą klausimą: целесообразность на короткое расстояние Таigi busiu toksai, na korotkoje razstojanie*⁹⁴⁴; *Konsekventiškas gyvenimas kiekvienas, nes kiekvienas gyvena pagal “stimmung’o”, bet mano “stimmung’as” konsekventiškesnis kiek negu kitu. So stehen die Sachen*⁹⁴⁵; *A, usio taki, zdaje mi się, ze koniec końców,*

⁹³⁹ Lenk. *nesuprantami tavo darbai, ūpe* (VUB RS F1-D1044, 1306)

⁹⁴⁰ Lenk., rus. *Nuotaika, nežinomi jos keliai, po bjaurios dienos gera* (VUB RS F1-D1026, 40).

⁹⁴¹ Lenk. *racionalu tai, kas turi tikslą* (VUB RS F1-D1031, 48).

⁹⁴² Lenk. *matyt, aš noriu būti naudingas* (VUB RS F1-D1033, 4).

⁹⁴³ Lenk. *aišku, kad tai neįmanoma, tačiau judėjimas link to yra galimas ir tai ir yra tikslas* (VUB RS F1-D1032, 53).

⁹⁴⁴ Liet., lenk., rus. *Gyvensiu nuosekliai (toks bus šūkis). Bet ne, prieš tris metus gerai formulavau tą klausimą: tikslingumas trumpiems nuotoliams. Таigi būsiu toksai, trumpiems nuotoliams* (VUB RS F1-D1043, 203).

⁹⁴⁵ Vok. *stimmung* – „nuotaika“, *So stehen die Sachen* – „taip jau yra“ (VUB RS F1-D1043, 21).

ze mnie turi but konsekvencionalista ar bent Markas!⁹⁴⁶; I Markomanija mi nie zchodzi, pomimo calejszej głupoty, z planów⁹⁴⁷; Konsekvencizmas (VUB RS F1-D1043, 43v).

Gyvenimui neatitikus išsikeltų idealų, apnikdavo nusivylimas.

Widzę, jak inni sobie lepiej urządzają życie, niż ja⁹⁴⁸; Нусь, нувėjo mano konsekvencjo / nalizmas / Kur pipiras auga / Kas gi toliau / Kur eisiu? / Kur / Į обломовщина⁹⁴⁹; Ach, kiedy to wszystko taka blaga / To wszystko tak wszystko / jedno: czy konsekwentne / czy nie! / Jedyne ciekawa rzecz w życiu – to śmierć. / A to wszystko – **išdraskyto / žolyno atskiri lapeliai**...⁹⁵⁰; Все, все не глупо, но скучно⁹⁵¹; Все опосыло⁹⁵²;

Жизнь для жизни, борьба для борьбы, усовершенствование для усовершенствования. За тем wierzę: 1.) 2.) 3.) i że celem tym jest samo jej istnienie – życie, walka. O co? O Szczęście? Ale co to szczęście? Spokój? Ale spokoju nigdy nie będzie. Harmonija chyba – jak piszy Горький. Więc wierzę po 4.) że celem jest walka o harmoniję – trochę kiepsko – walka (?) o harmoniję? Ale ja mogę dążyć do harmonii w sobie – личное усовершенствование. Walka w sobie? Z czym?⁹⁵³.

Prasingumo pasiilgimas skatino VC ieškoti ideologijos, kurioje galėtų įrėminti savo egzistenciją, tačiau panašu, kad gyvas jo protas tokių rėmų vengė.

5.4. Metadiskursas, dienoraščio ir gyvenimo retorika

Panašu, kad VC vertino *Dienoraštį*, kaip vienintelį savo kūrinį ir gyvenimo šedevrą:

⁹⁴⁶ Rus., lenk. ir vis dėlto, rodos, kad galų gale aš tapsiu koncekvencionalistas ar bent Markas (VUB RS F1-D1043, 216).

⁹⁴⁷ Lenk. *nepaisant viso jos kvailumo, markomanija nesitraukia iš mano planų* (VUB RS F1-D1043, 19).

⁹⁴⁸ Lenk. *matau, kaip kiti gyvenimą geriau susitvarko, nei aš* (VUB RS F1-1033, 81)

⁹⁴⁹ Rus. *Nagi [...] tapsiu Oblomovas* (VUB RS F1-D1043, 212, 213).

⁹⁵⁰ Lenk., liet. *Ak, jei visa tai tokie melai, tai viskas visai tas pats: ar nuosekliai, ar ne! Vienintelis įdomus dalykas gyvenime – mirtis. O visa kita – išdraskyto žolyno atskiri lapeliai* (VUB RS F1-D1043, 215). Pariebintomis raidėmis išskirta Jono Biliūno *Kūdikystės sapnų* citata.

⁹⁵¹ Rus. *visa tai, visa nėra kvaila, bet nuobodu* (VUB RS F1-D1037, 96).

⁹⁵² Rus. *Viskas nusibodo* (VUB RS F1-D1045, 26).

⁹⁵³ Rus., lenk. *Gyvenimas dėl gyvenimo, kova dėl kovos, tobulinimas dėl tobulinimo. Vis tik tikiu [...] kad tikslas yra pati egzistencija – gyvenimas, kova. Dėl ko? Dėl laimės? Bet kas yra laimė? Ar ramybė? Bet ramybei nelemta būti/ galbūt harmonija – kaip kad rašo Gorkis. Taigi tikiu, kad tikslas tai kova dėl harmonijos – nelabai vykę – kova (?) dėl harmonijos? Bet savyje aš harmonijos galiu pasiekti, per savęs tobulinimą. Kova savyje? Tuomet prieš ką? (VUB RS F1-D1029, 20).*

я памятник въ тебѣ воздвиг себѣ нерукотворный / Dienini mano / ar
воздвигну⁹⁵⁴; *Aš dieninį rašau. Tai užtenka (VUB RS F1-D1052, 87); Aš sau
definiciją parašiau (VUB RS F1-D1050, 32); w swych „переживаний мир“
wprowadzić⁹⁵⁵; *Ot co: zaczynam czytać Kanta: po stronicy w dzień. Nim przeczytam
– będę już „Selbsstaendig“! / Urozmaici to trochę i dziennik życia mego i same
życie⁹⁵⁶.**

Dienoraštis teikia kančią ir kartu – pasitenkinimą:

*Zeby kto kolwiek wyrwać by mógł te duszy stronicy mojej⁹⁵⁷; Ten dziennik... noż
samoanalizy⁹⁵⁸; Teraz czytanie dzienniku mało mi robie frajdy, ale gdyby go nie było
– byłbym zły⁹⁵⁹; Ne noriu pamest dieninį rašyt, rašyt laisvai, kaip ligišioloaiko (VUB
RS F1-D1043, 44v).*

VCD rašymas daugelyje vietų tapatinamas su gyvenimu (kartais atrodo, tarsi gyvenama, vykdant pareigą užrašyti, tai kas privalo būti užrašyta ir cenzūruoti sunaikintą dalį). Kai kurie įrašai leidžia suprasti, kad nusižudymą VC suvokė, kaip egzistencinį, galutinį žmogaus laisvės teigimą, o dienoraščio rašymą tiesiog tapatino su gyvenimu:

*Nužudyt save gal tiktai žmogus / Ir mirdamas kaip žmogui pridera, juomi vėl
pasijūsiu (VUB RS F1-D1048, 32); Będę żył jeszcze trzy lata, dni 22, żeby skończyć
rewizję dzienników. N 0 już przecenzurowałem⁹⁶⁰; Bet reikia baigt cenzuruot iki galo
/ Ir dėl ne policijos (VUB RS F1-D1044, 38); [baigė cenzūruoti] *Dabar aš liuosas!
Viskai!* (VUB RS F1-D1044, 39); *Przed śmiercią zostawie klucz. W każdym razie
znajdzie się jaki ciekawy⁹⁶¹; Ostatecznie w dzienniku mym są ładne, a także pełne
humoru (przeważnie Galgenhumoru) miejsca. Sq / sq / sq / „Моя маленькую щутку,
– читатель мнѣ прочтутъ“ (VUB RS F1-D1049, 6); Kiedy **Schluss** będzie nudney
tej powiesci – „Żywota a mąk W. Cywinskiego“⁹⁶².**

Apie VCD formą taip pat rašė:

⁹⁵⁴ Rus. *Aš tavimi sukūriau sau nemarų paminklą. Dienini mano, ar sukursiu* (VUB RS F1-D1051, 174).

⁹⁵⁵ Lenk., rus. *įvesti į savo išgyvenimų pasaulį* (VUB RS F1-D1045, 125).

⁹⁵⁶ Lenk. *štai kaip: pradėsiu skaityti Kantą, po puslapį per dieną. Kol perskaitysiu – būsiu nepriklausomas. Tas paįvairins ir mano gyvenimo dienoraštį ir patį gyvenimą* (VUB RS F1-D1046, 56).

⁹⁵⁷ Lenk. *kad tik kas nors galėtų išplėsti tuos mano gyvenimo puslapius* (VUB RS F1-D1045, 54).

⁹⁵⁸ Lenk. *tas dienoraštis. Savianalizės ašmuo* (VUB RS F1-D1048, 92v).

⁹⁵⁹ Lenk. *dabar dienoraščio skaitymas mažai mane džiugina, bet jei jo nebūtų – būčiau piktas* (VUB RS F1-D1034, 65).

⁹⁶⁰ Lenk. *gyvensiu dar tris metus ir 22 dienas, kad baigčiau dienoraščių reviziją, Numerį 0 jau išcenzūravau* (VUB RS F1-D1039, 29).

⁹⁶¹ Lenk. *prieš mirtį paliksiu raktą. Juk būtina! atsiras koks smalsuolis* (VUB RS F1-D1035, 127).

⁹⁶² Lenk. vok. *Kuomet jau pabaiga to nuobodaus apsakymo „V. Civinskio gyvenimo ir vargų?“* (VUB RS F1-D1048, 113v).

A teraz będę pisał znowu na każdej stronicy, zostawiając miejsce na ilustrację, listy, etct. / A może i nie będę⁹⁶³; Užmanoma yra pamatinė dieninio / reforma Kokia – pamatysite (VUB RS F1-D1048, 102); Zaczę po litewsku machać⁹⁶⁴; [Rašys kiekviename puslapyje] (VUB RS F1-D1046, 86); Od reform tej dziennik mój jeno wygra; dla przyszłości⁹⁶⁵; Vytautėli mano! Rašyk mažiau, rašyk gražiau (VUB RS F1-D1049, 72v); za dużo pisze⁹⁶⁶.

Ketino kas septintus metus perskaityti VCD visą, per dieną po tomą (VUB RS F1-D1042, 58); manė, kad VCD palikęs broliui Justinui arba Lietuvių Mokslo draugijai nurodys neskaityti jo lygi 1978 sausio 1 d. (VUB RS F1-D1048, 72, 73v). VCD ateitį vertino nevienareikšmiškai:

Własciwie nie warto o tem my / sleć, że to dziennik mój Mokslo Draugija czytać będzie⁹⁶⁷; Kam paliksiu turtą? Partijai; A dziennik? Pierwszemu z potomków Antoniny Okuliczówny, co będzie litwinem, nieraniej 22 roku jego życia. Iiii... Kto wie, długo, długo moj dziennik będzie na takiego frukta czekał! No, bo polak nie zrozumie. A nie bliżkiemu krewnemu nie będzie ciekawem⁹⁶⁸.

VCD komentarai. Skaitydamas anksčiau prirašytus puslapius, VC kartais komentuodavo juos (dažniau pašiepdamas). Ypač dideli, komentarams skirti laukai yra VUB RS F1-D1025. Štai keli komentarai:

удивиль! 10⁹⁶⁹; charmant (07)⁹⁷⁰; ciekawy dien! (1910)⁹⁷¹; Wieso?! 09⁹⁷²; nu, doprawdy?⁹⁷³; no już i „mîle“ 09⁹⁷⁴; que c'est que çe?! 1910⁹⁷⁵; [komentaras slaptu raštu] (VUB RS F1-D1035, 1v); czy nie noxop. mapu, дыбуно!⁹⁷⁶.

⁹⁶³ Lenk. *dabar vėl rašysiu kiekviename puslapyje, palikdamas vitos iliustracijoms, laiškams ir t.t. O gal ir ne* (VUB RS F1-D1046, 86).

⁹⁶⁴ Lenk. *pradėsiu lietuviškai rašyti* (VUB RS F1-D1036, 1).

⁹⁶⁵ Lenk. *nuo pakeitimų mano dienoraštis tik išloš; ateičiai* (VUB RS F1-D1045, 125).

⁹⁶⁶ Lenk. *per daug rašau* (VUB RS F1-D1045, 145).

⁹⁶⁷ Lenk. *ko gero neverta tikėtis, kad Mokslo Draugija ims ir skaityt mano dienoraštį* (VUB RS F1-D1048, 83).

⁹⁶⁸ Lenk. *Kam paliksiu turtą? Partijai; o dienoraštį? Pirmajam iš Antaninos Okuličiūtės [motina] palikuonių, kuris taps lietuviu, neanksčiau, nei jam sukaks 22 metai. Et... kas žino, kiek ilgai mano dienoraščiui teks tokio subjekto laukti. Taip, nes lenkas nesupras. O neartimam giminei nebus įdomu* (VUB RS F1-D1044, 15).

⁹⁶⁹ Rus. *et, nustebino [19]10* (VUB RS F1-D1032, 170v) [ironiškai].

⁹⁷⁰ Pranc. *žavu [19]07* (VUB RS F1-D1030, 205v).

⁹⁷¹ Lenk. *Įdomi [buvo ta] diena* (VUB RS F1-D1039, 65).

⁹⁷² Vok. *Kaip čia taip?! [parašyta 19]09* (VUB RS F1-D1024, 81v).

⁹⁷³ Lenk. *ką, tikrai?* (VUB RS F1-D1024, 73v).

⁹⁷⁴ Lenk. *ne taip jau ir „miela“ [19]09* (VUB RS F1-D1034, 28v).

⁹⁷⁵ Pranc. *kas gi tai? 1910* (VUB RS F1-D1033, 126v).

⁹⁷⁶ Lenk., rus. *ar ne laidotuvių maršas, mulki tu* (VUB RS F1-D1030, 68v). Lenk. šauksmininko galūnė pritaikyta rusų k. žodžiui.

5.5. Skyriaus išvados

Apibendrinant VCD analizę, belieka pritari kultūros istoriko Vytauto Berenio pastebėjimui, kad XIX a. pabaigos „lietuvių inteligento pasaulėžiūrą apsprendė istoriškai susiklosčiusi lenkų kultūra, rusų politinė įtaka, Vakarų Europoje įsivyravęs pozityvizmas“ (Berenis 2002, 218). Visos šios įtakos (o dar rusų literatūra) ryškios VCD tekste.

VC išsikiria kalbinis kūrybiškumas, dažni okazionalūs skoliniai ir PR perdirbiniai bei identifikacija su pasirinkta gimtąja kalba. Stebint Civinskio kalbų repertuaro plėtotę galima išskirti tokius tris periodus: buvimas šeimos įtakoje (intensyvi korespondencija) ir santykinėje izoliacijoje (pirmi studijų Vokietijoje metai); sąmoningas sprendimas stoti į lietuvių kalbos pusę ir aktyvus lavinimasis (fonetinė rašyba, lietuviškų žodžių įtraukimas nemokant jų kaitymo ir asmenavimo, pasyvių tarmės žinių realizavimas); glaudesnis bendravimas su bendraamžiais lietuviais (Berlynas ir Tartu), laisvesnė kodų kaita.

VCD rašymo metais dienoraštininko kalbų repertuaras ir kompetencijos sparčiai kito. Pastebėta, kad laisvai jungdamas įvairių kalbų elementus savo diskurse, Civinskis vis dėlto aiškiai skyrė savo vartojamas kalbas ir jų variantus, pasižymėjo išlavinta klausa ir skoniu, labai griežtai pasmerkdamas gramatines ar net stiliaus klaidas, pastebėtas savo ir aplinkinių kalboje. Tokiu būdu, šiam idiolektui būdingi skirtingų kalbų deriniai interpretuoti ne kaip neįsisąmoninta kalbų interferencija, o dažniau, kaip apgalvota, stilistinę funkciją atliekanti raiškos priemonė. Nepaisant šiam dienoraštininkui būdingo savikritiškumo ir santūraus savo gebėjimų vertinimo, konstatuotina, kad Civinskis sėkmingai ir greitai mokėsi naujų kalbų, lietuvių kalbos atveju gana greitai pakeitė savo fonetinės rašybos įgūdžius ir perėjo prie bk ir morfologinės rašybos. Manytina, kad tą procesą skatino nepaprastas asmens darbštumas, gausus periodikos ir literatūros kūrinių lietuvių kalba skaitymas, dažna rašymo praktika bei tiesioginis mokymasis (savarankiškas ir paskaitose). Garsinės rašybos etape užrašyti lietuviški žodžiai atskleidė Civinskiui pažįstamų anykštėnų ir kupiškėnų tarmių savybes. Tai liudija, kad kalbos mokėsi ne tik „iš knygų“, kad dar prieš rašymo praktiką tęsėsi būta pasyvaus kalbos išmokimo, klausymo etapas. Įdomu, kad Civinskio korespondencijoje minimas jaunesnių brolių formalesnis tiek lenkų, tiek lietuvių kalbų mokymasis (Justinas mini reguliarias namuose vykstančias lenkų kalbos pamokas⁹⁷⁷, brolis laiške mini važiuosiantis į lietuvių kalbos

⁹⁷⁷ Lenk. *U Stryjaszka w mieszkaniu bywa co niedzielę polskie lekcje* (dėdės bute kas savaitę būna lenkų kalbos paskaitos). Lenk. *dėdės bute kas sekmadienį būna lenkų kalbos pamokos* (LMAVB RS, f. 194, b. 8, 2).

egzaminą į Vilnių). Taigi tik Vytauto Civinskio karta atsidūrė laisvo kalbinio pasirinkimo situacijoje: lietuvių kalbos išmokimas dar nebuvo privalomas, be to, vyko paties besimokančiojo iniciatyva. VCD atvejis rodo, kad ir tokiomis nepalankiomis sąlygomis rašyba galėjo būti sėkmingai tobulinama.

VCD analizė suteikė galimybę pasekti kelis vieno asmens kalbėsenai (ir mąstysenai) būdingus konceptus. Jei reiškiniai *fatalizmas* ir *ношлость* rusų mentaliteto studijose jau tapo „tradiciniais“, dienoraštininko iškeltas konceptas *нодделка* (poza, dirbtinumas) yra naujas, tyrėjų mažiau aptartas, nors ir susijęs su tokiais rusų kalbos konceptais *дыша*, *шурота дышу* ar maksimalizmas. Lietuvių kultūrai svarbus konceptas *prasmingumas* minėtas Lichačiovos (2018); atrodo, kad VCD tekste aptikta jo pėdsakų.

VCD yra ir citatų, patvirtinančių šio kūrinio ypatingą subjektyvią reikšmę kūrėjui.

6. IŠVADOS

6.1. Stebėjimų apibendrinimas

Šiame darbe pirmiausiai aprašyti pasirinkto daugiakalbystės atvejo sudėtinės dalis (etninės kalbos). Tai atlikus, apžvelgtos diskurse aptiktos (dienoraštininko neįsisąmonintos) kalbų interferencijos ir (sąmoningos) kalbų žaismės apraiškos. Kalbinių reiškinių aprašymas papildytas kultūrų elementų (PR) sąveikų analizės bandymu.

Keliakalbio idiolektas yra asmens kalbinės bei sociokultūrinės kompetencijų atspindys, o ilgą laiką rašytuose ir sau pačiam adresuotuose keliakalbio tekstuose aptinkami tų kompetencijų formavimosi etapai ir lygiai. Disertacijoje ištirtame dienoraštyje užfiksuota (galima manyti, esanti ir kituose panašiuose egodokumentuose) kalbinė refleksija leidžia aiškiau suprasti rašytinės keliakalbystės fenomeną: ji parodo brandaus keliakalbio asmens siekį ir gebėjimą/negebėjimą kuo tiksliau savo užrašuose suformuluoti, perfrazuoti, perteikti, įvertinti, permąstyti girdimą ir matomą gyvenimą. Būtent tas siekis ir net kelių kalbų verbalinių resursų netobulo įvaldymo jausmas gali lemti teksto praplėtimą paraverbalinių ir neverbalinių priemonių pagalba.

Dienoraščio diskursas interpretuotas kaip tapatybės manifestacija ir asmenybės arba socialinio vaidmens (remiantis Ervingo Goffmano teorija) konstravimo ar savo įvaizdžio kūrimo (jau minėto *self-fashioning*) laukas. Kultūros elementai analizuoti pasitelkus Maskvos lingvistų (J. Karaulovo, D. Gudkovo, V. Krasnych ir kitų) pasiūlytą precedentinių fenomenų teoriją. Tyrime laikytasi rekomendacijos keliakalbystę ar kalbų paribio situaciją gvildenančioje studijoje taikyti keletą metodų, neapsiriboti vienu požiūriu. Todėl atskiruose skyriuose nagrinėti skirtingi problemos aspektai. Šių stebėjimų visuma suteikė galimybę geriau pažinti daugiakalbio asmens idiolekto raidą ir sandarą, jo atspaudą daugiakalbio kurtame tekste.

Kalbant apie kalbų derinimą keliakalbio asmens diskurse, skiriami riktai, klaidos (kalbų interferencijos apraiškos) ir tikslinga kodų kaita. Žvelgiant į grafikos kaitą VCD, kartais sunku nustatyti, kuris atvejis tai yra. Kartais alfabeto perjungimo nesinchroniškumas su kodo perjungimu atrodo tarsi mechaninis „vėlavimas“ (galbūt iš inercijos tęsiamas rankos atliekamas darbas, minčiai jau pakeitus kryptį). Kartais toks užrašymas panašus į ironijos manifestaciją (atsitolinimas nuo ištaros per jos „sukeistintą“ formą) (*остранение*).

6.2. Daugiakalbio idiolektas

Pastebėta, kad VCD būta idėjinio keliakalbio. Nesitenkino jam žinomomis kalbomis, o aktyviai mokėsi naujų ir svarstė galimybes išmokti jų dar daugiau – ketino mokytis latvių, estų, jidiš. Žingeidumas kalboms siejosi su gyvenimo sąlygomis: vaikystė leista skirtingų kalbų apsuptyje, studijos užsienyje.

Žymioje teksto dalyje rašyba varijuoja (nėra nuosekli), dažnai atspindi tarimą, kartais net grafiniai perskyrimai tarp žodžių atitinka tarimą, o ne ortografijos normas. Rusų kalbos taisyklių dienoraštininkas buvo mokytas formaliai, ir jo rašyba atitinka to laiko normas, tačiau pvz. rašydamas laišką draugui Civinskis rinkosi demokratiškesnę ortografijos variantą. Lenkų kalbos rašybos nenuoseklumai rodo, kad šios kalbos formaliai nemokytas, arba mokytas minimaliai. Lietuvių kalbos rašybos įgūdžiai per šešeris metus žymiai pakito, nuo fonetinės rašybos judant link bendrinės kalbos normų. Anksčiau rašytuose fragmentuose ryški fonetinė rašyba, akivaizdi tarmės įtaka įvairiuose kalbos lygiuose. Taigi, didelė tyrimo medžiagos dalis nėra grafolektas (t.y. redaguota, suskaidyta, supastovinta, sunorminta ir tuo nuasmeninta rašyba).

Kai kurie aptartų pavyzdžių įtikina, kad dvikalbis asmuo, įpratęs prie kodų kaitos savo šnekoje, tiek pat lengvai gali suderinti ir aukštesnio lygmens kodus. Taigi, jo kalboje dera ne tik skirtingų lingvistinių sistemų elementai, bet ir įvairių etninių kultūrų reiškiniai.

Šiame tyrime parodytas Civinskio kūrybiškumas, VCD būdingas (kalbos, kultūros) šablonų montažas. Įdomu, kad ateities atradimu jis mato taip pat dviejų jau egzistuojančių elementų sąjungą: *Najwięksi ludzie XIX go wieku – to Darwin i Marks. A XX-go będzie ten co biologiję polączy z socyologiją*⁹⁷⁸.

Polinkis komponuoti disponuojamus kalbos ir kultūros elementus, sugretinti juos, taip gaunant naujas prasmes yra kūrybiškas. Tyrimo visuma rodo, kad tarp tokio kūrybiškumo ir keliakalbio gebėjimų gali būti ryšis.

Kalbiniai ir literatūrinės kilmės PR dažniausiai siejasi su kuria nors etnine kultūra bent jau savo kilme. Tačiau kai kurie jų, o taip pat audialiniai ir vaizdiniai PR gali būti supraetniniais, kartu būdingais tam tikriems sociumams (studentų, dailės mylėtojų, klasikinės muzikos arba romansų klausytojų sociumams ir t.t.).

⁹⁷⁸ Lenk. *svarbiausieji XIX a. žmonės tai Darvinas ir Marksas. O dvidešimtojo bus tas, kuris sujungs biologiją su sociologija* (VUB RS F1-D1046, 79).

6.3. Ginamųjų teiginių validumas

Tyrimo įvade suformuluoti teiginiai patikrinti nagrinėjant VCD tekstą. Apibendrinant teigiama, kad dauguma jų pasitvirtino. Formuluoti ginamieji teiginiai:

- 1) keliakalbiui būdinga kalbų sąveikų ir kalbinio gyvenimo refleksija;
Tyrimo parodyta, kad VC sąmoningai gausino savo aktyvųjį žodyną, atkreipė dėmesį į jam naujas leksemas ir posakius, linko apmąstyti savo ir aplinkinių kalbinius gebėjimus, gyvai reagavo į jam patinkančią ir nepatinkančią kalbinę raišką.
- 2) PR vartojami dvejopai: atliepiančią mąstymo inerciją ar kaip mąstymo inovatyvumo įrankiai;
Tyrimo parodyta, kad PR VCD tekste dažnai vartoti ne tik tradiciškai, bet ir kūrybiškai, keičiant juos perdirbinimais, arba derinant skirtingų kultūrų laukų PR.
- 3) keliakalbio asmens diskurse galima aptikti visų jo kalbų PR ir kitus kultūrų elementus; jie gali būti funkcionaliai pasiskirstę;
VCD tekste atrasta įvairių VC kalbų ir kultūrų PR. Jų pavartojimas buvo susijęs su tam tikromis pasikartojančiomis situacijomis, su tam tikromis reikšminėmis, tematinėmis sferomis. Pvz., PR „rusų liaudies dažnutė“ atitiko nevilties ir bejėgiškumo jausmą; citatos iš Adomo Mickevičiaus „Vėlinių“ buvo taikomos žmogiškos būties ribotumui ir neužtikrintumui reikšti (pvz., „puch marny“, „ciemno wszędzie, co to będzie“).
- 4) keliakalbis gali tikslingai „montuoti“ skirtingų kalbų ir kultūrų elementus įtaigumo dėlei;
Kaip buvo parodyta, įvairių kalbų elementai VCD galėjo būti montuojamos sąmoningai; dažnai tie atvejai susiję su kalbos estetiškos funkcijos stiprinimu arba su kalbos išteklių taupymu (neperfrazuoja kalba B, jeigu kalboje A yra taiklesnis žodis). Siūlomas terminas „kalbų montažas“ turėtų apibrėžti tikslinį įvairių kalbų derinimą [rašytiniame] tekste (kalbos žaismės, eufemizacijos, ironijos ir kitokiais sumetimais).

- 5) rašančiojo *ad se ipsum* kodų kaitą gali lemti kitokie veiksniai, nei jam tiesiogiai bendraujant su aplinkiniais;
Nors, kai paaiškėjo tyrimo metu, VCD negalima laikyti visiškai privačiu dokumentu (autorius numatė skaitytojo galimybę ir net jos pageidavo), akivaizdu, kad VCD kodų kaitos atvejai turėjo kitas priežastis. Tai kalbos pastangų taupymo funkcija, tikslumo, estetinė funkcija, bet labai retai arba niekuomet – orientacija į adresatą (išskyrus laiškų tekstus).
- 6) net ir rašančio *ad se ipsum* keliakalbio idiolektas traktuotinas kaip sąmoningai kuriamo įvaizdžio dalis.
Kaip buvo parodyta, VC skyrė dėmesio savo įvaizdžiui ir kalbinei raiškai. Perėjimas iš šeimos gimtosios kalbos į pasirinktą protėvių gimtąją kalbą buvo sąmoningas veiksmas, pareikalavęs psichologinių ir kognityvinių asmens išteklių. Autokorekcijos, slaptos rašto ir VCD kupiūravimo faktai rodo, kad VC rūpėjo, kaip jis atrodys galimam, būsimam skaitytojui. VC kalbiniai pasirinkimai rodo išradingumą ir retą atvirumą. Tai nebuvo „lengviausio“ kelio pasirinkimas, taigi galima konstatuoti, kad VCD daugiakalbiškumas konstruotas sąmoningai.

Išskyrus šiuos pastebėjimus, tiriant tekstą padaryta keletas papildomų išvadų.

Tiriant VCD grafikos ypatumus, rasta pavyzdžių, įrodančių, kad kodų kaitos atvejų įvairių kalbos lygmenų „perjungimas“ gali būti nesinchroniškas (dviejų kalbų leksikos, grafikos, morfologijos galimi „persidengimai“). Tai gali būti viena iš šio reiškinių (kodų kaitos) vienareikšmišką apibrėžimą komplikuojančių veiksnių.

Parodyta, kad kodų kaita gali vykti tiek nesąmoningai (kodų interferencija), tiek ir visai sąmoningai (kalbos žaismė, ekspresyvūs žodžiai, metateksto reikšmę turintys įterpiniai, citatos).

Kiek žinoma autorei, pirmąkart pabandyta analizuoti diskurse greta einančius kelių kalbų (kultūrų) precedentinius reiškinius.

Pabandyta taip pat pasigilinti į daugiaterpio teksto įvairių terpių sąveikas. Įsitikinta, kad kitų terpių įtraukimas į tyrimą gali nemenkai pagelbėti paties verbalinio teksto nagrinėjimui.

6.3. Tyrimo reikšmė ir perspektyvos

Disertacijoje išnagrinėta keliakalbio asmens idiolekto sandara ir kilmė. Parodyta, koku būdu tekste galėjo būti derinamos kalbos ir semantiškai prisodrinti diskurso elementai (PR, citatos ir kt.).

Tyrimė derintos Vakarų šalių daugiakalbystės tyrėjų įžvalgos ir Rusijos mokslininkų semantiškai įsodrintų diskurso elementų (PR) teorijos. Nagrinėtoji medžiaga teikia svarbių duomenų apie XX a. pr. Lietuvos lenkų ir lietuvių kalbų variantus.

Numanoma, kad padarytos analizės galėtų būti žymiai praturtintos, taikant kiekybinį metodą. Tekstą suskaitmeninus, sudarius tekstyną, atsivertų naujos galimybės tiriant, pvz., individualios lenkų kalbos rašybos ypatumus arba individualią lietuvių kalbos ortografijos kaitą.

Tyrimas gali praversti rengiant kritinę VCD arba jo fragmentų publikaciją.

VCD teksto unikalumas ir vertė perša mintį apie skaitmeninimo ar tekstyno sudarymo galimybes. Toks teksto pateikimo formatas ne tik padėtų išsaugoti originalų rankraštį, bet taip pat leistų vykdant pasirinktus kiekybinius tyrimus nagrinėti Lietuvos lenkų dvarininkų sociolektą, rytų aukštaičių tarmės elementų paplitimą tekste, kelių kalbų ir kultūrų reiškinių koegzistavimą ir svarbą to laikotarpio Lietuvos inteligentijos tekstuose ir kita.

VCD atrodo perspektyvus šaltinis lenkų kalbos sociolekto tyrimams, lietuvaikių studijų užsienyje istorijos tyrimams, populiariosios kultūros istorijos tyrimams, fotografijos istorijai Lietuvoje, sociumo bendravimo – šeimos susirašinėjimo tyrimai, šeimos kalba ir jos variantai – tyrimams ir kita.

ŠALTINIAI

Civinskis Vytautas. *Tambovo realinės mokyklos VI klasės baigimo pažymėjimas* (1902), LMAVB RS f. 194, b. 1.

„Przyjacieł dzieci...“ [1894–1907 Vytauto Civinskio skaitytų knygų ir straipsnių sąrašas]. LMAVB RS f. 194, b. 3.

Civinskis Vytautas. *Gautų laiškų ir atvirukų albumas, atsiminimai* [rankraštis]. Latavėnai, Leipcigas, (1903–1904). LMAVB RS f. 194, b. 10.

Civinskio Vytauto „Lietuvos ūkininko“ ir „Lietuvos žinių“ žurnalisto pažymėjimas. [spaudinys, užpildytas ranka], (1910). LMAVB RS f. 194, b. 13.

[Vytauto Civinskio *Dienoraštis*], nuo VUB RS F1-D1024 iki VUB RS F1-D1052.

Jokantas, Kazimieras *Užrašai iš mano gyvenimo*. 1905–1910. LMAVB RS f. 12, b. 1665.

Okuličius, Juras, *Dienoraštis* (1912), [rankraštis], VUB RS F1-D1088.

ŽODYNAI IR ŽINYNAI

AMV – *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose*, 2016. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

LE B – Lietuvių enciklopedija [Bostono]. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 35 t. 1953–1966, 2 t. papildymų 1969 ir 1985.

DLLKŽ – Vaitkevičiūtė, V., 2003. *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Marijampolė: Myros Martišienės vertėjų biuras. 2 tomai.

D – Duden, <https://www.duden.de/woerterbuch>

KE – Kupiškėnų enciklopedija. Red. ir sudar. V. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2006–2017.

KTŽ – *Kalbotyros terminų žodynas*. K. Gaivenis, S. Keinys, Kaunas: Šviesa, 1990.

LE – *Lietuviškoji enciklopedija*. Red. V. Biržiška. Spaudos fondas, 1931–1944.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, 2008. Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas. Sud. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKPŽ – Rolandas Kregždys. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas. Słownik polonizmów w języku litewskim*. Studia etymologica baltica II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.

LKTC *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004. Sud. Rima Bacevičienė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

NKPW 1969. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Red. Julian Krzyżanowski. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy.

- RLŽ – *Rusų-lietuvių žodynas*, sud. Ch. Lemchenas. Vilnius: Mokslas, 1982–1985.
- SA – Kania, S., 1995. *Słownik argotyzmów*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- SFJP – Skorupka, S., 1967. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- SG – *Słownik geograficzny*, tomas II, 1881. Red. F. Sulimski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa: „Wiek“.
- SGP – Karłowicz, J., 1911. *Słownik gwar polskich*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Tom 6, U–Ż.
- SGS – Kaczmarek, L., Skubalanka T., Grabias, S., 1994. *Słownik gwary studenckiej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- SJP – Red. Doroszewski, W., Skorupka, S., 1958. *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- SJPL – Linde, S. B., 1855. *Słownik języka polskiego*. Lwów: Ossolineum.
- SMPP – Iryda Grek-Pabisowa, Małgorzata Ostrowska, Mirosław Jankowiak. 2017. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- SPGL – *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. J. Rieger, I. Masojć, K. Rutkowska. Warszawa: DIG, 2006.
- SPP – Anusiewicz, J., Skawiński J., 1996. *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa, Wrocław, Wydawnictwo naukowe PWN.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos i-tas (nuo 17 t. 2010–2015 centras). 2001–2014 išėjo 24 t., 1 t. papildymų (2015).
- Белко, В. 2000. *Жгучий глагол*. Словарь народной фразеологии. Москва: Зеленый век.
- Белянин, В., Бутенко, И., 1994. *Живая речь*. Словарь разговорных выражений. Москва: ПАИМС.
- РМР – Михельсонъ, М. И., 1902. *Русская мысль и рѣчь. Свое и чужое: Опытъ русской фразеологии. Сборникъ словъ и иносказаній*. Санктъ-Петербургъ: Брокгауз-Ефрон.
- РРР 1983 – *Русская разговорная речь. Фонетика, морфология, лексика, жест*. 1983. Москва: Наука.
- ССТ – Словарь социолингвистических терминов. Москва: Институт языкознания РАН, 2006.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Adams, T. D., 2000. *Light writing and life writing. Photography in autobiography*. Chapel Hill; London: The University of North Carolina Press.

Adomavičiūtė-Čekmonienė, I., Čekmonas, V., 1999. Polskojęzyczna wysepka pod Onikszdami, której dziś już nie ma (z historii języka polskiego na Litwie rdzennej), *Studia nad Polszczyzną Kresową*, Warszawa: Semper, IX, p. 33–76.

Adomavičiūtė-Čekmonienė, I. 1999b. К истории польского языка и национального самосознания жемайтйской шляхты. *Sytuacija jėzykowa na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wileński, Dom Wydawniczy Elipsa. p. 19–27.

Aliūkaitė, D., 2013. *Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu*. Taikomoji kalbotyra 2, p. 1–27, prieiga internete (2018 05 17): <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/23/14>

Astramskas, A., 2016. Panevėžio apskrities dvarininkų viešojo veikla XX a. pradžioje. *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus p. 82–102.

Auer, P., 2007. *Style and Social Identities: Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Auer, P., 2006. Bilinguales Sprechen: (*immer noch*) eine Herausforderung für die Linguistik. *Sociolinguistica* 20, Mouton de Gruyter, p. 1–21.

Auer, P., 2005. A post-script: code-switching and social identity, *Journal of pragmatics* 37, p. 403–410.

Aunger, Robert., 2006. What's the Matter with Memes? *Richard Dawkins: how a scientist changed the way we think*. Ed. By A. Grafen, M. Ridley, Oxford: Oxford university press, p. 176–191.

Balčiūnas, E. (sudarytojas), 2014. *Uždraustasis Tolstojus*. Vilnius: Kitos knygos.

Balkelis, T., 2009. *The Making of Modern Lithuania*, New York: Routledge Series on Russian and East European Studies.

Bańko, M., 2012. Obcość jako element istotny charakterystyki wyrazów zapożyczonych. P. 17–24. *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*. Berliner Slawistische Arbeiten 39. Herausgegeben von H. Burkhardt, R. Hammel, M. Łaziński. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Bardach, J. 1988. Opcja litewska Oskara W. Miłosza. *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, p. 353–379.

Bartmiński, J., 1996. Język nośnikiem tożsamości narodowej i przejawem otwartości. *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski. P. 39–60.

Barthes, R., 1977. Rhetoric of the image. *Image, music, text*. London: Fontana press, p. 32–51.

Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowa, C., 2005 (1953). Grupy etnizne na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i trzy narody. *Łańcuch tradycji. Teksty wybrane*. Warszawa: Wydawnictwo uniwersytetu Warszawskiego.

Berenis, V., 2013. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XIX a.* Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 13–26.

Berenis, V., 2007. *Kultūros intarpai istorijoje*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Berenis, V., 2002. *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Bielinis, L., 1996. *Kalbėjimo strategijos politiniame tekste (Lietuvos Respublikos Prezidento A. Brazausko kalbų pavyzdžiu)*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas. VUB RS F76-3616.

Birgiel, N., 2002. *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa, Puńsk: Uniwersytet Warszawski, „Aušra“.

Biržiečių dainos arba Vieversėlio dainų trečioji laida, 1910. Ryga: A. Maciejausko knygynas.

Blackmore, S., 2000. *The meme machine*. Oxford: Oxford university press.

Blažinskaitė, D., 2004. Naujadarai ir perdirbiniai reklamoje. *Kalbos kultūra* 77, p. 56–66. Prieiga internete (2018 07 16): <http://gs.elaba.lt/object/elaba:6211470/>

Bloch, B., 1948. A set of postulates of Phonemic Analysis. *Language*, 1, Vol. 24 (1), p. 3–46.

Bloomfield, L., 1961. *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Böhm, M., Gessinger, J., 2003. Schriftwechsel. *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 66, Duisburg: Universitätsverlag Rhein-Ruhr OHG, p. 11–48.

Braun, A., 2009. *Sociolinguistic and crosslinguistic aspects of the acquisition of English by Lithuanian university students*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Brensztajn, M., 1925. *Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*. Wilno: Zawadski.

Burke, P., 2009. *Popular culture in Early Modern times*. 3rd edition. Farnham: Ashgate.

Burkitt, I., 2002. Complex emotions: relations, feelings and images in emotional experience. *Emotions and Sociology*. Ed. by Jack Barbalet. Oxford: Blackwell Publishing, p. 151–167.

Būtėnas, J., 1993. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas: „Aušra“.

Butkevičius, A., 2018. Dailininkas, fotografas, sukilelių vadas. [apie Eliziejų Liutkevičių]. *Biržiečių žodis*. Prieiga internete (2019 03 02): <http://www.selonija.lt/2018/06/12/dailininkas-fotografas-sukileliu-vadas/>

Butkus D., Bliujienė A., 2015. The mysterious collection of Fr Konstantinas Kuprys-Kuprevičius. *Archaeologia Baltica*, t. 21–22, p. 134–141. Prieiga internete (2016 10 07): http://journals.ku.lt/index.php/AB/article/view/1141/pdf_1

Caban, W., 2017. Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych – charakterystyka projektu naukowego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – stan realizacji i perspektywy badawcze. *Polskie dziewiętnastowieczne pamiętniki i listy z Ziem Zabrzanych – rola i miejsce w badaniach historycznych*, p. 13–22.

Clyne, Michael. 1987. „Don’t you get bored speaking only English?” Expressions of metalinguistic awareness in a bilingual child. *Language Topics: Essays in Honour of Michael Halliday*. Volume 1. Ed. Threadgold, T., Steele, R., & Halliday, M. K. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 85–103.

Coulthard, M., 2008. By Their Words Shall Ye Know Them: On Linguistic Identity. *Identity trouble: Critical Discourse and Contested Identities*. Ed. C. R. Caldas-Coulthard, R. Iedema. Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan, p. 143–155.

Coulthard, M., 2004. Author Identification, Idiolect and Linguistic Uniqueness. *Applied Linguistics*, vol. 25, issue 4, p. 431–447. Prieiga internete: (2018 02 12) : https://www.researchgate.net/publication/40498368_Author_Identification_Idiolect_and_Linguistic_Uniqueness

Čechovas, A., 1984. *Ponia su šuniuku*. Vilnius: Vaga.

Čekmonas, V., 1999b. O bilingwizmie polsko-litewskim i litewsko-polskim na Dence (czyli na północno-wschodnich obszarach Wileńszczyzny). *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wileński, Dom Wydawniczy Elipsa. p. 28–39.

Čiurlionis, M. K., 2013. Apie muziką (II). *Straipsniai*. Par. V. Landsbergis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 59–82.

Ćuto, E. 2016. Роль параграфемных средств в создании образа языковой личности (на материале граффитийных текстов). *Croatica et slavica Iadertina*, Zadar. XII/I, p. 127–152. Prieiga internete (2018 03 13): file://hnascifs/CIFS_Staff/Redirected%20Users/vu21428/Downloads/06_cuto.pdf

Davies, N., 2002. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*. t. II, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Dawlewicz, M., 2014. Sytuacja języka polskiego na dawnych kresach północno-wschodnich. *Polonistyka wobec wyzwań współczesności*. Tom II, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, p. 191–201.

Dawkins, R., 1999. *The selfish Gene*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Dekker, R. 1999. Egodocuments in the Netherland from the sixteenth to the nineteenth century. *Envisioning Self and Status: Self-Representation in the Low Countries 1400–1700*, Hull: ALCS, p. 255–285 Prieiga internete (2018 10 09): http://www.egodocument.net/pdf/Egodocuments_in_the_Netherlands.pdf

Dziewulski, W. *Sylwetka prof. Józefa Trzebińskiego na tle epoki*. Prieiga internete (2017 10 26): <http://naszczas2002.tripod.com/046/dziewu.html>

Eakin, P. J., 2008. *Living autobiographically: how we create identity in narrative*. Ithaca, London: Cornell University Press.

Edwards, J., 2013. *Sociolinguistics: A very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Elspass, S., 2005. *Sprachgeschichte von unten: Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Reihe Germanistische Linguistik, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Elspass, S., 2014. The Use of Private Letters and Diaries in Sociolinguistic Investigation. *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Ed. J. M. Hernández-Campoy and J. C. Conde-Silvestre. Oxford: Wiley Blackwell. Prieiga internete: (2018 02 27): <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118257227.ch9/pdf>

Elster, J., 1992: Deception and self deception in Stendhal: some Sartrian themes. *The multiple self*. Ed. By Jon Elster. Cambridge: Cambridge University Press.

Engelking, A., Golachowska E., Zielińska A., 2008. *Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. P. 7–20.

Evans, M., 2013. *The language of Queen Elisabeth I: A Sociolinguistic Perspective on Royal Style and Identity*. Oxford: Wiley Blackwell, The Philological Society.

Fulbrook, M., Rublack, U., 2010. In Relation: the „Social Self“ and Ego-documents. *German history*, t. 28, issue 3, p. 263–272. Prieiga internete (2018 02 27): <https://academic.oup.com/gh/article/28/3/263/786165?searchresult=1>

Gardner-Chloros, P., 2009. *Code-switching*. New York: Cambridge university press.

Gardner-Chloros, P., Charles R., Cheshire J., 2000. Parallel patterns? A comparison of monolingual speech and bilingual codeswitching discourse. Elsevier. *Journal of pragmatics* 32, p. 1305–1341.

Geben, K., 2013. Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. *Miestai ir kalbos II*, moksl. Red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 217–234.

Geben, K., 2003. *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży Polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Elipsa.

Geertz, C., 2005. Tirštasis aprašymas. Interpretacinės kultūros teorijos link; Kultūros sampratos įtaka žmogaus sampratai. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, p. 3–33, 71–96.

Geller, E., 2012. In wie weit ist Jiddisch sprachtypologisch eine „warme“ Sprache? *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*. Berliner Slawistische Arbeiten 39. Herausgegeben von H. Burkhardt, R. Hammel und M. Łaziński, Frankfurt am Main: Peter Lang, p. 397–419.

George, A., 1990. Whose language is it anyway? Some notes on idiolects. *The Philosophical Quarterly*, t. 40, nr. 160. P. 265–298. Prieiga (2018 07 27): https://www.jstor.org/stable/2219723?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=george&searchUri=%2Ftopic%2Fidiolects%2F%3Ftopic%3Didiolects%26amp%3BQuery%3Dgeorge&seq=1#page_scan_tab_contents

Gerring, John, 2007. *Case study research: Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A., 1993. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

Girininkaitė, V., 2018. Knygos kultūros apraiškos V. Civinskio Dienoraštyje (1904–1910), *Bibliotheka Litwana V: Egodokumentika Aukštaitijos knygos kultūros kontekste*, red. G. Astrauskienė, A. Pacevičius. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, konferencijos straipsnių rinkinys [konferencija PAVB, 2017 03 22]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 107–134.

Girininkaitė, V., 2015. Vytauto Civinskio (1887–1910) tapatybių apraiškos jo *Dienoraščio* (1903–1910) kelionių aprašymuose. *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Panevėžys: Panevėžio apskrities viešoji Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biblioteka. p. 64–99.

Girininkaitė, V. 2014. Vytautas Civinskis Dienoraštyje (1904–1910) apie Panevėžio kraštą. *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų prisiminimuose*. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės Bitės viešoji biblioteka, p. 118–136.

Glinskis, R., 2006. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*. Serija Naujosios literatūros studijos, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Głuszkowski, M., 2013. *Socjologia w badaniach dwujęzyczności*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Głuszkowski, M., 2013a. Idiolektalne zróżnicowanie przełączania kodów w dwujęzyczności starowierców regionu Suwalsko-Augustowskiego. *Acta Baltico-Slavica*, 37, Warszawa: SOW, p. 265–275.

Goddard, C., Wierzbicka A., 2014. *Words & Meanings: Lexical semantics across Domains, Languages&Cultures*. Oxford: Oxford University Press.

Goffman, E., 2000. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*, iš anglų k. vertė Milda Keršienė-Dyke, Vilnius: Vaga.

Goffman, E., 1981. *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Grabias, S., 1981. *O ekspresywności języka: Ekspresja a słowotworstwo*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

Greyerz, K. von, 2010. Ego-Documents: the Last Word? *German history*, t. 28, nr. 3, p. 273–282. Prieiga internete (2018 02 27): <https://academic.oup.com/gh/article/28/3/273/786156?searchresult=1>

Griškaitė, R., 2012. Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09). *Archivum Lithuanicum* 14.

Grosjean, F., 1982. The bilingual person. In *Life with two languages: an introduction to bilingualism*, Cambridge: Harvard University Press.

Grumadienė, L. 2006. Kodų kaita. *VLE*, t. X, p. 338.

Gruszczyńska, E., 2001. *Linguistic images of Emotions in Translation from Polish into Swedish. Henryk Sienkiewicz as a Case in Point*. Acta universitatis upsaliensis, studija Slavica Upsaliensia 42, Uppsala: Uppsala university. [filosofijos daktaro disertacija].

Gogolis N., 1979. *Vakarai vienasėdyje prie Dikankos. Mirgorodas*. Vilnius: Vaga.

Gudavičius, A. 2007. *Greitinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

Gumperz, J., 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gumperz, J., 1971. *Language in Social Groups*. Stanford (Ca.): Stanford university Press.

Handke, K., 1992. Świadomość i kompetencje językowe jednostki na pograniczu kultur. *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*. T. IV, red. Feliksiak, Białystok, p. 193–230.

Haugen, E., 2003. The „mother tongue“. *The Influence of Language on Culture and Thought*. Eds. Robert L Cooper, Bernard Spolsky. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, p. 75–84.

Haugenas, E. 1994. Kalbotyra ir kalbos planavimas. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, p. 14–28.

Haugen, E., 1956. The phoneme in bilingual description. *Language learning*, Vol. 7 (3–4), p. 17–23.

Haugen, E., 1950. The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language*, Vol. 26(2), p. 210–231.

Hawthorn, J., 1979. *Joseph Conrad: Language and Fictional Self-Consciousness*. Lincoln: The University of Nebraska Press.

Heller, M., 2008. Doing ethnography. *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, Malden [Mass]: Blackwell Publishing, p. 254–262.

Hennecke, I., 2014. Contact-Induced Language Change in Bilingual Language Processing. *Questioning Language Contact: Limits of Contact, Contact at Its Limits*. Ed. Robert Nicolaï. Leiden, Boston: Brill. P. 280–309.

Hennecke, I., 2013. Self-Repair and Language Selection in Bilingual Speech Processing. *Discours: Revue de linguistique, psycholinguistique et informatique. A journal of linguistics, psycholinguistics and computational linguistics*. N. 12. Prieiga internete (2018-07-03): <https://journals.openedition.org/discours/8789>

Higa, M., Sociolinguistic aspects of word-borrowing. *Sociolinguistical Studies in Language Contact: Methods and Cases*. Ed. J., Ornstein-Galicia, W. F. Mackey. The Hague: De Gruyter Mouton, p. 277–292.

Hirsh, R., 2009. *Seizing the light: a social history of photography*. Second edition, New York: McGraw-Hill.

Hoey, M. 2003. *Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis*. London: New York: Routledge.

Hocke, G. R., 1991. *Europäische Tagebücher aus vier Jahrhunderten. Motive und Anthologie*. Trečiasis leidimas. Frankfurt am Main: Fischer Tagebuch Verlag.

Hughes A., Noble, A., 2003. *Phototextualities: intersections of photography and narrative*. Albuquerque [N. M.]: University of New Mexico press.

Hyland, K. 2005. *Metadiscourse – Exploring Interaction in Writing*. London: Continuum.

Hyland, K. 2017. Metadiscourse: What is it and where is it going? *Journal of pragmatics* 113 (2017), p. 16–29.

Ivanič, R., 1998. *Writing and identity: The Discoursal construction of Identity in Academic Writing*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Jahoda, G., 2002. The ghosts in the meme machine. *History of the Human Sciences*, tomas 15, nr. 2. London: SAGE. P. 55–68.

Jankauskas, V., 2010. Nenorėjęs (negalėjęs) būti svetimas. *Kupiškis*, nr. 8, p. 9–12 ir 98. Prieiga internete (2018 11 29): http://leidykla.vda.lt/Files/file/Kupi%C5%A1kis/Kupiskis_2010.nr8.pdf

Jankauskas, V., 2006. Vytautas Civinskis. *Kupiškėnų enciklopedija*, Vilnius, t. 1, p. 261.

Jankauskas, V., 2003. Mituva ir Civinskiai. *Kupiškis*, nr. 1, p. 54–61.

Jessner, U., 1999. Metalinguistic awareness in multilinguals: Cognitive aspects in third language learning. *Language awareness*, 8, p. 201–209. Routledge. Prieiga internete (2019 05 05): <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09658419908667129>

Jevsejevas P., 2017. *Sigito Gedos poetinis idiolektas*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete (2018 08 24): <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:25052925/datastreams/MAIN/content>

- Johnson, K. and Johnson, H. (ed.) 2002. *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Jones, R. H., 2013. Multimodal Discourse Analysis, *The Encyclopedia of Applied linguistics*, Wiley-Blackwell, t. VII, Mu-Pr, p. 3992–3995.
- Jonikas P., 1973. Žemaitė ir bendrinė kalba. *Lituanistikos darbai* 3, Brooklyn: Franciscan Fathers press, p. 135–142.
- Jonikas, P., 1972. *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis XIX a. antrojoje pusėje*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.
- Kalbų ryšiai ir sąveikos*, 1989. LKK XXVIII, Vilnius, Mokslas.
- Kalęba, B., 2017. *Rozdroże. Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego*. Kraków: Universitas.
- Kalęba, B., 2009. BROLIS czyli BRAT. O Michale Szolkowskim, zapomnianym prozaiku polsko-litewskim. „*Tegul meilė Lietuvos...*“. *Vincui Kudirkai 150*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. P. 227–234.
- Kančytė, O., 1970. *Tartu universitetas ir jo studentai (1802-1918)*. [diplominis darbas]. Vilnius: Vilniaus valstybinis Kapsuko vardo universitetas, Lietuvos istorijos katedra. Vadovas R. Šalūga. VUB RS F85-L199.
- Karaciejus, J., 2008. *Contiones Lituanicae*. Vilnius: Žara.
- Karaliūnas, S., 2008. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Karaliūnas, S., 1988. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika. *Lietuvių kalba ir bilingvizmas*. LKK XXVII, p. 4–20.
- Karaś, H., 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa: Uniwersytat Warszawski.
- Karaś, H., 2002a. X.D.K.P.S. gramatikos lenkų kalbos ypatybės. *X. D. K. P. S. lietuvių kalbos gramatika: XIX a. pradžia*. Serija Bibliotheca Archivi Lituanic. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 50–85.
- Karaś, H., K. Rutkowska, K. Geben, V. Ušinskienė, 2001. *Język polski na Kowieńszczyźnie: historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty*. Red. H. Karaś. Warszawa: Elipsa.
- Kardelis, K., 2016. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: edukologija ir kiti socialiniai mokslai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Kaškaitis, S., 1958. *Iš atsiminimų*. Chicago: Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugija.
- Kavolis, V., 1997. *Žmogaus genezė*. Vilnius: Vyturys.
- Kjellmer, G., 2008. Self-repetition in spoken English discourse. *The Dynamics of Linguistic Variation: Corpus Evidence on English Past and Present*. Ed. Terttu Nevalainen. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, p. 37–60.

KJJŠ, 2009: *Konstancijos ir Jono Jablonskių šeima*. Sud. Eglė Lukėnaitė-Griciuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Klimka, P., 1910. Vytautas Civinskas. Atsiminimai. *Rygos naujienos*. 1910 12 23 / 1911 01 05, nr. 51–52. Prieiga internete (2017 1027): <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000466616>

Klos Sokol, L., 2015. *Shortcuts to Poland*. 4-as leidimas. Varšuva: Dom Wydawniczy.

Koch, P., Oesterreicher, W., 1986. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch*, T. 36, p. 15–43. Prieiga internete (2019 01 21): <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/79012>

Koženiauskienė, R., 2013. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Koženiauskienė, R., 2007. Intertekstualumas: referencija, tariamas dialogas ir kitos stilistinės raiškos formos. *Lietuvių kalba*, 1, 2007, p. 1–11.

Kövesces, Z., 1990. *Emotion concepts*. New York: Springer.

Kraniauskienė, S., 2003. *Tapatybė konstravimas biografijose: kartos ir lyties identitetas XX a. lietuvių autobiografijose*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Kress, G., 2012. Thinking about the notion of ‚cross-cultural‘ from a social semiotic perspective. *Language and Intercultural Communication*. Vol. 12, No. 4, November, p. 369–385.

Kress, G. and van Leeuwen, T., 2010. *Reading images: the grammar of visual design*, London, New York: Routledge.

Krupowies, M., 1999. Repertuar wokalny a identyfikacja etniczna i kulturowa ludności polskojęzycznych terenów Litwy. *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wileński, Dom Wydawniczy Elipsa. p. 40–53.

Kulakauskas, A., Aleksandravičius, E., 1996: *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.

Kurcz, Z., 2005. *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*. Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego.

Kurzowa, Z., 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa: PWN.

Kurzowa, Z., 2006. *Prace językoznawcze*. Red. Monika Szpiczakowska, Mirosław Skarżyński. Kraków: Universitas. t. 4.

Kuzmickas, B., 2011. Individo kultūrinis tapatumas. *Problemos*, 80. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 65–74.

- Lane, P., 2013. Multimodality and culture, *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, t. VII, Mu-Pr, Oxford: Wiley-Blackwell. P. 4011–4017.
- Langford, M., 2001. *Suspended conversation: the afterlife of Memory in Photographic Albums*. Montreal, Kingston, London, Ithaca: McGill Queen's University Press.
- Lašas, Vl., 2016. *Atsiminimai*. Kaunas: LSMU leidybos namai.
- Lejeune, Ph., 2009. *On Diary*. Editors Jeremy D. Popkin, Julie Rak. Honolulu: University of Hawaii.
- Lemchenas, Ch., 1970: *Lietuvių kalbos įtaka Lietuvos žydų tarnei. Lietuviškieji skoliniai*. Vilnius, Mintis.
- Lemke, J. L., 2008. Identity, Development, and Desire: Critical Questions. *Identity trouble: Critical Discourse and Contested Identities*. Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan, p. 17–42.
- Le Page, R. B., Tabouret-Keller, A., 2011. *Acts of identity*. Second edition. Bruxelles: E. M. E.
- Lichačiova, A. 2010. Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių saviidentifikacijos ypatumai. *Miesta ir kalbos I*. Vilnius: Vilniaus universitetas. P. 125–151.
- Lipski, J. M., 2009. „Fluent dysfluency“ as congruent lexicalization: a special case of radical code-mixing. *Journal of Language contact VARIA 2*. www.jlc-journal.org Prieiga internete (2018 09 24): <http://www.personal.psu.edu/jml34/congruent.pdf>
- Lotmanas, J. 2004. Atmintis kultūrologiniu požiūriu. *Kultūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos. P. 295–299.
- Machin, D., 2009. Multimodality and Theories of Visual. *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. Jewitt, C. (ed). London: Routledge, p. 181–190.
- Marcinkevičienė, R., 1994. Gyvosios kalbos etnografija. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, p. 47–54.
- Markevičienė, Ž., 2011. Anykštėnų patarmės diferenciacija. *Lituanistica*, t. 57, nr. 3(85), p. 305–313. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Markevičiūtė, A., 1999. (red.) *Skapiškis*. Utena: Utenos Indra.
- Martineau, F., 2013. Written documents: what do they tell us about linguistic usage. *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. p. 129–147.
- Masionienė, B , 1978. *Levas Tolstojus ir Lietuva*. Vilnius, Vaga.
- Mastianica-Stankevič, O., 2018. Tėvai, sutuoktiniai, vaikai: kalbos vartojimas bajoriškos kilmės lietuvių inteligentų šeimose (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Lituanistica*, Nr. 2 (112), p. 110–122.

Mastianica, O., 2013. „Bajoras, rašantis lietuviškai“, arba kalbos ir tautinės tapatybės ryšį ankstyvojoje Mečislovo Davainio-Silvestraičio publicistikoje. *Archivum Lithuanicum* 15, p. 331–345.

Methods of critical discourse analysis. Ed. Wodak, Meyer. London: Sage, 2004.

Micheli, R., 2014. *Les émotions dans les discours*. Louvain-la-Neuve: De Boeck: Dukulot.

Mickevičius, A., 1976. *Vėlinės*. Vertė Justinas Marcinkevičius. Vilnius: Vaga.

Miknys, R., Staliūnas, D., 2011. The „old“ and „new“ Lithuanians: Collective Identity Types in Lithuania at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Forgotten pages of Baltic history. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: Rodopi. P. 35–48.

Miłosz, Cz., 1992. Rodzevičiūtė. *Baltos lankos*, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, nr. 2, p. 56–90.

Milroy, L. 2003. On the role of the speaker in language change. Ed. R. Hickey, *Motives for Language Change*, Cambridge: Cambridge university press, p. 143–157.

Milroy, L., Muisken, P. (Ed.), 1995. *One Speaker, Two languages. Cross-Disciplinary perspectives on Code-Switching*. Cambridge University press. Online publication date June 2012.

Milroy, L., 1980. *Language and social network*. Oxford: Blackwell.

Milroy, J., 1993. On the social origins of language change. *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London, New York: Longman. P. 215–236.

Multilingualism, Nationhood, and Cultural Identity. Northern Europe 16th-19th Centuries. Ed. By Willem Frijhoff, Marie-Christine Kok Escalle, Karène Sanchez-Summerer. Amsterdam: Amsterdam university press. 2017.

Muysken, P., 2000. *Bilingual speech. A Typology of Code-mixing*. Cambridge: Cambridge university press.

Müller, S., 2012. *Die Welt des Baedeker: Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830-1945*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.

Nevalainen, T., Raumolin-Brunberg, H., 2014. Historical Sociolinguistics: Origins, Motivations, and Paradigms. *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Ed. Juan M. Hernández-Campoy and J. Camilo Conde-Silvestre. Oxford: Wiley Blackwell.

Oatley, K., Johnson-Laird P. N., 2014. Cognitive approaches to emotions. *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 18, No. 3, 134–140.

Oksaar, E., 2000. Idiolekt als Grundlage der variationsorientierten Linguistik. *Sociolinguistica*, t. 14, pp. 37–41.

Oksaar, E., 1979. Models of Competence in Bilingual Interaction. *Sociolinguistical Studies in Language Contact: Methods and Cases*. Ed. J., Ornstein-Galicia, W. F. Mackey. The Hague: De Gruyter Mouton. P. 99–113.

Oppenrieder, W., Thurmair, M., 2003. Sprachidentität im Kontext von Mehrsprachigkeit. *Sprachidentität – Identität durch Sprache*. Eds. Nina Janich, Christiane Thim-Mabrey, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Orzeł J., Pacevičius A., Roszak, S. 2013. Dziennik Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia. *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752-1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. P. 21–59.

Otrębski, J., 1931. Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie. *Język Polski*, Rocznik XVI, Krakow: Drukarnia uniwersytetu Jagiełł, p. 79–85.

Pacevičius A., 2015. Litewski program badań egodokumentów – LEGODOK. *Egodokumenty: tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, P. 33–42.

Pakerys, A., 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

Palionis, J., 1995. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Palionis J., 1955. J. Jablonskio vaidmuo lietuvių literatūrinės kalbos normalizacijoje XIX a. pabaigoje. *Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universiteto IFF mokslo darbai*, II tomas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Paul, H., 1880. *Principien der Sprachgeschichte*. Halle: Max Niemayer. Prieiga internete (2019 01 21):

<https://archive.org/stream/principiendersp01paulgoog#page/n258/mode/2up>

Pavlenko, A., 2014. *Bilingual Mind and what it tells us about language and thought*. Cambridge: Cambridge university press.

Pavlenko, A., 2005. *Emotions and multilingualism*. Cambridge: Cambridge university press.

Piročkinas A., 2016. *Lietuvių kalbos savitumas: lietuvių kalbos gretinimas su giminiškomis kalbomis*. Vilnius: Margi raštai.

Pisarek, Walery, 1978. *Słownik języka niby-polskiego czyli błędy językowe w prasie*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich.

Prior, L., 2006. *Using documents in Social Research*. London, Sage Publication, London, Thousand Oaks, New Dehli.

Purickis, A., 1910: a+a Vytautas Civinskis. *Lietuvos žinios*, gruodžio 8 d. (nr. 97), p. 2. Prieiga internete (2018 01 29): <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB00D2D8A3>

Raguotienė, Genovaitė. *Spauda atgavus*. Vilnius: STL, 1996.

Rinkauskienė, R., 2015. *Rytų aukštaičių patarmė: tradicija ir naujovės*. Mokslo darbų apžvalga. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Rinkauskienė, R., 2011. XIX a. raštų, rašytų rytų aukštaičių tarme, veiksmožodžio morfologijos ypatumai. *Lituanistica*, t. 57, nr. 3(85), p. 336–342.

- Rodzevičuvna, M., 1993. *Dievaitis*. Vertė Irena Aleksaitė. Vilnius: Asveja.
- Roger, J., 1976. *Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku*. Prieiga internete (2018 03 11): http://www.gliwiczanie.pl/Biblioteka/Roger/piesimysliwskie56_73.html
- Romanowski, A., 2000. Wilno: punkt na mapie. *Tygodnik powszechny. Polskie pismo społeczno kulturalne*. Prieiga internete (2019 03 03): <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/15-16/romanowski.html>
- Romaine, S., 2009. *Socio-historical linguistics, its status and methodology*. Serija Cambridge Studies in Linguistics 34. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romaine, S., 1995. *Bilingualism*. Second edition. Serija Language in society 13, Oxford: Blackwell.
- Rugg, L. H., 1997. *Picturing Ourselves: Photography and Autobiography*. Chicago, Ill: University of Chicago Press.
- Rutkowska, K., 2019. Lituinizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie: stan badań, typologia, sposoby adaptacji. *Gwary polskie na Litwie*. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete (2019 01 21): http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkowska_lituanizmy_pl.pdf
- Rutkowska, K. 2012. Lietuvių kalbos skoliniai Lietuvos lenkų tarmėse. *Acta Linguistica Lithuanica*, t.LXVII, Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, p. 52–77.
- Sairio A., 2013. Cordials and sharp satyrs: Stance and self-fashioning in eighteenth-century letters. *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, Amsterdam: John Benjamins, p. 183–200.
- Savukynas, V., 2012. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras UAB “Idėjos ir komunikacijos”.
- Sawaniewska-Mochowa, Z., Zielińska A., 2007. *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej: ginąca część kultury europejskiej*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Sawaniewska-Mochowa, Z., 2002. *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*, Bydgoszcz: Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego.
- Sawaniewska-Mochowa, Z., 1995. O polszczyźnie w Słowniku Szymona Dowkonta z połowy XIX wieku. *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, Warszawa, p. 195–200.
- Sawicki, Jan., 1999. *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*. Serija: Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Eugrimas.
- Sebba M., 2012b. Multilingualism in written discourse: An approach to the analysis of multilingual texts. *The International Journal of Bilingualism*. 17 (1), SAGE, p. 97–118.

Semenenko, A. 2012. *The Texture of Culture. An Introduction to Yuri Lotman's Semiotic Theory*. Palgrave, Macmillan.

Skaffari J., Mäkilähde, A., 2014. Code-Switching in Historical Materials: Research at the Limits of Contact Linguistics. *Questioning Language Contact: Limits of Contact, Contact at Its Limits*. Ed. Robert Nicolaï. Leiden, Boston: Brill. P. 252–279.

Smoczyński, W., 2001. O niektórych lituanizmach polszczyzny wileńskiej. *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Kraków: Wydawnictwo uniwersytetu Jagiellońskiego. P. 445–460.

Spires, S., 2001. Language shift in Lithuania, 1850–1900: A reinterpretation. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 32 (1), p. 44–61.

Spires, S., 1999. Lithuanian linguistic nationalism and the cult of antiquity. *Nations and Nationalism* 5 (4), p. 485–500.

Spolsky, B., 1994. Dvikalbystė. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Sud. L. Grumadienė, R. Marcinkevičienė. Serija „Gimtoji kalba“, Vilnius: Gimtoji kalba.

Stonienė, V., 2000. *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)*. Vilnius :V. Stonienė.

Subačius G., 2018. *Simono Daukanto Rygos ortografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Subačius G., 1998. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*. XIX amžiaus pradžia. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Subačius, G., 1996. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, t. 8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. P. 10–113.

Subačius, L., 2010. *Aplenkusi laiką. Felicija Bortkevičienė 1873–1945*. Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas.

Subačius, P., 1999: *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius: Aidai.

Subačius G., Tamošiūnaitė A., 2009. Asmeninės lietuvių kalbos duomenų bazė, *Gimtoji kalba* 2, 3–5.

Šadauskas, Vilius, 2017. *Vyriškumo raiška? Bandymai nusižudyti Telšių (Žemaičių vyskupijoje) XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Šidlauskas, Marijus, 1994. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*. Klaipėda: Eldija.

Tamaševičius, G. 2011. Tauta, gimusi iš filologijos, ir lingvistinio nacionalizmo fenomenas. *Darbai ir dienos*, Nr. 56, p. 143–152. Prieiga internete (2018 10 02): <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:6227168/datastreams/MAIN/content>

Tamošiūnaitė, A., 2012. Laiškų duomenų bazės, tekstynai ir duomenynai: užsienio perspektyva. *Archivum Lithuanicum* 14. P. 395–416.

Tamošiūnaitė A., 2012a. Emigracija XX amžiaus pradžios laiškuose: vienos pasvališkių šeimos kalbiniai portretai, XIV Panevėžio kraštotyros muziejaus mokslinė konferencija. Iš *Panevėžio praeities: emigracijos patirtys XIX–XX a.*

Tamošiūnaitė, A., 2010. Viena kalba – dvi abėcėlės: kirilika ir lotyniška abėcėle rašyti Petro Survilo laišakai. *Archivum Lithuanicum* 12, p. 157–182.

Tamošiūnaitė, A., 2008. Asmeninė kalba: laišakai šiaurės panevėžiškių patarme. *Archivum Lithuanicum* 10, 111–136.

Tyla, A., 2013. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus.

Tyla A., 1995. Kotryna Jonelytė-Repčienė. *Anykščiai*, nr. 9, p. 33–34.

Tyla A., 1967. Troškūnietė Kotryna Jonelytė – 1905 metų veikėja. *Kraštotyra*. Vilnius, p. 15–20.

Tomlin, R. S., Myachykov, A., 2015. Attention and salience. *Handbook of cognitive linguistics*, ed. by Ewa Dąbrowska, Dagmar Divjak, Berlin: De Gruyter Mouton, p. 31–53.

Trzebinska-Wróblewska, A., 2002. *Mój Ojciec: profesor Józef Trzebiński oczami córki i nie tylko*. Gdańsk: „Aula“.

Turska, H., 1995. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Турска, Гелена. *О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*. Vilnius: Mintis.

Tytus, A. E., 2018. Rising to the bilingual challenge: self-reported experiences of managing life with two languages. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 21:2, p. 207–221.

Urbutis, V., 2008. Frazologizmai. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. p. 176.

Valaitis, A., 1930. *Iš Lietuvių Mokslo draugijos istorijos*. Vilnius.

Vanagaitė, G., 2008. *Autobiografijos teorijos pagrindai: mokomoji knyga filologijos studentams*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Van Dijk, T. A. and Kintsch, W., 1983: *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.

Vedrickaitė, I., 2010. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Venckienė, J., 2016. *Lietuvių bendrinės kalbos sampratos istorija (XIX amžiaus antroji pusė – XX amžiaus pradžia)*. *Bendrinė kalba* [elektroninis išteklius]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete (2018 08 23): <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:22559736/datastreams/MAIN/content>

Venckienė, J., 2007. *The beginning of standart Lithuanian: ideas and their distribution (1883–1901)*. [Daktaro disertacijos autoreferatas]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Venckienė, J., 2004. Povilo Januševičiaus rašomoji kalba. *Visokių atsitikimų sąrašas: 1895–1898*, serija Bibliotheca Archivi Lithuanici 5, par. V. Žaltauskaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 11–41.

V. E. T. Apie Civinskių Vytautą. *Visuomenė*, 1910, t. 11–12, p. 378–384. Prieiga internete (2018 01 29): <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=129519&biRecordI-d=16704>

Vėbra, R., 1990. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje: socialinės struktūros bruožai*. Vilnius: Mokslas.

Vilkienė, L., 2010. Daugiakalbystė didžiuosiuose Lietuvos miestuose. *Miestai ir kalbos I*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 27–68.

Wal, M. van der, Rutten, G., 2016. At the crossroads. Orality and Literacy in Early and Late Modern Dutch Private Letters. In *Reading and writing from below. Exploring the margins of modernity*. UMEA, p. 197–214.

Warner, J. H., Edmonson, J. M., 2009. *Dissection: Photographs of a Rite of Passage in American Medicine 1880–1930*. Prieiga internete (2018 01 29): <http://morbidanatomy.blogspot.lt/2009/11/upcoming-observatory-events-for-this.html>

Weber, J.-J., Horner, K., 2012. *Introducing multilingualism. A social approach*. New York: Routledge.

Węgorowska, K., 2004., *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-wschodnich utrwalone we wspomnieniach ich byłych mieszkańców*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.

Weinreich, U., 1968. *Languages in contact: findings and problems*. The Hague, Paris: Mouton.

Wexler, K. 2006. *Jewish and non-Jewish creators of „Jewish“ languages*. Harassowitz Verlag.

Wiener, L., 1898. Das jüdische Element im Polnischen, *Archiv für Slavische Philologie*. Red. V. Jagić. XX Band. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. p. 620–624. Prieiga internete (2018 02 08): <https://archive.org/stream/archivfrslavis20berluoft#page/620/mode/2up>

Wiener, L., 1895. Еврейско-Нѣмецкія слова въ русскихъ нарѣчіяхъ. *Живая старина*, p. 57–70. Prieiga internete (2018 01 29): <http://vadim-i-z.livejournal.com/4185670.html>

Wierzbicka, A., 2005. *Emotions across languages and cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yokoyama, O. Ts., 2008. *Russian Peasant letters, Texts and Contexts*. Slavistische Studien 18. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Zdziechowski, M., 1920. *Wpływy rosyjskie na duszę polską*. Kraków: Krakowska spółka wydawnicza. Prieiga internete (2018 09 05): <http://obc.opole.pl/Content/12381/314520.pdf>

Zielińska, A., 2002. *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki PAN.

Zinkevičius, Z., 1966. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius, Z., 1978. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslas.

Zybatow L. N. 1997. Alte slawische Mehrsprachigkeitsorte Europas im neuen sozio- und kontaktlinguistischen Licht. *Sociolinguistica 11*, De Gruyter, p. 130-141.

Žakaitis, P., 2001. Psichologiniai lietuvių etninio savitumo vertinimai. *Tiltai*, nr. 3, p. 29–43. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Žaltauskaitė, G., 2012. *Idiolekto požymiai elektroniniuose laiškuose*. [Daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Žaltauskaitė, V., 2013. Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. p. 403–424.

Žaltauskaitė, V., 2015. *Litvomanų kartos gimimas: sociokultūrinės laikysenos formavimo(si) erdvė Žemaičių (Telšių) seminarijoje Kaune. Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 4*. Red. V. Meiliūnaitė, V. Ragaišienė. P. 43–86.

Žaltauskaitė, V., 2009. Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje XIX amžiaus pabaigoje, *Archivum Lithuanicum 11*, p. 277–304.

Žilinskaitė S., Rasimavičius M., Girininkaitė V., 2017. Prof. Juozapas Tšebinskis: Lenkijos, Ukrainos ir Lietuvos botanikas, fitopatologas, pedagogas. *Universitas Vilnensis*, Nr. 2 (1738), p. 14. Prieiga internete (2018 03 21): https://issuu.com/vu_lt/docs/2017-balandis-internetui?gathStatIcon=true

Žilinskas, J., 2005. *Atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Žirgulyš, A., 1989. *Tekstologijos bruožai*. Vilnius: Mokslas.

Анищенко, О. А., 2010. *Генезис и функционирование молодежного социолекта в русском языке национального периода*. Москва: Флинта, Наука. Prieiga internete (2018 10 17): https://updoc.site/download/190--5ae0baa0ed5b4_pdf

Акатова, А. А., 2015. Лексико-семиотическое пространство идиолекта. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. N5 (47), ч. 2. Prieiga internete (2018 01 29): http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2015_5-2_01.pdf

Анисимова, Е. Е., 2003. *Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов)*. Москва: Academia.

Арлаускайте, Н., 2004. Следы „покушения с негодными средствами“, или о пользе чтения уголовного кодекса: Борис Поплавский, Владимир Набоков, Константин Вагинов etc. *Русское зарубежье: приглашение к диалогу. Сборник научных трудов*, p. 162–165.

Бароти, Т., [Tibor Barati] 1996. «Сцена из Фауста» Пушкина и ее гетевский подтекст. Prieiga internete (2019 01 25): <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=XVhjkh32K7E%3D&tabid=10358>

Барт, Фредрик. 2006 (1969). Введение. *Этнические группы и социальные границы*. Москва: Новое издательство. P. 9–48.

Бахтин, М., 1979. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.

Беликов В. И., Крысин Л. П., 2001. *Социолингвистика: учебник*. Москва: РГГУ.

Вайнрейх У., 1972. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике*. Москва, Прогресс, p. 25–60.

Вежбицка, А., 2001. *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*. Iš anglų k. vertė A. D. Šmeliovas. Москва: Языки славянской культуры.

Веренич, В. Л., 1989. О некоторых литуанизмах в польских и белорусских говорах. *Baltistica*, t. 1 (111), priedai, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Верещагин Е. М, Костомаров В. Г., 1980. *Лингвострановедческая теория слова*. Москва: Русский язык.

Вольперт, Л. И., 1998. *Пушкин в роли Пушкина*, Москва: Языки русской культуры.

Гаспаров Б. М., 1996. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Москва: Новое литературное обозрение.

Гинзбург, Л., 1999. *О психологической прозе*. Москва: INTRADA.

Girininkaitė V., 2016. Витаутас Цивинскас [Vytautas Civiņskis] и его Дневник (1903–1910). Многоязычие и осмысление личной биографии через прецедентные феномены разных культур. *Tekst jako kultura, kultura jako tekst, Текст как культура, культура как текст*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.

Глотова, Г., 1990. *Человек и знак. Семиотико-психологические аспекты онтогенеза человека*. Свердловск: Издательство Уральского университета.

Григорьева, Т. М., 2004. *Три века русской орфографии. (XVIII–XX вв.): исторический очерк; документы к реформе орфографии до 1917 г.; документы и законодательные акты к реформе 1917 г.; проекты орфографической реформы после 1917 г.; хронологическая библиография; материалы дискуссии об орфографической реформе 1917 г.* Москва: Эллис.

Гринберг, Дж, 1972. Определение меры разноязычия, *Новое в лингвистике*, т. VI, Языковые контакты, Москва, р. 204–214.

Гудков, Д. Б., 1999. *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*. Москва: Издательство Московского университета.

Душенко, К., 2005. *Цитаты из русской истории*. Справочник. Москва: Эксмо.

Зализняк, А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. 2005. *Ключевые идеи русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянской культуры.

Захаренко, И., 1997, Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация: сборник статей*. Москва: „Филология“. Р. 82–103.

Золотарева, С. А., 2010. Логоепистема – соприкосновения двух знаковых систем: языка и культуры. *Известия Волгоградского Государственного Педагогического Университета*. Prieiga internete (2018 03 07): <https://cyberleninka.ru/article/v/logoepistema-soprikosnovenie-dvuh-znakovyh-sistem-yazyka-i-kultury>

Золян Т. С., 1989. От описания идиолекта к грамматике идиостиля (на материале поэзии Л. Мартынова). *Язык русской поэзии XX века*. Москва: Институт АН СССР. р. 238–259.

История Тартуского университета, 1632–1982. 1983. Под ред. проф. К. Сийливаска, Таллин, Периодика.

Казачьи песни. Sudarė Gouldieff P. D., 1967. New York: Казачья старина. (Leidinio puslapiai nenumeruoti). Prieiga internete (2019 05 05): https://vtoraya-literatura.com/pdf/kazachji_pesni_1967_ocr.pdf

Карасик, В. 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: „Перемена“.

Козлова, Н., Сандомирская, И., 2012. *"Я так хочу назвать кино". "Наивное письмо": опыт лингво-социологического чтения*. М., Гнозис; Русское феноменологическое общество, 1996. Prieiga internete: (2018 07 16):<http://www.a-z.ru/women/texts/kozlovar-1.htm>

Колшанский, Г., 1980. *Контекстная семантика*. Москва, Наука.

Колшанский, Г., 1974. *Паралингвистика*. Москва: Наука.

Красных, В., 2003. *«Свой» среди «чужих»: миф или реальность?* Москва: Гнозис.

Лассан, Э. Р., 2008. О соотношении сознания и национального сознания в психической структуре личности. *Respectus philologicus*, nr. 13, р. 210–221.

Левонтина И. 2004 – Ишь. *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура*. Сборник статей в честь Н.Д. Арутюновой. Отв. ред. Ю.Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, р. 305–318.

Литневская Е. И., 2011. *Письменные формы русской разговорной речи*. Москва: Макспресс.

Лихачев Д. С., 1994. Культура как целостная среда. *Новый мир*, № 8. Prieiga internete (2018 08 24): http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1994/8/lihach-pr.html

Лихачева, А., 2017. *Русская коммуникативная культура и ее вербальные проявления, в сопоставлении с литовской и другими коммуникативными культурами*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Лотман, Ю. М., 1977. Поэтика бытового поведения в русской культуре XVIII века, *Труды по знаковым системам* 8, Тарту.

Лотман, Ю. М., 2000. *Семiosфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. (1968–1992)*. Санкт Петербург, «Искусство-СПБ». Prieiga internete (2018 02 12): http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman_semiosphera.htm

Лэмберт У., Гавелка Дж., Кросби С. Зависимость двуязычия от условий усвоения языка. *Новое в лингвистике*. Москва, Прогресс, р. 241–253.

Михайловский, Н. 1995 (1882). Гамлетизированные поросята. *Литературная критика и воспоминания*. Москва: "Искусство". Prieiga internete (2018 03 07): http://az.lib.ru/m/mihajlowskij_n_k/text_0310.shtml

Марковина И., Сорокин Ю., 2010. *Культура и текст. Введение в лакунологию*. Москва: «Гэотар-медиа».

Михеев М., 2006. *Дневник как эго-текст (Россия, XIX–XX)*. Москва: Водолей Publishers. Prieiga internete (2018 01 29): <http://uni-persona.srcc.msu.ru/site/research/miheev/kniga.htm>

Наумов, В., 2006. *Лингвистическая идентификация личности*. Москва: URSS.

Николаева, Т., 2000. Речевые стереотипы, цитации, фразеологизмы, клише. *От звука к тексту. Языки русской культуры*, р. 147–155.

Николаева, Т., 2000а. Речевые, коммуникативные и ментальные стереотипы: социолингвистическая дистрибуция. *Язык как средство трансляции культуры*. Москва: Наука. Р. 112–131. Prieiga internete (2019 02 02): <https://inslav.ru/publication/yazyk-kak-sredstvo-translyacii-kultury-m-2000>

Паперно, И., 1999. *Самоубийство как культурный институт*. Москва: Новое литературное обозрение.

Петрова, Н., 2010. „Эволюция понятия прецедентный текст“. „Иркутского государственного лингвистического университета“, 2. Prieiga internete (2018 03 23): <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-ponyatiya-pretsedentnyy-tekst>

Рейтблат, А. 2001. *Как Пушкин вышел в гении: историко-социологические очерки о книжной культуре пушкинской эпохи*. Москва: Новое литературное обозрение.

Розанов, И. (sudarè) 1952. *Русские песни*. Москва: Гослитиздат.

Сандомирская, И., 2012. «Наивное письмо» пятнадцать лет спустя, или На смерть соавтора. *Неприкосновенный запас*, 2(82). Prieiga internete (2018 07 16): http://magazines.russ.ru/nz/2012/2/s14.html#_ftn13

Санников, В. З., 2002. *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва: Языки славянской культуры. Prieiga internete (2018 01 29): <http://www.rulit.me/books/russkij-yazyk-v-zerkale-yazykovej-igry-read-327224-1.html>

Семененко, А., 2013. Гамлет, Мария Магдалина и меланхолия: о некоторых механизмах коллективной памяти. *Случайность и непредсказуемость в истории культуры: Материалы Вторых Лотмановских дней в Таллинском университете (4–6 июня 2010 г.)*. Таллинн: ТЛУ.

Сепир, Э., 1993. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Москва: Прогресс.

Стефаненко, Т. Г. 1999. *Этнопсихология*. Академический проект. Prieiga internete (2018 03 23): http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/stef/12.php

Хауген Э. 1972. Процесс заимствования. *Новое в лингвистике*. Москва, Прогресс, р. 344–382.

Хауген Э. 1972а. Языковой контакт. *Новое в лингвистике*. Москва, Прогресс, р. 61–80.

Чекмонас, В., 2000. О понятии социолингвистического ареала. *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra, 49(2), р. 129–131.

Чекмонас, В. Н., 1988. Функционирование языков и билингвизм. *Lietuvių kalba ir bilingvizmas. LKK XXVII*, р. 37–54.

Эйдхейм, Харальд. 2006 (1969). Когда этническая идентичность становится социальным стигматом? *Этнические группы и социальные границы*. Москва: Новое издательство. Р. 49-71.

ELEKTRONINIAI IŠTEKLIAI

Pasaulio anykštėnai. Prieiga internete (2018 01 29): www.anykstenai.lt

Якубович Петр. „Отчизна хризантем, любимый солнцем край!...“ [eilėraštis]. Prieiga internete (2017 10 20): <http://lucas-v-leyden.livejournal.com/170360.html?thread=5335928>

Boże, coś Polskę [Giesmės tekstas]. Prieiga internete (2019 01 21): https://pl.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BCe,_co%C5%9B_Polsk%C4%99

Архивы России. Raidė Ц (įrašas „Цивинскис, Витаутас“). Prieiga internete (2018 03 21): http://portal.rusarchives.ru/guide/lf_ussr/c.shtml

Dambrovskio mazurka. Prieiga internete (2018 08 29): <http://www.himnai.lt/265-lenkijos-himnas/>

Lenkiškų dainų tekstai: <https://staremelodie.pl>

Geni – elektroninis genealoginis duomenynas. Prieiga internete (2018 08 29):
(www.geni.com)

Geneanet – elektroninis genealoginis resursas. Prieiga internete (2019 02 02):
(<https://gw.geneanet.org>)

Dainos tekstas: *Gdziezes ach gdziezes Jasiu moj kochany* (2018 08 29):
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r051/www/tworczosc_ludowa/sobotkowe.htm

AKDb, Asmeninės kalbos duomenų bazė (2017-10-26):
<http://www.musulaiskai.lt/>

Brieven als buit laiškų tekstyno projektas, prieiga internete (2016-08-24):
<http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/search>

Les Grellet [giminės biografinė apybraiža], prieiga internete (2019-02-02):
<http://www.montmollin.ch/pub/Grellet.pdf> (Marc Vashon Grellet minimas p. 258)

CEEC, Corpora of Early English Correspondence, prieiga internete (2017-10-26):
<http://www.helsinki.fi/varieng/CoRD/corpora/CEEC/>

PRIEDAI

Priedas 1. Publikuotų Vytauto Civinskio straipsnių sąrašas⁹⁷⁹

Dorpato med. veter. studentas V. Civinskis. Mokinių ekskursijos po Lietuvą. *Vilniaus žinios*. 1908 05 21 (06 03) (Nr. 112), p. 1.

Vytautas Civinskis. Mano pirmoji kelionė⁹⁸⁰ [po Ukmergės apskritį ir susidūrimas su policijos pareigūnais]. *Vilniaus žinios*, 1908 06 20 (07 03) (Nr. 134), p. 1–2.

Vytautas Civinskis. Latvių kultūros darbas Mintaujoj: apie ūkio draugijos veiklą. *Lietuvos ūkininkas*, 1908 12 24 (1909 01 06) (Nr. 52), p. 558–560.

Vytautas Civinskis. Per Lauryno kermošių... Skapiškyj įvyko [suvažiavusių į atlaidus kunigų ignoruotas] lietuvių vakara...“. *Vilniaus žinios*. 1908 08 30 (09 12) (Nr. 194), p. 2; *Vilniaus žinios*, 1908, rugs. 2 (15) (Nr. 196), p. 1.

"Lietuvių Dorpato studentų draugija" antrajame 1909 m. semestre : (valdybos apyskaita), pirmininkas Civinskių Vytautas, sekretorius Pelikšas Valiukas. *Aušrinė*, 1910, Nr. 2, p. 12–13; *Viltis*, 1910 02 26 (03 11) (Nr. 24), p. 2.

⁹⁷⁹ Spėjama, kad jų gali būti daugiau. VCD įrašyta, kad latvių žurnalui turėjo rusų kalba parašyti lietuvių literatūros apžvalgą (VUB RS F1-D1051, 55).

⁹⁸⁰ Pilnas straipsnio tekstas buvo perspausdintas Vidmanto Jankausko publikacijoje almanache „Kupiškis“ (Jankauskas 2010).

Priedas 2. Epochos tekstai

Priede sudėti tyrime minėti tekstai, tapę VCD pavartotų PR šaltiniais arba Civinskio cituoti. Nuspręsta publikuoti tekstus, kurie Lietuvoje nėra lengvai atrandami. Žinomų tekstų fragmentų publikavimo atsisakyta.

ПЕТР ЯКУБОВИЧ

Отчизна хризантем, любимый солнцем край!
Волна морей гремит твоей расцветшей славой,
Твой лучезарный флаг, при возгласах «банзай»
Победно осенил Артура рейд кровавый.
Но слава хищная – коварный дар богов, -
Нипон, иным гордись!..
Актеры грозной драмы,
Бойцы усталые, - под мирный отчий кров
Вернутся воины счастливые Ойямы.
Свобода и любовь в объятья примут их!
На клич земли родной они, как барсы, встали,
За право равенства в семье племен людских
Бестрепетно в полях чужбины умирали.
И яркий вспыхнул день, - награда всех трудов, -
Ликуйте, мертвецы Мукдена и Телина:
Отныне желтый цвет не подлый цвет рабов,
Отныне Азия не знает господина!

А мы?.. Ущелья гор, долины рек чужих
Дождем кровавым мы бесплодно оросили;
С покорностью волов безгласных и тупых,
Как снегом, нашими костями убелили!
Над мирным краем манз прошли мы бурей злой, -
Потомок дальний их проклятьем нас помянет...
И рабскою ордой вернемся в край родной,
И рабство прежнее **нам тупо в очи глянет**⁹⁸¹?!..

Проснулась родина... увы, для новых бед!
Изранена, в крови, отягчена цепями,
Все ждет зари она, - зари желанной нет...
- На помощь к ней, вперед! И Бог свободы с нами!

⁹⁸¹ cituojama VCD (VUB RS F1-D10xx, xx).

Михаил Магницкий

От Граций к живописцу, который пишет портрет (ne vèliau 1795 m.)

Живописец дерзновенный!
Что ты хочешь предпринять?
Иль портрет сестры небесной
Нашей в силах написать?
Легче солнечно сиянье
Красками изобразить;
Легче ветерков дыханье
Взору кистию явить.
Древность нас изображала,
И трудилася не раз;
Но ни раз не успевала,
А она милее нас.
Если б кистию чудесной
Мог ты огонь блестящий влить
В быстрый взор её небесный,
И как молнию оживить;
Если б мог ты краской нежной
Розы утренни покрыть,
Белизною тонкой, снежной,
И их так соединить,
Чтоб румянец роз сражался
С светлой белизною лилей,

Чтобы ею побеждался,
Торжествуя вдруг над ней;
Словом, всё, что есть прекрасно,
Если б мог вообразить,
И дерзнул бы живо, ясно,
На картине оживить:
Кто ж изобразить возмётся,
Что б смеялася она,
Как поутру Май смеётся,
Иль в весёлый час весна?
Без того портрет не сходен,
И узнать не можно чей.
Так как солнцу свет природен,
Так улыбка точно ей.
Брось же кисть, не принимайся,
Труд напрасно не теряй.
Стой, смотри, и удивляйся,
И ещё, что больше знай,
Что природа не умеет
Ей подобно сотворить,
Как же кисть твоя посмеет
И природу превзойти?

Солнце всходит и заходит
Nežinomų autorių žodžiai ir muzika [1880-iejį],

Солнце всходит и заходит,
А в тюрьме моей темно.
Дни и ночи часовые, да, э-эх!
Стерегут мое окно.
Как хотите стерегите,
Я и так не убегу,
Мне и хочется на волю, да, э-эх!
Цепь порвать я не могу.
Ах вы, цепи, мои цепи!
Вы железны сторожа!
Не сорвать мне, не порвать мне, да, э-эх!
Истомилась вся душа!
Солнца луч уж не заглянет,
Птиц не слышны голоса,
Как цветок, и сердце вянет, да э-эх!
Не глядели бы глаза.

Władysław Orkan
Przygrywka

Ukochałem lud biedny nad miarę -
Bom się jego pieśnią wykołysał...
Ukochałem zwyczaję i gwarę -
Które, dziecko, z piersi jegom wyssał.
Co mię wiąże z ludem jeszcze szczerzej,
Powiem - choć mi wielu wiary nie da:
To niedola, która w nim się szerzy -
Oto wspólna towarzyszka - bieda...
Może ona zaćmiła mi oko
I przesłania serc biedaczycych głębię -
Że nie mogę patrzeć tam...- wysoko -
I od ludzi sam gnębiony - gnębnię...
Może ona zaćmiła mi słońko
I na nerwach zwinęła promienie,
Że gdy chodzę serc ludowych łąką,
Poza światłem wszędy widzę - cienie...
Poza światłem cienie widzę zawdy,
Łzy mię ciągną więcej niżli blaski...
Lecz do ludu nie schodzę jak z łaski -
Ja w nim samym szukam tylko - prawdy.
(3.10. 1896)

Santa Lucija.

Jurėje spindžia dangaus akelės
Kai veidrods tyrus vandens veidelis.
Oras be vėjo; skubėk eldija:
Tau kelią veda Santa Lucija.
O, Neapoli, kas tave matė,
Prieš dušios akis sau rojų statė.
Oras be vėjo, skubėk eldija:
Tau kelią veda Santa Lucija.
Kaip jaunas veidas, skaistus raudonas
Ten pavasaris juokias malonus;
Gamta stebuklus, lig rasa, lyja,
Ir tuojau globia Santa Lucija.
Kam apsistoji nakties ramume,
Jog žvaigždės kelią rodis gilume?
Oras be vėjo; skubėk eldija,
Tau kelią veda Santa Lucija.
Kad naktis ramios, audros nekyla:
Daina ant lūpų man nenutiła.
Plaukia pro uolas drąsiai eldija,
Nes vis ją globia Santa Lucija⁹⁸²

⁹⁸² Biržiečių dainos arba Vieversėlio dainų trečioji laida, 1910, Ryga: A. Maciejausko knygynas, p. 36 .

Priedas 3. VCD fragmentai lenkų kalba

Zjawilem się 1887 roku 11/V (n. st.) niepamiętam, zrana, czy wieczorem, w Moskwie na starym Niżegordzkim Bahnhofie. (Fotografię domu mam u siebie). Na co, teraz jeszcze nie wiem, ale mam nadzieję niezadługo dowiedzieć się. Jeżeli nie mylę się, najstarszym wspomnieniem były goście, a mianowicie p[an]i Kasprzycka, w której zakochałem się. Było to prawdopodobnie przed wyjazdem z Moskwy. Potem obrywa się pamięć i znajduję siebie już we Włodzimierzku i pierwsze wspomnienie – jeżdżenie za miasto na siwym koniu i w bryczce, która teraz w Mitowie. Może to sen, może opowiadanie, ale zdaje mi się, że pamiętałem też Mamę w Łotowianach, wsiadającą na wielkie kary, na rakobranie, a ~~mnie~~ siebie na czyichś rękach. Ale jeżeli to kiedy i było to jak miałem 2–3 miesiące. Wogule za Włodzimirski czas przy[ws]pomnienia ~~możno~~ dzielić się na Włodzimierskie i Łotowiańskie. Lipsk XXI 7 21/X. Johann[is] G[asse] 14 Fr[au] Reiche Drugie piętro, salon-stołowy⁹⁸³.

Malo znajdzie się dzieci w wieku od lat 5 do 15, głównym marzeniem których nie byłoby podróżowanie. Świadczy o tem chociażby ten fakt, że co rok spora liczba chłopców ucieka ze szkół do Ameryki, Australii, a nawet i bliżej, na południe, najczęściej niefortunnie. Za najgłówniejszą przyczynę tego liczą czytanie Mayn Reyda, Coopera i t. d., mnie się zdaje jednakże, że w samej natuże naszej jest pewna żyłka do włoczęgi, pozostawiona nam naszymi praojcami – koczownikami. We mnie była ona bardzo silną, ponieważ nie tylko zaczytywałem się podróżami, ale o ile mogłem starałem się jak najmniej siedzieć na jednym miejscu. Jednakże do 15^u lat nie podróżowałem w pełnem znaczeniu tego słowa, jeździłem z Moskwy, Włodzimierza, Saratowa na Litwę, ale przejazdy te nie miały charakteru podróży, po nieważ wszystko co widziałem w drodze, widziałem z okna wagonu⁹⁸⁴.

⁹⁸³ Lenk. *Atsiradau 1887 metų gegužės 11 (n[aujuoju] st[iliumi]), nepamenu, ar iš ryto, ar vakare, Maskvoje, senojoje Nižegorodsko stotyje. (Namo nuotrauką turiu). Kuriam tikslui, dabar dar nežinau, tačiau viliuosi netrukus sužinosiąs. Jei neklystu, seniausias prisiminimas tai svečiai, o būtent Pani Kaspšička, kurią įsimylėjau. Tai nutiko, tikriausiai, prieš išsikeliančią iš Maskvos. Po to atmintis nutrūksta, ir atrandau save jau Vladimire, o pirmasis prisiminimas – važiavimas užmiestyje širmu žirgu ir brikele, kuri dabar yra Mituvoje. Gal tai sapnas, gal pasakojimas, tačiau man atrodo, kad atsiminiau taip pat Mamą Latavėnuose, įsėdančią į didelį vežimą, vykstant gaudyti vėžių, ir save kažkienu laikomą. Tačiau, jeigu tas kada ir nutiko, tai kai buvau 2–3 mėnesių. Išvis, Vladimiro laikų atsiminimai dalosi į Vladimiro ir Latavėnų. [Rašyta] Leipcige, 21 7 21/10. Johann[is] G[asse] 14 [pas] Fr[au] Reiche antrajame aukšte, svetainėje-valgomajame (LMAVB, f. 194, b. 10, 107r–106v).*

⁹⁸⁴ Lenk. *Maža atsirastų vaikų tarp 5 ir 15, kurių pagrindine svaja nebūtų kelionės. Tą liudija kad ir tas faktas, jog kasmet nemažas skaičius bernukų pabėga iš mokyklų į Ameriką, Australiją ar tiesiog arčiau, į pietus, dažniausiai nesėkmingai. To svarbiausia priežastimi laiko Main Rydo, Kuperio ir kitų skaitymą, o aš manau, kad mūsų pačioje prigimtyje yra klajūno gyslė, palikta mums protėvių klijokliū. Manoji gyslė buvo itin stipri, nes ne tik skaitydavau be perstojo kelionių aprašymus, bet ir stengiausi kiek galėjau nelikti vienoje vietoje. Tačiau iki 15 metų ne keliavau tikraja to žodžio prasme, važiuodavau iš Masvos, Vladimiro, Saratovo į Lietuvą, bet tie migravimai nebuvo tikros kelionės, nes viską ką mačiau, temačiau pro vagono langą (LMAVB RS f. 194, b. 10, 123v).*

[...] w Tambowie, gdzie miałem nadal mieszkać. Nędzna miescina o 50 tysiącach ludności. Polaków bardzo mało, jednakże zaczęli budować kościół. Jedyną ładną budowlą jest „Szlacheckie zebranie“ (Дворянское собрание)⁹⁸⁵.

Wieczorem z Wujaszkiem trochę pochodziłem po starym mieście. Jak raz puszczali wianki (Na Św. Jan była kiepska pogoda, czy co takiego) Widok Zamku, nieskrępowanej polskości (Katarzynki grają: jeszcze Polska nie zginęła, w wystawach – orły, pogonie, weterani powstania) historyczne pamiątki – wszystko to wywarło ogromne wrażenie i był to jeden z najprzyjemniejszych wieczorów rżycia. Szczególnie uderzyły mnie trąby na ratuszowej (zdaje mi się) wieży⁹⁸⁶.

Byłem też tego dnia w Ludowym teatrze na „Kosciuszko pod Raclawicami“. Wrozenie ogromne; ruwnać się z nim może chyba pierwszy wieczor w Krakowie, albo Ruch, ale i to nie takie. Szczególnie orkiestra: Jeszcze Polska nie zginęła...“. Zupelnie zapomniałem żem Litwin⁹⁸⁷.

Wieczorem przyjechał E. Hoppen. Mówił, że w Kalkuńskiej linii przejechał incognito Mikołaj Aleksandrowicz; że wszyscy zapasny emigrują; że mają pozwolić kupować ziemię; że litwini nie chcą czytać książek drukowanych w Rosyji, chociażby i lacińskimi trzcionkami⁹⁸⁸.

Z brzegu widać, że miasto stare, brudne. Zamku, na tle zabudowań, prawie nie widać; około mostu (drewnianego) wysiedliśmy i przeszliśmy do przystani [...] Jedziemy mimo Aleksoty, ujścia Wilii. Niewiem, co Mickiewicz znalazł ładnego w dolinie koło ujścia. Mijamy Czerwony Dwór (ujście Nieważy), Poniemun Zana, Wellonę (ujście Dubissy, prawie suche). (VUB RS F1-D1024, 45–46).

8/VIII Przesłem przez całe Kowno piechotą do banhofu z Żalis'em i panną Genowefą (reszta towarzystwa pojechała). Po drodze raptem posłyszałem dzwon jak na Aniol Pański. Odrazu nie mogłem skombinować, o co chodzi, ale zauważywszy ruch na ulicy, dowiedziałem się. Wybladłe, rozpite, często dziecinne twarze, obdarte odzienie, niepewny chód, zaspane oczy, godzina V. A dzwon dzwonił, dzwonił...

⁹⁸⁵ Lenk. Tambove, kur turėjau gyventi. Menkas miestas su 50000 gyventojų. Lenkų labai mažai, bet pradėjo statyti bažnyčią. Vienas gražus pastatas tai Bajorų susirinkimo rūmai (LMAVB RS f. 194, b. 10, 122v).

⁹⁸⁶ Lenk., Vakare su dėdule kiek pasivaikščiojome po senamiestį. Kaip tik leido vainikus (per šv. Joną buvo bjaurus oras, arką). Vaizdas Pilies ir nevaržomo lenkiškumo (rylos groja: Jeszcze Polska nie zginęła, vitrinose – Arai, Vyčiai, sukilimo veteranai), istoriniai vaizdeliai – visa tai padarė man milžinišką įspūdį ir tas vakaras buvo vienas maloniausių mano gyvenime Ypatingai mane sukrėtė trimitas iš Rotušės (atrodo) bokšto (f. 194, b. 10, 118v).

⁹⁸⁷ Lenk., Tą pačią dieną buvau tautiniame teatre, spektaklyje „Kosciuška prie Raclavicų“. Įspūdis stiprus, su tuo lyginti galima gal tik pirmąjį vakarą Krokuvoje, arba „Ruch“, bet ir tai nelabai. Ypatingai orkestras: Jeszcze polska nie zginęła...“. Visai pamiršau lietuvis esąs (LMAVB, f. 194, b. 10, 114r).

⁹⁸⁸ Lenk. vakare atvažiavo E. Hopenas. Sakė, kad Kalkūnų linija pravažiavo inkognito Mikołajus Aleksandrovičius, kad visi atsargos kariai emigruoja, kad greit leis išpirkti žemę, kad lietuviai nenori skaityti Rusijoje spausdintų knygų, net ir lotyniškomis raidėmis (VUB RS F1-D1024, 16).

Straszny widok. Nigdy nie chodziłem po mieście o tej godzinie. Tylko w Tambowie nieraz słyszałem przeciągły świst fabryki. Nie, wyżysk na wsi nie niszczy tak ludzi. I są jeszcze ludzie, którzy dziwią się, że oni buntują. Widok ich, zdaje mi się, poruszył by najpodlejszego burżuja (VUB RS F1-D1024, 52).

Marsz Kateryniarzy

Jeszcze Polska nie zginęła / Pòki Mirski żyje: / Niewierzącym w Światopólka / Szlachta w mordę bije./ Marsz Kamerheròw / Lojalna družyno / Bijcie ulbami miedzianymi / W proch przed Katarzyną!

Już Tyżkiewicz Kamerjunkier / Mówił do Platera: / „W blasku naszych białych spodni / Wschodzi nowa era“ / Marsz, marsz Meysztowicz / I Montwiłow zgraja / U pomnika Katarzyny / Dumnie klucze dają.

Zapomniawszy dawne swary, / Szubienicę brata / „Pójdę mówi ochmistrz stary / Z Mirskim na kraj świata.“ / Marsz marsz szlachcice / Wspólnie z swymi katy / Tam w Ogrodzie Bernardyńskim / Dadzą wam herbaty.

Zapomniane już powstanie / Darowane winy / Dziś tym hasłem pojednania – / Pomnik Katarzyny / Marsz marsz Giecewicz, / Klingenberg, Gryngmuty / Zaspiewajmy zgodnym chorem / Wszyscy z jednej nuty! (VUB RS F1-D1031, 14–15).

Boże coś Rossye przez tak długie wieki, / Trzymał w Ciemności na hańbę / ludzkosci! / Coś jej odmawiał dotąd swej opieki, / Robiąc narzędziem tyraństwa i złości, / Przed twe ołtarze zanosim błaganie: / Lud nasz nieszczęsny racz oświecić panie!⁹⁸⁹

Najwięksi ludzie XIXgo wieku – to / Darwin i Marks. A XX-go będzie ten co biologię połączy z socjologią / Czy nie wziąć by mi / się zato? Garbę / igit? Hm / ~ Właściwie wcielić socjologię do / biologii strasznie trudno: z wielu / powodów / Aaber...⁹⁹⁰.

Jednakże najlepszy przekład Sinclair'a / będzie chyba litewski, teraz – niemiecki. / Szczególnie rozmowa z miliardero / wiczem. Pyszna. Rzeka – amnis, nigdy dotychczas tego wyrazu nie spotykałem zdaje mi się⁹⁹¹.

Labiausi mani ~~patin~~ podobał się / chór „Lietūva, brangi šalele“ choć / mało było tam harmonii, „bēt saviškai“. / ~~Pažinou~~ ~~A~~ poznajomil s. z kupą facetów: Aug. Janulaitis, Milewicz, / Taruszko, ir t. t. / I jedna była fajna! Giecewiczówna / z Telszewskiego, gimnazistka. / Była też jedna ~~podobna~~ typu Justynki.

⁹⁸⁹ Lenk., Dieve, kurs Rusiją tiek ilgų amžių Laikei patamsyje žmonijos pajuokai. Jai tu neskyrei lyg šiol savo globos, Pavertei ją įnagiui tironijos ir įniršio, Prieš tavo altorius maldaujame: Nelaimingus žmones apšviesti teikis, viešpatie (VUB RS F1-D1031, 46).

⁹⁹⁰ Lenk., vok., liet. Iškiliausi 19 a. žmonės – tai Darvnas ir Marksas. O 20ajame bus tas, kuris sujungs biologiją su sociologija. Gal man to imtis? Garbė igit? Hm. Žinoma, įskiepyti sociologiją į biologiją baisiai sunku dėl daugelio veiksnių, bet... (VUB RS F1-D1046, 79).

⁹⁹¹ Lenk. Bet gi geriausias Sinklerio vertimas bus tikriausiai į lietuvių kalbą, šiuo metu – į vokiečių. Ypač pokalbis su milijardieriaus sūnumi. Puikus. Upė – amnis, niekad iki šiol tokio žodžio neužtikau, rodos (VUB RS F1-D1039, 48).

A žebym tu zostal na dluzej – / pewnie bym byl pogrążon... / –jednym „erszeihung“ Mlle Giecevič. / Fajna – i do tego litwinka. / Takich litwinek jeszcze nie widzialem. / Publika buva labej demokratiška ir labei nédressavuota. / Aha poznajomilem się z Ślapielisem. / Czy to nie on grał w Intelligencie. / Był jaki tuzin facetek w narodo / wym stroju (Tekla) / Kilka polaków–studentów–skandalistów. / Wagole było dužo więcej žycia, niź na polskim⁹⁹².

Sam Dorpat – sympatyczna miescina (40.000) czysta, z slicznemi ruinami Katedry z XIII wieku. Z racyi ogromnego naplywu studentów (głównie z Warszawy – mieszkania drogie, ale zawsze jednak dwa razy tańsze od Petersburgskich. My mamy sliczne mieszkanie, złożone z dwóch pokoi, w parterze, z oknami na ogródek, dužo swiatla i powietrza za 70 rs. semestralnie (z usługą i opalem). Co prawdę – nie w centrze, ale instytut blisko. Zresztā w Dorpacie wszystko blisko⁹⁹³.

Tak. Dopuki socyjalizm tylko jest nauką – dobrze, ale jak tylko zniża się on do „śię żemiškų karų“ – tworzy się całkiem niemożebna strasznie tragiczna kombinacya⁹⁹⁴.

*Wystawę odwiedziłem z lotyszem znanym poetą i krytykiem, trochę malującym. [...] Taak, Čiurlanis w sztuce (a może i muzyce) Vaičaitis w poezyi – to nasza sława [...] I ten poeta–lotysz i ja za nim uważamy, że istnieje coś na rzut pierwszy oka nieuchwytnego, co łączy te pasy i fartuszki z **Preludyami** Mikas ‘a⁹⁹⁵ [=preludium; preliudiami].*

⁹⁹² Lenk., vok., liet. *Labiausiai man patiko choras „Lietuva Tėvynė brangi“*. Nors maža tame buvo harmonijos, bet saviškai. Susipažinau su daug vyrų: Augustinas Janulaitis, Milevičius, Taruška ir kt. O viena buvo puiki! Gecevičiūtė iš Telšių pavieta, gimnazistė. Buvo viene, panaši į Justiną. Jei likčiau čia ilgesniam laikui – tikrai įsimylėčiau, vien mademoisell Gecevič regėdamas. Puiki, o dar ir lietuvaitė. Tokių lietuvaičių dar nemačiau. Publika labai emokratiška ir nesuvaržyta. Aha, susipažinau su Ślapeliu. Ar tik ne jis vaidino „Inteligente“. Koks tuzinas merginų tautiniais rūbais (Teklė). Keli studentai lenkaičiai skandalų sukėlėjai. Bendrai gyvybės buvo daugiau, nei lenkų [vakare] (VUB RS F1-1037, 72–73).

⁹⁹³ Lenk. *O Dorpatas simpatiškas miestas (40000), švarus, su gražiais XIII a. katedros griuvėsiais. Dėl didžio studentų antplūdžio (daugiau iš Varšuvos – butai brangūs, tačiau vis tiek dukart pidesni, nei Peterburge. Mūsų gražus butas, dviejų kambarių, pirmajme aukšte, langai į sodo pusę, daug šviesos ir oro už 70 rublių semestru (su patarnavimu ir šildymu). Tiesa, ne centre, bet iki instituto arti. Tiesa, Dorpate viskas arti* (VUB RS F1-D1042, 14).

⁹⁹⁴ Lenk. *Taip. Kol socializmas tėra mokslas – gerai, bet kai tik nusileidžia lygi „šię žemiškų karų“ – susidaro visiškai neįmanoma, baisiai tragiška kombinacija* (VUB RS F1-D1046, 60).

⁹⁹⁵ Lenk. *Parodoje lankiausi kartu su latviu, žinomu poetu ir kritiku, taip pat šiek tiek tapančiu. [...] Taigi, Čiurlionis dailėje (o gal ir muzikoje) Vaičaitis poezijoje – tat mūsų šlovė [...] Ir tas poetas latvis, ir aš, juo sekdamas, manome, kad egzistuoja kažkas, iš pirmo žvilgsnio nematomo, kas jungia tas juostas ir prijuostas ir Miko preliudus* (VUB RS F1-D1051, 67). *Minima Lietuvių Dailės paroda [Ryga 1910], joje eksponuoti ir etnografiniai dirbiniai; Miku ištraukoje vadinamas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis.*

Priedas 4. VCD fragmentai lietuvių kalba

Mielas Petrai! Leipcige 25/12 spalio pas mani prasidėjo lekcijos: botanikos, zoologijos, kemijos ir žemdarbystes. Labiausiai man patinka antroji ir paskutinioji. Per zoologijos lekcija profesorius apskatinėja apie savo prietikius yvairiose svėto dalyse; per žemdarbystes lekcija – kaip gauti giariausį derliu ir mažiausiai išleisti ant mėšlu ir išdirbimu žemes. Lietuvei esame trys: aš, vienas nu Mažeikiu ir vienas iš Šiauliu pavietu. Leipcigas gražus miestas; turi daug muzieju, biblioteku. Bevaikščiojint po institutus dešiniuosio kojios nikščios nagas užsiritė į kuna. Prisiejo daryti operacya, kuri vienok visiškai nie sopieja. Turejau dešimti dienu siedieti namie. Dabar vel vaikščioju ant lekciju. Necenzūruotas „Voina i Mir“ daug giarensnis, bet ir čia Tolstoi Napoleono ne giria. Kaip pamatysi Vaškievičiu, otiduok jam ir jo motinai Labas Dienas, ir pasakik jog apsigyvenau kartu su Šveicarijos pranciūzu, kurs mok ir angliškei. Keip tavo dalikai su kunigu? Rodyju laikitis tvirtei. Iš politikos dirvos nieko ypatingo; daug yra karikaturu ant Roždiestvienskio ir Kuropatkino. Oros [cia ne blogas, bet snie]gas dar nera. Nu pažinstamu p. Šidlauskiskis iš Šiauliu pavietu abturiejau kielita lietuvišku knigelu. Rašik ilga laiška lietuviškai. Jego ko nie supraščiau, pasiklausiu bendru. Tavo laiška bemaž visa supratau. Ar loši su kuom šakmatais? Tava draugas Vytautas.

Sinclair'as biški gal nepapuola, Jurgis Rudkus aūs Bialowieža; nors, žinama, ir tinai gal yr kiek musiškiu. Bet Ona gal iš mūsų kraštų, sakia, kad no hunderte meilen (english?) von Bialowierza⁹⁹⁶.

Nocowalem u B[andrevi]ča apskatinėja sava amarei, aš (odszedł pociąg: Mailand–Berlin) apie manu Stammbaum 18/19. Gal važiosiu Parižą ir busiu tinei „hörer“ Ir Grellet. Užmiršou daug dalyku⁹⁹⁷.

Atsiminimai: pradėjau rašyti „дневник“, rodosi rudeni 1902. Tą dieno Хановъ prisikabina prie kokio tinai mano ~~žodžio~~ ir užklausie mani, paskui da kitų [...]jis rada mano atsakimo „връжливым“. Bet aš ne pasidaviou ir nuo tuo dieno prasdiejo mūsų „обостренныя отношения“ „дневник“ pa 2-3 dienu pabaigie savo gyvenimo⁹⁹⁸

Gavou Vorlesungsverzeichniss „Uebungen in der litauischen grammatik“ prof. Schultze. Mačiuo vakar ir šindian ant Unter d. Lind. – Kaisero automobilė. Vakar buva tinai, Philharmonijė daug gražų fetkų. Mačiuo Nikisch'q iš visai arty, ant fotografija nė panašius. Pats koncertas jokio įspudimo nė padaria, gal užtad, kad buvou baisi parsikatavusi), o gal del to, kad nė galejau „сосредоточиться“ delei mergaitų ir kitų priežasčių. Man Aš diešims kartų gieriau patinka muzika, nors ir visai nėkokia, bėt, kurią aš galu klausyti, siedzac namė (à la Bellami)! Grują Haydn'o „Symphonie in G-dur“ Mozart „Klavier Konzert“ (Ferruccio Busoni) Händel Konzert N 2 Г-dur ir Tschajkovskio 5-te symphonie. Vis – nepažistomos⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ Vok. šimtus mylių nuo (VUB RS F1-D1036, 113)

⁹⁹⁷ Lenk., nakvojau pas Bandrevičių, pasakojo apie savo meiles, aš (išvyko traukinys Milan–Berlynas) apie mano giminės medį; klausytojas (VUB RS F1-D1033, 43).

⁹⁹⁸ Rus. Dienoraštį; mandagų; paaštrėję santykiai; dienoraštis (VUB RS F1-D1037, 8)

⁹⁹⁹ Rus., lenk. negalėjau susikaupti; sėdėdamas namie (VUB RS F1-D1037, 45).

[latviams] *Gerbiamieji, prabilau, kurgi tas jusų darbštumo šaltinis, kodėl mes, lietuviai neturim nei dešimtos dalies to, kuom galit džiaugtis jus, nežiūrint į nežmoniškąją paskutinių laikų reakciją [...] Kuo Tamstos galė tumem tą išaiškint? Argi jau lietuviai organiškai netiko kultūrai? Nenusimink, Tamsta, atsakė vienas iš собесѣдников čia regis istorijos kaltybė: musu tauta turėjo kaid ir baisų, bet visgi kultūriškai augštai stovintį prispaudėją (VUB RS F1-D1045, 35v).*

24.IV Kazy! Buvau užvažiavęs Šiauliuos – vis gi gana sympatiškas mestelis, o gimnazisčių puikių – gyva bala! Tavo namiškieji sveiki ir linksmi, Jadžia tk rodos kiek sirguliuoja. Ar pažinai Maskvoj bent vieną lietuvį. Žiūrėk, nuveik Tu kada jų skaityklon, ka prie bažnyčios – paskaitysi laikraščių, o gal prisidesi prie jų choro. Pamegink. / Kai turėsi liuoso laiko – parašyk ką apie save. / Tavo Vytautas Civinskis (VUB RS F1-D1048, 30).

Mielas Kastuke! / Rašiau Tau prieš trijų savaičių, bet adresą padėjau lietuvišką tai gal ne nuvėjo? Dorpatiškis Buselis rengia vasarą su vienu valsčiaus mokytoju ekskursijas. Jei turesi liuosą vasarą – nurašyk jam, įdant galėtų atsiųst Tau maršrutą (dar neišdirbtas) et. ct. Berniokas Jis rimtas, regis viens kitam patiksita. Jo adresas n. ct. Дусяты Бузелусъ Lik sveikas Vytautas Civinskis (VUB RS F1-D1048, 43v).

Aš susipratau: mano siela labiausiai rudens stimmūngams harmonizuoja, atsiliepia. Mano rudens siela (VUB RS F1-D1051, 57).

Tik tas, kurs tveria, laimingu gali būti. Ir laimingesniu – jei jis žmogų sutveria. Ir aš laimingas tiktai darbe. Ir dar dienynyje. Nes mano tvarinys jisai (VUB RS F1-D1051, 64).

Priedas 5. VCD fragmentai rusų kalba

О благополучном исходе забастовки я узнал неделю тому назад, но без подробностей. Сижу здесь уже 3 недели, сравнительно мало занимаюсь, читаю Чехова (теперь Сахалин), шляюсь по читальням и все собираюсь начать говорить по английски. Был раз на опере Goetz'a, текст Шекспира „Укрошение мегеры“; за капельмейстера был известный Никишь. У одного из моих знакомых комната с роялью, очень приличная, о рояли (которую, кстати, мой знакомый не пользуется) судить не моя специальность, всего за 25 м. = 11.50 к. в месяц. Погода прекрасная, цветет редис *et. c.* [...] Если ты будешь в Гродне в то время, то заеду из Вильна, или ты сам туда пожелуешь, быть может. Все будет стоить 40 рублей. По окончании письменных пришли „весточку“. Сегодня среда, день с особенно интересными лекциями. До обеда: с VII до VIII „Политическая экономия“ профессора Бюхера Bücher'a, который, впрочем, не оратор, но, говорят, известность, довольно либерален. Теперь проходим понятия „капитал“, „доход“, „рента“ и т. п. С IX до X органическая химия читает, хорошо, тот же Векстман, что в зимнем читал Неорганическую. Далее с XI по XII „Сельскохозяйственное машиноведение“ прфс. Straecker, скучный господин, но предмет для меня нов и занимателен. Теперь сеялки. С XII по I Чип „Общая зоология“. В прошлом полугодии я имел у него Анатомию. Читает, как помнишь, прекрасно; сегодня о инфузориях. После обеда. С III до IV пф. Salomon „Обзор культурнаго и политическаго развития России.“ Предмет, конечно ~~одн~~ самый интересный, но, во-первых, предназначенный для немцев, которые о России не имеют даже элементарных сведений, а, во-вторых, лектор ~~несаодитн~~ едва ли не самый слабый в Лейпциге. До сих пор проследили до татарскаго ига. Дальше может будет интереснее. С V до VI у того же Bücher'a „Экономическое развитие с Великой Французской Революции до наших дней.“ (бесплатный) Сегодня разбирали т. н. физиократизм, о котором несколько слов ест у Виноградова. Вообще его учебник – единственный, который помогает мне ориэнтроваться хоть кое-как в массе теорий и ученых¹⁰⁰⁰.

¹⁰⁰⁰ Rus. apie streiko laimingą baigtį sužinojau prieš savaitę, bet be detalių. Sėdžiu čia jau tris savaites, gana mažai mokausi, skaitau Čechovą (dabar Sachaliną), šlaistausi po skaityklas ir vis rengiuosi prašnekti anglų kalba. Kartą buvau Goetz'o operoje, pagal Šekspyro tekstą „Megeros sutramdymas“, kapelmeisteriu buvo garsusis Nikišas. Vienas mano pažįstamas samdosi kambarį su rojaliu, labai neprastą, apie rojalį (kuriuo, beje, mano pažįstamas nesinaudoja) nieko pasakyti negaliu, viso labo už 25 [markes], tai būtų 11 rublių 50 kapeikų mėnesiui. Orai puikūs, žydi ridikėliai ir t.t. jei būtum tuo metu Gardine, tai užvažiuosiu iš Vilniaus, o gal tu ir pats mane aplankysi. Visa kas kainuos 40 rublių. Kai išlaikysi rašto [egzaminą], atsiųsk žinutę. Šiandien trečiadienis, itin įdomių paskaitų diena. Priešpiet nuo 7 iki 8 val., prof., Biucherio „Politinė ekonomija“, profesorius blogas kalbėtojas, bet, sako, kad garsenybė, gana liberalus. Dabar mokomės sąvokų kapitalas, pajamos, renta ir t.t. Nuo 9 iki 10 „Organinė chemija“, ją dėsto tas pats Bekmanas, kuris žiemą dėstė neorganinę. Toliau, nuo 11 iki 12 „Žemės ūkio mašinos“, prof. Štrekerio, tai nuobodus ponas, bet pats dalykas man naujas ir įdomus. Dabar sėjamosios. Nuo 12 iki 1 Chunas, „Bendroji zoologija“. Praeitą semestrą pas jį mokiausi anatomijos. Dėsto, kaip atsimeni, nuostabiai, šiandien apie infuzorijas. Popiet, nuo 3 iki 4 prof. Solomonas, „Rusijos kultūros ir politikos pažangos apžvalga“. Šis dalykas, žinoma,

Кажется около года тому назад въ августъ я былъ въ Одессѣ, но не приняли вслѣдствіе порока сердца (Зрѣніе оказалось удовлетворительнымъ, хотя съ осени я ношу рiпсе-пѣз). Одесса – чудный город, однако я там просидѣлъ лишь два дня, и поѣхалъ прямо въ Москву, гдѣ съ лѣта 1906 года живетъ отецъ. Подаль прошеніе на вольнослушателя въ Университетъ. Отказали за неимѣніемъ мѣста. Я тогда послалъ запросы въ Юрьевскій, Харьковскій и Берлинскій ветеринарные институты. Первые два отвѣтили, что пріемъ закончен, а изъ Берлина получилъ благоприятный отвѣтъ¹⁰⁰¹. (laiško klasės draugui Boleslovui Stravinskiui juodraštis [1907 06 06])

„Вгдѣ у письма нетъ глазъ, помутненныхъ слезой, нѣтъ лица, улыбка котораго полна любви, а вмѣстѣ съ темъ грустна, у него нѣтъ голоса, который бы дрожалъ, ни рукъ, которыя бы протягивались” / Это мой вольный переводъ изъ Сенкевича. Я его не люблю, но иногда онъ не глупъ. (письмо можно читать и понимать какъ угодно, это лишь – это лишь черныя буквы на безстрастной какъ смерть бумагѣ)... / Хотя пока у насъ всехъ нѣтъ еще Ремингтоновъ, это не совсѣмъ вѣрно, буквы не „безстрастны“. / Читала ты „Идиота“ Достоеваго. Тамъ об этомъ прекрасно сказано¹⁰⁰².

Я и не думаю „опускать крылья“ (тѣрси за поэзію, вотъ ихъ то у меня и нѣтъ) Да, я не отчаиваюсь. Возможно что останусь въ Митовѣ, возможно, что буду въ Кунищкахъ (въ Оникштахъ есть фельдшеръ) Есть еще известія изъ Биржъ, Янишекъ, Вѣркини, Жагоръ¹⁰⁰³.

įdomiausias, bet, pirma, skirtas vokiečiams, kurie apie Rusiją ne ką težino, antrą – lektorius gal pats silpniausias Leipgige. Iki šiol praėjome iki totorių valdymo. Toliau galbūt bus įdomiau. Nuo 5 iki 6 to paties Biucherio „Ekonominė pažanga nuo Prancūzijos revoliucijos iki šių dienų“ (nemokama). Šiandien nagrinėjome vadinamąjį fiziokratizmą, apie kurį kelis žodžius rašė ir Vinogradovas. Apskritai jo vadovėlis vienintelis gelbėja mane ir padeda susivokti šioje teoriją ir mokslininkų gausybėje (VUB RS F1-D1030, 50).

¹⁰⁰¹ Rus. Atrodo, prieš maždaug metus rugpjūtį buvau Odesoje, bet manęs nepriėmė dėl širdies ydos (regėjimas pasirodė patenkinamas, nors nuo rudens turiu pensnė). Odesa – žavus miestas, bet ten tesėdėjau dvi dienas, ir išvykau tiesiai į Maskvą, kur nuo 1906 m. gyvena tėvas. Išsiunčiau paraišką į Universitetą, [norėjau būti] laisvuju klausytoju. Atsakė, nes nebeturėjo vietų. Tuomet siunčiau paraiškas į Tartu, Charkovo ir Berlyno veterinarijos institutus. Pirmieji du atsakė, kad priėmimas baigtas, iš Berlyno gavau teigiamą atsakymą (VUB RS F1-D1039, 75).

¹⁰⁰² Rus. Juk laiškas neturi ašara nutvilkėtų akių, neturi veido, kurio šypsena pilna meilės, bet tuo pačiu ir nuliūdusi, jis neturi balso, kuris suvirpėtų, nei rankų, kurias galėtų ištiesti. / Tai mano laisvas vertimas iš Senkievičiaus. Man jis nepatinka, tačiau kartais jis nekvailas (laišką gali skaityti ir suprasti kaip tinkamas, juk tai tik – tai tik juodos raidės mirtinai beaistriame popieriuje)... / Tačiau tol, kol visi mes dar neįsigijome Remingtonų [spausdinimo mašinų], tai nevisai teisinga, raidės nėra „beaistrės“. / Ar skaitei Dostojevskio „Idiotą“. Ten apie tai puikiai pasakya (VUB RS F1-D1051, 88v).

¹⁰⁰³ Rus. aš ir nemanau nuleisti sparnų (ačiū už poeziją, bet jų aš tikrai neturiu). Juk būtent jų aš ir neturiu. Aš nenusimenu. Gal liksiu Mituvoje, gal būsiu Kupiškyje (Anykščiuose yra fėlčėris) Turiu žinių ir iš Biržų, Joniškio, Viekšnių, Žagarės (VUB RS F1-D1051, 93).

Priedas 6. VCD turinį apibūdinančios lentelės

Lent. 1. VUB RS VCD dalies apimtis, chronologija, jo rašymo vieta

	~ Apimtis lapais	Apimtis teksto*	Autoriaus žymos	Rašymo laikas	Lokacija ir aprašytos išvykos
F1-D1024	134 lap.	169,5 p.		1904	Tambovas, Latavėnai
F1-D1025	106 lap.	122,5 p.	III		Leipcigas
F1-D1026	103 lap.	92,5 p.		1904–5	Leipcigas, Berlynas, Latavėnai
F1-D1028	79 lap.	60 p.	VI		Latavėnai, Leipcigas
F1-D1029	85 lap.	77,5 p.	VII		Taip pat ir Tambovas
F1-D1030	210 lap.	140,5 p.	VIII		Leipcigas
F1-D1031	103 lap.	94,5 p.	IX		Kijevas, Juodoji jūra
F1-D1032	190 lap.	144 p.	X		Latavėnai, Tambovas
F1-D1033	180 lap.	154 p.	XI	1905–6	Leipcigas, Latavėnai
F1-D1034	116 lap.	80 p.	XII		Įspūdžiai iš Odesos
F1-D1035	226 lap.	180,5 p.	XIII		pradedama studijas Berlyne
F1-D1036	116 lap.	80 p.	XIV	1906–7	Berlynas
F1-D1037	99 lap.	75 p.	XV		Berlynas
F1-D1038	42 lap.	34 p.	XVI		Berlynas
F1-D1039	99 lap.	85,5 p.	XIX		Berlynas
F1-D1040	92 lap.	75,5 p.	XX		Berlynas
F1-D1041	144 lap.	106,5 p.	XXII	1907	Berlynas
F1-D1042	99 lap.	64 p.	XXIV	1908	Berlynas
F1-D1043	61 lap.	71,5 p.	XXVI		Lietuva
F1-D1044	152 lap.	120 p.	XXVII		Pradedama studijas Tartu
F1-D1045	124 lap.	154 p.	t. 28		Tartu; Jelgava, Kaunas
F1-D1046	143 lap.	154 p.	t. 29	1908–9	Tartu
F1-D1047	131 lap.	128 p.	t. 30		Tartu
F1-D1048	212 lap.	144,5 p.	t. 31		Tartu
F1-D1049	116 lap.	190,5 p.	t. 32		Tartu, vieši Taline
F1-D1050	136 lap.	144 p.	t. 33	1909	Tartu, vieši Juodžių dvare
F1-D1051	226 lap.	194,5 p.	t. 34	1910	Tartu
F1-D1052	136 lap.	111 p.	t. 35	1910	Tartu; Mituva

* skaičiuojant tik VC užrašytus puslapius, praleidus tuščius lapus ir gautus laiškus

Lent. 2. Apytikslis kalbų pasiskirstymas VCD(VUB RS saugomoje dalyje)

Sąsiuv.	Metai	Lenk	Liet.	Rusų	Vok.	Pranc.	P.	Lap.
D1024	1904	161,5	5,5	-	2,5	-	169,5	124
D1025		118	2	2,5	-	-	122,5	106
D1026	1904-5	91	0,5	1	-	-	92,5	103
D1028		57,5	-	1,5	1	-	60	79
D1029		72,5	0,5	4,5	-	-	77,5	85
D1030		103,5	-	30	7	-	140,5	210
D1031		77	1	3	13,5	-	94,5	103
D1032		77,5	-	8	56,5	2	144	190
D1033	1905-6	48	60,5	16	29	0,5	154	180
D		68,5	15,5	15,5	1	-	100,5	116
D1035		132	4	17	26	1,5	180,5	226
D1036	1906-7	47	15,5	6,5	7	4	80	116
D1037		24	31	11,5	8	0,5	75	99
D1038		30,5	2	0,5	1	-	34	42
D1039		75	0,5	6,5	3	0,5	85,5	99
D1040		72	-	1,5	2	-	75,5	92
D1041		49,5	46,5	10	-	0,5	106,5	144
D1042	1907-8	36	24,5	3	-	0,5	64	99
D1043		8,5	56,5	6,5	-	-	71,5	61
D1044		58	54	6,5	-	1,5	120	152
D1045		64	55,5	4,5	-	-	124	154
D1046	1908-9	116	31,5	6	0,5	-	154	143
D1047		111	12	4,5	-	0,5	128	131
D1048		94	46,5	4			144,5	212
D1049		34	139	17,5	-	-	190,5	116
D1050		31,5	108	4,5	-	-	144	136
D1051	1909-10	87,5	80,5	24,5	2	-	194,5	226
D1052		72,5	36	2,5	0,5	-	111,5	136
Viso:		2018	829	219,5	160,5	12	3239	3759

Lent. 3. Nuotraukų, atvirlaiškių, gautų laiškų kiekis VCD sąsiuvinuose.

Sąsiuv. (VUB RS F1-)	Metai	Nuotraukos	Laikraščio iškarpos	Atvirlaiškiai	Piešiniai ir grafika ¹⁰⁰⁴	Sąsiuvinio apimtis lapais
D1024	1904	1	-	11	-	124
D1025		-	-	-	-	106
D1026	1904-5	-	-	3	-	103
D1028		1	-	3	1	79
D1029		-	-	-	-	85
D1030		-	-	4	-	210
D1031		-	-	-	1	103
D1032		2	2	2	-	190
D1033	1905-6	1	3	1	-	180
D1034		6		3	-	116
D1035		1		13	-	226
D1036	1906-7	-	4	4	-	116
D1037		-	1	5	-	99
D1038		-	1	1	-	42
D1039		-	-	3	-	99
D1040		-	1	5	1 ¹⁰⁰⁵	92
D1041		3	1	8	-	144
D1042	1907-8	-	1	1 ¹⁰⁰⁶	-	99
D1043		-	-	-	-	61
D1044		7	-	6	-	152
D1045		20	-	4	-	154
D1046	1908-9	15	-	1	-	143
D1047		3	-	3	-	131
D1048		12 ¹⁰⁰⁷	-	5	-	212
D1049		13	-	3	-	116
D1050		16	1	13	1	136
D1051	1909-10	36	-	18	-	226
D1052		1	1 ¹⁰⁰⁸	1	-	136
Viso:		135	Apie 16 ¹⁰⁰⁹	121	3	3759

¹⁰⁰⁴ Įdėti ar įklijuoti lapeliai; autoriaus piešiniai marginalijos nebuvo skaičiuojami; jie reti.

¹⁰⁰⁵ Hanso Baluscheko grafikos darbas arba reprodukcija.

¹⁰⁰⁶ Programėlė „Вечер новой поэзии и музыки“.

¹⁰⁰⁷ Ir viena sugadinta nuotrauka: jos centrinė dalis iškirpta.

¹⁰⁰⁸ Įrašytos gaidos (romanso tabulatūra).

¹⁰⁰⁹ Laikraščio iškarpų yra ir daugiau; jų skaičius nebuvo svarbus.

PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA

Girininkaitė, Veronika, 2018. Knygos kultūros apraiškos V. Civinskio Dienoraštyje (1904–1910). *Bibliotheka Litwana V.* Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos ir Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto konferencijos straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 107–135.

Girininkaitė, Veronika, 2017. Emocijų verbalizavimas keliakalbio diskurse. Atvejo analizė: Vytauto Civinskio Dienoraštis (1904–1910). El. žurnale *Taikomoji kalbotyra*, tomas 9, 2017, p. 134–148, prieiga internete (2018 08 17): <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs3/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/145/106>

Girininkaitė, Veronika, 2017a. Lietuvių kalbos mokymasis XX a. pradžioje. Liudijimai Vytauto Civinskio Dienoraštyje (1904–1910). *Žmogus ir žodis*. Vilnius: LEU, t. 19, Nr. 1, p. 38–49, prieiga (2018 08 17): <http://www.zmogusirzodis.leu.lt/index.php/zmogusirzodis/article/view/176/170>

Girininkaitė, Veronika, 2017b. Laikraštis *Litwa* prenumeratoriaus akimis. *Archivum Lithuanicum* 19, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 381–386.

Girininkaitė, Veronika, 2016. Витаутас Цивинскис [Vytautas Civinskis] и его *Дневник* (1903–1910). Многоязычие и осмысление личной биографии через прецедентные феномены разных культур. *Tekst jako kultura, kultura jako tekst*. Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego. Tom III, pod redakcją Zoi Nowożenowej i Tatjany Kananowicz. p. 15–26.

Girininkaitė, Veronika, 2015. „Vytauto Civinskio (1887–1910) tapatybių apraiškos jo *Dienoraščio* (1903–1910) kelionių aprašymuose“. *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Panevėžys: Panevėžio apskrities viešoji Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biblioteka, p. 64–99.

Girininkaitė, Veronika, 2014. „Vytautas Civinskis *Dienoraštyje* (1904–1910) apie Panevėžio kraštą“. *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*. [konferencijos medžiaga, 2013 10 16]. Panevėžys: Panevėžio apskrities viešoji Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biblioteka, p. 118–136.

KONFERENCIJŲ PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA

Bendraautorė: Almonaitienė, Junona S., Girininkaitė, Veronika. Epistemological function of code-switching in a multilingual text: The case of the student Vytautas Civinskis' multilingual Diaries. Tarptautinė konferencija, rengėjas The European Society for the History of the Human Sciences [Centrinės Europos universitetas Budapešte, 2019 07 3–4]. Pranešimo santrauka p. 17–19, prieiga internete (2019 08 23): <http://www.eshhs.eu/wordpress-3.3.1/wordpress/wp-content/uploads/2019/06/ESHHSBudapest2019-abstracts.pdf>

Girininkaitė, V. Lietuvių kalbos mokymosi galimybės XX a. pr. Atvejo analizė: Vytautas Civinskis. Pranešimas LEU Lituanistikos fakulteto tarptautinėje konferencijoje „Filologijos tyrinėjimų laukas ir problemos“ [LEU 2016 11 24].

Girininkaitė, V. Keliakalbio emocijų verbalizavimas. Vytauto Civinskio (1887–1910) dienoraščio diskurso analizė. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Kalbos ir žmonės: įvairovė ir darna“, rengėjai LITAKA (Lietuvos taikomosios kalbotyros asociacija) ir Vilniaus universitetas [2016 09 28–30].

Girininkaitė, V. Emocijas reiškianti leksika Vytauto Civinskio *Dienoraštyje*. Pranešimas Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakulteto tarptautinėje konferencijoje „Žmogus kalbos erdvėje“ [2016 05 20–21].

Girininkaitė, V. Emocijas reiškianti leksika Vytauto Civinskio *Dienoraštyje*. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Žmogus kalbos erdvėje“, Vilniaus universiteto Kauno Humanitariniame fakultete [2016 05 20–21].

Girininkaitė, V. Прецедентные феномены в дневнике Витольда Цивинского (Vytautas Civinskis). Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Tekst jako kultura, kultura jako tekst“ Gdanskio universitete, Lenkojoje [2014 10 20–21].

PADĖKA

Dėkoju savo Mokytojams, kuriuos sutikau Vilniaus universitete ir už jo ribų.

Dėkoju prof. dr. Alai Borisovnai Lichačiovai, kuri vadovavo mano daktaro, bakalauro ir magistro darbams, ir mokslinei konsultantei polonistei prof. dr. Kristinai Rutkovskai. Dėkoju gynimo tarybos nariams.

Dėkoju pastūmėjusiam mane į disertacijos rašymo avantiūrą, pasidalinusiame neįkainojamais patarimais ir šį tekstą redagavusiam draugui – gerbiamam Kazimierui Arvydui Karaškai.

Dėkoju sutikusioms tekstą peržiūrėti ir taikliomis išvalgomis pasidalinusioms kolegėms dr. Birutei Sinočkinai ir dr. Julijai Snežko.

Ačiū tiems, kurie tyrimu domėjosi ir mane padrąsino: dr. Inai Kažuro, prof. Giedriui Subačiui ir daugeliui kitų.

Dėkoju savo nuostabiai darbovieteii, Vilniaus universiteto bibliotekai, kur man buvo suteiktos puikios galimybės dirbti ir mokytis, kur atradau ir disertacijos objektą. Dėkoju Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešajai bibliotekai, kur pristačiau pirmąjį pranešimą apie Vytauto Civinskio *Dienoraštį*.

Dėkoju nuostabiems savo tėvams. Šviesaus atminimo mano Mama Natalija Girininkienė ir mylimas Tėtis Bronius Girininkas. Šviesaus atminimo močiutė Morta Girininkienė, dovanojusi man lietuvių kalbą.

Dėkoju uošviams, Svetlanai ir Anatolijui Denisenko, be kurių visokeriopos pagalbos per šiuos metus neišgyventume. Dėkoju vaikams, Jurui ir Janai, kurie neleido man pamiršti, kad yra gyvenimas ir be disertacijos.

Dėkoju Vytautui Civinskiui.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Mokslinis konsultantas, specialusis redaktorius:

Kazimieras Arvydas Karaška

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius

El. p. info@leidykla.vu.lt,

www.leidykla.vu.lt

Tiražas 15 egz.